

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 5 **AVRUPA BİRLİĞİ DİL POLİTİKALARI VE TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ'NE UYUM SÜRECİ BAĞLAMINDA TÜRKÇE'NİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİLMESİ**
TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN UNION'S LANGUAGE POLICIES AND TURKEY'S INTEGRATION PROCESS TO EUROPEAN UNION
Yrd.Doç.Dr. Hüsnü CEYLAN, Murat YORULMAZ
- 14 **TRAKYA ÜNİVERSİTESİNDEKİ ALMANCA ÖĞRETMENİ ADAYLARININ ALMANCADAKİ "ES" KELİMESİNİN ANLAM ÖZELLİKLERİNİ FARK EDEBİLME SEVİYELERİ**
TRAKYA UNIVERSITY GERMAN LANGUAGE TEACHING DEPARTMENT TEACHER CANDIDATES' AWARENESS LEVELS ON SEMANTIC FEATURES OF THE WORD "ES" IN GERMAN LANGUAGE
Prof.Dr. Sevinç SAKARYA MADEN, Arş.Gör. Selma AKOL, Recep BALTAŞ, Fatma ÇAĞIRGAN, Aylın ÖZTÜRK
- 35 **TARİHSEL ROMAN VE AMİN MAALOUF'UN SEMERKANT'I**
HISTORICAL FICTION AND AMİN MAALOUF'S SEMERKANT
Yrd.Doç.Dr. İrfan ATALAY
- 53 **ERNEST GELLNER'İN ULUSÇULUK KURAMI ÜZERİNE BAZI DİKKATLER**
SOME SPOTLIGHTS ON ERNEST GELLNER'S THEORY OF NATIONALISM
Hasan AKSAKAL
- 62 **KÜLTÜR BAĞLAMINDA KENT VE MEKÂNSAL ÖRGÜTLENME**
URBAN AND SPATIAL ORGANIZATION IN THE CONTEXT OF CULTURE
Arş.Gör. Ürün Anıl ÖZDEMİR
- 77 **E-DÖNÜŞÜM VE E-BELELDİYECİLİK: KATILMA VE YÖNETİŞİM SORUNUNDA YOKSULLAR**
E-TRANSITION AND E-MUNICIPALITY: THE POOR AT THE PARTICIPATION AND GOVERNANCE ISSUE
Yrd.Doç.Dr. Bedrettin KESGİN
- 86 **YEREL YÖNETİMLER ARASI İŞBİRLİĞİ MODELLERİ: TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDEKİ YEREL YÖNETİM BİRLİKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**
INTER LOCAL GOVERNMENTS COOPERATION MODELS: AN INVESTIGATION UPON THE LOCAL GOVERNMENT UNIONS IN TURKEY AND EUROPEAN UNION COUNTRIES
Arş.Gör.Dr. Gökhan ZENGİN
- 107 **HAKİKAT-I MUHAMMEDİ DÜŞÜNCESİ VE BU DÜŞÜNCENİN REFERANSLARINI AKTARAN İKİ KAYNAK VE MÜELLİFLERİ**
HAKİKAT-I MUHAMMEDİ THINKING, TWO SOURCES AND THEIR WRITERS PASSING ON THE REFERANCES OF IT
Mustafa AKMAN
- 132 **REKLAMLARDA TOPLUMSAL CİNSİYET KAVRAMI VE KADIN İMGESİNİN KULLANIMI; BİR İÇERİK ANALİZİ**
THE GENDER CONCEPT AND USAGE OF WOMAN IMAGE IN ADVERTISEMENTS; A CONTENT ANALYSIS
Arş.Gör. Duygu DUMANLI
- 150 **SİNEMADA ÜRÜN YERLEŞTİRME VE ASMALI KONAK HAYAT FİLMİ**
EXAMPLE OF PRODUCT PLACEMENT IN CINEMA "ASMALI HAYAT KONAK"
Okutman Dr. S. Bora ÇAVUŞOĞLU, Yrd.Doç.Dr. Ece BABAN, Arş.Gör. Ürün Anıl ÖZDEMİR
- 163 **SOYUT SANATTA "IŞIK-RENK" OLGUSU**
"LIGHT-COLOUR" PHENOMENON IN ABSTRACT ART
Arş.Gör. Ayhan ÇETİN
- 170 **KURUMSAL BAKIM ELEMANLARININ GENEL ÖZELLİKLERİ ve YAŞADIKLARI SORUNLAR**
THE GENERAL FEATURES OF CAREGIVERS IN INSTITUTIONAL SETTINGS AND THE PROBLEMS THEY CONFRONT
Yrd.Doç.Dr. Mehmet Zafer DANIŞ, Yrd.Doç.Dr. Yusuf GENÇ
- 184 **TÜRK SOSYOLOJİSİNDE YENİ ARAYIŞLAR: BEDEN SOSYOLOJİSİ ÜZERİNE İLK KİTAP DENEMELERİ**
NEW SEARCHINGS AT TURKIC SOCIOLOGY: THE EARLY BOOKS ON SOCIOLOGY OF BODY
Yrd.Doç.Dr. Fahri ÇAKI

BU SAYININ HAKEMLERİ

THE REFEREES OF THIS ISSUE

- Prof.Dr. Ali SEYYAR (Sakarya Üniversitesi İİBF. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri)
- Prof.Dr. Engin YILDIRIM (Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat F. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü)
- Prof.Dr. Hidayet AYDAR (İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Bölümü)
- Prof.Dr. İbrahim SARMIŞ (Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili Bölümü, Emekli)
- Prof.Dr. Mehmet SOYSALDI (Fırat Üniversitesi İlahiyat F. Temel İslam Bilimleri Bölümü)
- Prof.Dr. Mustafa S. KAÇALIN (Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim F. Türkçe Eğitimi Bölümü)
- Prof.Dr. Ufuk TAVKUL (Ankara Üniv. Dil Tarih ve Coğrafya F. Türk Dili ve Edebiyatı Böl.)
- Doç.Dr. Kadir CANATAN (Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat F. Sosyoloji Bölümü)
- Doç.Dr. Kenan DAĞCI (Yalova Üniversitesi Yalova MYO Müdürü)
- Doç.Dr. Lütfi ŞEYBAN (Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü)
- Doç.Dr. Murat SÜLÜN (Marmara Üniversitesi İlahiyat F. Temel İslam Bilimleri Bölümü)
- Doç.Dr. Mustafa Kemal ŞAN (Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat F. Sosyoloji Bölümü)
- Doç.Dr. Yılmaz DAŞÇIOĞLU (Sakarya Üniv. Fen-Edebiyat F. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü)
- Yrd.Doç.Dr. Abdullah URAL (Yalova Üniversitesi Yalova MYO Pazarlama Bölümü Bşk.)
- Yrd.Doç.Dr. Ali YILDIZ (İstanbul Teknik Üniv., Fen-Edebiyat F., Türk Dili ve Edebiyatı Böl.)
- Yrd.Doç.Dr. Edip A. BEKAROĞLU (İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat F. Sosyoloji Bölümü)
- Yrd.Doç.Dr. Fethi GÜNGÖR (Yalova Üniversitesi İİBF. Sosyal Hizmet Bölümü)
- Yrd.Doç.Dr. M. Murat ÖZKUL (Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat F. Sosyoloji Bölümü)
- Yrd.Doç.Dr. Recep YILDIZ (Yalova Üniversitesi İİBF. Sosyal Hizmet Bölümü)
- Yrd.Doç.Dr. Selami ÖZCAN (Yalova Üniversitesi İİBF. İşletme Bölümü)
- Yrd.Doç.Dr. A. Muhsin YILMAZÇOBAN
- Dr. Mahmut ÇINAR (İstanbul Müftülüğü)
- Dr. Fatma BÖLÜKBAŞ (İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Okulu)
- Arş.Gör. Güler GÜNEŞ (Yalova Üniversitesi İİBF. Sosyal Hizmet Bölümü)
- İhsan KABIL (MA, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı, sanat eleştirmeni)
- Mehmet DİNÇ (MA, Klinik Psikolog, Fatih Üniversitesi Öğretim Görevlisi)

Takdim

İstanbul, Bursa ve Kocaeli gibi büyük şehirlerin kesişim noktasında yer alan Yalova ilimizde kurulan Yalova Üniversitesi, çok az üniversitede bulunan özgün programlarıyla toplumumuza somut katkılar yapmayı hedeflemektedir. Üniversitenin sanayi, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte toplumun sosyo-ekonomik refah seviyesini yükseltmeye hizmet etmesi gerektiği bilinciyle eğitim-öğretim faaliyetlerine Güz 2008-2009 döneminde başlayan Yalova Üniversitesi, şimdiden akademisyenlerin ve öğrencilerin olağanüstü rağbetiyle karşılaşmıştır.

22 Mayıs 2008 tarih ve 5765 sayılı kanun ile üst düzeyde bilimsel çalışma yapmak, bilgi üretmek, ulusal gelişme ve kalkınmaya destek olmak, kamu kuruluşlarında, işletmelerde çeşitli bilimsel kuruluşlarda görevli fakülte mezunlarını yüksek lisans ve doktora seviyesinde yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Nisan 2011 itibarıyla 5 anabilim dalında 8 aylık programda 300'e yakın bilim adamı adayını tezli ve tezsiz yüksek lisans eğitimi görmektedir.

Teorik ve uygulamalı lisansüstü eğitim faaliyetleri yanında akademik camianın entelektüel ürünlerini toplumla paylaşmak amacıyla yayımlamaya başladığımız Yalova Sosyal Bilimler Dergisi'nin toplumumuz için yararlı olmasını umut ediyoruz.

Prof.Dr. Ali Rıza ABAY
Yalova Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Editörden

Değerli okuyucu,

Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, sosyoloji, iktisat, sosyal hizmet, çalışma ekonomisi, uluslararası ilişkiler, dil, edebiyat, tarih, coğrafya, eğitim, ilahiyat, psikoloji, felsefe, arkeoloji, sanat tarihi vb. tüm sosyal bilimlere ait araştırmaları destekleyerek toplumumuzun gelişmesine katkı yapmak amacıyla, sahasına katkı sağlayacak nitelikte bilimsel makaleleri yayımlanmaktadır. Adı geçen alanlarda hazırlanan bilimsel makalelere ait değerlendirme yazıları da derginin yayın kapsamı içindedir. Dergimiz Türkiye’de sosyal bilimlerin gelişmesine katkıda bulunmayı ve bu alanda yapılmış orijinal çalışmaların yayımlanmasına fırsat vererek bilim camiasında üretilen bilgileri toplumun istifadesine sunmayı amaçlamaktadır.

Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Yalova Üniversitesi Senatosu’nun 09.03.2010 gün ve 25/3 nolu kararı ile yayın hayatına başlamıştır. Altı aylık periyotlar halinde yayınlanan dergimize gönderilecek yazılar yurt içinde ve yurt dışında faaliyet gösteren çeşitli üniversitelerinden farklı hakemler tarafından değerlendirilecektir. Dergimize gönderilen yazılar iade edilmeyecektir. Hakemlerden ve Yayın Kurulu’ndan olumlu değerlendirme alarak yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına, telif hakkı ise Enstitümüze aittir. Dergide, üniversitemiz öğretim elemanlarının çalışmaları öncelikli olmak üzere ülke içinden ve dışından yazı kabul edilmektedir. Üniversite kütüphaneleri başta olmak üzere önemli kütüphanelerde araştırmacıların hizmetine rahatlıkla sunulabilmesi için bin adet kâğıt baskısını yaptığımız dergimizin elektronik nüshasını da internet sitemizde yayınlıyoruz.

www.sbe.yalova.edu.tr adresinde yayın yapan internet sitemizde dergimizin pdf nüshasının yanı sıra misyonumuz, vizyonumuz, yönetim ve eğitim kadromuz, duyurular, haberler, programlar, etkinlikler vb. bilgi ve belgeler yer almaktadır.

Yalova Sosyal Bilimler Dergisi’nin 2. sayısında emeği geçen yöneticilerimize, yazarlarımıza, hakem heyetimize, yayın kurulu üyelerine ve çalışma arkadaşlarıma şükranlarımı sunuyorum.

Yazılarımızın yer almasını istediğimiz Ekim 2011 tarihinde basılacak olan 3. sayımızda buluşmak ümidiyle...

Yrd.Doç.Dr. Fethi GÜNGÖR
Yalova Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdür Yrd.

AVRUPA BİRLİĞİ DİL POLİTİKALARI ve TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ’NE UYUM SÜRECİ BAĞLAMINDA TÜRKÇE’NİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİLMESİ

TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN UNION’S LANGUAGE POLICIES AND TURKEY’S INTEGRATION PROCESS TO EUROPEAN UNION

Yrd.Doç.Dr. Hüsnü CEYLAN

Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi İngiliz Dili Eğitimi A.B.D.
ceyxc@yahoo.com

Murat YORULMAZ

Trakya Üniversitesi İİBF. Uluslararası İlişkiler ABD. Doktora Öğrencisi
muratyorulmaz2288@hotmail.com

ÖZET

Türkiye’de ilköğretim ve ortaöğretim kademelerindeki öğrencilerin ana dilini yeterince öğrenememeleri, bu öğrencilerin yabancı dil öğrenmelerinde kültürel kimlik problemi yaratacağı gibi o dilin kolay öğrenilmesine de engel olacaktır. Birçok millet kendi diline sahip çıkmakla birlikte, her bir vatandaşının da en az bir veya iki yabancı dil bilmesini amaçlarken, Türkiye’de öğrencilerin hem Türkçeyi, hem de yıllarca eğitimini aldıkları yabancı dili iyi öğrenememeleri, eğitimimizin genel problemlerinden biridir. Bu bağlamda, Türkçe’nin bir yabancı dil olarak uluslararası bir kimlik kazanmasında ana dili ve özellikle de yabancı dil olarak öğretilmesine ayrı bir önem verilmeli ve konuya ilişkin dil politikalarının uygulanmasında tutarlı ve kararlı bir yol izlenmelidir.

Anahtar kelimeler: Avrupa Birliği, dil öğretimi, çok dillilik, Türkçe, teknoloji, kültür.

ABSTRACT

In Turkey, students’ – in primary and secondary levels – failure at their mother tongue will create a cultural identity problem in learning a foreign language and it will also disrupt to the easy learning of this foreign language. While a lot of nations try to protect their languages and support each individual’s learning at least one or two foreign languages, in Turkey it is one of the main educational problems that the students cannot learn their mother tongue, Turkish and the foreign language that they have been taught for years. In this context, at the gaining an international identity of Turkish, a particular importance should be given to teaching Turkish as a mother tongue and especially as a foreign language and a stable and consistent road should be followed in the implementation of language policies related to the subject.

Keywords: European Union, language teaching, multilingualism, Turkish language, technology, culture.

Giriş

Bilgi çağı hızlı değişimleri ile toplumlar ve insanlar arasındaki ilişkileri gündend güne arttırmakta ve yarattığı olanaklarla toplumları birbirlerine yakınlaştırmaktadır. Yaşanılan bu süreç, yabancı dil öğretimini ve öğrenimini önemli kılmakta ve aynı zamanda ülkelerin yabancı dil eğitimi politikalarına da yön vermektedir. Yabancı dil öğretme ve öğrenme, bilgi çağının getirisi günümüz çokdilli ve çokkültürlü dünyasında etkin bir role sahip olmanın önkoşuludur. 19. yüzyılda politik, askerî ve ekonomik yönden güçlü olan Büyük Britanya, İkinci Dünya Savaşı'na kadar etkinliğini sürdürmüş, İkinci Dünya Savaşı sonrası devreye giren ve ekonomik olarak çok güçlü olan Amerika Birleşik Devletleri'nin dilinin İngilizce olması, İngilizceyi dünya dilleri arasında farklı bir yere getirmiştir. İngilizcenin doğru bir zamanlama ile dünyaya yayılması, bütün milletler tarafından kabul edilmesi, onu küresel dil olma yolunda hızla ön plana çıkarmıştır. Crystal'ın (1997: 38) belirttiğine göre Endüstri Devriminin İngiltere'de olması, 19. Yüzyılda İngiltere'yi dünyanın en çok gelişmiş ülkesi yapmış, İngiltere 1800'lü yıllarda madencilik alanında dünyaya hükmetmiş, İngiliz firmaları dünyaya açılarak İngiliz ürünlerinin bütün dünya tarafından kullanılmasını sağlamıştır. Aynı yüzyılda İngiltere'nin dünyanın atölyesi hâline gelmesiyle teknolojik ve bilimsel gelişmeler yeni sözcüklerle ifade edilmiştir. Bu ürünlerin ihracıyla birlikte İngilizce sözcükler de komsu ülkelerin diline yerleşmiş ve bu gelişimi takip etmek isteyen insanlar İngilizce öğrenme mecburiyetinde kalmıştır. Yine Crystal'ın belirttiğine göre, İngilizcenin 400 yıldır basında kullanılıyor olması, Reuter'in 1851 yılında Londra'da bir uluslar arası ajans kurup tüm dünyanın haber kaynağı olması, Amerika'da reklâmcılık, radyo ve diğer basın organlarının yayılması, dünya üzerinde üretilen filmlerin %80'inin İngilizce olması insanların İngilizceyi öğrenmelerini kaçınılmaz kılmıştır (Crystal 1997: 57).

Gemalmaz'ın (1982: 73) diller için belirttiği: ekonomiklik veya kolaylık ve anlaşılabilirlik kanunları, milletlerin birbirleri ile anlaşmalarında kullandıkları müşterek dil için de geçerlidir. Gemalmaz, mümkün olduğu kadar az enerji ve madde sarfıyla birim zamanda, mümkün olduğu kadar çok eksiksiz mesaj kodlayıp iletmenin bütün tabii ve sunî dillerin temayülü olduğunu, yine mesajı taşıyan kodun, alıcısı tarafından mümkün olduğu kadar kolay ve mümkün olduğu kadar az enformasyon kaybıyla çözülmesinin dilin anlaşılabilirlik kanununu içerdiğini belirtmektedir. Dünya üzerinde İngilizceyi gerek ana dil ve gerekse ikinci dil olarak kullananların sayısı iki milyarı asmaktadır. Bugün dünya üzerinde üç bine yakın dil olduğunu hesaba katarsak, anlaşılabilirlik ve ekonomiklik kanununun vermiş olduğu hız, İngilizcenin yayılmasına zemin hazırlamıştır diyebiliriz. İngilizcenin küresel dil olma yolunda bu kadar hızlı ilerlemesinin ve diğer ülkelerin İngilizcenin bu hâkimiyetini kabul etmelerinin yanında yine de bu ülkeler, dillerinin dünya üzerinde varlığını hatta etkisini sürdürmesi için özel çaba sarf etmektedirler. Özcan Demirel'in (2004: 63) belirttiği gibi, Türkiye'nin de üyesi olduğu, basta Birleşmiş Milletler (United Nation) örgütü olmak üzere, Avrupa Konseyi (Council of Europe) Nato, OECD ve daha birçok uluslar arası kuruluşta ortak iletişim

aracı olarak birkaç ulusun dili kullanılmaktadır. Örneğin, Birleşmiş Milletlerin resmî dilleri Çince, Fransızca, İngilizce, İspanyolca ve Rusça'dır. Bu örgütte Fransızca ve İngilizce çalışma dili olarak; İspanyolca genel kurul ile ekonomik ve sosyal konsey çalışma dili olarak kullanılmaktadır. Avrupa Birliği, Avrupa eğitim programlarını devreye sokarak Avrupa'da eğitim alanında yeniliği ve kaliteyi artırmayı hedeflemektedir. Avrupa topluluğu ülkeleri, Avrupa komisyonu anlaşmasının 149 ve 150. maddeleri, Avrupa Parlamentosu Konseyinin 24 Ocak 2000 tarih ve 253/EC kararı, Türkiye'nin programa hazırlanmasına yönelik kararlar, ilgili taraflarca 27 Aralık 2002 tarihinde imzalanmıştır. (www.ua.gov.tr) Bu anlaşma ile Avrupa Birliği katılımcı ülkeler arasındaki işbirliğini teşvik ederek eğitim alanında kalitenin artırılması, Avrupa boyutunun geliştirilmesini hedeflemiştir. AB Genel Eğitim Programının temel olarak beş hedefi bulunduğu ulusal ajans sitesinde verilmiştir.

- Avrupa'da tüm eğitim seviyelerini güçlendirmek,
- Avrupa dillerine yönelik bilgilerin geliştirmek,
- Eğitim vasıtası ile katılımcı ülkeler arasındaki işbirliğini ve hareketliliği artırmak,
- Eğitim alanında yetenekli kişileri bulup onları teşvik ederek eğitimin kalitesini artırmak,
- Eğitim alanında yer alan tüm kamu veya özel kuruluşlar içinde fırsat eşitliğini desteklemek

Bu programa Avrupa genelinde 31 ülke katılmaktadır. Bunlar:

- Avrupa birliği üyesi 25 devlet (Almanya, Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya Finlandiya Fransa, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Lüksemburg Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Portekiz, Polonya, Slovak Cumhuriyeti Slovenya, Türkiye ve Yunanistan,)
- 3 Avrupa Serbest Ticaret Birliği (Avrupa Ekonomik Alanı ASTB / AEA) ülkesi, (İzlanda, Lihtenştayn ve Norveç)
- Avrupa Birliğine katılım sürecinde olan 3 devlet (Bulgaristan, Romanya ve Türkiye) (www.ua.gov.tr)

Avrupa Topluluğu, ilk ve orta öğretim düzeyinde teknik ve meslekî eğitimi geliştirmeyi hedefleyen Okul Ortaklığı Programını (Comenius); yüksek öğretim düzeyinde işbirliğini ve kaliteyi artırmak, Avrupa'da farklı ülkelerde uygulanmakta olan kaliteli eğitim niteliklerini Avrupa'nın farklı ülkelerine yaymak için Yüksek Öğretim Programını (Erasmus); hayatın her hangi bir döneminde eğitimine ara vermiş ya da kendini yeterince yetiştirememiş kişileri eğitmek için Yetişkin Eğitimi Programını (Grundving); eğitimde öğrenme ortamlarını yeniden yapılandırarak bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımını artırmak, eğitim mühendisliğini ortaya çıkarmak için Eğitimde Yeni Teknolojiler Programını (Minevra); AB'ye üye ya da aday ülkelerin meslekî eğitimine yönelik politikaları desteklemek ve geliştirmek için Meslekî Eğitim Programını (Leonardo da Vinci); eğitim sistem ve politikalarında gözlem ve yenilikleri, eğitim alanında oluşan yeni fikir, politika ve uygulamalarının sadece bir bölge ile sınırlı kalmasını önlemek ve

yenilikleri bütün Avrupa'ya yaymak için Gözlem ve Yenilik Programını (Observation ve Innovation); çalışmaların hedefine ulaşması için Destek Faaliyetleri Programını (Accompanying Measures); Avrupa vatandaşlarının birçok dili öğrenebilmeleri için Dil Öğretimi Programlarını (Lingua) geliştirmiştir.

Bu programlardan anaokulundan yüksek öğretime kadar tüm öğrenciler, öğretmenler, öğretim görevlileri, yönetici ve eğitim alanındaki diğer personel, kamu veya özel statüdeki her çeşit eğitim kurum ve kuruluş, kamu ile ilgili diğer uzman kişiler, devlet memurları, yerel ve bölgesel yetkililer, veliler, dernek ve vakıflar, sosyal ortaklar, eğitim alanı ile ilgili is dünyası ve sivil toplum kuruluşları yararlanabilmektedir. Avrupa Birliği Komisyonu Eğitim ve Kültür Genel Müdürlüğü programı yürütmekle görevlidir. Kendisine bir komisyon temsilcisi ile programa katılımcı ülkelerin birer temsilcisi tarafından oluşturulmuş Socrates Komitesi yardım etmektedir. Türkiye'de bu programı yürütmeye T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı sorumludur. Bu merkez genel olarak Ulusal Ajans olarak bilinmektedir. Ulusal Ajans ülke genelinde programlarla ilgili yürütülen uygulamalardan sorumludur.

Avrupa eğitim programları ile ilgili bir açıklama yapan Devlet Bakanı ve Başbakan yardımcısı Doç. Dr. Abdülatif Şener (2004: 3), Avrupa'da yılda 124.000 öğrencinin Erasmus öğrenci değişim programından yararlandırıldığını, Türkiye'nin bu programlar çerçevesinde 2006 yılında 3.000 öğrenci gönderebileceğini, Avrupa Komisyonunun 2010 yılı hedefinin yıllık olarak 375.000 öğrenci sayısını yakalamak olduğunu, bunun da Türkiye'de 42.000 öğrencinin bu programdan yararlanacağı anlamına geleceğini vurgulamıştır.

1.1. Lingua ve Türkçe Öğretimi

Lingua AB Genel Eğitim Programı olan Socrates'in sekiz alt basamağından birisidir. Fakat diğer yedi program da dil öğretimi ve kültürel etkileşim üzerine kurulmuştur. Avrupa Topluluğu Lingua Programı vasıtasıyla, dilin kültür, eğitim iletişim, istihdam, anlaşma boyutlarından yararlanarak milletlerin kültürel gelişimini sağlamayı ve dilin zenginleşmesine zemin hazırlamayı amaçlamaktadır. Globallesen dünyada işverenlerin is alanında öncelik tanıdıkları *çok dilli* (multilingua) kişiler, bilgilerinin kendilerine getirmiş olduğu ayrıcalıktan değil, diğer kurumlarla rahat iletişim kurmaları yönüyle tercih edilmektedir. Avrupa Birliği, üye ülkelerde dil çeşitliliğinin ve zenginliğinin korunması için, insanların ana dillerinden ayrı ikinci bir dili öğrenmelerini teşvik etmekte ve Lingua dil programını da bu amaçla ekonomik olarak desteklemektedir. Lingua iki ana alt gruptan oluşmaktadır:

Lingua I : Dil Öğretiminin Geliştirilmesi,

Lingua II: Dil Öğrenim Materyallerinin Geliştirilmesi,

Lingua I: Avrupa Topluluğunun dil çeşitliliğini artırarak dil öğretim sistem ve yapılarındaki gelişimi desteklemektedir. Bu yüzden, bireylere direkt yabancı dili öğretmekten ziyade, bireyleri yabancı dil öğ-

renmeye tevsik etmekte ve onların yabancı dil öğrenmelerine kolaylık sağlamaktadır. Aynı zamanda dil öğreniminde amaç, strateji ve daktik araştırma gibi anahtar konular ve yenilikçi yaklaşımlar hakkında bilginin politikalarını belirleyenler ve karar verenler arasında yayım ve değişimi sağlamayı, öğrenmenin faydaları hususunda insanları bilinçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Lingua II: Dil öğrenim süreçlerinin ve kazanılan dil becerilerinin değerlendirilmesine yönelik yüksek kalitede araçların hazır bulunmasını hedefler. Aynı zamanda:

- *Yeni teknolojiler aracılığıyla yabancı dil öğrenilmesini,*
- *Az kullanılan dillerde on-line kurslarının verilmesini,*
- *Evde çalışmak üzere çok dilli öğrenim seti geliştirilmesini,*
- *Dinle ve dokun (Görmeyenler için temel İngilizce kursu) sisteminin yaygınlaştırılmasını,*
- *Avrupa seyahatleri için kültürler arası iletişimin sağlanmasını,*
- *Dili eğlenerek nette öğrenilmesini (www.ua.gov.tr. www.socrates.gov.tr) amaçlamaktadır.*

Lingua programı bireylerden ziyade kurumları muhatap almakta, bu kurumların dil öğretimi üzerine projelerine destek vermektedir. Avrupa Komisyonu, Almanca, Bulgarca, Çekçe, Danca, Estonca Fince, Flamanca, Fransızca, İngilizce, İrlandaca İspanyolca, İtalyanca, İzlandaca, Lehçe, Letonca, Litvanca, Lüksemburğca Macarca, Matlaca, Norveççe, Portekizce, Romence, Slovakça, Slovence, Türkçe ve Yunanca, dillerini desteklemektedir. Genel kural olarak bir ülkenin kendi sınırları içindeki kişilere kendi resmî dilini öğretmeyi içeren projelere destek vermemektedir.

Avrupa komisyonu dil öğrenme ve dil çeşitliliğini desteklemek üzere bir takım kararlar almış ve bu kararlar 23.02.2002 tarihli Avrupa Komisyonunun resmî gazetesinde yayımlanmıştır. Öğrenen Topluma Doğru sloganıyla yola çıkarak hayat boyu öğrenmek için, yaygın ve tutarlı stratejiler uygulanması gerektiği vurgulanmış ve Avrupa bilgi toplumunda yer almak için her bir vatandaşın diğer bir dili öğrenmesi amacıyla, gerekli olan temel yetenekleri öğrenmek zorunda olduğu bildirilerek, hayat boyu öğrenme sürecinde ana dile ek olarak iki ya da daha fazla dili öğrenme ve bu dilleri öğrenmek isteyenlere eşit erişim imkânı sunmayı vurgulamıştır. Konsey, Avrupa dillerinin eşit değer ve itibarda olduğunu dile getirmiş, bu dillerin Avrupa kültürünün ve uygarlığının içsel kısmını oluşturduğunu belirtmiştir. Ayrıca konsey, bireylerin küçük yastan itibaren diğer topluluk ülkelerinin kültür ve dillerine karşı olumlu tutum geliştirmelerinin gerekliliğini vurgulamış ve Avrupa Topluğu ülkelerini, topluluk içindeki dil çeşitliliğinin ve zenginliğinin resmî merkezler ve diğer kültürel kurumlar arasındaki işbirliğini teşvik etmekle mümkün olabileceği şeklinde uyarmıştır. (<http://europa.eu/int/eur-lex/pri/en-dat2002>) Dillerin bilinmesiyle kültürel yaklaşımın artacağı ve milletlerin birbirleri ile daha iyi anlaşabileceği fikrinden hareketle Avrupa birliği ülkeleri eğitim bakanla-

rı, Polonya'nın Cracow kentinde yaptıkları toplantıda ülkelerinde dil gelişim dosyasına geçilmesine karar vermişlerdir. Bu proje ile her Avrupa vatandaşının bir dil pasaportuna sahip olarak çok dilli yetişmesi amaçlanmıştır. Bu vesileyle Avrupa'da yaşayan birisi, birinci yabancı dili ilköğretimde; ikinci yabancı dili ortaöğretimde; üçüncü yabancı dili de üniversitede öğrenmiş olacaktır. Bu durumdaki kişiler, Dil pasaportu, Dil öğrenim geçmişi (biyografisi), Dil dosyasını içeren dokümanlar verilecek, bunlar dil pasaportu şeklinde uygulanacak ve her Avrupa ülkesinde standart hâle getirilecektir. Pasaportta bir dili ileri düzeyde bilenlere C1, C2; orta düzeyde bilenlere B1, B2; başlangıç düzeyinde bilenlere de A1, A2 notları verilecektir (Dobson, 1981: 17). Türkiye'de ise Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Öğretme Merkezi Avrupa Dil Pasaportu vermeye hak kazanmıştır. (<http://www.tomer.ankara.edu.tr/>) Bugün birçok Avrupa ülkesinde halkın üç dil bilmesi oldukça normal karşılanmaktadır. İşverenler eleman alımında birden fazla dil bilen kişileri tercih etmektedirler. Avrupa vatandaşlarının yabancı bir dili öğrenmeye ve yabancı dile karşı tutumlarını belirlemeye yönelik bir araştırmada:

*Ailelerin % 93'ü çocuklarının diğer bir Avrupa dilinin öğrenmesinin önemli olduğunu,
Avrupalıların % 72'si yabancı bir dili bilmenin, kendileri için faydalı olacağını,
% 71'i Avrupa topluluğunda her birey, ana diline ilâveten bir dil konuşmanın gerekli olduğunu,
% 26'sı ana diline ilâveten, iki Avrupa dili bilmenin gerekliliğini ortaya koymuştur. (<http://europa.eu.int/comm/>)*

Avrupa Birliği vatandaşlarının % 47'si İngilizceyi konuşmaktadır. Yine % 24'ü Almancayı ana dili olarak, %8'i ikinci dil olarak kullanmaktadır. Avrupa Birliği vatandaşlarının % 28'inin yarısı Fransızca'yı anadili olarak; yarısı da ikinci dil olarak kullanmaktadır. İtalyanca Avrupa Birliği ülkelerinde en yaygın olarak kullanılmasına rağmen, İtalyancayı ana diline ilâveten yabancı dil olarak kullananların oranı % 2'dir. Avrupa topluluğu vatandaşlarının % 11'i ana dili; % 4'ü yabancı dil olmak üzere % 15 düzeyinde İspanyolca'yı kullanmaktadır. (www.europa.eu.int/comm/education/policies)

Günümüzde ana dili haricinde bir dili öğrenmek, genellikle ekonomik kaygıdan kaynaklanmaktadır. Zengin tarihî geçmişi, gramer yapısının sağlamlılığı ya da çok kişi tarafından kullanılıyor olması, o dilin dünya dilleri arasında ön sıralarda bulunmasını sağlamamaktadır. İspanyolca bugün dünya üzerinde 500 milyon kişi tarafından kullanılmasına rağmen, Avrupa Birliği ülkeleri arasında İspanyolca'yı ana dili haricinde kullananların oranı % 4 tür. Fransızca 19. yüzyılda dünya edebiyatının sanat dili olmasına rağmen, Avrupa Topluluğu içinde ana dili haricinde bu dili bilenlerin oranı % 14'tür. Kur'an dili olmasına ve dünya üzerinde 20 devletin Arapçayı resmî dil olarak kullanmasına rağmen, ekonomik, siyasî ve ticarî sebeplerden dolayı, Arapça dünya dilleri arasında hak ettiği yerde değildir. Çincenin çok karmaşık yapısına rağmen, son ekonomik gelişmelerden dolayı dünya dilleri arasında hızla yayılacağı kesindir. Türkçe için de aynı durum söz

konusudur. Batıya gittikçe Türkçe öğrenmek isteyenlerin sayısında azalma görülmektedir. Doğu ülkeleri vatandaşları Türkçeyi, Türkiye’de daha rahat is bula-bilmek için öğrenmektedirler. Sibiry’a da 25 üniversite, 4 kolej, 7 devlet lisesinde Türkçe öğrenmekte olan 2.000 öğrenci üzerinde yapılan araştırmada öğrencilerin Türkçeyi öğrenme amaçları şöyle sıralanmaktadır.

- *Türk firmalarında (Ticari) çalışma isteği;*
- *Türkiye’ye yerleşme veya orada çalışma isteği;*
- *Arkadaş-dost ilişkileri;*
- *İhtisas yapma isteği (Türkolojiler için);*
- *Yeni bir dil öğrenme isteği;*
- *Fantezi olarak (Aydın, 2000, Röportaj)*

1.2. Türkçe’nin Yabancı Dil Olarak Öğretilmesi

Dünya üzerinde artan uluslar arası ilişkiler, ulusların kendi anadilleriyle iletişim kurmalarında yetersiz kalmış bu durum milletlerin birbirlerinin dillerini öğrenme mecburiyetini getirmiştir. Bir ülkenin dilinin yabancılarca öğrenilmesini gerekli kılan unsurlar, o ülkenin yürütmüş olduğu politik, ekonomik, ticarî ve kültürel ilişkileri içinde barındırır. Globallesen dünyada, devletler birbirleri ile her an iletişim içerisinde. Bir milletin dilinin diğer milletler tarafından öğrenilmesi o ülkenin prestiji olmuş, ülkeler dillerinin ikinci plana atılmasından rahatsızlık duymuşlardır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesi on birinci yüzyıla dayanmaktadır. Kaşgarlı Mahmud Türkçenin Arapça ve diğer dillerden aşağı olmadığını ispat etmek, Türkçeyi bilmeyenlerin daha rahat öğrenmeleri için Divanü Lügati’t- Türk adlı eseri yazmıştır. Daha sonraları, Türkçeyi kullananlar dillerine gereken önemi göstermemiş, egemenliği altına aldıkları millete kendi dillerini ihraç etmek yerine, onların dil ve kültürlerini almışlardır. Tokathoğlunun (2000: 161–164) belirttiği gibi 16 yüzyılda iki büyük imparatorluk olan Osmanlı ve İspanya imparatorlukları arasında en ciddi ve somut farklılık dil ve kültür yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. İspanyollar Amerika’yı keşfettikten sonra ilk tasarrufları, dil, din ve kültürlerini işgal ettikleri ülkeye ihraç etmek olmuştur. Bu sayede anadili İspanyolca olan, Katolik mezhebini benimseyen 23 Latin Amerika ülkesi doğmuştur.

Türkiye, dünyaya açılan, dış ticaret hacmini gün geçtikçe artıran ve her yıl ülkesine milyonlarca turist çeken görüntüsüyle her vatandaşına ikinci bir dili öğretme mecburiyetindedir. Türkiye yabancılar Türkçe öğretimi hususunda bazı konularda oldukça geri kalmıştır. Bu gün üniversitelerin Türkoloji Bölümleri ve hatta Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalları, Türkçe Bölümleri, Türk dilinin öğretilmesi hususunda değil, tarihî ve kültürel çalışmalara ve eski edebî örneklerle yoğunlaşmışlardır. Türk Dilinin standart bir gramer yapısının belirlenmesinde geç kalmıştır.

Türkçenin iyi öğretilmesi için, iyi yetişmiş öğretmenlere ihtiyaç vardır. Öğrencilerin zihin ve ruh gelişimlerinde iyi bir ana dil eğitimi ve öğretiminin rolü hiçbir dersle ölçülmeyecek kadar büyüktür (Sağır, 2002: 46). Ana dili, eğitiminde görülen eksikliklerin genellikle öğretmenlerden kaynaklandığı fikrinden hareketle, Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe sevgisi ve kültür bilinciyle yoğrulmuş olarak mezun olmaları

gerekmektedir. Bir yabancı dili bilmek, temel dil becerilerini kazanmış olmak demektir. Bu yüzden dil eğitimi verilirken, okuma, yazma, konuşma ve dinleme becerilerine ağırlık verilmelidir. Eğitim sistemimizdeki okumaya dayalı yabancı dil eğitimi anlayışından hızla uzaklaşmalıdır.

Sonuç

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, insanlığın büyük trajediler yaşamasına neden oldu. Haritalar değişti, pek çok yeni devletler kuruldu. Soğuk savaşın sona ermesiyle Sovyetler Birliği dağıldı. Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını elde ettiler. Bütün dünyada ulus bilinci yaygınlaştı. Uluslararası ilişkiler siyasî, sosyal ve ekonomik alanda yeni boyutlar kazandı. Dünyada aynı değerleri paylaşan ülkeler arasında, kültürel entegrasyon çalışmaları hızlandı. Kültürel entegrasyonun en önemli vasıtalarından dil öğrenimi daha cazip hâle geldi. Türkiye de, beklenmedik bir şekilde kendini bu gelişmenin içinde buldu.

Bugün Türkçe bir dünya dili hâline gelmiştir. Bu bir iddia değil, tarihî bir hakikattir. Bu amaçladır ki, üniversitelerin uluslararası ilişkiler bölümünde okuyan tarih ve kültürle ilgilenen pek çok araştırmacı, Türkçe öğrenmenin gerekliliğini kavramışlardır. Son yıllarda Türk Üniversiteleri, ikili kültürel anlaşmalar çerçevesinde öğrenci ve öğretim elemanı değişimi projesini uygulamaya başlamışlardır. Ayrıca T.C. Başbakanlık Türk İş Birliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA), yurt dışında yirmi üç üniversite ile Türkoloji bölümlerinin geliştirilmesi hususunda işbirliği yapmaktadır. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım programı kapsamında, üniversitelerimizin büyük çoğunluğu "Erasmus" öğrenci ve öğretim üyeleri değişim projesine dâhil edilmiştir. Bütün bu değişimlerde, küreselleşmenin de önemli rolü vardır.

Türkçe, dünyada ilgi duyulan bir dil hâline gelmiştir. Türkçe öğrenimini daha cazip hale getirmek için devlet kurumları arasında bürokrasiyi azaltmak gerekiyor. *Büyük Öğrenci Projesi* kapsamında Türkiye'ye getirilen öğrenciler için merkezî sınav sistemi yaygınlaştırılmalıdır. Gerek bizim öğrencilerimizin, gerekse yurt dışından getirilen öğrencilerin barınma, burs ve ulaşım gibi problemleri henüz tam anlamıyla çözümlenmiş değildir. Bu konuda yeni bir yapılanma gerekmektedir. Türkçenin yabancılara öğretilmesi meselesine, bir devlet politikası olarak bakmak gerekiyor.

TÖMER'ler Türkiye'nin bir vitrini konumundalar. Yabancı öğrenciler, Türk insanı ve Türk kültürü ile ilgili ilk izlenimleri buradan ediniyorlar. Olay sadece Türkçe öğretmekle bitmiyor. Yabancı öğrencide doğru ve sağlıklı, ön yargılardan arınmış bir Türkiye imajı yaratmak gerekiyor. Türk Üniversitelerinde öğrenim görmek isteyen yabancı öğrenciler için TÖMER, sadece bir dil öğretim merkezi değil, aynı zamanda bir oryantasyon merkezidir.

Bilimin baş döndürücü bir hızla ilerlediği bir çağda, yenilik getirmenin süratli bir şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu durumda yenilikler, zamanla ve giderek denenip değerlendirilemeden birbiri peşi sıra gelebilir. Bu sebeple, yanlış hesaplardan ve isabetsiz uygulamalardan kaçınmanın önemini ve bu gibi faaliyetlerin

büyük sorumluluk isteyeceğini bir an bile unutmamak gerekir. Böyle bir sorumluluk ise, iyi bir uzmanlık bilgisinin yanı sıra, geniş ve yüksek düzeyde bir düşünce tabanı üzerine oturtulabildiği ölçüde anlam kazanabilir.

Türk toplumunun gelişmiş ülkeler seviyesinde atılım yapabilmesi için eğitim öğretimin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bugün ülkemizde Türkçeyi iyi öğretememenin sıkıntılarını yaşıyoruz. Bu durumdan bir an önce kurtulmamız gerekiyor. *Marifet iltifata bağlıdır* sözü uyarınca başarılı olan kurumları desteklemeliyiz.

KAYNAKÇA

- Aydın, A. (2000).** Röportaj, “Uluslararası Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu”, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Crystal, D. (1997).** *English as a Global Language*, CUP.
- Demirel, Ö. (2004).** *Yabancı Dil Öğretimi*, Ankara, Pegem.
- Dobson, Julia M.(1981).** *Effective Techniques for English Conversation Groups*: Washington, U.S. Information Agency.
- Gemalmaz, E. (1982).** *Standart Türkiye Türkçesi (STT)'nin Formanlarının Enformatik Değerleri*, Erzurum (Teksir/ Fotokopi); 15+187+17.
- İdris, K. (2000).** *Türkçe Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi*, Ankara, Anıttepe.
- Sağır, M. (2002).** *İlköğretim Okullarında Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, Ankara, Nobel.
- Şener, A. (2004).** “Erasmus Üniversite Beyannamesi”, *Eğitimde Diyalog 2*: 3.
- Tokathoğlu, L. (2000).** “İspanyolca Konuşulan Ülkelerde Türkçe Öğretimi” *Uluslararası Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, ss: 161–164.

www.europa.eu.int/eur-lex/pri/en-2005 (17.09.2010)
www.europa.eu.int/comm/education/policies2005 (21.10.2010)
www.socrates.gov.tr2005 (24.10.2010)
www.tomer.ankara.edu.tr/2005 (17.09.2010)
www.ua.gov.tr2005 (24.10.2010)

TRAKYA ÜNİVERSİTESİNDEKİ ALMANCA ÖĞRETMENİ ADAYLARININ ALMANCADAKİ “ES” KELİMESİNİN ANLAM ÖZELLİKLERİNİ FARK EDEBİLME SEVİYELERİ

TRAKYA UNIVERSITY GERMAN LANGUAGE
TEACHING DEPARTMENT TEACHER
CANDIDATES’ AWARENESS LEVELS ON
SEMANTIC FEATURES OF THE WORD “ES” IN
GERMAN LANGUAGE

Prof.Dr. Sevinç SAKARYA MADEN
Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi
madensevinc@hotmail.com

Araş.Gör. Selma AKOL
T.Ü. Eğitim Fakültesi

Recep BALTAŞ - Fatma ÇAĞIRGAN - Aylin ÖZTÜRK
T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü

Özet

Bu çalışmada 2010-2011 eğitim-öğretim yılı Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Bölümü Almanca öğretmenliği Ana Bilim Dalı 4. sınıf ve yüksek lisans öğrencilerine “es” kelimesinin yer aldığı 15 adet Almanca cümle verilmiş, bu cümleleri Türkçeye çevirmeleri ve her bir cümlede yer alan “es” kelimesinin görevinin ne olduğunu belirtmeleri istenmiş, elde edilen veriler ile Almanca öğretmen adaylarında bir yıllık Almanca zorunlu hazırlık ve 4 yıllık lisans eğitimi sonunda “es” sözcüğünün semantik özelliklerine ilişkin istenilen düzeyde bir farkındalığın sağlanıp sağlanmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Almanca öğretmen adayı, es kelimesi, semantik özellik, farkındalık

Abstract

In this study, 15 sentences in German Language including the word “es” were given to the fourth year and master students in Faculty of Education German Language Teaching Department at Trakya University for the Academic Years 2010–2011. The students were asked to translate these sentences into Turkish and indicate the function of the word “es” in each sentence. As a result, via obtained data, at the end of one-year compulsory German Language preparatory education and four-years undergraduate education, whether awareness was provided for the German Language Teaching Department Teacher Candidates about semantic features was displayed.

Key Words: German Language Teaching Department Teacher Candidates, the word “es”, semantic features, awareness

Giriş

Flišchikowski (2011) çok dilli bir Avrupa için yabancı dil öğretmenlerinin nasıl yetiştirilmesi gerektiği konusunu tartıştığı bir yazısında¹, bir yabancı dil öğretmenin öğreteceği yabancı dil düzeyinin yabancı dili orta öğretim kurumlarında birinci yabancı dil olarak öğretmesi durumunda, Avrupa Ortak Başvuru Metnine (GER 2001) göre en az C1 düzeyinde olması gerektiğini, orta öğretim kurumlarında ikinci yabancı dil olarak öğretecek ise ilgili dili B2 düzeyinde bilmesi gerektiğini belirtmiş, ancak buna karşılık bir yabancı dilin okul öncesi veya ilkökul sınıflarında öğretilmesi durumunda B1 düzeyindeki bir yabancı dil bilgisinin dahi Avrupa Komisyonunca yeterli görüldüğünü vurgulamıştır. Oysa Türkiye’de yabancı dil öğretmeni yetiştirme sürecinde öğretmen adaylarının çalışacakları kurumlar göz önünde bulundurulmaksızın, öğretmenler tüm kademelerde çalışacaklarmış gibi yabancı dil öğretmenlerine genel bir eğitim verilmekte, bir yabancı dil öğretmeni adayının mezun olurken yabancı dil düzeyinin en az C1 düzeyinde olması hedeflenmektedir. Bu bağlamda lisans eğitimini Türkiye’de tamamlayan yabancı dil öğretmen adaylarının da uluslararası standartlarca belirlenen öğretmenlik mesleği yeterliklerini edinebilmeleri için, 1997 yılında Türk eğitim sisteminde gerçekleştirilen reformlara paralel olarak öğretmen yetiştirme sürecinde de yeni bir yapılanmaya gidilmiş, Yükseköğretim Kurumu tarafından her alan için ayrı ayrı ancak tüm Eğitim Fakültelerinde ortak uygulanacak olan lisans programları geliştirilmiş ve 1997-1998 eğitim-öğretim yılında yürürlüğe konmuştur. Eski programlar ile kıyaslandığında yeni 4 yıllık öğretmenlik lisans programlarına, yabancı dil öğretmeni olarak yetiştirilecek olan bir kişinin öğreteceği dilin dil bilgisi kurallarını ve söz dizim yapılarını çok iyi bilmesini ve bunları başkasıyla iletişim kurarken hızlı ve ustalıkla kullanmasını, akıcı ve net bir biçimde aksansız konuşmasını sağlayacak türde dersler eklenmiş, bazı dersler birleştirilmiş, bazıları ayrıştırılmış ve bazı dersler programdan tamamen kaldırılmıştır.

Daha sonra, 2007 yılında 4 yıllık öğretmenlik lisans programları çağın gereksinimlerine cevap verebilecek şekilde yeniden revize edilmiş, öte yandan Bologna sürecine uyum çalışmaları kapsamında Türkiye’de yükseköğretimde ulusal yeterlilikler çerçevesinde² genel ve özel öğretmenlik mesleği alan yeterlikleri belirlenmiştir (bk. M.E.B 2008). Ancak öğretmen yetiştirme sürecini Avrupa standartlarına uyumlu hale getirme çalışmalarında daima İngiliz dili ve İngilizce öğretmenliği esas alınmış, İngiliz dili ve İngilizce öğretmenliği için geliştirilen programlar daha sonra Alman dilinin kendisine has yapısı ve Almanca öğretmenlik programına yerleşen öğrencilerin özellikleri yeterince göz

¹ Flischikowski “Fremdsprachenlehrausbildung für das vielsprachige Europa” başlıklı yazısında Avurapa Komisyonu ile aynı görüşte olmadığını belirtmiştir (bk. Flischikowski 2011).
<http://ec.europa.eu/education/languages/archive/policy/conference/speeches/fischlikowskide.pdf>

² Daha fazla bilgi için bkz. Türkiye Yükseköğretim Kurulu. Türkiye Yükseköğretim Yeterlikler Çerçevesi (TYYÇ).
http://www.yok.gov.tr/katalog/tyyc_brosur_son.pdf

önünde bulundurulmadan, olduğu gibi Almanca öğretmenlik lisans programlarına uyarlanmıştır.

İngilizce öğretmenlik programlarına yerleşen öğrencilerin belli bir düzeyde İngilizce bilgileri olduğu halde, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezinin düzenlemiş olduğu Yabancı Dil Sınavına sadece Almancadan değil aynı zamanda İngilizce ve Fransızca dillerinden de sınava girip Almanca öğretmenlik programlarına yerleşen ve Almanca bilmeyen Almanca öğretmen adaylarının olabileceğinin göz ardı edildiği bir sistemde İngilizce programı esas alınarak oluşturulan Almanca öğretmeniği lisans eğitimi her ne kadar dili yetersiz olan Almanca öğretmen adaylarına bir yıl mecburi Almanca yabancı dil hazırlık eğitimi verilse dahi (bk. Tablo 1), bazı yeterlikleri kazandırmakta yetersiz kalmaktadır.

Tablo 1: T.Ü. Yabancı Dil Hazırlık Eğitimi Sürecinde Hedeflenen Kazanımlar

- İş, okul, boş zaman vb. ortamlarda sürekli karşılaşılan bildik konulardaki net, standart Almanca konuşmanın ana hatlarını anlayabilme.
- Meslekle ilgili ya da günlük dilde en sık kullanılan sözcükleri içeren Almanca metinleri anlayabilme.
- Soyut ve somut konulara dayalı karmaşık Almanca metinlerin ana fikrini anlayabilme.
- Düşünce ve planlara ilişkin açıklamaları ve nedenleri hedef dilde kısaca sıralayabilme; ilgi alanına giren çeşitli konularda görüşlerini Almanca aktarabilme.
- Bildik ya da ilgi alanına giren mesleki konularda Almanca bütünlüklü bir kompozisyon yazabilme.
- Almanca konuşulan ülkelerde seyahat ederken ortaya çıkabilecek birçok durumla başa çıkabilme.
- Aile ve diğer insanları, yaşam koşullarını, eğitim geçmişini ve işini betimlemek için Almanca bir dizi kalıp ve tümceyi kullanabilme.

“Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikler” yanında İngilizce öğretmenlik mesleği için belirlenen “Öğretim Süreçlerini Planlama ve Düzenleme”, “Dil Becerilerini Geliştirme”, “Dil Gelişimini İzleme ve Değerlendirme”, “Okul, Aile ve Toplumla İş Birliği Yapma” ve “Alanında Mesleki Gelişimini Sağlama” 5 adet İngilizce öğretmenliği mesleği özel alan yeterliğinin ve bunların altında sıralanan 26 adet alt yeterliğin³ 4 yıllık Almanca öğretmen yetiştirim sürecinin sonunda da kazandırılıp kazandırılmadığına bakmak çok geniş kapsamlı bir çalışma gerektirdiğinden, bu çalışmada sadece Almancadaki “es” kelimesinin semantik özelliklerinin 4 yıllık lisans eğitimi süresince Almanca öğretmen adaylarına ve mezunlarına yeterince öğretilip öğretilmediğine, dolayısıyla ileride öğrencilerin “es” kelimesini anlama ve kullanmada karşılaştıkları sorunları aşmada Trakya Üniversitesi Almanca Öğretmeniği mezunlarının yeterince yardımcı olup olamayacaklarına bakılmıştır.

³ Daha fazla bilgi için bk.: M.E.B. (2008). *Öğretmen Yeterlikleri*. s. 59-73.

1. Yöntem

Bu çalışmada 2010–2011 eğitim-öğretim yılı Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Almanca Öğretmenliği son sınıf (17'si kız, 3'ü erkek toplam 20 öğrenci) ve Yüksek Lisans öğrencilerine (üç kız) “es” kelimesinin yer aldığı 15 adet Almanca cümle verilmiş (bk. Zengin 2007: 448-452) ve bu cümleleri Türkçeye çevirerek, her bir cümlede “es” kelimesinin görevinin ne olduğunu belirtmeleri istenmiştir. Elde edilen veriler ile bir yıl Almanca mecburi hazırlık ve 4 yıl lisans eğitimi alan 4. sınıf Almanca öğretmen adaylarında ve aynı üniversitenin lisans mezunlarında “es” kelimesinin semantik özelliklerine ilişkin yeterli düzeyde farkındalık sağlanıp sağlanmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Araştırma sadece “es” kelimesinin semantik özellikleri ile sınırlandırılmış olduğundan elde edilen sonuçlar Trakya Üniversitesi Almanca öğretmen adaylarının “es” sözcüğü dışındaki kelimelere ve dilbilgisel yapılara ilişkin genel bilgi düzeylerini yansıtmadığı gibi öğrenci özelliklerinin, kullanılan izlen ve yöntemlerin farklılık arz ettiği üniversitelerde uygulamanın tekrarlanması durumunda farklı sonuçların çıkması olasıdır.

Bu çalışmada cümle çözümlemelerinde tümevarım yöntemi uygulanmıştır. İlk önce Almanca cümle çözümlenmiş, daha sonra “es” kelimesinin türü, “es” ögesinin cümledeki işlevi ve kullanım alanları belirlenmeye çalışılarak, sözcük çözümlemesine geçilmiş ve Almanca cümlelerdeki “es” kelimesinin denekler tarafından doğru anlaşılıp anlaşılmadığı ve Türkçeye aktarımın doğru yapılp yapılmadığı tartışılmıştır.

2. Almancadaki “es” Kelimesinin Semantik Özellikleri

Almancadaki “es” kelimesinin ne anlama geldiğini veya bir cümlede “es” ögesinin görevinin ne olduğunu öğrenmek isteyen Almancayı yeni öğrenen bir kimse Almanca-Türkçe sözlüklere başvurduğunda bazı sözlüklerde (bk. Wahrig 1988: 458; Wahrig Burfeind 2000: 335) “es” kelimesinin semantik özelliklerinin sayıları 16'ya kadar ulaşan örnekler ile ayrıntılı bir biçimde açıklanmaya çalışıldığını görebilir, ancak PONS (Hecht 1999:108) ve Langenscheidt Taschenwörterbuch (1986) gibi sözlüklerde ise “ich bins (benim)”, “es gibt (var/mevcuttur)” ve “es klopf (kapı çalıyor)” gibi birkaç örnek ile kısıtlı bir izahatın yapıldığını da tespit edebilir, dolayısıyla Almanca ve Türkçenin birbirinden oldukça farklı iki dil⁴ olmasından kaynaklanan sorunların üstesinden gelmede büyük zorluklar yaşayabilir.

Temel düzeyde Almanca dil bilgisi kitaplarına bakıldığında ise, bazı dil bilgisi kitaplarında “es”in sadece şahıs zamiri olarak tanıtıldığı (bk. Werner 2001: 17),

⁴ Daha fazla bilgi için bkz. MADEN (SAKARYA) Sevinç (2009). “Sprachunsicherheitsgründe Türkischer Deutschlernenden im Gebrauch der Präpositionen im Deutschen”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 11. Sayı 2. Aralık 2009. Edirne: Trakya Üniversitesi Matbaası. ISSN 1305-7766. 41-62

bazı kaynaklarda “es” kelimesinin özne veya nesne yerine kullanılan şahıs zamiri yanı sıra edilgen yapılarda “man”ın yerine geçen öge olarak gösterildiği (bk. Rusch/Schmitz 2007: S. 45, S. 94, S. 105), bazı kitaplarda ise “es” kelimesinin hemen hemen tüm özelliklerine geniş yer verildiği görülmektedir (bk. Schulz/Sundermayer 1988). Bu kaynakta S. 5’de “es” adlı 3. tekil şahıs zamiri olarak tanıtılırken, S. 8, S. 17, S. 24 ve S. 28’de şahıs zamirlerine göre fiillerin çekiminde “es” yeniden ele alınmaktadır. Es gibt, es freut mich, es ärgert mich, es langweilt mich, es wundert mich ve es betrübt mich gibi yansız fiillere yer verilen 79. sayfadan sonra sayfa 81-84’de “es”in bir cümlede nasıl öznenin veya nesnenin yerine geçebileceği izah edilmekte, ilerleyen sayfalarda -dass’lı cümleler ile birlikte kullanımına değinilmektedir. Aynı kitabın 127. sayfasında bir cümlede ismin i- ve e- hallerinin ne şekilde sıralanacağı konusunda yeniden ele alınan “es” adlı en son olarak sayfa 214’de fiilin master hali ile ilintili olarak ortaya çıkmaktadır.

T.Ü. Almanca hazırlık sınıflarında kullanılan yabancı dil kurs kitabı *Optimal*⁵ (Müller/Rusch/Scherling/Wertenschlag/Schmidt/Schmitz 2004) yanında dil bilgisi derslerinde yararlanılan *Grundstufen Grammatik* (Rheinman 2004) adlı dil bilgisi kitabı analiz edildiğinde ise, “es” adlı ilk olarak sayfa 27’de, “*Şahıs Zamirlerinin Çekimi*” başlıklı üniteye yer verildiği, daha sonra sayfa 70’de “*Rektion der Verben*” başlıklı konuda “es”in belli fiiller ile birlikte nasıl kullanıldığına ilişkin örneklerin sıralandığı görülmüştür. Aynı kaynakta sayfa 84-85’de “es” kelimesinin -dass’lı cümleler veya -dass cümlesi ile aynı anlama gelen nesnenin yerine geçen fiilin master hali (um....zu kalıbı) ile birlikte kullanıldığı vurgulanmış, bu gruba ait olan fiillerin dilek, duygu gibi kişisel durumları ifade eden veya amaç bildiren fiiller olduğu belirtilmiş, aynı zamanda 148. ve 149. sayfalarda “Das Wort es” başlığı altında “es” kelimesinin üç işlevinin bulunduğu, bazı durumlarda “es” kelimesinin bir adıl (Pronomen) olduğu, bazı durumlarda fiilleri tamamladığı (formale Ergänzung bei einigen Verben) ve bazı durumlarda da cümle öğelerinin yerini tuttuğu (Platzhalter auf Position) belirtilmiştir. T.Ü. Almanca hazırlık sınıflarında ikinci dilbilgisi kitabı olarak kullanılan *Übungen zur Deutschen Grammatik* (Zengin 2006) adlı kitapta ise “es” kelimesi sırasıyla “*Şahıs zamirleri*” (bk. S. 7), “*İsmin i-Hali*” (bk. S. 10) ve “*Edilgenlik*” (bk. S. 192) başlıkları altında yeni baştan ele alınmaktadır.

4 yıllık lisans süresince Dil bilgisi I, Dil bilgisi II, Dil bilgisi III derslerinde kullanılan *Lehr-und Übungsbuch der deutschen Grammatik* (Dreyer/Schmitt 2000) başlıklı dilbilgisi kitabı incelendiğinde ise, “es” kelimesinin ilk olarak şahıs zamirleri, daha sonra yansız fiiller, -dass’lı ve zu...infinitif master cümleler ve edilgen yapıda birbirinden bağımsız ünitelerde ele alındığı görülmektedir. Karşılaştırmalı Dil Bilgisi dersinde kullanılan *Übungsgrammatik für Fortgeschrittene* (Hall/Schneider 2000) adlı kitapta ise dersin amacına uygun “es” kelimesinin tüm semantik özelliklerinin bir arada ele alındığı ve Almanca

⁵ Optimalde ilk olarak “es” adlı şahıs zamirlerinin öğretildiği üniteye öğrencinin karşısına çıkarken, daha sonra “es”in edilgen cümlelerde aktif cümlelerdeki “man”ın yerini tuttuğu belirtilmektedir. Bu kitabın A2 düzeyindeki cildinde “es”in bazı semantik özelliklerinin 9. üniteye ayrıca yeniden örnekler ile bir bütün olarak ele alındığı görülmektedir.

ile Türkçenin karşılaştırıldığı etkinliklere yer verilmediği ve “es” kelimesinin cümlede ne gibi görevler üstlendiğinin tartışılmadığı ve dolayısıyla bu konuda bir farkındalık yaratmaya yönelik pekiştirici alıştırmaların yer almadığı görülmüştür.

Kitap analizlerinden elde edilen veriler Almanca öğretmen adaylarının almış oldukları bir yıllık hazırlık ve 4 yıllık lisans eğitimi süresince aslında belli aralıklar ile “es” kelimesi ile karşılaştıklarını, ancak “es” kelimesinin tüm semantik özelliklerinin yan yana hep bir arada verilmediğini göstermiştir. Oysa “es” kelimesinin semantik özelliklerinin ayrıntılı bir biçimde açıklandığı *Textgrammatik der deutschen Sprache* (Weinrich 2003) gibi kaynaklar da vardır. Metin dilbilim kurallarına dayalı, bir anlam bütünlüğü içinde doğru Almanca konuşabilme ve yazabilme yetisinin geliştirilmesini hedefleyen bu kitabın derslerde kullanımı Almanca öğretmen adaylarında ileri düzeyde bir Almanca bilgisi gerektirdiğinden her öğrenci grubunda kullanımı olası değildir. Ancak Almanca ve Türkçe dil yapılarının fonoloji, morfoloji, sentaks ve anlatım bakımından benzerliklerinin ve farklılıklarının üzerinde durulabilmesi için karşılaştırma etkinliklerine imkân veren benzer kaynak ve materyallerin geliştirilmesini gerektirmektedir. Nitekim “es” kelimesi bu kaynakta 147.-148. sayfalarda ilk önce öznenin yerini tutan bir öge olarak tanıtılmakta (Subjektrolle durch das Horizont –Pronomen es), daha sonra sayfa 375 ile 377 arasında yer alan bir metin yardımı ile “es” kelimesinin bir metinde daha önce sözü edilen ve “das” tanımlığı gerektiren bir isme gönderme yapabileceği gösterilmektedir. Aynı kitabın 389.-406. sayfalarında ise bir metnin belli bir bölümü veya bir durum için kullanılan “es” (Horizont Pronomen) ile “das” tanımlığı gerektiren bir isme gönderme yapan “es” (Referenz Pronomen) arasındaki fark gözler önüne serilmiş, çeşitli durumlara ilişkin kullanılan “es” kelimesinin ne tür çeşitli durumlarda ortaya çıktığına ilişkin çok sayıda örneğe yer verilmiştir (Natur Horizont, Zeit-Horizont, Leiblich-seelischer Horizont, Sinnes Horizont, Gesellschafts-Horizont). Bu kitabın ilerleyen sayfalarında “es” kelimesinin -dass’lı yan cümleler ile bağlantıları örnekler ile izah edilirken, aynı zamanda cümlede özne veya nesne yerine kullanılan “es” kelimesi ve “es gibt”, “es..., dass...” ve “es..., wenn...” gibi kalıplara yer verilmiştir. Son olarak sayfa 763’de “es” kelimesinin karşıtlık ifade eden bağlaçlar ile kullanımına değinilmiştir (bk. örnek S. 763: “es sei denn...).

3. Bulgular

3.1. Türkçeye Çevrilmiş Cümlelere İlişkin Bulgular

Örnek cümle 1: Üç öğeden oluşan “Es liegt auf dem Tisch.” cümlesinde “es” kelimesi kelime türü olarak şahıs zamiri olup, cümlenin öznesi konumundadır ve önceden sözü edilen ve “das” tanımlığı gerektiren yalın haldeki (Nominativ=Referenz Pronomen) bir ismin yerine kullanılmıştır. Öğrencilerin % 45’i bu cümleyi Türkçeye gizli özne ile “Masanın üzerinde duruyor.” şeklinde aktarmış, %35’i ise “es” kelimesi karşılığında Türkçedeki 3. tekil şahıs “o” kelimesini kullanarak bu cümleyi Türkçede “O masanın üzerinde duruyor.” şeklinde vermiştir. Aynı cümleyi “Masanın üzerinde.” şeklinde çeviren öğrencilerin oranı %15 iken öğrencilerin %5’i Türkçede “masada yatılı şekilde duruyor” ifadesini kullanmıştır.

Tablo 2: “Es liegt auf dem Tisch.” cümlesinin Türkçeye çevrilmiş örnekleri

Örnek Almanca Cümle 1: Es liegt auf dem Tisch.			
T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği Yüksek Lisans Öğrencileri		T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği 4. Sınıf Öğrencileri	
Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı	Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci Sayısı-Oran
Masanın üzerinde duruyor.	2	a. Masanın üzerinde duruyor.	9 (%45)
O masanın üzerinde duruyor.	1	b. O masanın üzerinde duruyor.	7 (%35)
		c. Masanın üzerinde.	3 (%15)
		d. Masada yatılı şekilde duruyor.	1 (%05)

Bu cümledeki “es” kelimesinin Türkçe karşılığı “o”dur. Ancak Türkçede gizli özne kullanımı çok yaygın olduğundan 4. sınıf öğrencilerinin % 80'inin bu cümleyi doğru anlayıp, Türkçeye olması gerektiği şekilde çevirmiş olduğu söylenebilir. “c” şikkındaki Türkçe cümlelerin doğru bir çeviri olarak değerlendirilebilmesi için Almancadaki cümlelerin “Auf dem Tisch” olması gerekirdi. (d) şikkında verilen cümle ise “yatılı” sözcüğünden dolayı doğru bir cümle olarak değerlendirilemez. Ancak “liegen” fiilinin bir nesnenin “yatay durması” anlamını yüklediğine de dikkat etmek gerekmektedir. Ancak Türkçede bir nesnenin dikey veya yatay durması hususunda Almancadaki “liegen” ve “stehen” fiillerinde olduğu gibi ayrı ayrı fiiller kullanılmazken, illa ne şekilde durduğu ifade edilmek isteniyor ise bir şeyin dikey ya da yatay durduğu söylenebilir. Almancada “Wo liegt das Buch?” sorusuna örneğin “Das Buch (es) liegt auf dem Tisch” veya en azından “auf dem Tisch” örneğinde olduğu gibi öğelerin eksiksiz yer alması gerekir. Oysa Türkçede bu soruya kısaca “masada” şeklinde de cevap verilebilir. Böyle bir durumda özellikle Türkçeden Almancaya aktarımda, birden fazla işlevi olan -da ve -de ekini öğrencilerin Almancaya aktarmada daha çok zorlanacağı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Örnek cümle 2: “Ich habe es im Park gesehen.” cümlesi bağlamından kopuk, tek başına karşılaşılabilecek bir cümle değildir. Bu cümlede yer alan “es” adılı daha önce sözü edilen “das” tanımlığını gerektiren bir nesneye işaret eder (Referenz Pronomen). Bu cümle yüksek lisans öğrencilerinin tümü ve lisans öğrencilerinin % 95'i tarafından Türkçeye "Onu parkta gördüm." şeklinde çevrilmiştir. 4. Sınıf öğrencilerinden biri (%5) ise aynı cümleyi "Ben onu parkta gördüm." ifadesini kullanarak, diğerlerinin gizli öznesine karşın “ich” sözcüğünü “ben” sözcüğü ile vermiştir. Her iki çeviri de doğru olmakla birlikte Türkçede “görmek” fiilinin “gör” köküne birinci tekil şahıs çekim ekinin eklenmiş olması nedeniyle ayrıca öznenin kullanılmasını gerektirmemektedir. Ancak Almanca cümlede vurgu özellikle “ich” sözcüğünde ise, o zaman “ben” sözcüğünün Türkçe cümlede de yer alması mecburidir, zira Türkçede “Onu parkta gördüm” ve “Onu ben parkta gördüm.” cümleleri öğelerin vurgulanışı bakımından farklılık arz edebilir.

Tablo 3: “Ich habe es im Park gesehen.” cümlesinin Türkçeye çevrilmiş örnekleri

Örnek Almanca Cümle 2: Ich habe es im Park gesehen.			
T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Almanca Öğretmenliği Yılı Yüksek Lisans Öğrencileri		T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği 4. Sınıf Öğrencileri	
Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı	Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı /Oran
Onu parkta gördüm.	3	Onu parkta gördüm.	19(%95)
		Ben onu parkta gördüm.	1 (%05)

Ancak burada önemle üzerinde durulması gereken diğer bir husus, her iki cümle de Türkçede verilip, Almancaya çevrilmiş olsaydı, Almancada mutlaka “ich” 1. tekil şahıs zamirinin kullanılması gerektiğidir. Bu cümlelerin Türkçeden Almancaya çevrilmesinde Türk öğrencisinin karşılaşacağı daha önemli bir sorun “parkta” kelimesinde yer alan –da, -de, -ta, -te bulunma hal ekinin Almancada hangi edat ile ve bu edata bağlı hangi tanımlığın hangi halde kullanılacağıdır.

“Es” kelimesinin yer aldığı bir cümleyi doğru anlamak, doğru analiz etmek ve Türkçeye doğru bir biçimde çevirebilmek için bilinmesi gereken diğer bir ayrıntı ise “es” adılının daima “das” tanımlığı gerektiren bir isme işaret etmediği, bazı durumlarda daha önce “der” veya “die” tanımlığının kullanıldığı adların yerine de kullanılabileceği veya bir metnin bir bölümüne de işaret edebileceğidir.

Örnek: Was für eine Blume ist das? Es ist eine Tulpe.

Örnek Almanca Cümle 3: Es macht mir Spaß.			
T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği Yüksek Lisans Öğrencileri		T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği 4. Sınıf Öğrencileri	
Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı	Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı /Oran
Eğleniyorum. Hoşuma gidiyor.	1	O bana zevk veriyor.	3(%15)
Beni mutlu ediyor. Beni eğlendiriyor.	1	Beni eğlendirdi.	5(%25)
Hoşuma gidiyor.	1	O beni eğlendirir.	4(%20)
		Bana zevk veriyor.	2(%10)
		Beni eğlendiriyor.	3(%15)
		O beni eğlendiriyor.	1(%05)
		Bana eğlence veriyor.	1(%05)
		Bana zevk verdi.	1(%05)

Örnekten de görüldüğü gibi “die Tulpe” olmasına rağmen “sie” adlı kullanılmamaktadır. Ancak soruda yer alan “das” işaret zamirinin aslında cevapta da “Das ist eine Tulpe.” cümlesinde olduğu gibi yer alabileceği düşünülürse, bu örnek cevapta yer alan “es” sözcüğünün aslında soruda yer alan “das”ın yerine başka bir deyişle “bu” işaret zamirinin yerine kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4: “Es macht mir Spaß.” cümlesinin Türkçeye çevrilmiş örnekleri

Örnek cümle 3: “Es macht mir Spaß.” cümlesinde “es” daha önce ifade edilen bir cümleye gönderme yapmaktadır. Örneğin. “Ich lese Bücher gern.”→ “Es macht mir Spaß” Buradaki “es” yerine “das” da kullanılabilirdi ve Türkçe karşılığı “O (veya bu) hoşuma gidiyor.” şeklinde çevrilmeliydi (bk. Zengin 2007: 448). Bu cümlelerin öğrenciler tarafından bu şekilde verilmeyişinin sebebi “Es macht mir Spaß” cümlesinin bağlamından kopuk verilmiş olmasından kaynaklanabilir. “mir” kelimesinin karşılığında Türkçede “benim” veya “bana” deme mecburiyeti yoktur. Oysa uygulama bu cümlelerin Türkçede ağırlıklı olarak “bana” ve “beni” sözcükleri kullanılarak verildiğini göstermiştir. Cümlelerin Türkçede verilmiş biçimi ve oranları incelendiğinde öğretmen adaylarının %25’inin bu cümleyi “Beni eğlendirdi.” şeklinde verdiği, %20’sinin “O beni eğlendirir.”, %15’inin ise “Beni eğlendiriyor.” ifadesini kullandığı görülmüştür. Diğer bir grup öğrenci (%15) aynı cümleyi Türkçede “O bana zevk veriyor.” olarak çevirmişken, iki öğrencinin (%10) bu cümleyi Türkçeye “Bana zevk veriyor.”, bir öğrencinin ise (%5) “O beni eğlendiriyor.”, diğer bir öğrencinin (%5) “Bana eğlence veriyor.” ve diğer bir öğrencinin (%5) “Bana zevk verdi.” şeklinde çevirdiği gözlemlenmiştir. Oysa mezun öğrenciler aynı cümleyi Türkçede “Eğleniyorum. Hoşuma gidiyor.”, “Beni mutlu ediyor. Beni eğlendiriyor.” ve “Hoşuma gidiyor.” ifadeleri ile vermişlerdir.

Örnek cümle 4: “Ich bin es.” cümlesinin Türkçeye aktarımında 4. sınıf öğrencilerinin tamamına yakını (%95) “Ben oyum.” söylemini tercih ederken, bir öğrenci aynı cümleyi (%5) “Benim.” olarak çevirmiştir.

Tablo 5: “Ich bin es.” cümlesinin Türkçeye çevrilmiş örnekleri

Örnek Almanca Cümle 4: Ich bin es.			
T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği Yüksek Lisans Öğrencileri		T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği 4. Sınıf Öğrencileri	
Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı	Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı /Oran
Ben buyum.	3	Ben oyum.	19(%95)
		Benim.	1(%5)

Yüksek lisans öğrencilerinin üçü de 4. Almanca örnek cümle karşılığında “Ben buyum.” ifadesini kullanmışlardır. Bu cümlede “es”in görevi yüklemi tamamlamaktır ve Türkçede “Benim” cümlesi ile örtüşmektedir (bk. Zengin 2007:448). Muhtemelen “Kim o?” sorusuna verilen bir cevaptır. Verilen bu Almanca cümleyi Türkçeye “Benim” şeklinde tek bir öğrenci çevirirken, diğerleri “Ben buyum.” ve “Ben oyun.” cümlelerini yazmışlardır. Oysa bunların Almancaları verilecek olursa, öğrencilerin %95’inin “Ben oyun.” şeklinde çevirmiş olduğu cümle Almancada “Ich bin er (sie) (es)” olarak verilmesi gereken bir cümle olurdu ki, bu da anlamsız bir cümledir. Ben’in hem ben, hem de o olması mümkün değildir. “Ben buyum.” cümlesinin ise Almancada verilebilmesi için mutlaka bağlamın bilinmesi gerekir.

Örnek cümle 5: “Es sind Spielzeuge.“ cümlesi Zengin (2007: 448) tarafından Türkçede “Oyuncaktır.” şeklinde verilmiştir. Aynı şekilde “Ein Fest wird es werden” Türkçeye aynı kaynaktan “Bir şenlik olacak.” şeklinde çevrilmiştir. Bu cümlede “es” bir şeyi vurgulamak, bir şeye işaret etmek ve bir şeyin önemini belirtmek için kullanılmıştır. Bu cümleyi bir öğrenci Türkçeye aktaramazken, diğer öğrenciler 12 ayrı biçimde çevirmiştir; bu da bu cümlenin çok farklı anlaşıldığının bir göstergesidir. Deneklerin yarısı (%50) bu cümleyi Türkçede “Onlar oyuncak.” olarak verirken, geri kalan öğrenciler “Onlar oyuncaktır.”, “Oyuncaklardır.”, “Bunlar oyuncaklar.”, “O oyuncaklardır.”, “Onlar oyuncaklar.”, “Bunlar oyun malzemeleri/oyuncak.”, “Oyuncaklar.” ve “Oyuncaktırlar.” gibi cümleler yazmışlardır. Yüksek lisans öğrencileri ise bu cümleyi Türkçede “O oyuncaklar.”, “Bunlar oyuncaklar.” ve “Oyuncaklar budur.” şeklinde vermişlerdir.

Tablo 6: “Es sind Spielzeuge.” cümlesinin Türkçeye çevrilmiş örnekleri

Örnek Almanca Cümle 5: Es sind Spielzeuge.			
T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği Yüksek Lisans Öğrencileri		T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği 4. Sınıf Öğrencileri	
Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı	Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı /Oran
O oyuncaklar.	1	Onlar oyuncak.	10(%50)
Bunlar oyuncaklar.	1	Bunlar oyuncaklar.	1(%5)
Oyuncaklar budur.	1	O oyuncaklardır.	1(%5)
		Onlar oyuncaklar.	1(%5)
		Onlar oyuncaktır.	2(%10)
		Bunlar oyun malzemeleri /oyuncak.	1(%5)
		Oyuncaklar.	1(%5)
		Oyuncaklardır.	2(%10)
		Oyuncaktırlar.	1(%05)

Tablo 7: "Ein Fest wird es werden." cümlesinin Türkçeye çevrilmiş örnekleri

Örnek Almanca Cümle 6: Ein Fest wird es werden.			
T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği Yüksek Lisans Öğrencileri		T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği 4. Sınıf Öğrencileri	
Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı	Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı /Oran
Bir bayram/festival olacak.	1	Bir bayram olacak.	3(%15)
Bayram olacak.	1	Kutlama yapılacak.	2(%10)
Bir kutlama yapılacak.	1	Bir kutlama olacak/bayram.	1(%5)
		Bir festival olacak.	4(%20)
		Festival olacak.	1(%5)
		Festival yapılır.	1(%5)
		Bir bayram festival olacak.	1(%5)
		Kutlama olacak.	1(%5)
		O bir festival olacak.	1(%5)
		Festival yapılacak.	1(%5)
		Bir kutlama olacak.	2(%10)
		Festival orada yapılacak.	1(%5)
		Boş	1(%5)

Örnek cümle 6: "Ein Fest wird es werden." cümlesinde yer alan "es" kelimesi bu cümlelerin büyük bir coşku ile söylenmesini gerektirirken, 4. sınıf öğrencileri tarafından 12, yüksek lisans öğrencileri tarafından 3 ayrı biçimde Türkçeye aktarılmıştır. Öğrencilerin %20'si bu cümlelerin Türkçede "Bir festival olacak." şeklinde olması gerektiği konusunda hemfikir iken, %15'i "Bir bayram olacak.", %10'u "Kutlama yapılacak.", %10'u "Bir kutlama olacak.", %5'i "Bu bir kutlama olacak/bayram.", %5'i "Festival olacak.", %5'i "Festival yapılır.", %5'i "Bir bayram festival olacak.", %5'i "Kutlama olacak.", %5'i "O bir festival olacak.", %5'i "Festival yapılacak.", %5'i "Festival orada yapılacak." ifadelerini kullanmışlardır. Bir öğrenci ise bu cümleyi Türkçeye çevirmemiştir.

Örnek cümle 7: Zengin tarafından "Cocuklar oturma odasında oynuyor." şeklinde Türkçeye çevrilmiş olan "Es spielen die Kinder im Wohnzimmer." cümlesi aslında "es" kullanmaksızın "Die Kinder spielen im Wohnzimmer" örneğinde olduğu gibi de kullanılabilir ve Türkçeye aynı biçimde çevrilir. "Es" kelimesi bu cümlede cümlelerin başına başka bir öge getirilmediği için boşluk doldurur konumdadır ve Türkçeye çevrildiğinde "es" olsun veya olmasın aynı şekilde aktarılır. Ancak iki cümle vurguladığı öge bakımından farklılık göstermektedir. Bu cümle ağırlıklı olarak (%40) "Çocuklar oturma odasında oynuyorlar." ve "Çocuklar oturma odasında oynuyor." (%20) olarak Türkçeye aktarılırken öğrencilerin %10'unun bu cümleyi "Çocuklar oturma odasında oyun oynuyorlar." dediği görülmüş, bunun yanı sıra "Çocuklar salonda oynuyor.",

"Çocuklar onunla oturma odasında oynuyor.", "Çocuklar onu oturma odasında oynuyor.", "Oturma odasında." ve "Çocuklar oturma odasında onunla oynuyor." gibi ifadelerin de kullanıldığı görülmüştür.

Tablo 8: "Es spielen die Kinder im Wohnzimmer." cümlesinin Türkçeye çevrilmiş örnekleri

Örnek Almanca Cümle 7: Es spielen die Kinder im Wohnzimmer.			
T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği Yüksek Lisans Öğrencileri		T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği 4. Sınıf Öğrencileri	
Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı	Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı /Oran
Çocuklar oturma odasında oynuyor.	3	Çocuklar oturma odasında oynuyorlar.	8(%40)
		Çocuklar oturma odasında oyun oynuyorlar.	2(%10)
		Çocuklar oturma odasında oynuyor.	4(%20)
		Çocuklar salonda oynuyor	1(%5)
		Çocuklar onunla oturma odasında oynuyor.	1(%5)
		Çocuklar onu oturma odasında oynuyor.	1(%5)
		Oturma odasında.	1(%5)
		Çocuklar oturma odasında onunla oynuyor.	1(%5)
		Boş	1(%5)
		Çocuklar salonda oynuyor.	1(%5)

Tablo 9: "Es stand ein Mann draußen." cümlesinin Türkçeye çevrilmiş örnekleri

Örnek Almanca Cümle 8: Es stand ein Mann draußen.			
T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği Yüksek Lisans Öğrencileri		T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği 4. Sınıf Öğrencileri	
Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı	Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı /Oran
Dışarıda bir adam duruyor.	1	Dışarıda bir adam duruyor.	9(%75)
Dışarıda bir adam var.	1	Dışarıda adam duruyordu.	2(%10)
Bir adam dışarıda duruyor.	1	Susayan bir adam ayakta duruyor	1(%05)
		Dışarıda bir adam dikiliyor.	1(%05)

Örnek cümle 8: "Es stand ein Mann draußen" cümlesinde de aynı "Es spielen die Kinder im Wohnzimmer" cümlesinde olduğu gibi "es" kelimesi cümlenin başında başka bir öge olmadığı için buradaki boşluğu doldurmak amacıyla kullanılmıştır. Uygulama öğrencilerin çoğunun (%75) "Es stand ein Mann draußen." cümlesini Türkçeye "Dışarıda bir adam duruyor." olarak çevirdiğini, öğrencilerin ikisinin (% 10) ise "Dışarıda adam duruyordu." dediğini, yani zamanı yanlış kullandığını göstermiştir. Aynı cümle birer öğrenci tarafından "Susayan bir adam ayakta duruyor." ve "Dışarıda bir adam dikiliyor." şeklinde Türkçeye çevrilmiştir.

Tablo 10: "Es ist schön, dass du kommst." cümlesinin Türkçeye çevrilmiş örnekleri

Örnek Almanca Cümle 9: Es ist schön, dass du kommst.			
T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği Yüksek Lisans Öğrencileri		T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği 4. Sınıf Öğrencileri	
Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı	Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı /Oran
Gelmen iyi oldu.	1	Gelmen güzel.	8(%40)
Senin gelmen çok güzel.	1	Gelmen iyi.	1(%5)
Gelmen çok güzel oldu.	1	Senin gelmen iyi.	1(%5)
		Geliyor olman güzel.	1(%5)
		Gelmen güzeldi.	1(%5)
		Senin gelmen güzel.	1(%5)
		Gelmen hoş.	2(%10)
		Gelmesi güzel.	1(%5)
		Gelmiş olman güzel.	1(%5)
		Senin gelmen harika.	1(%5)
		Senin gelmen çok güzel.	1(%5)
		Sen gelirsen iyi/güzel olacak.	1(%5)

Örnek cümle 9: "Es ist schön, dass du kommst" cümlesinde "es" kelimesi "dass" veya "zu+master" yan cümlelerinden önceki temel cümlede özne görevini üstlenmiştir ve yan cümleye gönderme yapmaktadır (bk. Tablo 9). Bu cümlede temel cümlede güzel olanın ne olduğu yan cümlede verilmiştir.

Bu cümleyi 4. sınıf öğrencileri 12, yüksek lisans öğrencileri 3 farklı şekilde Türkçeye çevirmiştir. 4. sınıf öğrencilerinin %40'ı cümleyi Türkçede "Gelmen güzel." şeklinde verirken, %10'u "Gelmen hoş." olarak çevirmiştir. Aynı cümle bazı öğrenciler tarafından "Gelmen iyi." ve "Senin gelmen iyi." şeklinde de çevrilmiştir. Oysa aktarımın bu şekilde olabilmesi için Almandadaki cümlenin "Es ist gut, dass du kommst" olması gerekirdi. "Geliyor olman güzel.", "Gelmen güzeldi.", "Senin gelmen güzel.", "Gelmesi güzel.", "Gelmiş olman güzel.",

"Senin gelmen harika.", "Senin gelmen çok güzel." ve "Sen gelirsen iyi/güzel olacak." olarak verilen cümlelerin hiçbiri birbirine eş değer değildir. Bu cümleler kullanılan zaman açısından farklılık arz ettiği gibi, bu cümleyi bazı öğrencilerin şartlı cümlemiş gibi anladığını ortaya koymuştur. Yüksek lisans öğrencilerinin yazmış oldukları "Gelmen iyi oldu.", "Senin gelmen çok güzel." ve "Gelmen çok güzel oldu." ifadelerinde ilkinde zaman doğru kullanılmamış iken, son iki örnekte "çok" kelimesinin fazladan kullanıldığı görülmektedir.

Örnek cümle 10: Bu cümleye ilişkin uygulama "es" kelimesinin ortaya çıkabileceği diğer bir alanın edilgen cümleler olduğunu, ancak bunun dikkat edilmezse, Türkçeye çok yanlış biçimlerde aktarılabilceğini göstermiştir. Nitekim 10. cümle ancak iki öğrenci tarafından Türkçeye doğru çevrilmiştir. Örnekler deneklerin başında özne veya her hangi bir başka öge olmayan Almanca edilgen cümlelerde "es" kelimesinin cümle başındaki boşluğu doldurduğunu dikkate almadıklarını, tam tersine "es" kelimesini ağırlıklı olarak 3. tekil şahıs olarak değerlendirdiklerini ortaya koymuştur.

Tablo 11: "Es wurde mir nicht geholfen." cümlesinin Türkçeye çevrilmiş örnekleri

Örnek Almanca Cümle 10: Es wurde mir nicht geholfen.			
T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği Yüksek Lisans Öğrencileri		T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği 4. Sınıf Öğrencileri	
Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı	Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı /Oran
Bana yardım edilmedi.	1	Bana yardımı olmadı.	5(%25)
Bana yardımcı olunmadı.	1	Bana yardım etmedi.	5(%25)
Boş	1	O bana yardım etmedi.	1(%5)
		Bana yardımcı olmadı.	2(%10)
		Bunun bana yardımı olmadı.	1(%5)
		Bana yardım edilmeseydi.	1(%5)
		O bana yardım edemezdi.	1(%5)
		Bu bana yardımcı olmadı.	1(%5)
		O bana yardım edilmedi.	1(%5)
		Bana yardım etmeyecek.	1(%5)
		Boş	1(%5)

Bu cümleyi öğrencilerin %25'i "Bana yardımı olmadı." ve %25'i "Bana yardım etmedi." şeklinde çevirirken %10'u "Bana yardımcı olmadı." ifadesini kullanmıştır. Bu çevirilerin dışında aynı cümlenin "O bana yardım etmedi.",

"Bunun bana yardımı olmadı.", "Bana yardım edilmeseydi.", "O bana yardım edemezdi.", "Bu bana yardımcı olmadı.", "O bana yardım edilmedi." ve "Bana yardım etmeyecek." gibi cümleler ile verildiği, bir kişinin ise bu cümlenin karşılığını boş bıraktığı görülmüştür. Sonuç olarak uygulama 20 son sınıf öğrencisinden hiçbirinin bu Almanca cümleyi Türkçeye doğru çevirmediğini, yüksek lisans öğrencilerinin ancak ikisinin bu cümleyi Türkçeye doğru aktarabildiğini ortaya koymuştur.

Tablo 12: "Es ist warm." cümlesinin Türkçeye çevrilmiş örnekleri

Örnek Almanca Cümle 11: Es ist warm.			
T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği Yüksek Lisans Öğrencileri		T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği 4. Sınıf Öğrencileri	
Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı	Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı/ Oran
Sıcak.	2	Hava sıcak.	8(%40)
Hava sıcak.	1	Hava ılık.	6(%30)
		Sıcak.	6(%30)

Örnek cümle 11: İşin kimin tarafından yapıldığı belli olmayan başka bir deyişle öznesi belli olmayan eylemlerde Almancada bu fiiller ile birlikte "es" kullanılır ve bunlar 3. tekil şahsa göre çekilir. Doğa olayları, sesler, hava durumu, gürültüler, duyu organları ile algılanan olaylar, zaman vs. ile ilgili eylemlerde "es" kullanılır. "Es ist warm." cümlesi de havanın sıcak olduğunu başka bir deyişle havanın nasıl olduğunu ortaya koyduğundan "es" ile birlikte kullanılmıştır (Natur-Horizont). Öğrencilerin bu cümleyi üç ayrı biçimde Türkçeye aktardığı görülmüştür. Öğrencilerin %40'ı bu cümle karşılığında "Hava sıcak." ifadesini kullanırken, % 30'u "Hava ılık." ve %30'u "Sıcak." demiştir.

Tablo 13: "Es blitzt." cümlesinin Türkçeye çevrilmiş örnekleri

Örnek Almanca Cümle 12: Es blitzt.			
T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği Yüksek Lisans Öğrencileri		T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği 4. Sınıf Öğrencileri	
Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı	Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı /Oran
Şimşek çakıyor.	3	Şimşek çakıyor.	6(%30)
		O kör.	3(%15)
		Gök gürlüyor.	2(%10)
		Gök gürültüsü var.	1(%5)
		O parlıyor.	1(%5)
		Şimşekli.	1(%5)
		Boş	1(%5)

Örnek cümle 12: “Es blitzt.” cümlesinin 6 ayrı biçimde Türkçeye çevrilmiş olması, bir öğrencinin ise bu cümleyi Türkçede hiç verememiş olması, bu denli kısa bir ifadenin dahi ne denli farklı anlaşıldığını göstermiştir. Bu cümleyi öğrencilerin %30’u “Şimşek çakıyor.” şeklinde olması gerektiği gibi Türkçeye aktarırken, %15’i “O kör.”, %10’u “Gök gürüyor.”, %5’i “Gök gürültüsü var.”, %5’i “O parlıyor.” ve %5’i “Şimşekli.” gibi cümleler ile Almanca cümlelerin Türkçe karşılığını vermeye çalışmışlardır. Oysa bu cümlelerin körlük ile hiçbir ilgisi yoktur. Bazı öğrenciler şimşek çakmayı, göğün gürlemesi ile karıştırmış, hatta biri “O parlıyor.” diyerek, cümleyi hiç anlamadığını ortaya koymuştur.

Örnek cümle 13: “es” sözcüğü 13. örnek cümlede olduğu gibi (bk. Tablo 14) bazı kalıplaşmış ifadelerde yer alabilir. 13, 14 ve 15. cümleler kalıplaşmış ifadelerdir. Uygulama “Es tut mir Leid.” ifadesinin öğrencilerin yarısından fazlası tarafından (%60) doğru anlaşıldığını ve Türkçeye doğru bir biçimde aktarıldığını ortaya koymuştur. Ancak bu cümleyi “Özür dilerim.”, “Kusura bakmayın.”, “Ne yazık ki.” ve “Affedersiniz.” şeklinde Türkçeye çevirenlerin olduğu da ortadadır. Yüksek lisans öğrencilerinden bir tanesi cümleyi Türkçeye doğru aktarırken, diğer ikisi “Beni affet.” ve “Çok üzgünüm, beni affet.” ifadelerini kullanmışlardır.

Tablo 14: “Es tut mir leid.” cümlesinin Türkçeye çevrilmiş örnekleri

Örnek Almanca Cümle 13: Es tut mir leid.			
T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği Yüksek Lisans Öğrencileri		T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği 4. Sınıf Öğrencileri	
Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı	Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı /Oran
Beni affet.	1	Üzgünüm.	12(%60)
Çok üzgünüm, beni affet.	1	Kusura bakmayın.	2(%10)
Üzgünüm.	1	Ne yazık ki.	1(%5)
		Affedersiniz.	1(%5)
		Özür dilerim.	4(%20)

Örnek cümle 14: Zengin (2007: 452) tarafından Türkçeye “Önemli sorunlar söz konusudur.” şeklinde çevrilen “Es handelt sich um wichtige Probleme.” cümlesi 4. sınıf öğrencileri tarafından 12, yüksek lisans öğrencileri tarafından 3 farklı şekilde Türkçeye çevrilmiştir. Çevirilerdeki bu çeşitlilik cümlelerin öğrenciler tarafından ne denli farklı algılandığını göstermiştir. Öğrencilerin %15’i bu cümlelerin karşılığına “Önemli bir problem var.” yazarken diğer %15’lik bir dilim “Önemli problemleri ele alıyor.” demiştir. Geri kalan öğrencilerden ikiser öğrenci bu cümle karşılığında “Önemli bir problemle uğraşıyor.”, “Önemli problemlerle uğraşıyor.” ve “Önemli bir problemi ele aldı.” ifadelerini kullanırken birer öğrenci de “Bu önemli bir problem.”, “Önemli bir problem

üzerinde uğraşiyor.", "Önemli bir problemi ele alıyor.", "Önemli bir sorunu ele alıyor." ve "Önemli bir sorunu ele aldı." ifadelerini kullanarak, "es" kelimesini bu cümlelerde 3. tekil şahıs zamiri olarak algıladıklarını göstermişlerdir. Diğer bazı öğrenciler ise "Es handelt sich um wichtige Probleme." cümlesinin karşılığına "Bu önemli problemlerle alakalı." ve "Önemli programlar hakkındadır." gibi ifadeler yazmışlardır.

Tablo 15: "Es handelt sich um wichtige Probleme." cümlesinin Türkçeye çevrilmiş örnekleri

Örnek Almanca Cümle 14: Es handelt sich um wichtige Probleme.			
T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği Yüksek Lisans Öğrencileri		T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği 4. Sınıf Öğrencileri	
Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı	Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı /Oran
Önemli problemler söz konusu.	1	Önemli bir problem var.	3(%15)
Önemli problemler ele alınır.	1	Bu önemli bir problem.	1(%5)
Büyük bir problem ele alıyor.	1	Önemli bir problemle uğraşıyoruz.	2(%10)
		Önemli bir proje üzerinde uğraşiyor.	1(%5)
		Önemli bir problemi ele alıyor.	1(%5)
		Önemli bir problemi ele aldı.	2(%10)
		Önemli bir sorunu ele alıyor.	1(%5)
		Bu önemli problemlerle alakalı.	1(%5)
		Önemli problemleri ele alıyor.	3(%15)
		Önemli bir sorunu ele aldı.	1(%5)
		Önemli problemlerle uğraşiyor.	2(%10)
		Önemli programlar hakkındadır.	1(%5)
		Boş	1(%5)

Örnek cümle 15: “Bir dünya seyahati yapmaya değer.” şeklinde Türkçeye çevrilmesi gereken “Es lohnt sich eine Weltreise zu unternehmen.” cümlesini 4. sınıf öğrencileri 11, yüksek lisans öğrencileri ise 3 ayrı biçimde Türkçeye çevirmiştir. Bu da “es” kelimesinin semantik özelliklerinin denek grup tarafından tam bilinemediğini ortaya koymuştur. Öğrencilerin çoğunun (%40) bu cümlenin karşılığını verememiş olması dikkat çekicidir. Sadece bir öğrenci yazmış olduğu “Dünya seyahati yapmaya değer.” şeklindeki cümlesi ile Almandaki cümlenin anlamına en yakın ifadeyi kullanmıştır. Bazı öğrenciler ise “Lohn” sözcüğünü ödenek ve borç gibi burada olmaması gereken bir karşılık ile vermişlerdir ve cümleyi “Çevre gezisi yapmak için borç aldı.”, “Bir dünya gezisi vermek için ödenek verildi.”, “Dünya turunu sana borçluyum.”, “Geziyi karşılamak için ödünç aldı.”, “Dünya gezisi için ödenek verildi.”, “Çevre seyahati yapmak için borç aldı.” ve “Çevre turu almak için borç aldı.” olarak Türkçeye aktarmışlardır. Öğrencilerden biri (%5) bu cümleyi “Bu eğlenmek için dünya turudur.” şeklinde Türkçeye çevirirken, diğer bir öğrenci (%5) “Dünya turuna katılmayı...”, %5’i “Bu bir dünya turu üslenmeye mal olur.” ve %5’i “Dünya seyahati yapmaya değer.” şeklinde ifadeler kullanmışlardır.

Tablo 16: “Es lohnt sich, eine Weltreise zu unternehmen.” cümlesinin Türkçeye çevrilmiş örnekleri

Örnek Almanca Cümle 15: Es lohnt sich, eine Weltreise zu unternehmen.			
T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği Yüksek Lisans Öğrencileri		T.Ü. 2010-2011 Eğitim-Öğretim Yılı Almanca Öğretmenliği 4. Sınıf Öğrencileri	
Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı	Türkçeye Çevrilmiş Cümle	Öğrenci sayısı /Oran
Bu dünya turuna katılmak ücretlidir.	1	Bir Dünya gezisi vermek için ödenek verildi.	1(%05)
Dünya turunu üstlenecek kadar ödüyor.	1	Dünya turunu sana borçluyum.	1(%05)
Bir dünya turu teşvik etmeye ücret sağlıyor.	1	Geziyi karşılamak için ödünç aldı.	1(%05)
		Dünya gezisi için ödenek verildi.	1(%05)
		Bu eğlenmek için dünya turudur.	1(%05)
		Çevre seyahati yapmak için borç aldı.	1(%05)
		Çevre turu almak için borç aldı.	1(%05)
		Dünya turuna katılmayı.	1(%05)
		Bu bir Dünya turu üstlenmeye mal olur.	1(%05)
		Çevre gezisi yapmak için borç aldı.	2(%10)
		Dünya seyahati yapmaya değer.	1(%05)
		Boş	8(%40)

3.2.“Es” Kelimesinin Cümledeki Görevlerine İlişkin Veriler

Tablo 17'deki veriler 2010-2011 eğitim-öğretim yılı 4. sınıf Almanca öğretmenliği lisans öğrencilerinin “es” kelimesinin cümlelerdeki görevine ilişkin bilgilerinin oldukça yetersiz olduğunu ortaya koymuştur. Veriler çok sayıda öğrencinin konuya ilişkin hiçbir yorum yapmadığını gösterirken, “Satzglied” veya “Wortart” terimlerini kullanan, dolayısıyla kelime türünü ve “es” kelimesinin cümledeki görevini bu şekilde aslında söyleyemeyen öğrenci sayısının hiç de küçümsenmeyecek sayıda yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Birinci cümlede 3, 3. cümlede bir öğrenci “es” kelimesinin hem özne, hem de şahıs zamiri olduğunu belirtmiş, 15 adet cümlede çoğunlukla “es” kelimesinin özne veya nesne olduğunu yazan çok sayıda öğrenci bu kelimenin cümledeki asıl görevini istediği gibi açık bir biçimde belirtememiş, kelime türünü doğru olarak belirleyememiştir. Diğer örnekler hanesinde gösterilen veriler arasında “es” kelimesi için “Temporal”, “Muster” ve “Dativ Objekt” diyen öğrencilerin de olduğu görülmüştür. Oysa birinci cümlede “es” kelime türü olarak şahıs zamiri olmakla birlikte bu cümlelerin aynı zamanda öznesi durumundadır (Referenz-Pronomen). Bu şekilde kelime türünü doğru belirleyen ve “es”in cümledeki görevinin öznenin yerini tutmak olduğunu bilen 3 öğrenci olmuştur. Bunun yanı sıra 10 öğrenci birinci cümledeki “es”in özne olduğunu bilmiş, ancak bir öğrenci hiçbir yorum yapamaz iken, 3'er öğrenci “es” için Wortart ve Satzglied diyerek, aslında kendilerinden asıl istenilen bilgiyi bilip bilmediklerini gösterememişlerdir.

Tablo 17: “Es” Kelimesinin Cümledeki Görevine İlişkin Öğrenci Görüşleri

Cümle	Subjekt	Objekt	Pronomen	Satzglied	Wortart	Subjekt-Pronomen	Diğer	Boş	Toplam
1	10	-	0	3	3	3	-	1	20
2	-	13	-	3	4	-	-	-	20
3	12	-	0	5	-	1	-	2	20
4	-	9	-	3	3	-	-	5	20
5	9	3	1	-	6	-	-	1	20
6	5	1	-	2	4	-	-	8	20
7	1	3	1	2	4	-	-	9	20
8	1	2	1	3	3	-	2	8	20
9	9	1	-	6	1	-	1	2	20
10	10	-	-	4	2	-	2	4	20
11	10	1	1	3	4	-	-	1	20
12	7	-	-	3	4	-	-	6	20
13	3	-	1	3	3	-	1	9	20
14	7	-	-	4	2	-	-	7	20
15	2	-	1	3	3	-	-	11	20

* Rakamlar kaç 4. sınıf Almanca öğretmenliği öğrencisinin “es” kelimesinin cümledeki görevine ilişkin ilgili terimi yazdığını göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışma 2010-2011 eğitim-öğretim yılı Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Almanca Öğretmenliği 4. sınıf ve yüksek lisans öğrencilerinin Almandadaki “es” kelimesinin semantik özelliklerine ilişkin bilgilerinin birbirinden oldukça farklı olduğunu, ancak Almanca öğretmen adaylarının ve mezunların verilen cümleleri Türkçeye olması gerektiği gibi

aktaramamalarının sadece “es” kelimesine ilişkin bilgi yoksunluğundan kaynaklanmadığını, aynı zamanda dil bilgisi ve kelime bilgisi alanında da daha başka eksikliklerinin olduğunu ortaya koymuş, bu durum Almanca öğretmenlerinin yetiştirim sürecinde Almanca ve Türkçe dil yapılarının karşılaştırıldığı etkinliklere daha çok yer verilmesi ve her iki dilin fonoloji, morfoloji, sentaks ve anlatım bakımından benzerliklerinin ve farklılıklarının üzerinde daha çok durulması gerektiğini göstermiştir.

Elde edilen veriler tespit edilen eksikliklerin sadece dil bilgisi derslerinde yapılacak olan etkinlikler ile bertaraf edilemeyeceğini, dil bilgisi dersleri yanı sıra okuma, konuşma, yazma, kelime hazinesini geliştirme ve dilbilim derslerinde de uygulamaya yönelik çalışmaların yapılması gerektiğini gözler önüne sermiştir. Bu nedendir ki, Almanca öğretmen adaylarının yetiştirim sürecinde sadece Almanca dil bilgisi kuralları öğretilmemeli, aynı zamanda işlevsel bir dil bilgisi⁶ anlayışı ile bir dilin görev ve anlam elemanlarının belli bir metin parçasında kullanımının verildiği, bu kelime ve dil bilgisi yapılarının niçin seçildiklerinin tartışıldığı ve gerek kelimelerin gerekse cümledeki öğelerin cümlede veya metinde hangi işlevleri yerine getirdiğini tespit etmeye yarayan çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca Almanca öğretmen yetiştirim sürecinde sözcük türleri öğretilirken sadece isim olarak değil, işlevleri ve varlıklarla olan ilişkilerinin de anlatılması gerekmektedir. Öğrencilere; varlık-isim ilişkisi; varlık-nitelik/ belirtme (sıfat) ilişkisi; varlık-yerine geçme (zamir), eylem-durum/ zaman/ yer/ miktar vb. (zarf) ilişkileri devamlı hissettirilmelidir (bk. Sağır, 2002: 53).

Sözcük bilgisi öğretimi sırasında öğrencilerin sözcük dağarcığını zenginleştirecek türde çalışmalar yapılmalı, öğretmen adaylarına kullanmakta oldukları sözcüklerin anlamları ve doğru kullanımları öğretilmeli ve bu yolla öğretmen adaylarına yanlış kullanımları fark edebilme becerisi ve kendi kendine düzeltme yapma yeterliği kazandırılmalıdır.

Sözcük dağarcığının geliştirilmesi için en önemli etkinlik okumadır. Bu nedenle 4 yıllık Almanca öğretmenliği lisans programında yer alan okuma derslerinde de okuma etkinliği sırasında öğrenciler sözcük biçimlerini tanımayı öğrenmeli, sözcük türlerinin cümle içindeki görevlerini ve varlıklarla olan ilişkilerini kavramalı, Almanca ile Türkçenin farkını ve ayırıcı özelliklerini göz önünde bulundurarak, karşılaştığı bir sözcüğü ve dilbilgisel yapıyı doğru anlamayı öğrenmeli ve bu sözcüğün veya dilbilgisel yapının diğer dilde kullanımının ne şekilde olacağını bilmesi gerekmektedir; zira ancak her iki dilin benzer ve farklı yönlerini bilen Almanca öğretmen adayları ileride kendi öğrencileri sorunlar ile karşılaştığında bu sorunların nereden kaynaklandığını bilebilir ve bu sorunların üstesinden gelmeleri için öğrencilerine yardımcı olabilirler.

⁶İşlevsel dil bilgisi, dildeki görev ve anlam elemanlarının (ses, ek, sözcük, sözcük grubu, cümle, cümlenin öğeleri) hangi işlevleri yerine getirdiğini tespit etmeye çalışır. İşlevsel dil bilgisi derslerinde cümle elemanlarının hangi işlevleri olduğu belirlenmeye çalışılır. Daha fazla bilgi için bk. Adem İŞCAN. “İşlevsel Dilbilimin Türkçe Öğretimindeki Yeri”. *Atauni E-Dergi*. <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/SBED/article/viewFile/406/399>

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1979). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileri ile Dilbilim)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Coşkun, H., Deveci T. (2006). *Almanca Dilbilgisi ve Testler*. KPDS, ÜDS, YDS, TestDaF. 3. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi. 283 s.
- Dreyer, H., Schmitt, R. (2000). *Lehr- und Übungsbuch der deutschen Grammatik*. Ismaning: Max Hueber Verlag. 359 s.
- Flischikowski, D. (2011). "Fremdsprachenlehrausbildung für das vielsprachige Europa". http://ec.europa.eu/education/languages/archive/policy/conference/speeches/fischlikowski_dep.pdf. (05.02.2011)
- Hecht, D., Schmollinger, A. (1999). *PONS Basiswörterbuch*. Deutsch als Fremdsprache. Stuttgart: Klett Verlag. 484 s.
- İşcan, A. (2011). "İşlevsel Dilbilimin Türkçe Öğretimindeki Yeri". *Atauni E-Dergi*. <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/SBED/article/viewFile/406/399> (29.01.2011)
- Langenscheidt Taschenwörterbuch*. (1986). München: Langenscheidt. 610 s.
- Maden, S. S. (2009). "Sprachunsicherheitsgründe Türkischer Deutschlernenden im Gebrauch der Präpositionen im Deutschen". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 11. Sayı 2. Aralık 2009. Edirne: Trakya Üniversitesi Matbaası. ISSN 1305-7766. 41-62
- Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı. (2008). *Öğretmen Yeterlikleri*. 279 s.
- Müller, M., Rusch, P., Scherling, T., Wertenschlag, L., Schmidt, R., Schmitz, H. (2004). *Optimal*. München: Langenscheidt
- Reimann, M. (2004). *Grundstufen-Grammatik für Deutsch als Fremdsprache*. Ismaning: Hueber Verlag. 237 s.
- Rusch, P., Schmitz, H. (2007). *Einfach Grammatik. Übungsgrammatik Deutsch A1 bis B1*. München: Langenscheidt. 271 s.
- Sağır, M. (2002). *İlköğretim Okullarında Türkçe Öğretimi*, Ankara: Nobel Yayınları
- Schulz, H., Sundermeyer, W. (1960). *Deutsche Sprache für Ausländer*. München: Max Hueber Verlag. 288 s. (Thies Bernhard uyarladı ve 1988'de İstanbul'da ABC Yayınevi tarafından yeniden basıldı).
- Vardar, B., Güz, N., Huber, E., Senemoğlu, O., Öztokat, E. (1998). *Açıklamalı Dil bilim Terimleri Sözlüğü*. ABC Kitabevi. İstanbul.
- Wahrig-Burfeind, R. (2008). Wahrig. *Grosswörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. München: Cornelsen Verlag. 1215 s.
- Wahrig, G. (1980). *Wahrig Deutsches Wörterbuch*. München: Mosaik Verlag. 1493 s.
- Weinrich, H. (2003). *Textgrammatik der deutschen Sprache*. Hildesheim-Zürich-New York: Georg Olmas Verlag
- Werner, G. (2001). *Grammatiktraining Deutsch*. München: Langenscheidtverlag. 127 s.
- Zengin, E. (2006). *Übungen zur Deutschen Grammatik*. Sakarya: Sakarya Kitabevi. 342 s.
- Zengin, D. (2007). *Her Yönüyle Modern Almanca*. Deutsche Grammatik. Ankara: Kurmay Kitap Yayımları. 744 s.

TARİHSEL ROMAN ve AMİN MAALOUF'UN SEMERKANT'I*

HISTORICAL FICTION AND AMİN MAALOUF'S SEMERKANT

Yrd.Doç.Dr. İrfan ATALAY
Namık Kemal Üniversitesi
iatalay@nku.edu.tr

Özet

Amin Maalouf, genelde kişilerini simgesel kişiliklerden seçer, tarihsel olguya bağlı olarak kişilerinin kimileri Doğuludur, kimileri ise Batılı. Yazmaları ve konuşmaları için kişilerine yerine göre kalem, yerine göre söz vererek onları destekler. Bir romancı olarak, gerçek tarihsel kişi ve olaylardan tip ve kesitler seçerek onları edebiyata uyarlar. Ömer Hayyam, Hassan ibn al-Sabbah, Nizam al-Mulk, gibi diğer birçok kişiyi gerçek dünyada yaşamış tarihsel kişilikler olarak karşımıza çıkarırken, bize romanın başlıca kahramanı Benjamin O. Lesage gibi kurmaca kişiler ve olaylar da sunar. Romanındaki kurmaca, birçok yerde mit ve gerçekle karışır hale gelir, anlatısında gerçek ile düşü ayırmak güçleşir. Kuşkusuz *Semerkant* konusu, kişileri ve taşıdığı tarihsel romana özgü nitelikleriyle tarihsel romanın tüm özelliklerini taşır.

Anahtar Kelimeler: tarihsel roman, kurmaca, gerçeğe benzerlik, simgesel kişilik, hoşgörü.

Abstract

Amin Maalouf designs certain symbolic characters, they are easterners or westerners in the furrow of the history. He ascribes to them the word and the quill to tell and to talk about. The novelist folds the spine of reality to subject it to literature. In his novel *Samarkand*, the myth is built starting from real facts that serve to him as a foundation. Thus, some characters such as Omar Khayyam, Hassan ibn al-Sabbah, Nizam al-Mulk, and others appear as historical characters lived in a world réel. But there are characters and plots such as shadow Benjamin O. Lesage, the main hero of the novel. The subtle mixture of the myth and reality of Maalouf confers a dreamlike feature on the narrative of Amin Maalouf. It is obvious that *Samarkand* is a historical novel by its subject, its heroes and its other qualities on the historical novel.

Key words: Historical novel, fiction, verisimilitude, symbolic character, tolerance.

---

* Bu makale farklı ad ve içerikle daha önce Edebiyat ve Bilim Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Giriş

Öteden beri tarihsel olaylardan bir şekilde zaten yararlanmış olan roman, önem taşıyan ve tarihin sayfaları arasında yerini almış olgu ve olayları tüm gerçeklikleriyle ortaya koyma amacına yönelik olarak, tarihsel kesitleri olayların meydana geldiği dönemin ruh halinden uzakta, daha yalın biçimde ve hoşça gidecek biçimde okurun gözü önüne sermek ister. Bu amaçla, elde ettiği gerçeğe ilişkin bulguları kurmaca bir anlatım ve yine kurmaca kişilerle destekleyerek hem tarihin hem de romanın bir araya geldiği yazınsal bir tür ortaya çıkar: Tarihsel roman.

Özgün bir tür olarak kabul edilmekte henüz bir uzlaşmaya varılamasa da tarihsel romanın, romanın bir türü olarak kabul gördüğü, ancak özelliklerini kesinleyen çizgilerinin ve sınırlarının belirlenmesinde kesin bir tanımlama yapılamaz (Gögebakan, 2004:13)

Tanımlanmış kullanılan söylemler farklılık gösterse de, ortak olan şey, konusunu tarihsel kişi ya da olaylardan aldığıdır. “*Konusu az ya da çok tarihsel olaylardan esinlenen roman*” ya da, “*konusunu kısmen tarihten alan romandır*” (www.universalis.fr/encyclopedie/T302717/ROMAN_HISTORIQUE.htm,19.01.2009), diye en öz biçimde tanımlanır. Ancak konusunu tarihten alması, bir romana tarihsel roman olma özelliğini vermez, bunun için kurmaca ve uygun anlatım biçimlerinin de kullanılması gereklidir. Tarihin ya da tarihe mal olmuş kişilerin yaşantısının bir kesitini arka fon kullanarak, gerçek ve uydurma kişileri bir arada bulunduran, tarihsel gerçekliği belirli belgelere dayandırarak ortaya çıkarmaya, farklı bir yorum getirmeye ya da okurun gözünde olayları yeniden canlandırarak, okurun kişisel görüşünü oluşturmayı amaçlayan yazınsal tür olarak da tarihsel romanı tanımlamak olasıdır.

Bu yazınsal tür üzerinde en tanınmış çalışmayı Macar eleştirmen Georg Lukacs gerçekleştirir. Kaleme aldığı *Tarihsel Roman* adlı yapıtında tarihsel romanın bir tür olarak ortaya çıkışını, Walter Scott ve Sheakespeare gibi tanınmış yazarların yapıtlarından hareketle mercek altına yatırır ve vardığı sonuçlarla bir takım ilkeleri ortaya koyar. Walter Scott’u modern tarihsel romanı ilk gerçekleştiren kişi olarak gösterir. Ona göre tarihsel roman, daha öncelere ait bir takım örnekler olsa da, gerçek anlamda İngiltere’de Walter Scott ile başlar. Scott’un, gerçekçilik endişesiyle kaleme aldığı *Waverley* ve *Rob Roy* adlı yapıtları tarihsel roman ölçütlerine en uygun düşen ilk örnekler olarak ortaya çıkar. Bu örnekleri Fransa’da Alfred de Vigny’nin *Cinq Mars ou une Conjuration Sous Louis XII* (1826)’si, Prospère Mérimée’nin *La Chronique du Règne de Charles IX* (1829)’ü, Balzac’ın *Les Chouans*’ı (1829) ve Hugo’nun *Notre Dame de Paris*’i (1831) izler. “*Walter Scott öncesinde var olan tarihsel romanlarda eksik olan şey, özellikle tarihsel olan şeydir: Kişilerin özelliğinin yaşadıkları dönemin özgünlüklerinden ortaya çıktığını gösteren olgudur*”, der Lukacs (Lukacs, 1965:17).

Scott, yapıtlarıyla tarihsel romanın belirli bir döneme ait olayları anlatması gerektiğini ortaya koyar. Ona göre olay, ne yazarın araştırma yapmakta zorlanacağı tarih öncesi dönemlerde, ne de yazarın nesnel olamayacağı yakın bir dönemde olmalıdır. Bu yüzden, romanlarında İngiliz tarihinin büyük krizlerini

konu edinir. Bu krizleri bir bilim adamı titizliğiyle araştırıp, belli bir kurmaca dünya içinde okurlarına aktarırken, roman türüne gerçekçilik ve kişi portrelerinin nesnellığı bağlamında önemli katkılarda bulunur. Ona göre olaylar ve belgeler, güvenilir ve gerçeğe benzer olmadıkça, tarihsel bir olguyu anlatan romanın konusu ve metaryali olmamalıdır. Tarihsel romanın kişileri bile tarihin içinde yer almış kişilerdir. Çevreleri ve ait oldukları toplumla belirli bir kimlik kazanırlar ve yazar onlardan toplumsal düşünce ve eğilimleri ortaya çıkaracak kişiler olarak yararlanır.

Scott için roman kahramanı seçimi zorunludur. Bir uzamdan diğerine olayları taşıyacak bir başkişi gereklidir. Ancak yazar tarihe ihanet etmemek ve olabildiğince nesnel kalabilmek için gerçek anlamda var olmuş bir kişiyi ya da tarihsel bir tipi başkişi yapmaz, yapsa bile ancak sınırlı ölçülerde ve belirli bölümlerde bunu yeğler. Romanın başkişisi çoğunlukla kurmaca, büyük hedefleri olmayan ve kendini tarihin akışına bırakmış kişidir. Lukacs ve Scott, “gerçek tarihsel kişiliklerin ve özellikle de büyük figürlerin tarihsel romanda ön planda olmalarının toplumsal gerçekliğin ortaya konulması açısından uygun olmayacağı” görüşünü taşırlar(Gögebakan, 2004: 43). Lukacs, Scott’un kahramanını, “az ya da çok her yerde rastlanılan olağan ve orta halli bir centilmen, genellikle belli bir ünvana sahip, ancak hiçbir zaman sivri bir tip olmayan, bilge, işinde pratik, çoğunlukla başkalarıyla çok konuşmayan, belli oranda ahlak ve görgü sahibi, hatta gerektiğinde kendini feda edebilecek, ancak büyük bir olay karşısında hiçbir zaman aşırı tutkusu olmayan ve bu aşırılığı göstermeyen kişi” olarak betimler (Lukacs, 1965:33).

Bir tür olarak tarihsel romanın ortaya çıkışı kesin bir tarih içermese de, özellikle Fransız Devrimi sonrasında burjuva sınıfının topluma ve yazına gittikçe daha çok egemen olması ve roman türünün gelişme kaydederek yeni konulara yönelmesiyle bu türün başladığı söylenebilir. “Scott’la birlikte tarih, bundan böyle yalnızca sıradan bir bezem ögesi değil, doğrudan doğruya yapının temel konusunu oluşturmaya başlar.” (Tilbe ve Civelek, 2006:84). Daha sonra Balzac’ın gerçekçi roman akımı içinde belge ve kaynaklardan hareketle yazdığı romanlar da çok net çizgilerle olmasa da tarihsel nitelik taşıdıkları için bu ulam altında anılırlar. Georg Lukacs, tarihsel romanın başlama dönemini biraz daha önceleyerek: “Tarihsel roman, XIX. yüzyılın başlarında, hemen hemen Napoleon’un düştüğü dönemde ortaya çıkar”, diye belirtir(Lukacs, 1965:17).

Georg Lukacs’ın ortaya koyduğu ilkelerden biri de, romanda tarihsel bir kopukluk olmadığı sürece sözkonusu romanın tarihsel olarak nitelendirilemeyeceğidir. Önce tarihe mal olmuş bir olgunun, sonrada bu olgunun anlatı zamanında yeniden değerlendirilmesi, yorumlanması ya da gösterilmesinin bir gereklilik olduğu açıktır. Bu konuda, “yaşadığımız zamanla ilintili bir bağ olmaksızın, tarihin yeniden sunumu olanaksızdır” (Lukacs, 1965:56), der.

Tarihsel bir romanda, konuyu oluşturan ve olayların çevresinde geliştiği bir tarihsel çekirdek olmalıdır. Bu çekirdek, tarihin belirli bir kesitinden alınmış basit bir olay ya da kişilik de olsa, roman kurmacası içinde yer alan entrikalar tümüyle bu çekirdeğin etrafında gelişir, bir anlamda diğer anlatı ve olaylara bir

merkezkaç kuvveti oluşturur. Bunun yanında romanda toplumla ilintili davranış ve düşünce biçimlerinin sergilenmesinde kullanılacak kişiler gereklidir.

Tarihsel romanın vazgeçilmez bir özelliği de kurmaca olgular içermesidir. Zaten roman diye nitelendirilebilmenin temel koşulu, yapıtın kurmaca bir evrende, yine kurmaca entrikalar taşımasıdır. Yani bir yapıtın tarihsel roman olabilmesi için öncelikle roman niteliklerini taşıması gerekir. İçerdiği kurmaca evrenle ilişkili olarak roman özelliğini taşıyan yapıt, tarihsel konu ve bu kurmaca öğeleri gerçeğe benzer hale getirebildiği ölçüde tarihsel olur. Bir anlamda “yaşanmış bir gerçekliği, kurgulanmış gerçeklik süzgecinden geçirerek yeniden sunmak”tır tarihsel roman (Tilbe ve Civelek, 2006:84).

Lukacs ve Scott’un ilkeleri dışında, tarihsel romanın belirli bir süre öncesine ait olaylar yanında, yaşanan döneme ait olayları da içermesi gerektiğini savunanlar da bulunur. Geçmişini yeniden yaşatmak amacına yönelik romanlara ek olarak, geçmiş olaylardan günümüz adına ders çıkarılmasına yönelik yazılmış romanların da tarihsel roman olduklarını ileri sürerler. Bu durumda romanın tarihsel olabilmesine ilişkin zamansal aralık tartışılır hale gelir. Lukacs, yaşadığı dönemin gelenek ve göreneğini bir tarihçi titizliğiyle yansıtan Balzac’ı Walter Scott’un gerçek anlamda mirasçısı olarak görürken, romandaki bu tarihsel kopukluğun her zaman olamayacağını kabullenmiş olur. Kuşkusuz şimdiki yazmak, birkaç yüzyıl öncesinin olaylarını yazmakla aynı şey değildir onun için. Aynı gerekçeyle Fransız yazar Georges Sand, tarihsel romanlar değil, tarihteki romanları yazdığını söyler (Marc Marti, http://www.fabula.org/actualites/pour-une-approche-narratologique-du-roman-historique_8722.php, 20.06.2008).

Normal koşullarda bir bilim adamı olarak tarihçiler de gerektiğinde kurgu ve yorumlardan yararlanır. Tarihçi yalnızca geçmişte kalmış olayları neden ve sonuçlarıyla ortaya koyan kişi değildir, aynı zamanda geleceğe ilişkin yorum ve hatta kurmacaları kullanmak durumunda olan kişidir. Ne var ki, tarihçi düşünsel düzeyde yararlandığı kurmacalarını kâğıt üzerine aktarmaz, nesnel olmayı ön plana alır, “*olup biteni açıklamak için neyin olabileceğini kendine sorar.*” (Aron, 1981:2002). Bir entrika oluşturur, değerlendirmeleri yardımıyla olası senaryoları hazırlar, gerçek olayları yorumlar. Oysa tarihsel roman, tarihi sınırlı bir ölçüde ve kurmaca ağırlıklı olarak içerir. Sınırlı ve kurmaca olmasına karşın Jacques Dubois, “*tarihsel romanı tarihin sözcüsü olarak görmek olası mı?*” (Dubois, 2000:150) diye sormaktan kendini alamaz.

Birçok yazar, geçmişte kalmış aşk öykülerini, komploları, savaşları, mücadele ve isyanları konu edinerek roman yazar. Yazılan bu romanlar okuru olayların olduğu zamana götürürken, okuma anında onu olayların içine sokar. Tarihsel nitelikli bu tür roman kurmacayı biraz daha ikincil planda bırakarak, ele aldığı tarihsel kesiti arka fon haline getirerek tanıtmayı amaçlar. Kuşkusuz bu tür romanlar yazarın fantezilerini tatmin etmek için yazılmaz, aksine yazarın ele alacağı olay ya da olgu onu, yoğun araştırmalar yapmaya, bilgi ve belge toplamaya iter. Bu nedenle en iyi tarihsel romanlar, tarihi daha iyi ortaya koymak için bu türden titiz çalışmayı gerektiren, dönemin eğilimlerini yansıtan, düşsel kahramanlarla onu iç içe oturtabilen romanlardır.

Her zaman için tek bir gerçeklik vardır tezini işleyen tarihsel romanlara rastlamak oldukça enderdir. Buna karşılık tarihçilerin bazı olayların nedenleri üzerinde anlaşamamaları da tarihsel romanın ortaya çıkmasına neden olur. Bu sayede yazar, romanında tanıttığı olay hakkındaki yorumu okurlara bırakmış olur. Bu anlaşmazlıklara bağlı olarak, kimi yerde vatansever olarak tanıtılan tipler, başka bir yerde vatan haini olarak karşımıza çıkabilir. Birine göre kurban olan, diğerine göre suçludur. Ayrıca bu romanlar aracılığıyla merak uyandırıcı, sevimli, duygusal, kimi kez kötü karakterli, hain ve hatta kan dökücü kişiler keşfedilmiş olur. Romandaki olaylar dışında yapılan betimlemeler de, ustalıkları, dekorları, giysileri, dönemin sahnelerini resmederek toplumun ulusal ve dinsel kalıtımı olduğu gibi okura aktarma işlevini üstlenirler.

Tarihsel romanda kurmaca olmak zorunda mı? Kısaca yanıtlamak gerekirse, tarihsel roman gerçek ile kurmacanın iç içe geçtiği tür *olması nedeniyle* her romanda olduğu gibi tarihsel romanda da kurmaca olmak zorundadır. Yazar, konusu ne olursa olsun, romanını kaleme alırken günümüz yazma tekniklerini kullanarak olayı ya da romanı okurlarının hizmetine sunmak durumundadır. Yazma teknikleri de roman türü için zorunlu bir takım kaçınılmaz öğeleri içerir.

Her şeyden önce ortaya konan yapıtın roman olabilmesi için kurmaca olay ve kişileri içermiş olması gerekir. Aksi halde, bir çaba harcanarak yaratılan yapıt, bir romandan çok bir tarih ya da başka türlü bilimsel bir kitap olmaktan öteye gidemez. Kurmaca, tarihsel romanın değerini azaltmadığı gibi, ölçülü ve gerekli kurmacaların yapılmasıyla tarihsel romanın değeri daha da artmış olur.

Tarihsel romanda kurgulanan entrika(lar) ile tarihsel öğeler arasındaki dengenin sağlanması koşuldur. Romandaki “*entrika da kurmacadır ve ancak yer aldığı çerçevede içerisinde gerçeğe benzer hale getirilir*” (Gengembre, 2004:68). Entrikaya gereğinden fazla önem verip onu ön plana çıkarmak tarihsel roman için ne kadar sakıncalıysa, aynı şekilde bir öğretmen havasında sırf tarih vermek için tarihsel olguları ele almak da o kadar sakıncalıdır. Romanın yapısını kurarken, yazar elinde bulundurduğu tüm ipleri yerli yerinde oynatmasını bilmeli, imgeleminin çok büyük bir işleve sahip olduğunu ve onun gereğince kullanması gerektiğinin ayırımında olmalıdır. Yazar böyle bir durumda kurguladığı entrikayı can alıcı nokta olarak kurgunun içine yerleştirmek durumundadır.

Kurmaca yazarın düş gücü ölçüsünde romanda her zaman bulunduğuna göre, romancı gerçeğe ihanet etmeden, biçimine daha uygun olayları sağlamakta çok daha özgür olduğunu bilir. Şunu da unutmamak gerekir ki, “*kurmaca öğelerin bire bir tarihsel gerçeklerle örtüşmesini beklemek olanaksızdır*” (Tilbe ve Civelek, 2006: 86). Yazarın kurmacaları, zaman zaman tarihsel olgunun bilinen biçiminden farklı algılanmasını da sağlayabilen öğelerdir.

Tarihsel romanın ne olduğuna yönelik yeterince ayrıntılı bir bilgilendirme bölümünün ardından, Orta Doğu kökenli olmasına karşın Fransız vatandaşı olarak Fransız yazınında ürün veren Amin Maalouf'un *Semerkant* adlı yapıtını bu bağlamda ele alıp incelemeyen önce, romanın kısa bir özetini vermek, incelememize bir alt yapı oluşturması bakımından gerekli olacaktır.

Yapıtın Kısa Özeti

Romandaki anlatı, romanın kurmaca başkışisi Benjamin Omar Lesage'ın, “*Atlas Okyanusu'nun dibinde bir kitap yatıyor. Anlatacağım, işte onun hikayesi*” (Maalouf, 2008:11) sözleriyle başlasa da, bir sayfalık anlatının ardından 1072 yılındaki Batı Karahanlılar Devletininin başkenti durumundaki Semerkant'a taşınır öykü. Bu kez anlatıcı İran kökenli şair, astrolog ve matematikçi Ömer Hayyam'dır.

Nasır Han'ın hüküm sürdüğü Semerkant kentine gelen Hayyam, sokakta kendisini siyacılıkla suçlayan bir grubun saldırısına uğrar. Şehrin kadısı huzuruna çıkarılan Hayyam'ı Kadı Ebu Tahir Efendi sorgular. Daha önce ününü duymuş olan Kadı Ebu Tahir onu saygıyla karşılar ve bilgisi üzerine övgüler sıralar. Kendisine oymalı bir kutu içinden çıkardığı bir kitabı hediye eder. Kitap, ikiyüz elli boş sayfadan oluşmaktadır ve Ebu Tahir bu sayfaları Ömer Hayyam'ın doldurmasını ister. Zamanla Ömer Hayyam'ın kaleme aldığı dörtlüklerle dolan boş sayfalar, sonunda onun *Rubaiyat* adlı elyazması olur.

Ömer Hayyam, Semerkant'a yerleşir. Selçuklu vezir Nizamülmülk'ün Semerkant'a elçi olarak gelişi sırasında onunla tanışır. Nizamülmülk, Hayyam'a bir yıl sonrasında İsfahan'da görüşmek üzere randevu verir. Randevusuna gittiği esnada konaklamak amacıyla uğradığı Kum kentinde eğitimi ve bilgelğine hayran kaldığı Hasan Sabbah ile tanışır. O da İsfahan'a gitmektedir. Kısaca Nizam, diye adlandırılan vezirin huzuruna çıktığında kendisinden istihbarat teşkilatının başına geçmesi istenir. Bilimsel araştırmalara önem veren Hayyam kabul etmediği bu görev için Hasan Sabbah'ı önerir.

Hayyam, Selçuklu'nun parasal desteği ve yaptırdığı gözlem evi ile çalışmalarını sürdürürken Hasan Sabbah başlangıçta kusursuz biçimde yerine getirdiği görevini başka amaçlar doğrultusunda kullanmaya başlar. Amacı, İran toprağı ve kültürü üzerinde hüküm süren Türkleri zayıflatmak, onlarla işbirliği yapan Nizam gibi insanları devre dışı bırakmaktır. Nizam'la Melikşah arasını bozmak ister, entrikalarının açığa çıkmasıyla ölüm cezasına çarptırılır, ancak Hayyam'ın başışlanması isteğı üzerine Melikşah tarafından çöle sürgüne gönderilir.

Sürgünde olduğu süre içinde çeşitli kent ve ülkelerde aldığı eğitim ve yetiştirdiğı insanlar sayesinde kendisine bağı bir grup oluşturur, din ve kültürlerinin tehlike altında olduğunu ileri sürerek bir kısım İran halkını cennet vaadi ile yanına çekerek ünlü Haşhaşiyun tarikatını kurar ve Alamut kalesine yerleşir. İstenilen kişileri öldürmeleri amacıyla yetiştirdiğı intiharçı katiller aracılığıyla ülkede büyük bir teröre neden olur. Zamanla rakiplerini bir bir öldürtür ve anlatıda merkezi oluşturan Hayyam'ın elyazması kitabını Alamut kalesine getirtir. Daha sonra Moğol işgali sırasında kitap yeniden ortadan kaybolur.

Yıl 1873, dörtlüklerinin Batı dillerine yapılan çevirileri ile Ömer Hayyam dünyada yeniden gözde bir kişi olmaya başlar, Moğollarla birlikte ortadan kaybolan *Rubaiyat*'ın kopyaları da tüm dünyaya yayılır. Lesage çifti, Hayyam'a olan hayranlıkları nedeniyle oğullarına Benjamin Omar Lesage adını koyarlar.

Genç yaşından itibaren Hayyam'ı merak eden Benjamin, onu araştırmaya ve Farsça öğrenmeye başlar. Hayyam'ın zamanında ve kendi çağında insanları o denli çok etkileyen “*Rubaiyat*” in peşine düşer. Önce İstanbul'a, oradan da İran'a geçer. Bu sırada İran Şahı'nın torunu Prenses Şirin'le tanışır ve ona âşık olur. İran'da birçok serüven yaşayan Benjamin, 1910'larda İran'daki modernleşme hareketlerine katılır. Sonunda bir şekilde “*Semerkant Elyazması*”na ulaşan Benjamin, Şirin'le birlikte İran'dan ayrılır. Amerika'ya dönmek için yola çıkarlar. Ne acıdır ki yaklaşık bin yıl önce yazılan “*Rubaiyat*”, meşhur Titanic gemisinin batmasıyla sonsuzluğa karışır. Benjamin ve Şirin kazadan kurtulur. New York limanına vardıklarında gazetecilerin sorularını yanıtlamakta olan Lesage'in yanındaki Şirin ortadan kaybolur ve bir daha gözükmez. Elde edilen ve bir anda kaybedilen elyazması gibi Şirin de bir düş olur sanki.

Tarihsel Dönem ve Uzam

Birinci bölüm boyunca Selçuklu Türklerinin kontrolü altındaki İran ve çevre ülke toprakları içerisinde gerçekleşen olaylar öykülenir. Ayrıntıya girilmeden Orta Doğu, İran ve İran'ın doğusunda kalan topraklarda var olan siyasal yapılardan, yöneticilerin yönetim biçimi ve dünya görüşlerinden, ülke insanlarının yönetimle aralarındaki ilişkilerin yakınlığı veya kopukluğundan dolaylı olarak sözedilir.

Ömer Hayyam sözkonusu coğrafyada tanınmış bir matematikçi, astronom ve astrologdur. Geçtiği her şehir ve ülkede sahip olduğu nitelikleri kendisi için anahtar görevi görür. Her güçlük ve her güçlü karşısında kolaylık ve kabul görür. Bilimsel niteliklerinin yanında döneminde ve daha sonraki yüzyıllarda her geçen gün ünlenen yazınsal bir kimliğe de sahiptir. İnsana ve insanın farklı toplumlarda algılanma ve anlaşılma biçimlerine, yerleşik bir takım değer ve önyargılara, dinsel ve mezhepsel tabulara karşı genelde örtük bir biçim kullanarak dörtlükler ya da rubaiyat denen kısa şiirler kaleme alır. Yaşadığı XI. yüzyılda daha çok bilimsel yönü öne çıkar, ancak romanın ikinci bölümünde bilimsel yönüne neredeyse hiç değinilmeden tamamen yazınsal kimliğinden ve eşsiz değere sahip elyazması *Rubaiyat* adlı kitabından sözedilir. Semerkant kadısı Ebu Tahir'in bir boş defter olarak kendisine verdiği ancak, kitap haline geldikten sonra kendisine ithaf etmesini istediği *Rubaiyat*, romanda bir mit olarak ele alınır ve öykünün merkez noktasında bu mit bulunur. Kitap, Hayyam'ın dörtlüklerinin yanında, Nizamülmülk'ün koruması Ermeni Vartan'ın kenar süslemelerini ve Ömer Hayyam'ın yaşam öyküsünü de içerir. Böylece *Rubaiyat* ve onun yüzyıllara yayılan öyküsü yapıtın tarihsel olgusu ve gerçekliğini oluşturmuş olur. Bu olgu etrafında Selçuklu sultanları Alparslan, Melikşah, Nasır Han ve onların takipçileri durumunda olan hükümdarlar, Türk ve İran tarihinin tanınmış bir kişisi Nizamülmülk, Hasan Sabbah gibi daha onlarca tarihsel gerçek kişilik söz konusu olgu etrafında kurmaca entrikalar ağı içinde yer alır. Birinci bölümün başkışisi, tarihsel gerçekliğinin yanında kendisine kurgusal birçok nitelik kazandırılarak kurmaca bir kişilik haline getirilen Ömer Hayyam'dır. Maalouf, başkışisine istediğini yaptırabilmek için tarihsel romanın gereklilikleri çerçevesinde başkışisini kurmaca kişilik durumuna getirmek zorunda kalmıştır.

Tarihsel düzlemde bilinen gerçeklik, anlayış ve algıları değiştirmek adına yazar, birinci bölüm içinde başka bir olguyu daha okura aktararak, onun algısının yeniden şekillenmesi peşinden koşar. Bu olgu da, XI. yüzyıl savaşlarında kadınların üstlendikleri roller ve bu rollerle dünya siyasal tarihine yaptıkları katkılardır. Kurmaca bir kişilik olsa da Hayyam'ın sevgilisi, Terken Hatun'un en yakın dostu, Nasır Han'ın değer verdiği bir ozan olan Cihan, Prenses Şirin, Terken Hatun ve romanda adı geçen diğer hükümdar eşlerinin tamamı iktidar savaşımının doğrudan içinde yer alarak, özelde Türk ve İran siyasetini, genelde Orta Doğu siyaset ve yönetimini yönlendirmede ne derece etkin görev üstlendiklerini vurgularken, sanılanın aksine 'kadın'ın İslam toplumlarındaki önemini özellikle Batılı okurlara aktarır. Ne var ki birinci bölümde sahnede yer alan çok sayıdaki kadına karşın, ikinci bölümde XIX. yüzyıl İran'ına geldiğinde Prenses Şirin dışında kadın eyleyenler sahneden çekilir. Romanın sonlanmasıyla kadın tümünden bir düş gibi yok oluverir. Böylece tüm tarihsel kişilikler gibi kadın kişilikler de yazarın dünya görüşü ve olayları algılama biçimine hizmet edecek ölçüde simgesel bir işleve büründürülmüş olur.

Okurların romanda anlatılan ve İran tarihinde büyük değişikliklere yol açan siyasal entrikaları bir birine karıştırmadan izlemesi son derece zordur, ancak açık olan bir şey varsa, o da Hasan Sabbah'ın Selçuklu Türklerine, onlarla işbirliği yapanlarla ve onların da içinde yer aldıkları Sünni inancına karşı yürüttüğü uzun soluklu programdır. Mısır'da eğitimini aldığı İsmaili mezhebinin, Selçuklu Türklerinin mezhebi olan Sünnilik karşısında her geçen gün yandaş ve değer kaybetmesini bir türlü kabullenemeyen Sabbah, devlet kademelerinde önemli görevler üstlenerek ve alttan alta örgütlenerek Selçukluları önce birbirine düşürmek, sonra da zayıflıklarından yararlanarak devleti ele geçirmek için ileriye dönük uzun süreli planlar yapar. Hasan Sabbah bundan sonra intikam yolunu seçer. Satın aldığı Alamut kalesinde oluşturduğu düzen ve kurduğu intiharçı katiller sayesinde siyasal rakiplerini, isteklerini karşılamayan yöneticileri ve kendisine engel oluşturacak herkesi öldürtür. Böylece o da kendisinden sonraki yüzyıllarda terör grupları için en etkin terör ve terörist simge olur. Tarihsel gerçekliklerle üst üste çakışan eylemlerinin yanında, yazarın simge durumunda kullandığı bu kişiliğe de oldukça fazla kurgusal işlevler yükler, onu bir anlamda İranlılık bilincinin oluşturulmasında en etkin birey olarak okura yansıtır.

Başlangıçta Sabbah'ın, Türklere karşı kurduğu planlara ilgisiz kalan ve destek vermeyen Ömer Hayyam bile sırası geldiğinde Türklerden kurtulmaktan yana tavrını açıktan ortaya koyar: "*Türk sultanın bir dölü diğerinin yerini alıyor, bir vezir bir diğerini saf dışı bırakıyor, Allah aşkına Cihan, ömrünün en güzel yıllarını bu yırtıcı hayvan kafesinde geçirmeye değer mi? Bırak, birbirlerini boğazlasınlar, ölüp öldürsünler. Onlar bu işlere kalkıştular diye güneşin pırıltısı mı azalacak, şarabın lezzeti mi bozulacak?*" (Maalouf, 2008:142). Onun için Türklerin ölmesinin, devletin yıkılmasının önemi bir kadeh şarap kadar bile değildir. Her türlü siyasal manevra ortasında Hayyam yine de yönetime ve yöneticilere belli bir mesafede durmayı başarır. Gerektiğinde devlet yönetimine ilişkin saraya çağırıldığında: "*Şimdi sen bunu sormak için mi beni kitaplarımdan ayırıp buraya getirttin?*" (Maalouf, 2008:142) demekten kaçınmaz. Romanda bilimin ve Batılıların *Binbir Gece Masallarından* edindikleri Doğu'ya özgü izlenimleri haklı çıkarırcasına zevküsefanın temsilcisi durumundadır.

İkinci bölüm bizi, XIX. yüzyıl sonu Amerika'sında *Rubaiyat*ın, Edward Fitzgerald tarafından İngilizceye çevrilmesiyle, annesi babası birer Hayyam hayranı haline gelen amatör bir doğubilimci Benjamin O. Lesage'in anlatılarına götürür. Kurmaca bir kişilik olan Benjamin orijinal elyazmasını elde etme sevdasına kapılır ve yollara düşer. İstanbul'da Seyyid Cemaleddin Afganî ile tanışır. Romanda değinilmese de, asıl adı Seyyid Cemaleddin Esedabadî olan bu kişi, yenilikçi ve demokratik düşünceleri olan ve ülkesi İran'da demokratik haklar sağlayacak meşrutiyetin ilan edilmesini isteyen, bu amaçla Avrupa'da birçok ülkede bulunmuş, bir ara İran'da düşüncelerini uygulaması yönünde kendisine fırsat verilse de, sonradan Osmanlı topraklarına sürgüne gönderilmiş, eğitilmiş ve tanınmış tarihsel bir kişiliktir. Cemaleddin, Batı emperyalizmine ve islamdaki bağınazlığa karşı mutlaka yenileşme çabaları içine girilmesini, batının teknolojisinden yararlanmayı ancak siyasetinden uzak durmayı, emperyalizme karşı duruşun en sağlam yolunun yeni haklar sağlayan ve bağınazlıktan uzaklaşan İslam devletlerinin işbirliği yapması gerektiğini savunan kişidir. Ancak, gerek emperyalistlerin, gerekse bağınaz yöneticilerin zorlamasıyla, sürgün edildiği İstanbul'da bile kendi hizmetine ayrılan köşkün dışına bile çıkamaz, yine de romanda kurmaca ilişkiler ağı içinde bir anlamda yazarın İslam ve demokrasi konusundaki dünya görüşünün timsali olarak tarihsel gerçekliği ile verilir.

Benjamin O. Lesage elyazmasını elde etmek amacıyla 1896 yılında İran'a vardığında İran şahı Nasireddin, Seyyid Cemaleddin'in bir yandaşı tarafından öldürülür. Suç ortaklığından aranan Lesage, uzunca bir süre üç kadın tarafından saklanır, İran dışına kaçırılır. Daha sonra Amerika'da Doğu üzerine yazdığı makalelerle birkaç yıllık gazetecilik döneminden sonra yeniden İran'a döner ve 1906 yılında İran'da anayasal devrimin gerçekleşmesine tanık olur. Bu bölümde Lesage, Ömer Hayyam'ın XI. Yüzyıl İran'ındaki rolünü üstlenir. Etrafında olup biteni gözlemler, bazen olayların içine karışır, kimi kez lider, kimi kez arabulucudur. Mümkün olduğunca siyasetten uzak, ancak elyazması konusunda merkeze yakın durur. *Rubaiyat*'ı elinde bulunduran Prenses Şirin'in yanbaşıdan bu gerekçeyle hiç ayrılmaz.

XIX. yüzyıl sonunda İngiliz ve Rusların da içinde yer aldığı İran siyaseti artık XI. yüzyıla göre çok daha zor ve karmaşıktır. Hayyam döneminde dünyada varlıkları olmayan Amerikalılar, XIX. Yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında İran siyasetinde yer alma uğraşı içine girer. Romanın kurmaca kişilerinden öğretmenlik yapmak amacıyla Tebriz'deki Misyoner Okuluna gönüllü olarak giden Howard Baskerville, Amerikan emperyalizminin ilk simgesi olarak sunulur. Baskerville, bir İranlı ruhuyla görev yapar ve meşrutiyetin ilan edilmesi uğruna canını verir. Onu anayasal devrimden sonra İran ekonomisinin başına getirilen gerçek tarihsel bir kişilik durumundaki Morgan Shuster izler. Ancak, emperyalist güçlerin savaş alanına yeni bir cephe daha eklenir, çok geçmeden başarılı bir yönetim gösteren W. Morgan Shuster, Rusya ve İngiltere'nin zorlamasıyla görevinden alınır.

İkinci bölümde sürükleyici güç elyazmasıdır. Bu bölümde okur için öğrenmesi bir sorun olsa da, İran'ın tarihi ön plana çıkar. Çünkü anlatılanların ne kadarının gerçek, ne kadarının kurmaca olduğunu anlamak için İran tarihini derinlemesine

bilmek gerekir. Ne var ki yazarın bu konuda gerektiği kadar araştırma yaptığı ve konuyla ilgili bilgi ve belgeleri topladığı açıktır. Bu bölümde Hayyam'a paralel bir kişilik olarak öngörülen Lesage, gülünç bir tip olarak da algılanır. Maalouf onun kişiliğinde az da olsa Amerikalılar ve Amerikan düşünce biçimiyle alay eder. Hayyam'ın bilim, cebir ve şiir gibi kalıcı değerlerle sürekli ilgilenmesine karşın, bir zengin olan Lesage, aldığı eğitim ve zenginliğine karşın, serüven peşinde koşmaktan başka bir şey yapmaz. Romanda bir Doğu uzmanı olarak kabul görse de, Şirin'den aldığı bilgileri gerek uyarlayarak, gerekse olduğu gibi başkalarına aktarmaktan başka bir çabası yoktur.

Lukacs'ın tarihsel romanın tanımlanmasında vurguladığı biçimde, tarihsel romanda ele alınan asıl konu ile yazarın düşüncelerinin ortaya konduğu dönem arasında nesnelliğin sağlanması için zamansal bir kopukluğun olması gereklidir. Bu romanda yer alan olayların geçtiği zamansal boyutlar arasında sekiz yüz yıllık zamansal bir kopukluk sözkonusudur. 1072 yılında Nasır Han'ın katı yönetimi altındaki Semerkant'ta başlayan ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu döneminde yoğunlaşan tarihsel olay ve kişilikler, 1873 yılından itibaren yeni bir boyuta taşınır ve geçmişle ilintili bir mit etrafında sekiz yüz yıl öncesinin acımasız savaşlarının hüküm sürdüğü topraklarda, içeriğinin değil de, yalnızca aktörlerin değiştiği benzer savaşımın anlatısına yer verilir.

Geçmişte Türk egemenliğine boyun eğmiş İran ve halkı, XIX. yüzyıl sonlarında bu kez başındaki şah yönetimiyle İngiltere ve Rusya'nın boyunduruğu altında demokratik olmayan yönetim biçimleriyle başkalarına sürekli el açar biçimde yönetilir. Eskinin başkaldırı simgesi olan Hasan Sabbah'ın yerini bu kez Fazıl gibi başkaları alır, eskinin mezhep ve kültür bağımsızlığı savaşlarının yerine demokratikleşme ya da meşrutiyet çabaları ön plana çıkar.

Romanın başkışisi Benjamin Omar Lesage'in adı bile romanı uzamsal olarak bir yerlere yerleştirir. Yahudi ve Hıristiyanlarda kullanılan ve İncilde geçen bir ad olan Benjamin, Yakub ve Rachel'in oğludur. Her iki dinde kullanılmasıyla bu ad, Orta Doğu'dan Amerika'ya kadar Batıya özgü uzamları çağırıştır. Omar adı ise, İslam dininin ikinci halifesinin adıdır ve yine Orta Doğuyu ve İslam coğrafyasını çağırıştır. Benjamin ve Omar adları bir yandan Orta Doğu içinde uzamsal bir kesişme oluştururlar, öte yandan bir tanesi Batıya, diğeri ise Doğuya açılımı simgeler. Aynı şekilde Lesage soyadı, Fransızca "le" tanımlığıyla "sage" adının birleşmesinden oluşur, bilge, bilgi, akıl ve felsefe anlamlarını içerir. Doğrudan Fransa gibi Orta Avrupa'nın en zengin kültürlü bir ülkesine göndergede bulunur, aynı zamanda Amerika ile bir bağ oluşturur.

Öte yandan Maalouf unutulmaz şeyler içeren bir çekmecedan hareketle tüm bir XI. yüzyılı görmemizi sağlar. Bu yüzyılda geçmiş yoğundur, çekmece zamanın hafızasıdır. Titanic gemisiyle Amerika'ya dönen Lesage ve sevgilisi Prens Şirin, yanlarında götürdükleri elyazmasını yaptıkları okumalar dışında geminin güvenli bir odasında çekmecedeki saklarlar. Belki de, unutulmuşlukta, yeniden karşılaşılabileceği ilgisizlikten korumak için onu kapatırlar. Elyazmasını ruh olduğu, bir başka zamandaki başka uzamlara taşıdığı bir durumda, çekmece somut bir beden ve değerli bir özdek olur. İşte bu çekmecedeki yer alan elyazması etrafında mit oluşur. Kitabın gerçek varlığı kurguyla yakalanır: "(...) Geceyi

bizimle birlikte geçiriyor, sonra sabah aynı gemi subayı aracılığıyla aynı kasaya gidiyordu.(...)” (Maalouf, 2008:313).

“*Yarın çekmece de onunla buluşacağız*” düşünden hareketle elyazmasının çekmece den çıkarılması kurmaca bir olgudur. Bu durum, zaman spirali içinde akışına ters gelen bir uzama yer verir. Hayyam’ın döneminden yavaş yavaş Titanic’in dönemine doğru bir çıkış vardır. Bachelard’ın: “*Mutlu bir elden çıkmış güzel nesnelere şairin düş evreninde tümüyle doğal olarak sürüp giderler*”, (Bachelard, 1978:88) diye sözünü ettiği türden yüzyıllar boyu bu mit insanları peşinden sürükler, hep ilgi odağı olur. Hatta Titanic’le birlikte sulara gömülmesi bile okurların düşünsel evrenindeki elyazması mitinin değerini yok etmez, aksine gerçekliği konusunda daha çok sorgulanır hale gelir.

Elyazmasının bir ülkeden diğerine, bir kıtadan bir başkasına yer değiştirmesi yalnızca coğrafi sınırları ortadan kaldırmakla kalmaz, aynı zamanda varlığın derinliklerinde yer alan sınırları da paramparça eder. Barthes’ın: “*Bu yabancıyla bir araya gelmek için, bir anlamda kendimi ruhumdan dışarı çıkarıyorum, onunla bir oyun uzamı, erotik bir oyun oluşturmak için olduğumun dışına çıkıyorum (...). Bu enerjinin açığa çıkmasına karşı önmüdeki yabancıyla kendi görünümümü değiştiriyorum*” (Barthes, 1987:75), sözüne koşut olacak biçimde, elyazmasının peşinden coğrafi uzamda izlenen yol, farklı kültür ve farklı inançtaki insanların bir araya gelmelerine ve gerektiğinde iç içe girmelerine olanak tanır. Yine Barthes’ın deyimiyle, başkasını gözlemlemek ve onu anlayabilmek için “*her zamanki konumdan dışarı çıkmak*” gerekir ilkesi doğrultusunda, anlatıdaki uzam Semerkant’tan Alamut’a, Alamut’tan farklı İran kentlerine, oradan İstanbul’a, Tebriz’e ve Paris’e sürekli değişir.

Maalouf’ta hem Arapça’nın hem Fransızca’nın etkilerinin yanı sıra, kendisinin de bir parçası olduğu Doğu ve çöl kültürünün izlerini de görmek olasıdır. “*(...) İlk Doğu izlenimim ne kadar da güzeldi. Yalnızca çöl şairlerinin dile getirebileceği bir kadın: güneş yüzü, insanı gölgesinde barındıracak kadar koyu saçlı, serin suları olan çeşme gözlü, palmiye ağaçları gibi düzgün ve uzun boylu, serap gülümsemeli demişlerdi onun için*” (Maalouf, 1988:220). Bu sözlerle Doğu özelemleri dillendirilirken, aynı zamanda Doğu için Batı tutkusu da vurgulanmak istenir. Batıdan bakıp Doğunun güzeline hayıflanma bir anlamda duyguların daha güzel ifadesi, kültürler arası bir köprünün oluşturulma çabasıdır. Barthes’ın, “*Anlamlandıracağımız şey, en kolay yer, (bakış, koku, esinti, ortak noktalar, zaman) düzeyinde dile getirilir: Yerin ögesi olmazsa metin, olmayan arzunun figürü olma tehlikesiyle karşı karşıya kalır*” (Barthes, 1972:82) ifadesine uygun olarak yazar, bu farklı kültürler arasında ortak bir ilgi, ortak bir coğrafya kurma çabasında zorlanmaz.

Yapıtta, Doğu ve Batı yalnızca birden çok uzamla değil, aynı zamanda farklı görünümdeki farklı kişilerle sunulur. Doğu ve Batı dünyalarına özgü kültürler, dinler ve yerleşik örf ve adetler arasında bireyi, olguyu ve olayları algılama biçimi öylesine farklı ki, Maalouf, iki kutup arasında yaklaşmayı kolaylaştıracak bir köprü kurmak için anlatısını iki dünya arasında yerleştirir. Anlatısı yarı tarihsel, yarı kurmaca olmak üzere karışıktır. Doğu ve Batının ahlaki, toplumsal ve dinsel değerlerini belli bir olaylar zinciri içinde kuramsal

anlatılara girmeden verir. Okurun gözleri önüne serdiği bir takım değer ve güzelliklerle ortak ilgi alanları yaratarak, kişi ve toplumların en azından düşünsel düzeyde yakınlaşmalarını ya da birbirlerini daha iyi anlamalarını amaçlar. Her iki kutup arasında, hayranlık dışında bir takım girişimlerde bulunulmasını gerektiğini salık verir. Bu amaçla iki kutup arasında birbirini yadsıyan figürlere yer vermekten kaçınır.

Romanın adı bile bir uzamın adıdır. XI. yüzyıl ve sonrasında büyük bir bilim ve kültür kenti olan Semerkant, kültürlü ve bilimle uğraşan insanları kendine doğru çeken ve aydınlık veren güneş gibidir. Ancak, romanın ikinci bölümünde eskiye ait tüm niteliklerini kaybetmiş, geçmişin savaşları, çıkar kavgalarıyla harabeye dönmüş, eski değerlerini koruyamamış, neredeyse tanınmaz bir haldeki Semerkant çıkar okurun karşısına.

Yapıtta okur, zamanın sarmalı içine zamanın coğrafi, kültürel ve dilbilimsel boyutlarıyla fırlatılır. Yapıttaki romanesk evren, yazarın bizi gözleme sürüklediği biçimde ve ölçülerde açığa çıkar. Gözlem romancı olarak Maalouf tarafından hazırlanır ve tarih tarafından belirlenir. Örneğin yapılan uzun deniz gezisi bir yandan roman kişileri, öte yandan okur tarafından olmak üzere iki kez yaşanır. Gerçek ve roman kurgusu arasında kişiler, Doğu ve Batıdaki olayların yaşanmasıyla ortaya çıkar. Romancı mit, gerçek ve insan aracılığıyla Doğu ile Batıya ilişkin okura vermek istediği mesajları ortaya serer.

Kurmaca Kişilikler

Amin Maalouf, romanda ortaya koyduğu tarihsel olgularla doğrudan bağıntılı olmayan Amerikalı bir tipi romanın en temel kurmaca kişisi yapar ve özellikle romanın ikinci bölümünde öykülemeyi onun ağzından gerçekleştirir ve yine onun ağzından romanın diğer kişileri tanıtılır. Maalouf, bir yandan Doğuya özgü bir değer ve zenginlik taşıyan Ömer Hayyam'ı Avrupalı ve Amerikalı okurlarına tanıtmak isterken, öte yandan kurmaca kişisi Benjamin O. Lesage sayesinde Hayyam ve onun elyazması ekseninde Doğu ile Batı arasında bir köprü kurma arayışı içine girer.

Yazar, yapıtında çok akılda kalan roller vermediği onlarca kurmaca kişiden yararlanarak entrikaları birbirinin içine yerleştirir. Bu kişileri kimi kez bir kadın, kimi kez adı sanı dahi olmayan bir asker, bir terörist, bir molla ya da derviş türünden erkeklerdir. Bazen tarihsel kişiliklerine bile kurgu evreninde kurmaca roller vermekten kaçınmaz. Hatta bunu bilinçli yaparak söz konusu kişiliğin bilinenin aksi yönüyle algılanmalarını sağlar. Bazen de tarihsel kişiliğin okur tarafından bilinmeyen gerçek tarihsel edimleri gözler önüne serilir.

Bir diğer kurmaca kişi Mirza Rıza, demokratik olmayan bir rejim karşısında zarara uğradıktan sonra, demokratik hak ve özgürlük savaşımına kendini adanmış Cemaleddin Afganî'nin körü körüne yandaşı olur. İran'da 1909 yılında gerçekleşmiş Meşrutiyet ilanı için roman kurgusunun en temel kurmaca kişilerinden biridir. Aynı olay için yine Cemaleddin'e bağlılıktan geri kalmayan ve rejime ve emperyalizme başkaldırıda en önemli rolü üstlenen Fazıl da kurmaca kişiliktir.

Amerikan çıkarlarının artık Orta Doğuda bulunmasını simgeleyen Amerikalı öğretmen Howard Baskerville ve tarihselliğinin yanında kurmaca işlevler de verilen Amerikalı maliyeci Shuster, roman entrikası içindeki kurmaca tiplerdir. Öte yandan, romanın birinci bölümünde Hayyam'ın önce sevgilisi, sonra karısı olan Cihan, Semerkantlı kadı Ebu Tahir, Semerkant, İran ve Amerika uzamlarında sözü edilen birçok kişi, gerçek anlamda var olmayan, tümüyle yazarın anlatısı çerçevesinde kurguladığı kişilerdir. Bu kurmaca kişiler, yer aldıkları gerçek ya da kurmaca uzama özgü dar ve geniş anlamdaki nitelikleri, adları, giysileri ve amaçları ölçüğünde bile taşırırlar.

Tarihsel Kişilikler

Ömer Hayyam'ın döneminde Orta Doğu ve Güney ve Orta Asya bölgelerine egemen olan Büyük Selçuklular, Karahanlılar, Moğollar ve Bağdat'taki halifeye bağlı unsurlardır. Bu nedenle, romanın birinci bölümünde adları geçen Nasır Han, Selçuklu Devletinin hükümdarları Tuğrul ve Çağrı Beyler, Çağrı Beyin oğlu Alparslan ve Alparslan'ın oğlu Melikşah, Melikşah'ın eşi Terken Hatun ve oğlu Murad ile üvey oğlu Berkyaruk, anlatının başkişilerinden Ömer Hayyam, Hasan Sabbah, Melikşah'ın veziri Nizamülmülk gibi romandaki olayların geçtiği uzamlara ait kişiler tarihsel kişilikler olarak karşımıza çıkar. Her birinin üstlendiği konum farklı olsa da, temel anlatı çerçevesinde bir kısmı emperyalist güçleri, bir diğer kısmı onlara yardım edenleri ve son bir kısmı da her türlü emperyalizme başkaldıran ve gerektiğinde ölmek ve öldürmek pahasına savaşan kimseleri simgelerler.

İkinci bölümde bu kez romanın merkezinde İran vardır ve İran'ın etrafı bir yandan Osmanlı Devleti, bir yandan Rusya ve bir başka yandan İngiltere gibi emperyalist güçlerle çevrelenmiş durumdadır. Yine emperyalizme karşı savaş verilmektedir ancak bu kez tarihsel kişilikler İran şahı Nasireddin, yönetimde ve dinde yenilikten yana olmadık sıkıntılar ve zorluklar içinde çaba harcayan Seyyid Cemaleddin Afganî, İran'la eş zamanlı demokratik hak istemlerine direnen dönemin Osmanlı Sultanları, Çar II. Nikola gibi Rus ve İngiliz devlet adamları gerçekte var olmuş tarihsel kişiliklerdir.

En bildik tarihsel kişiliklerden biri olan Hasan Sabbah, romanda Doğu ve Batı dünyasına farklı yüzlerle yansıtılır. Doğu ve özellikle halkının çoğunluğu Şii mezhebinden olan İran için Hasan Sabbah, kültürel ve dinsel emperyalizme başkaldıran, İran'ın öz çıkarları için yapılması gerekenleri ortaya koyan, değerlerine ve dinine son derece bağlı bir kişi görünümündedir. Buna karşın, Batı dünyası tarafından kendine bağlı insanları bir takım beyin yıkama teknikleri ve haşhaş gibi uyuşturucularla kandırarak coğrafyasına büyük ölçüde korku ve şiddet yayan, acımasızca insanların öldürülmesine neden olan azılı bir katil olarak tanınır ve bu gerekçelerle kendisine bağlı grubu, 'haşhaş kullananlar' anlamında *Haşhaşiyun* veya 'katiller' anlamında *Assassin* olarak adlandırılırlar.

Kitabın ikinci bölümünde zaman da ve kişiler değişse de, çatışmalar ve insan istekleri değişmez. Lesage'ın yaşam çerçevesinde İran'a yaptığı yolculuklar, tanışıklıkları, öldürmeler, İran'ın parlamenter bir rejime geçmesi ve son bölümde üzücü Titanic kazası öykülenir. Bu olay örgüsünden hareketle Maalouf, yeterince

bilinmeyen XX. yüzyıl başındaki bir İran'ın öyküsünü tarihsel kişilikler aracılığıyla gözler önüne serer. Batılı güçlerin koruması altındaki despot bir şah, demokrat ve liberal rolünü üstlenen Adem Oğulları Örgütü ve gerici mollalar. Maalouf, ülkenin bağımsızlaşması için demokrat düşünceli insanların verdiği mücadeleyi anlatır. Aynı zamanda kendi çıkarları için Doğu'daki modernleşme çabalarının Batılı güçler tarafından nasıl engellendiğine de vurgu yapar.

Kurgulamada Yazarın Özgürlüğünün Sınırları

Todorov, yazının konusu olabilecek şeyler hakkında bir yapıtında şöyle der: *“Nasıl ki resmin görüntüyle taklit edilmesi resim sanatıysa, yazın da dil ile taklittir. Özellikle ne tür bir taklitin sözkonusu olduğu önemli değildir, zira gerekli olduğu biçimde gerçek olan şey değil de var olmayan varlıklar ve eylemler taklit edilir. Yazın bir kurmacadır (...). Hiçbir şey bir yazınsal diye tasarlanan gerçek bir olayı ele alan öykünün anlatımını engelleyemez(...) Bizler hangi tür metin olursa olsun ancak “yazınsal” nitelikli bir metni okurun önüne çıkarabiliriz: Gerçeklik sorunu ortaya konmaz, çünkü metin yazınsaldır.”* (Todorov, 1987:12-13). Todorov'un görüşleri doğrultusunda söylemek gerekirse yazın, bir taklitten ibarettir ve özünü, gerçek olmayan mitler gibi farklı kaynakların yanı sıra, yazınsallığını kaybetmeden gerçek bir olaydan da alabilir. Yani bir anlamda romanda, yazınsallık adına gerçek kişiler kurmaca bir düzene boyun eğmek durumundadır. Aynı biçimde romanda yer alan mit ve olaylar gerçek olmak zorunda değildir. Bu nedenle okur, Ömer Hayyam'ın *Rubaiyat*'ının gerçek anlamda varlığını ve tarihsel süreç içinde gerçek anlamda romanda belirtildiği biçimde yaptığı yer değişikliklerini sorgulamak durumunda değildir.

Maalouf romanını gerçeğe mit arasında sunar. 14 Nisanı 15 Nisana bağlayan gece dev gemi Titanic'in Atlantik sularına gömülüşünü bize aktarırken gerçek tarihsel bir olaydan söz eder. Bu olayı romanına bir temel edinerek, Hayyam'ın elyazmasının serüvenine bir son vermenin yanı sıra, okura elyazmanın gerçek anlamda suyu gömülüp gömülmediği konusunda düşünme olanağı sunar. Daha romanın ilk sayfasında Titanic'in batmasını ve Titanic'le birlikte yazmanın deniz dibinde olduğunu okura sanki bir gerçeklik olarak verir. Aynı zamanda Hayyam'ın elyazması gerçek anlamda var olan Titanic gemisiyle kurguya da taşınır.

Anlatıcı Benjamin O. Lesage, varlığını kurgudan alır ve Amerika'ya dönüşte bagajları içinde Hayyam'ın tek elyazmasının bulunması da yine kurgudan başka bir şey değildir. Mit, gerçek anlamda geminin batmasıyla, elyazmasının kurmaca olarak ortaya çıkması arasında yer alır. Yazar, roman kişisine bir derinlik vermek için ona birtakım göndergesel anlamlar yüklü bir bileşik ad takar. Benjamin Omar Lesage adı, romana uygun düşen sosyokültürel bir yetkinlik taşıyan kurmaca bir ad olarak verilir.

Maalouf'un, yapıtında ne ölçüde ve hangi sınırlarda kurmacadan yararlandığına gelince, ilkin kurmacanın gerçekliğin önüne geçmemesi gerektiğine önem verdiğinin ayırımına varılır. Nitekim yapıtta, kurmaca ile gerçekliğin yan yana uyum içerisinde gittiği anlaşılır. Hatta kurmaca öğelerinin bile gerçeğe benzer

olmalarına dikkat eder. Romanın kurmaca evreninde, kurmaca kişi, olay ve durumlar, romanda sözkonusu edilen tarihsel çerçeveye ters düşmez. Sıralanan entrikalar tarihsel zaman ve uzamlarına uygunluk içindedir. Entrikaların çeşitliliğine, kurmaca evrenin romanesk bir biçimde sunulmasına karşın yazar, tarihsel kişi ve olayların gerçekliğine titizlikle uymayı yeğler.

Anlatım Teknikleri

Tarihsel romanın bir özelliği olarak, romandaki anlatı genelde birinci ya da ikinci derecede önem taşıyan roman kişileri aracılığıyla yapılır. *Semerkant*'ta da, Lesage'nın birinci tekilde 14–15 Nisan 1912 yılındaki Titanic gemisinin içinde elyazmasıyla birlikte sulara gömüldüğünü öykülediği olayla başlar, ancak bir sayfalık öykülemenin ardından zamanda bir yolculuk yaparcasına anlatı, 1072 yılında Ömer Hayyam'ın Semerkant sokaklarında karşılaştığı zor duruma taşınır. Bu kez anlatıyı yapan Ömer Hayyam'dır.

Roman, kitap diye adlandırılan dört bölümden, bu dört kitap da kırk sekiz alt bölümden oluşur. Bir ve ikinci kitaplar XI. yüzyıl İran'ı ve çevre ülkelerinde gelişen olayları konu edinirken, bu bölümlerin tamamında anlatıyı yapan Hayyam, her türlü şeyden haberi, tanrısal bakış açısına sahip bir konumdadır. Olayların geçmişini ve geleceğini bilir, yeri geldiğinde okuru bilgilendirmek için geriye ve ileriye sapım tekniklerini kullanarak anlatısını gerçekleştirir. Gitmediği ülkelerden haber verir, girmedikleri kalelerin içlerinin betimlemesini yapar. Olaylar üzerine derin araştırmalar yapmış bir bilim adamı gibi ileriye dönük yargılarda ya da kesinlemedelerde de bulunur. Bir anlamda anlatıcı rolündeki Hayyam, aslında Amin Maalouf olduğunun ipuçlarını verir.

İkinci bölümde anlatıcı Lesage, birinci bölümdeki Hayyam'ın yerini almıştır. Kişi ve olayları egemen bir noktadan görür, geçmişlerini, geleceklerini bilir, düşüncelerini nasıl olduğunu okuyabilir. Ancak bu kez Lesage'nın olaylara bakış açısı Hayyam'dan farklı olarak Doğudan Batıya doğru değil, Batıdan Doğuya doğrudur. Anlatısını batı dünyasındaki okurların aydınlanmasına yönelik, yine birinci ve üçüncü tekil şahısta yapar. Anlatıcının tanık olduğu ya da kendisini ilgilendiren konularda birinci şahıs, başkalarından duyulan ya da başka kaynaklardan elde edinilen bilgilerin anlatısı için üçüncü şahıs yeğlenir.

Romanda tarihsel gerçeklerden yola çıkarak tarihsel kişi ve değerlerin anlatımına önem verilir, ancak bu tamamen romanesk bir biçim kullanılarak gerçekleşir. Okuma anında kahramanın imgeleminde dolaşan okur, anlatıcı gibi, onun duygu ve düşünceleri de okuyabilecek bir konumda bulunur. Anlatıda kullanılan dil etkileyici bir biçimde değildir. Yazarın gazetecilikten gelmesi, belki de kullandığı söz öbeklerinin birden çok anlam taşımada etkili olur.

Anlatılar, diyaloglar şeklinde ve genellikle anlatıcının ağzından yaşanan anın değil de, yakın ve uzak geçmişte kalmış eylem ve olayların öykülenmesi biçimindedir. Anlatıda belki de özneliği dışarıda bırakmak isteğiyle olabildiğince monologlardan kaçınılmıştır. Geçmiş ve gelecek arasında sıkça yapılan zihinsel yolculuklara bağlı olarak, anlatıda tamamlanmış geçmiş ifade eden zamanlar ve gelecek zaman kullanılır. Anlatı içine kimi zaman görsel

betimlemeler de girer, ancak bu betimlemeler ayrıntıya girmeden yapılır. Romanda göze çarpan bir özellik de, okurun kendisini farklı birçok kaynaktan öykülenen olaylar hakkında bilgilendirilmiş olarak duyumsamasıdır. Yazarın konu hakkında yaptığı ön araştırma ve bilgilenme aşamasının farkında olmak kaçınılmazdır. Hatta farklı ulus ve kültürlerden okurların, ne tür ya da hangi bakış açısıyla yazılmış kaynakların araştırıldığını sezmesi olasıdır.

Romanda ana anlatı içine giren küçük öyküler, aşklar, kıskançlıklar, Orta Doğunun dört bir yanına kaçış vardır. Her şeye karşı Maalouf dönüp dolaşıp ana entrikalara, iktidar kavgalarına, kitlesel hareketlere, siyasi ve diplomatik manevralara döner. Bir anlamda büyük güçlerin Orta Doğudaki çıkar çatışmaların eskiden günümüze doğru gözler önüne serer. Zaman zaman kahramanı unutturuncaya kadar başka bir grubun edimi üzerinde yoğunlaşır, Doğuyu ve Batıyı ilgilendiren yeni ilgi çekici öyküler araştırır.

Sonuç

Romanın birinci bölümü Hayyam'ın öykülenmesinden çok, orta çağdaki Doğu'nun bir görüntüsüdür. Her tarafa egemen olan Türk orduları, bölgenin tümünde geçerli olan Arap kültüründen çıkmış bir din ve egemen unsurlara karşın yaşanan bir İran medeniyeti. Bu karmaşa durumun her birinin bir temsilcisi sunulur romanda: Hayyam İran medeniyetindeki bir bilim adamını, Sabbah uzlaşmasız ve acımasız bir din adamının, Nizamülmülk ise devlet adamının simgesidir. Her biri de var olan durumun ya da varlığın değişimine örnek oluşturacak davranış biçimleri gösterirler. İlk aşamada pragmatizm, manevra, gerçek politika, ikinci aşamada kesinlik, yıkıcı ve aynı zamanda kendini yıkıcı bir bağına gücü vardır. Üçüncü aşamada dünyadan el etek çekme, şarap gibi basit ve geçici zevklere yönelerek kaçış, aşk ve yıldızların gözlemlenmesi.

İkinci bölümün romanesk anlatısı içinde yer alan mitler aracılığıyla Batı okurlarına Doğuya özgü renk ve anlayışlar aktarılır. Lesage, şairlerin Doğusunda olmak ve kendi yolunda devam etmek ister. Daha çok yeni olmasına karşın petrol ve tütün konusundaki çatışmalarla, İran'daki çatışmaların karşılaştırılması yapılır. Misyoner okulları ve faaliyetleri okura anımsatılır. Yazar, farklı ulus ve kültürlerle karşın, halkların ortak bir din ve amaç uğrunda bir arada yaşayabileceklerini, ancak İslam'ın farklı mezheplerinin bölünme ve rekabette ne denli önem taşıdıklarını de vurgular.

Temel anlatı elyazması etrafında şekillense de, yazarın gerçek anlamda okurlara vermek istediği şey, geçmişten günümüze İran ve onun kültürü üzerinde oynanan oyunlar, verilen savaşlar ve ulaşılan sonuçlardır. Öykü, Ömer Hayyam ile İsmaili tarikatına bağlı Haşhaşiyun'ların kurucusu Hasan Sabbah ve Selçukluların İranlı veziri (İsfahanlı) Nizamülmülk'ün dostluk ve ilişkileri etrafında şekillenir. Geçmişte başlayan siyasal ve kültürel emperyalizmi, doğrudan değil de, *Rubaiyat* adlı elyazmasının peşinde öykülenen olaylar çerçevesinde sunmayı yeğler. Bir yandan da, zekâları, bilgileri ve deneyimleriyle tarihe mal olmuş bu üç tarihsel kişiliğin, gerektiğinde ne denli tutkularının esiri olduklarını da açınlar, kişi ve olaylara farklı bir bakış açısı getirir.

Benjamin O. Lesage, Batı dünyasına Doğu'nun aslında ne derece önemli değerlere sahip olduğunu anlatmanın bir aracıdır. Amerikan gazetelerinde yazdığı makalelerle Doğu'nun uyanışını alkışlar ve Batı'nın bu uyanışın ayırımına varmasını sağlar. Bu uyanışı gözden kaçırmayan Amerikalılardan Howard Baskerville, İran'a gidip Misyoner Okulunda öğretmenlik yapmak için gönüllüdür. İktidarı yeniden ele geçerin şaha karşı Fazıl'ın yanında Tebriz'in savunmasında kalır ve bu uğurda ölür. Belki de Batı ile Doğu'nun ortak değerler için bir araya gelebileceklerini simgeleyen ilk kişidir. Nitekim İran'da ve İran için çalışmak isteyen ve Baskerville'i izleyen başkaları da vardır.

İran'daki emperyalizme karşı sürdürülen savaşı ve modernleşme çabalarını anlatırken Maalouf, karşılaşılan başarısızlıklar için birçok gerekçeyi ortaya sürer: Politik olgunluğun yoksunluğu, genel hale dönüşmüş bir bozulma gibi. Ancak asıl etken diğerlerinden daha büyük ve önemlidir. Ona göre en büyük suçlu İranlıların kendisi değil, Rusya İmparatorluğu ve efendisi olduğu Hindistan'a demokratikleşme hareketlerinin sıçramasını istemeyen İngiltere'dir. İngiltere demokratik hakların istenmesinin, sömürgesi durumundaki Hindistan'da da aynı türden istemleri doğuracağını ve bu isteklerin karşısında durmasının olası olamayacağını ayırımında olduğu için, İran'daki en küçük bir hareketi kaynağında sindirmek siyaseti güder. Böylece yazar, demokrasi savunuculuğunu hiçbir zaman başkalarına bırakmayan Batı'nın, aslında kendi çıkarları doğrultusunda en zorba yönetimlerden bile zorba olabileceğini gün ışığına çıkarır. Bu sayede batılı okura da bir anlamda ders verilir.

Şiir ve sanatın ideolojiden kalıcı olduğuna dikkat çekilir. “*Dünyada kalıcı olmak için Hasan Sabbah dünyaya meydan okuyabilmek için Alamût'u inşa etti, ben bu minik kâğıttan şatodan başka bir şey inşa edemedim gerçi, ama iddia ediyorum o Alamut'tan daha uzun yaşayacak. (...)Öldüğümde yazmamın hoppa veya kötü niyetli ellere geçebileceğini düşünmek en büyük korkum*” (Maalouf, 2008:159).

Her şeyiyle tarihsel roman özelliği taşıyan *Semerkant*'ın sayfa aralarını dörtlüklerle bezeyen Maalouf, Doğu ve Batı arasında uzlaşma yolu arar, İslam felsefesinin özde tutucu bir yan içermediğini Hayyam'ın yaşantısında yer tutan şarap dizeleriyle okura aktarır: “*Şarap yanakların kadar pembe/ Pişmanlığım bukelerin kadar hafif olsun*” (Maalouf, 2008:273). Aynı zamanda, kişisel varlık ve ortaya koyabildiğimiz yapıtlar ölçüsünde dünyada bırakabildiğimiz izleri, işgal edebildiğimiz uzam ve zamanı sorgular:

*Denize düşüp kaybolan su damlası
Toprağa karışan toz zerresi
Nedir bu dünyaya gelip gidişimizin manası
Fena bir böcek işte, bugün var, yarın yok* (Maalouf, 2008:313).

Sonuç olarak, tarihsel romanın ne olduğuna yönelik farklı kişilerin verdiği kuramsal bilgiler ışığında oluşturulan tarihsel roman tanımından hareketle yaptığımız okuma ve inceleme sonucunda, Amin Maalouf'un *Semerkant* adlı yapıtının tüm yönleriyle bu tanım çerçevesi içinde yer aldığını söyleyebiliriz. Zaten yapıtın farklı bölümlerinde okura aktarılan tarihsel olayların ve kişiliklerin derinlemesine bir inceleme ve belgelendirme gerektirdiği, aksi halde bir yazarın

bunca ayrıntıyı bilmesinin olanaksız olduğu aşıkârdır. Yazarın böylesine tarihsel bir romanı kaleme almasındaki amaç, Doğu ve Batı dünyasının değer verdiği bir elyazmasından hareketle karşılıklı olarak değer ve yargıların aslında tüm insanlar için olduğu mesajını okura aktarmaktır. Bu amaçla, hoşgörünün, değer ve yargıların yaygınlaşmasında emperyalist güçlerin de önemli bir engel olduğunu üstü örtük biçimde yansıtmaya çalışır. Hayyam'ın eylemleri etrafında İslam coğrafyasında ön plana çıkardığı şarap ve eğlence bile, kültürler ve dinler arasında ayırım olmaksızın insanların değer verdiği nesnelere olarak sunulur. Dünyada kalıcı olanın tamamen değerler olduğu, hiçbir hükümdar ya da zorbanın kalıcı olmayı başaramadığı altı çizilerek vurgulanır.

KAYNAKÇA

- Aron, R., (1981), **Introduction à la Philosophie de l'Histoire**, Paris, Gallimard, Coll. Tel.
- Bachelard, G., (1978), **La poétique de l'espace**, Paris, PUF.
- Barthes, R., (1972), **Analyse et réflexion sur Flaubert**, Paris, Seuil.
- Barthes, R., (1987), **Figure de l'étranger**, Paris, Denoël Mayenne.
- Dubois, J., (2000), **Les Romanciers du Réel, de Balzac à Simenon**, Paris, Seuil, coll. Points.
- Gengembre, G., (2004), **Le naturalisme et le réalisme en France et en Europe**, Paris, Scolari/ Universitaire (poche).
- Göğebakan, T., (2004), **Tarihsel Roman Üzerine**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Lukacs, G., (1965), **Le Roman Historique**, Paris, Payot.
- Maalouf, A., (1988), **Samarcande**, Paris, Lattès.
- Maalouf, A., (2008), **Semerkant**, çev.: Ali Berktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Marti, M., www.fabula.prg/actualites/articles8722.php, 20.06. 2008.
- Roman Historique, www.universalis.fr/encyclopedie/T302717/ROMAN_HISTORIQUE.htm, 19.01.2009
- Tilbe, A.- Civelek, K., (2006), "Nedim Gürsel'in *Resimli Dünyasına* tarihsel bir yaklaşım", Nedim Gürsel'e Armağan Edebiyatta 40 yıl, İstanbul, Galatasaray Üniversitesi Yayınları.
- Todorov, T., (1987), **La notion de littérature**, Paris, Saint Armand: Point.

ERNEST GELLNER'İN ULUSÇULUK KURAMI ÜZERİNE BAZI DİKKATLER

SOME SPOTLIGHTS ON ERNEST GELLNER'S THEORY OF NATIONALISM

Hasan AKSAKAL

Istanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Öğrencisi
ha_aksakal@yahoo.com

Özet

Ernest Gellner, muhtemelen, ulusçuluk teorileri alanındaki en etkili yazardır. Son otuz yılda üretilen çalışmalarda, Gellner'in ulusçuluk teorisinin yedi bin defa referans verilmiş olması, onun, özellikle de *Uluslar ve Ulusçuluk* isimli kitabının, bu alan için ne anlam taşıdığını göstermektedir.

Gellner'in ulusçuluğa yaklaşımı esas itibarıyla, sanayi devriminin zorladığı değişim üzerine kuruludur. Gellner, ulusçuluğun tarımsal ve dinî topluluktan, endüstriyel topluma geçişle ortaya çıktığını savunur. Bu, hareketli işgücüne dayanan, dolayısıyla da ortak bir eğitime ve ortak bir dile bağlı olan modern ihtiyaçlara karşı kendiliğinden gelişen bir cevaptır. Kitle eğitiminin rolü, sanayi toplumunun kolaylıkla ikame edilebilen yarı-eğitilmiş işgücüne duyduğu ihtiyaçla ilişkilidir. Sanayileşme sayesinde insanlar doğumdan gelen dikey haklar silsilesine göre şekillenen toplumsal yapıdan, yatay kültür odaklı bir toplumsal yapıya evrilerek, bireyselci ve eşitlikçi ilkeler doğrultusunda yönetilmeye başlamıştır. Bu sosyo-politik ihtiyaçlar bizi, modern politik yaşamda ulusçuluğa götürmektedir.

Bu makaledeki başlıca amacımız, Gellner'in "modernist" teorisini, onun yoğunlaştığı ve vurguladığı noktalar üzerinden değerlendirmektir. Çalışmamız, bazı eleştirel değerlendirmelerle nihayete ermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ernest Gellner, ulusçuluk, sanayi toplumu, modernist kuram.

Abstract

Ernest Gellner is probably the most influential author in the field of nationalism studies. In the last 30 years, his theory of nationalism has been referred more than seven thousand times by many scholars. This shows what Gellner's *Nations and Nationalism* means for nationalism theories.

His approach to nationalism is based on the change, forced by industrial revolution. According to Gellner, nationalism stems out the transition of an agrarian-religious society into an industrial society. It is a self-generated response to the modern need for a mobile labor force, which requires a common education in a common language. The role of mass education is related to the industrial need for a semi-skilled labor force that must be easily replaceable. With industrialism, peoples moved from a vertical status-centered social structure to a horizontal culture-centered social system, governed by individualistic and egalitarian principles. This brings us to nationalism as a socio-political need, under the modern political life.

In this paper, it's the main purpose to evaluate Gellner's "modernist" theory with his focuses and emphasizes. The study ends with critical estimations.

Key Words: Ernest Gellner, nationalism, industrial society, modernist theory.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde milliyetçilik –ya da Gellner çevirisinde tercih edildiği üzere ulusçuluk– teorilerinde yaşanan patlama, Ernest Gellner (1925-1995) ismini bu alandaki tartışmaların merkezine taşımıştır. 1983’te yayımladığı *Nations and Nationalism* [Uluslar ve Ulusçuluk], aslında *Plough, Sword, Book ve Thought and Change* gibi çalışmalarında ele aldığı tartışmaları derinleştiren ve biraz da iddialı bir biçimde “ulusçuluğun bütünsel çerçevesi”ni sunmayı amaçlayan bir kitap olarak büyük önem arz etmektedir. Yazarın, London School of Economics’teki çalışma arkadaşlarıyla başlattığı tartışmaların şekillendirdiği *Uluslar ve Ulusçuluk*, birçok bakımdan sorunlu ve fazlasıyla soyut olduğu gibi, kısa zaman içinde dünyanın dört bir yanında, yüzlerce makale ve kitaba tartışma zemini hazırlaması bakımından güçlü bir etkiye de sahiptir.

Aslında Kuzey Afrika ve Berberîler üzerinde uzmanlaşmış bir kültür antropoloğu olan Ernest Gellner, modernliği ve ulusçuluğu yirminci yüzyılın ortalarında neredeyse tüm sosyal bilimleri etkileyen işlevselci yöntemden hareketle ele almıştır. Bu da kaçınılmaz olarak sonuçlardan sebeplere bakmak gibi bir sorunu beraberinde getirmektedir. Nitekim Gellner’e yönelik eleştirilerin başında da bu gelmektedir. Gellner’in ulusçuluk üzerine görüşleri, onun, soyut tahminlere (*predictive*) ve geriye dönüklüğe (*retrodictive*) dayanan teorisinin, tarih felsefesinin ve yazarken özellikle tercih ettiği apolitik tavrın sonucunda ortaya çıkmıştır (O’Leary, 1997: 191-222).

Gellner tarihte evrimden çok süreçlere yayılan dönüşümler olduğuna inanmaktadır (Breuilly, 2008: 19). İnsanlık tarihi aşamalarının, birbiri arasında geçişken, belirsiz sınırlara sahip dönemselleştirmeler olarak pek de anlamlı olmadığını belirtmektedir. Yine de bilinen insanlık serüvenini –klasik üç hâl kanunları gibi– avcı-toplayıcı, tarımsal ve sınaî olmak üzere üç aşamaya ayırmaktadır. Gellner, teorisinin en temel vurgusu olan “standartlaşmış kültür” için, örgütlenme biçimi ve kültürel özellikleri bakımından kendisinden önceki hiçbir toplumsal düzene benzemeyen “sanayi toplumu” kavramına ihtiyaç duymuş ve bu kategorileştirmeden geri duramamıştır. Bu kavram, daha sonra değineceğimiz üzere, Gellner’in çalışmalarında yer yer “modernlik” ile aynı anlamda kullanılmaktadır.

Craig Calhoun’un *Milliyetçilik* isimli çalışmasının ilk cümlesi şöyledir: “İlk milliyetçi diye bir şey olmamıştır.” (2007: 13). Buna karşılık Gellner, Kedourie’nin (1994) Alman romantik düşünürlerini işaret etmesine paralel olarak, birilerinin ulusçuluğun fikir babası olması gerektiğini savunur ve ulusçu düşüncedeki köklere bakar. Sanayileşmeyle ulusçuluğun kaçınılmaz ilişkisinin ortaya konmasında önemli bir rol oynayan ve ulusçu düşüncüyü geliştiren ilk temsilci olarak Friedrich List’e (1789-1846) dikkat çeker. Bu yaklaşım, en kaba deyişle, ulusçuluğun on dokuzuncu yüzyılın modernleşme gayretlerinin temel bir gereksinimi olarak “yaratıldığını” savunmak demektir (Szporluk, 1998: 30-33). Ancak buna rağmen Gellner, çalışmasında neredeyse hiçbir tarihsel örneğe değinmeyerek, kendine yeni bir yol açmak adına, okuru zaman zaman kendinden uzaklaştırabilen bir soyutluğu tercih etmektedir. Bunu yaparken, takındığı kendinden emin, aşırı iyimser ve modernist tavır nedeniyle de, çokça eleştirilecektir (Hall, 1998: 3, 7 ve Özkırmı, 1999: 150, 159-167).

Ulusçuluğu esas olarak *siyasal birim ile ulusal birimin çakışmasını öngören ilke* şeklinde tanımlayan Gellner –ulusal düzeydeki toplumlari tarım toplumlarından net bir şekilde ayrı tutmak gerektiği tezinden hareketle– ulusal kimlik ve ulusu, sanayi devriminin oluşturduğu yeni ve *modern* bir olgu olarak yorumlamaktadır (2008: 71). Burada, yazarın modernliği, toplumsal örgütlenme ve kültürün ayırt edici bir biçimi olarak gördüğünü belirtmemizde yarar var (Breuilly, 2008: 26). Tarım toplumlarında geçişkenliğe imkân tanınmadığını ve ancak ruhbanlar, asiller ya da yönetici elitler arası bazı yatay ilişkilerin varlığından söz edilebileceğini savunan Gellner, keskin hiyerarşinin ulusçuluğu imkânsız kılan bölünmelere yol açtığını anlatır. Gellner'e göre, tarım toplumunun en temel yapısal özelliği, çok parçalı ve çok katmanlı olmasıdır. İnsanlar büyük ölçüde cemaatler şeklinde yaşamış; çok büyük oranda doğdukları yerden hiç ayrılmamıştır. Bireyin, devletle karşılaşması çok nadir yaşanmış ve cemaat liderleri, devletle birey arasında bir tür taşıyıcı olmuştur. Çok kısıtlı düzeydeki kollektif eğitim, iletişim ve ulaşım olanaklarından insanlığın büyük çoğunluğu neredeyse hiç yararlanamamıştır. Bu açıdan bakıldığında, "kültür", "devlet" gibi kavramlar ancak modern sanayi toplumu koşullarında başka bir düzlemde değerlendirilebilmiştir (Handler, 1988: 771). Burada, bir tür Aristo mantığı devreye girmektedir. Gellner için ulusçuluk yeniyse, devlete mecburî bir bağla bağlı demektir. Bunu, "*Ulusçuluk sorunu devletsiz toplumlarda ortaya çıkmaz. Eğer ortada devlet yoksa sınırlarının ulusun sınırlarıyla çakışıp çakışmaması diye bir sorun da olmaz.*" cümleleriyle açıklamaya çalışır (2008: 74).

Modern anlamda devleti, *meşru şiddet tekeli elinde bulunduran düzen sağlayıcı ve koruyucu güç* olarak tanımlayan Gellner'in şu değerlendirmeleri, onun bakış açısının kimi ipuçlarını sunmaktadır: "*Ulusçuluk, etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirlerinden ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kuramıdır.*" (2008: 74) Yani, ulusçuluk, teritoryal sınırlar dâhilindeki tüm sınıf, grup ve kimlikleri birleştirmeyi amaçlayan, bu yönüyle eşitleyici ve eşitlikçi bir düşüncedir. Bunun için iletişim, ortama bağlı olmaktan çıkarılmalı ve yaygınlaştırılmalıdır (Özkırımlı, 1999: 153).

Homojen bir kimliği esas aldığı için, ulusçuluk aynı zamanda doğal olarak demokratik bir olgudur (Küçükalp, 2005: 206-207). "*Ulusçuluk, ulusla devletin birbirinin nasibi olduğunu, biri olmadan diğersinin eksik kalacağını ve bunun da bir trajedi olduğunu savunur.*" (Gellner, 2008: 77). Yani, ulusla devlet birbiriyle evlenmeye mecburdur. Bu konuda bir diğeryazarın benzetmesiyle, 'ruh' diye bir şey vardır ve fakat onun varlığını anlayabilmemiz için canlı 'beden'e mutlak bir ihtiyaç vardır. Ya da, 'ruh' diye bir şey vardır, çünkü 'beden' ona ihtiyaç duymaktadır (Menes, 1985: 720). Bu, yeni bir anlayış değildir; bir ulusun devlete, bir devletin de ulusa sahip olarak anlam kazanabileceği yönündeki genel kanı, Rus ulusçuluğunun tarih yazımında, sıkça kullanılan "Petro Ruslara bedenini verdi, Katerina ise ruhunu" sözüyle (coğrafya ve kültür kazanmak anlamında) kendine yer bulmuştur.

Burada örneklediğimiz yaklaşım, ulusa bir ruh katmanın ne denli hayatı görüldüğünü ve ruhu olmayan bir ulusun ulus olamayacağı düşüncesini açıkça göstermektedir. Ulus ve kültür arasındaki ilişkiyi değerlendirirken, Gellner, kültüre dayalı ulusçu hareketler için şöyle yazmaktadır: "*İki insan, ancak ve ancak aynı*

kültürü paylaşıyorlarsa aynı ulustan sayılırlar. Burada kültür, bir düşünceler, işaretler ve çağrışımlar, davranış ve iletişim sistemi anlamına gelmektedir... İki insan birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak kabul ediyorlarsa aynı ulusa mensup demektirler." (2008: 78). Bu ortak duygu dünyası nasıl yaratılabilir? Şüphesiz ki, bir "gizli el" in tarihe, folklor, sanata ve geleneklere karşı ilgi uyandırmaya yönelik bazı müdahaleleriyle yaratılabilir.

Tarihten özenle seçilmiş malzemelerle biçimlendirilecek böylesine karmaşık bir örüntüyü, herkesi aynı çatı altında aynı dilde ve aynı idealler çerçevesinde şekillendirecek bir eğitim aracılığıyla tanımlamak, ancak devletin yapabileceği bir işti. Ortak kültür, kitlesel eğitimle, sanayi toplumunun ihtiyaç duyduğu insanları yetiştirmek üzere devlete mükemmel bir imkân sunuyordu. Kültürle devletin birbirini desteklemesi, bu bağlamda, Gellner'e göre kaçınılmaz olmaktadır. Bu durumda *ulusal sınırlarla* –en geniş anlamıyla– *kültürel sınırların* örtüşmesi belki de hiçbir zaman mümkün değilken, Gellner, ulusçuluğu bu ikilinin başka olgularla çakışmaları sonucunda doğan bir olgu olarak değerlendirmekte ne denli haklıdır? (Bu konudaki tartışma için bkz. Hobsbawm, 2003).

Ayrıca Gellner ulusun, kapitalizmin gelişiminde büyük bir kırılma noktası olan sanayi devriminin sonucu olduğunu vurgulayarak, onun kurgusal ya da Benedict Anderson ve Maria Todorova'nın meşhur ifadeleriyle "muhayyel" (*imagined*) olduğunu; dahası homojenleştirici ve asimilasyoncu bir yüzünün bulunduğunu söyler. "*Ulusları insanlar yaratır; uluslar insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünüdür.*" (2008: 78). Bununla birlikte "*Özlerinde taşıdıkları, ancak uzun süre ertelenmiş kaderlere sahip, doğal, Tanrı vergisi insan sınıflamaları olarak uluslar birer mittir. Bazen önceden var olan kültürleri alıp onları ulusa dönüştüren ulusçuluk, bazen de ulusları kendi icat eder ve çoğu kez de önceden var olan kültürleri ortadan kaldırır.*" (2008: 128).

Görüldüğü gibi, Miroslav Hroch'un A, B, C seviyeleri diye tanımladığı, kültürel unsurların dönüşümünün sınaî ürünü, Gellner'de ulusçuluk olarak değer bulmaktadır. Bu yüzden modern toplum, bir bütün oluşturabilmesi için, ulusa dönüştürülmek zorundadır (Hroch, 1998: 91-106). Bunda da, "orta katman aydınlar" belirleyici rol oynayarak, şekillendirilen/kurulan/restore edilen yüksek kültürü, alt kültürlere göre gündelik yaşamın şekillendirildiği kitlesel tabana doğru yayma vazifesini üstleneceklerdir (Çetinkaya, 2008: 91-102). Ancak bu durum, merkez-çevre ilişkisi bağlamında yorumlanacak olduğunda, hiçbir şekilde merkezin yüksek kültürünü, "folk kültür"e dayatması ve bu uğurda çevrenin folk kültürden vazgeçmesini istemesi anlamına gelmemektedir. Zira ulusçuluk, folklorik ve tarihsel araştırmalarında en çok o "bozulmamış" otantik kültürüne referans verecek meşruiyetini pekiştirmektedir.

Ulusçuluğun tarım toplumlarında oluş(a)mama nedenleri üzerinde duran Gellner, bu toplumlarda örgütlenmenin esas olarak ikili olduğunu, yönetici elit ile yönetilen kitleler arasında kültürel türdeşliğe gereksinim duyulmadığını ve hem sistemin hem de toplumun farkı korumaya mütemayil olduğunu iddia etmektedir (Özkırımlı: 152-154). Ulusçuluğun ise siyasal ve toplumsal birimlerin çakışması için, zorunlu olarak *kültürel türdeşliği* teşvik ettiğini ve hatta belirli alt kültür kırıntılarından hareketle bir 'üst kültür' (ya da 'yüksek kültür') yaratıp bunu eğitim yoluyla kitlelere dayattığını ifade etmektedir. Yani, çevresel öğeler, merkez tarafından, merkezin yönetim kabiliyetini pekiştirmek üzere, ustalıkla kulla-

nılmaktadır. Gellner tezini şu karşılaştırmayla pekiştirip temellendirmektedir: "*Tarım toplumu eşitsizlikleri mutlak gösterip dışallaştırarak ve altını çizerek onları kaçınılmaz, sabit ve doğal göstermekte, dolayısıyla da güçlendirip makbul hale getirmektedir. Sanayi toplumuyse sınıflar arası sınırlar yerine uluslararasıdakileri güçlendirmektedir.*" (2008: 83). Ancak burada, parlamenter demokrasinin yaygınlaşmasıyla, yönetimin herkesin katılımına açık hâle geldiği zanni yaratılarak, kitlelere "yönetilmediği"; aksine "kendi kendini yönettiği" izlenimi verilen mevcut düzende, gerçekten dengeler yine, 'profesyoneller/uzmanlar/seçkinler' ve 'diğerleri' şeklinde sürdürülmemekte midir? Eşitlik hissinin "yaratılmış" olduğu bir toplumsal düzende, anayasal güvence altında gözüken eşitlik, bir türlü gerçekleştirilemeyen bir ütopya olarak algılanmamakta mıdır? Ya da eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasının kaçınılmaz olduğunu gösteren bir hâkim söylem, kitleler için yine bir tür "afyon" olmamakta mıdır? Bunlar da ulusçuluğun homojenleştiriciliği üzerine tartışılması gereken diğer konular olarak önemlerini korumaktadır.

Gellner, sanayileşme ya da daha geniş anlamıyla modernleşmenin, geleneksel tarım toplumlarında büyük yıkımlara veya köklü değişikliklere yol açtığı, kentlere yığılan milyonlarca insanın ortak bir kültürel zemin üzerine oturtulması için yeni bir örgütlenme ve siyasî-ıdarî düzene ihtiyaç duyulduğunu; ulusçuluğun işlevsel öneminin de bu noktada keşfedildiğini hatırlatır. Daha pratik bir dille "*Sanayileşmeye geçiş çağı, beraberinde ulusçuluk çağını da getirmiştir.*" (2008: 118) diyen Gellner, diğer ideolojileri daha az önemsermiş gibi bir izlenim uyandırmakta ve on sekizinci yüzyıl sonu ile on dokuzuncu yüzyılın tamamında ulusçuluğun oynadığı rolü ön plana çıkarmaktadır. Siyasî ve toplumsal birimlerin çakışması, kültürel türdeşlik yaratılması, merkezî otorite etrafında yeni bir toplumsal düzen kurulması gibi kimi çok temel arayışları karşılamada, ulusçu ideoloji(ler) yönetici elitlerin işini kolaylaştıran bir tür "seküler din" olagelmıştır. Daha on yedinci yüzyıldaki mekanik kozmoloji aracılığıyla, iktidarın gökyüzünden yeryüzüne indirilmesi ve Tanrı'nın bir varlık olmaktan çıkıp, bir kavrama dönüştürülmesiyle, (Schmitt, 2006: 109) Rönesans'tan beri giderek güçlenen "kutsal insan" düşüncesi, bu noktadan sonra insanların toplamından daha fazla bir anlam kazanan "toplum"a –gerektiğinde "halk"a yahut "ulus"a– yerini devretmiştir. Ancak bu "seküler din" olgusu, özellikle sanayi devrimini yaşayan Batı Avrupa ülkeleri için geçerli görünmektedir.

Bu temel husus, Gellner'in modern toplum anlayışının aslında yalnızca Trans-Atlantik dünyada geçerli olduğunu gösterecek önemi haizdir. Gellner'in modeli, Trans-Kafkasya, Asya ya da Afrika ulusçuluklarını açıklamakta bazı çok temel eksikleri nedeniyle, yetersiz kalmaktadır. Gellner zaten ulusçu "zorunluluk"un Reformasyon, Protestanlık ve Aydınlanma ile ilişkisini kurmakta (2008: 117-121) ve bu yolla, çalışmasının esas olarak Batı Avrupa özeline hitap ettiğini göstermektedir. Zira Aydınlanma düşüncesini özümsememiş, sanayi devrimini tam ve bütün olarak yaşamamış, dinî inançlarını Protestan bir yorumla yıkıp baştan kurmamış hiçbir kültür bölgesinde ulusçuluk, Gellner'in çizdiği çerçeveye tam olarak uymamaktadır. Sözüünü ettiğimiz özellikleri dolayısıyla Batı Avrupa'da "modernliğin tanrısı" olan ulusçuluk, (Llobera, 2007) diğer pek çok coğrafyada "Tanrı'nın şeriatını ve dinin inayetini" korumak/sağlamak adına, "din için, devlet için, can çekişen millet için" gibi ajitatif bir ahlâkî söylemle kitleleş(tiril)miştir.

Bu çerçeveden bakıldığında, Gellner entelektüel bir fikir olarak ulusçuluğu modernitenin üreticisi değil, ürünü olarak düşünür. Fakat bu çerçeve, entelektüellerin ulusçu hisleri harekete geçirmesi sonucu ortaya çıkan geç modernleşme hamlelerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Zira sanayileşmeksizin ortaya çıkan ulusçuluklarla, bu ulusçuluk anlayışı gereği, kontrolsüz ve çarpık bir sanayileşmeyi ve/veya şekilsel/radikal bir modernleşmeyi deneyen örnekler de bulunmaktadır. Burada Gellner'in haklı olduğu asıl nokta, ulusçuluğun, gerçekdışı-efsanevi geçmiş ve gelecek algısına karşın, toplumsal hareketlilik bakımından yaşanan gün için ne denli işlevsel olabildiği vurgusudur. Bu, ulusun siyasallaşması meselesidir (Karşılaştırmalı bir değerlendirme için bkz. *İslâm'ın Siyasallaşması*; Karpat, 2010).

Bir diğer husus, kültürün homojenleşmesi ile ulusçu yönlendirmenin iç içeliği ve bunun için temel haricî etkinin sanayileşmeden gelmesidir. İnsanların köylerini bırakıp geldikleri şehirlerde yüzleşmek zorunda kaldıkları güçlükler ve yeni yabancılıklar, eski yabancılıklardan şüphesiz çok farklı olacaktır. Çok daha sınırlı alanlarda yaşanması dolayısıyla önceki dönemlerde, özellikle de kırsalda, herkes herkesle organik bir bağlılık içindedir ve görülebilecek muhtemel bir yabancı, ya hac yolcusu, ya tüccar ya da seyyahdır. Sanayi toplumunun şekillendi(rildi)ği şehirde ise, herkes tarımsal düzendeki köklerinden koparılmış ve endüstriyel üretime katılmıştır. Burada herkes herkese yabancıdır ve insanın kendini bir çölde yapayalnız hissetmesinden çok da farklı olmayan bu tedirgin edici koşullar, ortak bir dil için bireyi diğer bireylere, bireyi herkese, herkesi herkese mecbur kılacaktır. Köydeki statik koşullardan *özgürleşen* insan, şimdi şehirde baş döndürücü bir hareketlilik içinde yaşayan topluma bağlanarak –ya da eklenerek– ve onun usullerine, kurallarına *boyun eğerek*, herkes gibi olmaya çalışacak; dolayısıyla “öteki”lere benzemenin yollarını arayacaktır. Bunun sonucu kaçınılmaz bir benzeşme ve homojenleşmedir elbette. Farklı köklerden, yani farklı alt kültürlerden gelen bu “yığın”a belli bir biçim verilmelidir. Gellner bunu ortak bir dil inşa etmek adına standartlaştırıcı, monolitik bir eğitim sistemini dayatan toplum tasarımcılarına bağlar. Modern kapitalist dünyada yaşanan sürecin yöneticileri/öncüleri toplumun homojenleştirilerek anonimleştirilmesi yönündeki iradeleriyle, kitlelerin üzerine adeta kılıf çekerek, onları aynı çatının (aynı iş koşulları, aynı eğitim, aynı gazete haberleri...) altında toplamaktadır.

Gellner, sanayileşmeye paralel olarak eşitlikçiliğin nasıl doğduğunu da anlatmaktadır. Buna göre, modern toplumlarda eşitlikçi düşüncenin doğuşu ile ulusçuluğun doğuşunu paralel okumak mümkün hâle gelmektedir. Fakat Gellner, bu noktadan bir adım öteye geçip, örneğin Nietzsche'nin *Zerdüş'te* veya *İyinin ve Kötünün Ötesinde*'de yaptığı gibi, ulusçuluğu demokratik ve eşitlikçi olması üzerinden yorumlamamaktadır. Ona göre asıl önemli olan, herkesin ‘ulus’u oluşturmakta oynadığı rolün eşitliğidir. Bu aynı zamanda, ulusçuluğun etkilerinden nasiplenme konusunda da bir eşitlik doğurmaktadır (O'Leary, 1997). Bu, en bilindik örneğini J. J. Rousseau'nun “genel iradeye katılma” ve “genel iradeyle özdeşleşme” konusundaki yaklaşımında gördüğümüz, birey-toplum-egemenlik dengesinin, yeni bir konu etrafında tekrarlanmasıdır.

Ancak sanayileşme ve onun etrafını ören diğer dönüşümlerle ortaya çıkan toplumsal ve kültürel modernleşme, her ülkede aynı doğrultuda ve aynı hızda mı

yaşanmıştır? Şüphesiz ki, hayır. Gellner'in cevap vermesi gereken sorulardan biri de bu olmuştur. Yani Gellner'in (esasen İngiltere olduğu izlenimi doğuran) meçhul bir ülke özeline yoğunlaşarak yaptığı tahlil, bu ülkenin belki de ilk sanayi toplumu olmasından bağımsız değerlendirilmeyecek kadar 'istisnaî özel'lik demektir. Örneğin Balkan milliyetçilikleri Gellner'in yaklaşımı için baştan sonra problemlidir (Hall, 1998: 5-7 ve Hroch, 1998).

Yine de Gellner'in yaptığı tanımlama ve sınıflandırmaların içeriğine dikkatle bakıldığında, bunların ulusçuluk tipolojisinden çok toplum tipolojisi olduğu görülür. Gellner, modern toplumla, kendinden öncekiler arasında toplumsal iletişim, ulaşım ve ortak bir ülkü –tutunma, ilerleme, sonsuz büyüme gibi– dolayısıyla temel benzerliklerden çok, farklılıkların bulunduğu keskin bir ayrıma gitmektedir. Modern toplumlar arasında da farklılıklar mutlaka olacaktır ve bu konuda Gellner'in farklılıkları benzerliklere dönüştürmekte ulusçuluğun kullanılacağı iddiası, doğru olduğu kadar eksik kalmaktadır.

Gellner'in teorisindeki en temel eksiklik olarak, sanayi devrimi öncesi ulusçu tavırların göz ardı edilmesi gösterilmiş ve bu doğrultuda çeşitli örnekler verilmiştir. Gerçekten de, *Uluslar ve Ulusçuluk*'ta, tarih boyunca ulusçu refleksi hep canlı kalmış ve dini, adeta ulus-devlet gibi bir "ulus-din"e dönüştüren Yahudiler dikkate alınmamaktadır. Fransızlığın sanayileşme öncesi yüzyıllarda da ulusal gurur sembollerinden biri olan, Yüz Yıl Savaşları'nın efsanevi figürü Jeanne D'Arch bir tür meçhul (daha doğrusu meçhul olmayan) asker görevi görmüş ve azize mertebesine yükseltilmiştir. Benzer birçok örnek, mesela on ikinci, on üçüncü yüzyıl İskoç ulusçu hareketlerinde ya da kökleri on beşinci yüzyıla dek götürülen Ukrayna ulusçuluğunda da görülebilir. Yine Müslüman toplumlar arasında yüzyıllar boyu sorunlara yol açacak kadar kök salmış bir Emevi "ulusçuluğu" da, İslâm tarihçilerince incelenmektedir. İrlandalıların ulusçu-bağımsızlıkçı direnişleri dolayısıyla yüzyıllar boyu İngilizlerle yaşadıkları tarihsel gerilim, literatüre aşına olan isimler için en bilindik örneklerden birini teşkil etmektedir. Çin'deki emperyal gururun, Osmanlı ve Habsburg yönetimleri altında ulusal bilinçlerini Orta Çağ'dan itibaren her daim sürdüren ve "asilime" olmayan birçok unsurun da bu örneklerle dâhil edilmesi mümkündür. Kısacası Gellner, modern sanayi toplumunun doğuşundan önceki "ulusal bilinç"leri görmemektedir. Hâlbuki sanayi toplumuna geçiş, başta İngiltere olmak üzere birçok yerde, uzun bir Aydınlanma tecrübesinin ürünü olmuştur. Otoritenin sekülerleşmesini sağlayan bu hareketlerin hemen her biri, ulusal kültürel araştırmaları, kendi gelişim süreçlerine paralel olarak beslemiş ve ilk ulusçuluk nüvelerini husule getirmiştir. (Bu noktada, özellikle İngiliz Reform ve Aydınlanması önemli bir örnektir. Bkz. Greenfeld, 2001: 27-87). Zaten yüzlerce makalede Gellner'in teorisine yapılan yedi bini aşkın atıf, büyük ölçüde bu "görmezden gelme" durumunu ve tarih-dışılığı eleştirmeye dönüktür. Saydığımız tüm bu ve benzer örneklerin ortaya konduğu eleştiriler karşısında, daha sonra kaleme aldığı bir makalede, kendi kişisel hikâyesinin de temel iki unsuru olarak ilgi duyduğu Yahudi ulusal birikimini ve Çek tarihsel ulusçuluğunu, Gellner (2009: 171-186) sanayileşme öncesi ulusal kültürler olarak kabul etmek durumunda kalmıştır.

Gellner'in üzerinde durduğu bir diğer nokta ise, ulusçuluğun gelişim süreçleri ve muhtemel geleceğidir. İdeolojilerin birer kılıfı gibi de görülebilecek ulusçu sem-

bollerin –zafer takları, geçit merasimleri, coşkulu şiirler ve bayraklar vs.– hiçbirinin ezel-ebed var olmadığını ve var olamayacağını söyleyen Gellner, ulusçuluğun da, devletin de ‘evrensel’liğini ve ‘tarih üstü’lüğünü reddeder. Bunların, dönemlerin koşulları bağlamında öne çıkıp, geride kalan şeyler olduğunu savunur. "*Ulus da, devlet gibi evrensel bir zorunluluk değil, bir olumsuzluktur. Ne uluslar ve ne de devletler her çağda ve her türlü koşulda var olurlar*" (2008: 77). Gellner, yukarıda sözünü ettiğimiz türden ulusçu ritüel ve sembollerini, modern ulusal toplum ve devletlerin kendi kendine tapınması olarak nitelendirmektedir (2008: 139-140). Bu, özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci ve yirminci yüzyılın ilk yarısı için fazlasıyla doğru bir tespittir. Ancak bugün, bayrakların/marşların kutsiyetini yitirmeye yüz tuttuğu, uğruna ölünmesinin gerçek anlamda sorgulamaya açıldığı, sınırların ve duvarların giderek yıkıldığı ve bölgesel entegrasyonların –tarih hiç yaşanmamışçasına büyük bir şevkle– hız kazandığı bir çağdan söz edildiğini unutmamak gerektiği gibi, dünyada sürekli yeni ayrılıkçı hareketlerin yaşandığı, ulusal bağımsızlık mücadelelerinin verildiği ve son otuz yılda Birleşmiş Milletler’e üye ülke sayısının 140’lardan 190’lara yükseldiği –hatta belki de, yirmi birinci yüzyılın üçüncü çeyreğinde 500 ülkenin var olacağı- bir dünyadan söz ettiğimiz de unutulmamalıdır.

Ernest Gellner’in, muhtemel yeni ulusçuluklardan haber veren değerlendirmelerine ve geleceğe ilişkin tahminlerine göre, mevcut ulus devletlerin ve başarıya ulaşmış ulusçulukların sayısı, (şimdilik) başarısızların çok gerisindedir (2008: 72). Her ne kadar Gellner her bir etnisite ya da kimliğin birer ulus-devlet kurma hakkını savunan görüşleri eleştirse ve bunların radikal ideolojilere yol açtığını dile getirirse de, yirminci yüzyılda böyle bir arzunun sürekli olarak her toplumda beslendiği gözlenmiştir. Bu doğrultuda Gellner, potansiyel ulusçulukların alttan alta kültürel birikimini geliştirmesi konusunda, mevcut sistemin de payının olduğunu söylemektedir (2008: 71-72). Bir diğer noktada ise, şu gerçeğe dikkat çekmektedir: "*Ulusçuluğun gücünden söz etmek bir âdet hâline gelmiştir. Bu önemli bir yanlış... Ulusçuluğun anlaşılmasını sağlayacak ipucu, gücüyle olduğu kadar zaafıyla da ilgilidir... Bütün dikkatimizi kendilerine çekmelerine rağmen havlamayı beceren ulusçulukların sayısı, beceremeyen potansiyel ulusçulukların yanında çok düşük kalmaktadır.*" (2008: 122).

Öyleyse, modernleşmeye paralel olarak gelişmiş bölgeler, ulusçuluğu aşacak kozmopolit bütünleşme projeleriyle uğraşırken, dünyanın geri kalmış bölgelerinden ulusçuluk temelli yeni çatışmalar beklememiz gerekmektedir. Zira Gellner’in bir makalesinde belirttiği gibi, "*Milliyetçilik olgusu kalanlı ondalık gibidir, sonu yoktur. Bütün milliyetçi pirelerin, aynı büyüklükteki pirelerin de birbirlerini rahatsız etmesi bir yana, kendilerini tedirgin edecek küçük pireleri vardır.*" (2009: 225).

KAYNAKÇA

- Breuilly, John (2008): "Sunuş", Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk* (içinde) çev: Büşra Ersanlı, G. Göksu Özdoğan, İstanbul: Hil Yayınları, 2.baskı, s. 17-69.
- Calhoun, Craig (2007): *Milliyetçilik*, çev: Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çetinkaya, Y. Doğan (2008): "Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleleşmesi", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Cilt 4: Milliyetçilik* (içinde), ed: Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları, 3.baskı, s.91-102.
- Gellner, Ernest (2008): *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev: Büşra Ersanlı, G. Göksu Özdoğan, İstanbul: Hil Yayınları, 2.baskı.
- Gellner, Ernest (2009): "Aşağıdan Tekrar Doğmak: Çek Ulusal Yükselişinin Unutulan Başlangıcı", *Milliyetçiliğe Bakmak* (içinde), çev: Simten Coşar v.d. İstanbul: İletişim Yayınları, 3.baskı, s.171-186.
- Gellner, Ernest (2009): "Büyük Çarpışmanın Küllerinden: Sivil Toplum, Milliyetçilik ve İslâm", *Milliyetçiliğe Bakmak* (içinde), çev: Simten Coşar v.d. İstanbul: İletişim Yayınları, 3.baskı, s.217-229.
- Greenfeld, Liah (2001): *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Cambridge, London: Harvard University Press, 6.baskı.
- Handler, Richard (1988): "Reviewed Work(s): *Culture, Identity, and Politics*. by Ernest Gellner", *Man, New Series*, Vol. 23, No.4 (December), s.771.
- Hall, John A. (1998): "Introduction", *The State of Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism* (içinde), ed: John Hall, Cambridge: Cambridge University Press, s.1-20.
- Hobsbawm, Eric J. (2003): *1780'lerden Günümüze Program, Mit ve Gerçeklik: Milletler ve Milliyetçilik*, çev: Osman Akinhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hroch, Miroslav (1998): "Real and Constructed: The Nature of the Nation", *The State of Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism* (içinde), ed: John Hall, Cambridge: Cambridge University Press, s. 91-106.
- Karpat, Kemal H. (2010): *İslâm'ın Siyasallaşması*, çev: Şiar Yalçın, ed: Mehmet Ö. Alkan, Fahri Aral, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4.baskı.
- Kedouire, Elie (1994), *Nationalism*, Massachusetts: Blackwell Publishing. 4.baskı.
- Küçükalp, Derda (2005): *Politik Nihilizm, Nietzscheci Bir Tartışma*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Llobera, Josep R. (2007), *Modernliğin Tanrısı: Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi*, çev: Emek Akman, Ebru Akman, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Menes, Bonnie (1985), "Reviewed Work(s): *Nations and Nationalism*. by Ernest Gellner", *The American Journal of Sociology*, Vol. 91, No. 3, (November), s. 720-722.
- O'Leary, Brendan (1997): "On the Nature of Nationalism: An Appraisal of Ernest Gellner's Writings on Nationalism", *British Journal of Political Science*, Vol. 27, No. 2 (April), s. 191-222.
- Özkırımlı, Umut (1999): *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Szporluk, Roman (1998): "Thought About Change: Ernest Gellner and the History of Nationalism", *The State of Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism* (içinde), ed: John Hall, Cambridge: Cambridge University Press, s. 23-39.
- Schmitt, Carl (2006): *Siyasal Kavramı*, çev: Ece Göztepe, İstanbul: Metis Yayınları.

KÜLTÜR BAĞLAMINDA KENT VE MEKÂNSAL ÖRGÜTLENME

URBAN AND SPATIAL ORGANIZATION IN THE CONTEXT OF CULTURE

Arş.Gör. Ürün Anıl ÖZDEMİR

İstanbul Kültür Üniversitesi

Sanat ve Tasarım Fakültesi İletişim Tasarımı Bölümü

urunanil@gmail.com

Özet

İnsan yaşamının tüm davranışlarını, düşüncelerini, inançlarını kısacası insana ait tüm eylem ve zihinsel faaliyetleri kapsayan kültür kavramı, belirli bir insanı, insan topluluğunu ya da toplumları daha iyi anlamak ve çözümlmek için birçok bilim dalının çalışma konusu olagelmıştır. Tarihsel süreç içerisinde insan çevresini, yaşamını, ilişkilerini ve geleceğini yaşadığı çağın ve toplumun kültürel içeriği çerçevesinde örgütlemiştir. İnsanların; barınmak, çalışmak, yaşamak, eğlenmek, dinlenmek ya da sosyalleşmek vb. amaçlara yönelik oluşturduğu mekânlar da bu eylemlerin yaşandığı topluluk ya da toplumların kültürüne göre oluşturulur. Bu bağlamda, mekân da kültürel etkileşimler sonucu oluşan bir örgütlenmedir. Çalışmada mekâna ve kentte mekânının oluşumunu inceleyen teorik araştırmalar sosyolojik yaklaşımlarla sınırlandırılarak kültür çerçevesinde irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, mekân, kent, insan.

Abstract

The concept of culture includes human life, behaviors, beliefs in brief all actions and thoughts. To understand a people or society in many disciplines has been the subject of culture. In the historical process of human, environment, life, relationships and the future of his era and the society has established the framework of cultural content. Spaces created with the aim of sheltering, working, living, to have fun, to rest or to socialize by community or communities cultural characteristics. In this context, space is an organization formed as a result of cultural interactions. The study aims to examines the formation of space and urban space which is limited with the theoretical approaches of sociological research will be discussed within the framework of culture.

Keywords: Culture, space, city, human.

Giriş

Kùltürün insan yaşamı üzerindeki düşünsel ve eylemsel belirleyiciliği, insanın varlığını ve eylemlerini sürdürdüğü mekân kavramı için de geçerlidir. İnsan tarafından oluşturulan mekânın içeriğini, insanın davranışlarını, yaşam biçimini, değer yargılarını, inançlarını, sanat üretimini örgütleme yetisine sahip olan kültürel değerler belirlemektedir.

Kùltürü oluşturan etkenler olarak sıralayabileceğimiz; inanç, görenek, davranış, yaşam biçimi, değer yargıları sosyal hayatı oluşturan eylem ve düşünceler, ilkel insandan modern insana insanın çevresini biçimlendirme sürecinde belirleyicidir. Zaman içerisinde mekân anlayışı kùltürün değişimi ve gelişimiyle birlikte dönüşmektedir. İlkel insan için mekân; korunmak, sığınmak, ısınmak, barınmak ya da avlanmak vb eylemlerin yapılabildiği yer anlamına gelirken, modern yaşam biçimini benimsemiş ve kentte yaşayan insan için mekân kullanımı temel ihtiyaçlar dışında, sosyalleşmek, statü göstergesi ya da kimlik kazanma amaçları ile de seçilmektedir. Yaşadıkları, eğlendikleri, ikamet ettikleri, zaman geçirdikleri, sosyalleştikleri mekânlar sahip oldukları kùltürün dinamikleri çerçevesinde örgütlenmektedirler.

Mekân kuramları, mekân ve kùltürün etkileşimi ilkel insandan modern insana belirli bir tarihsel süreç içerisinde irdelenecektir. Sanayi devrimi ile birlikte, insanların geliri, günlük yaşam ritmi, zamanını geçirdiği mekânlar ve buna bağlı olarak mekânsal örgütlenmeleri değişmiştir. Sanayi devrimi ile başlayan üretim ve tüketim ilişkilerindeki değişiklikler köyden kente göçten, günümüz modern kent insanının yabancılaşmasına, insanın yaşadığı, kullandığı sonuç olarak eylemlerini geliştirdiği mekân anlayışını ve pratiklerini oluşturmuştur. Üretim ve tüketim eylemlerindeki değişiklikler, sanayileşme, seri üretime geçiş ve sanayi devrimini kapsayan dinamikler kır ve kent insanının karşılıklı etkileşimleriyle birlikte kùltürleri üzerinde de farklılaşmaya yol açmıştır.

Bu bağlamda; çalışmanın birinci bölümünde mekânın, ikinci bölümünde ise kùltürün kavramsal kökeni ve içeriği kuramsal yaklaşımlar ve kavramlar çerçevesinde tanımlanacaktır. Üçüncü bölümde ilkel insanın ve modern insanın yaşam dinamikleri çerçevesinde mekân kullanımı açıklanacak, dördüncü bölümde köyden kente göç ve feodal sistemden kapitalist sisteme geçiş sürecinde mekânın ve kùltürün insan eylemlerinin değişimiyle birlikte dönüşümü tartışılacak, sonuç olarak küreselleşme ve mekânın soyutlanmasına ulaşılabilecektir. Çalışmada mekânın ekonomik, kültürel ve politik değişimlerini sosyolojik yaklaşımlarla irdelleyen kuramcılara, konuyu sınırlandırmak ve kapsamını belirlemek amacı ile yer verilmiştir.

Mekâna psikolojik ya da fenomenolojik yaklaşımlar konunun içeriğine uygunluğu açısından çalışmaya dâhil edilmemiştir.

1. Mekânın kavramsal kökeni

Mekân ve kültürün eylemsel ve düşünsel etkileşimini ve teorik bağıntısını kurmak için öncelikle mekânın kavramsal ve felsefi kökenini açıklamak gerekirse; mekân Türkçe sözlükte; yer, ev, yurt, uzay, uzayın sınırlanmış parçası, bir yere yerleşmek ve var olanların içinde yer aldığı sınırlı büyüklükleri içine alan büyüklük, yer kaplama tanımlarını almıştır (Püsküllüoğlu, 1995).

Felsefe terminolojisinde mekân konusunda üç temel yaklaşım bulunmaktadır:

1-Mekânı hazne olarak yorumlayan görüşe göre mekân içinde bir şey olsun ya da olmasın var olan bir şeydir. Bu görüşe göre bir yerin mekân olabilmesi için o yerin varlığı dışında bir şeye ihtiyacı yoktur. İçinde insan ya da bir nesne olmasa da o yer tek başına mekân olarak nitelendirilebilir.

2- Bağıntısal mekân görüşünde ise mekânın varlığı içerdiği şeye bağlıdır. Şeyler var ise (insan ya da nesne) mekân da vardır, şeyler yok ise mekân da yoktur. Örneğin, durak olmayan boş bir alanda otobüs bekleyen insan beklediği süre içerisinde orayı mekân haline getirir, ya da bir otobüs durağı içinde insan olsun olmasın bulunduğu yeri mekân haline getirebilir. Ancak bir boşluğun ya da bir yerin mekân olabilmesi için bağıntı kurduğu bir şey (insan veya nesne) olması gerekmektedir.

3- Üçüncü mekân görüşü mekânı hazne olarak gören ve mekânı bağıntısal olarak tanımlayan diğer iki görüşün sentezidir; bu görüşe göre mekân çok yönlüdür, mekân ve şeyler (insan ya da nesne birbirini tamamlamaktadır (Cevizci, 1996). İnsanoğlu sahip olduğu inancın gereklerini yerine getirmek ve günlük yaşamlarında inançları ile daha yakın bir bağ kurabilmek için cami, kilise, tapınak vb. mekânlar oluşturmuşlardır.

İlkel kabilelerin tanrılar için yaptıkları törenler, ve ritüeller her zaman bu amaç için yapılmış bir yapı ya da kapalı bir alan içerisinde gerçekleştirilmese de yaşadıkları yerleşim yerinin belirli bir noktasında yapılmıştır. Bu törenler için kimi zaman kapalı bir mekân oluşturulmasa da eylemin sürekliliği ve varlığı o yere mekân niteliklerini kazandırmıştır.

2. Kültürün Tanımı

Kültür kavramının kelime kökeni Latince'de *tarım, ekmek ya da bakmak* anlamına gelen "Cultura" kelimesinden gelmektedir (Oktay, 2000: 89). Sosyal antropologların kültür tanımı, kültürün bilgi, inanç, sanat, ahlak ve gelenek olarak öğrenilmiş yapıyı gösterdiği şeklindeki tanıma dayanmaktadır (Marshall, 2003: 442). Örneğin Hindistan kültüründe yaşamı son bulan insanlar yakılır ve ganj nehrine bırakılır, Türk kültüründe ise yaşamı son bulan insanlar gömülür. Kültürün her toplumda değişkenlik göstermesinin temel nedeni toplumların bilgi, ahlak sanat ve gelenek anlayışlarının kendi tarihsel oluşum süreçlerinin birbirinden ayrılması sonucuyla birlikte farklılık göstermesidir. Kültür,

paylaşılan idealler, değerler ve davranış standartlarıdır (Haviland, 2002: 65). Her ne kadar kùltür, toplumlar ve insan toplulukları arasındaki farklılıkları belirlese de anı zamanda birleştirici özellikte taşımaktadır.

Birçok toplum kendisinden önce gelen toplumların yaşayış şekillerinden, gelenek görenek ya da davranış kalıplarından etkilenmekte ve kendi kùltürünü oluştururken geçmişte var olan bu kùltürler ve davranış kalıplarını da barındırmaktadır.

Bütün kùltürler iç içedir; hiçbirisi tek ve saf değildir, hepsi melez, heterojen, son derece farklılaştırılmıştır ve hiç biri tek parça değildir (Eagleton, 2000: 25). Toplumlar hiçbir zaman yalnız kalmamışlardır; en ayrıntı göründükleri zamanlarda bile topluluklar ya da sürüler ve etkileşim halinde olmuşlardır (Strauss, 2007: 24-25).

Diğer birçok alanda olduğu gibi sanat ve bilimde her çağ kendisinden önceki çağın var olan bilgi ve anlayışının üzerine kendi çağının içinde bulunduğu belirleyici etmenlere dayanarak yenilikler ve farklılıklar ekler. Bilimsel her gelişme ya da sanat akımları ve yenilikler kendisinden önceki çağın var olan verileri üzerinden yapılanmaktadır. Sanatın ve bilimin tüm alanları temelini ve içeriğini geçmişten alır üzerine ekledikleriyle geleceğe aktarır. Kùltür aynı zamanda Tarihsel ve toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan her türlü değerlerle bunları kullanmada ve sonraki kuşaklara iletmede kullanılan insanın doğal ve toplumsal çevresinin egemenliğinin gösteren araçların tümüdür (Püsküllüoğlu, 1999). Bilimsel anlamda kùltür, *dini, sanatı, yapıp ettiğimiz her şeyi* içine alan karmaşık bir varlık alanıdır. O bütünlük içinde yer alan *her şey, her şeye bağlı ve bağımlıdır* (Güvenç, 1997: 14).

Smith' e göre kùltür; Bir insanın, grubun ya da toplumun yaşam biçiminin tümünü, faaliyetlerini, inançlarını ve göreneklerini belirtmektedir (2005: 14). Bauman (1999: 32) ise kùltürün yaşamları biçimlendiren bir kalıp olduğunu öne sürmüştür. Gelenek, görenek ve davranış biçimleri, olumlu ya da olumsuz eylemleri sınıflandırır, kendi değer yargılarına göre iyi ya da kötü kavramlarıyla ayırıştırır. Kùltür kurallara uymakla da ilgilidir (Eagleton, 2000: 12).

Sosyal bilimciler kùltür terimini kullandıklarında, gündelik konuşmaların içeriğinden daha az kısıtlayıcı bir kavramdan söz etmeye eğilim göstermiş olurlar. Sosyal bilimde kùltür, insan toplumunda biyolojik olarak değil, toplumsal araçlarla aktarılıp iletilen her şeyi anlatır.

Oysa bazen kùltürün yaygın kullanımının yalnızca sanatlarla sınırlı kaldığı göze çarpmaktadır. Bazı hayvan davranışçılara göre kùltür, insan toplumunun sembolik ve öğrenilmiş yönlerini anlatan genel bir terimdir (Marshall, 2003:442).

Kùltür kavramının sosyal ve doğa bilimleri açısından önemli bir inceleme konusu olduğu ve birçok disiplinin kendi kural ve teorileri kapsamında bu kavramı tanımladığı söylenebilir. Genel bir bakış açısıyla betimleyici tanımlar kùltürü sosyal hayatın toplamını oluşturan kapsamlı bir bütün olarak, tarihsel

tanımlar kültürü kuşaklar yoluyla zaman içinde aktarılan bir miras olarak, normatif tanımlar somut davranış ve eylem yapılarını biçimlendiren bir kural ya da yaşam biçimi olarak, psikolojik tanımlar ise insanların iletişim kurmasına, öğrenmesine ya da maddi ve duygusal ihtiyaçlarını karşılmasına imkân veren bir sorun çözücü araç olarak ifade etmektedir (Smith, 2005: 15-16). Kültür aynı zamanda bir toplumun duyuş, düşünüş, her türlü yaşayış ve sanat varlıklarının toplamıdır (Püsküllüoğlu, 1999).

3. İkel İnsandan 21. yy'a Mekân ve Kültür Etkileşimi

Bourdieu'ya göre; mekânsal ve zamansal deneyimler toplumsal ilişkilerin kodlanması ve yeniden üretiminde birincil araçlar ise; o zaman bu deneyimlerin gösterim tarzında bir değişiklik kesinlikle toplumsal ilişkilerde de bir değişim yaratacaktır. Kültür tanımlarında kültürün toplumsal ilişkileri belirleyen davranış kalıpları oluşturduğu ve insan yaşamını kendi normları ile belirlediği savlarını öne sürülmüştür, buradan hareketle insan ve mekân ilişkisinin kültürle derinden ilişkili olduğu ve kültürel norm ve alışkanlıkların mekân üzerinde oluşturucu, değiştirici ve belirleyici etkisi olduğu söylenebilir.

İnsan ve mekân ilişkisinde tarihsel sürece baktığımızda; ilkel toplumların inancına göre gökyüzü, güneşin, tanrıların mekânı kutsaldı. Yeryüzü bereketli. Mekân kutsallaştırılırken bir taraftan da hem iyi hem de kötü güçlerden arınarak toplumun sürekliliği sağlanıyordu. Burada ilkel insan yaşamında bile inan ve değerler dizgesinin mekân üzerindeki belirleyici etkisi görülmektedir. Lefebvre' e göre mekân tasarımı, insanların ilk aleti üretip doğayı tahrip etmeye başladıklarından hemen sonra onu yeniden düzenlemeleri ile başladı. Her toplum kendi toplumsal mekânını ve bu arada toplumsal zamanını üretti. Bu üretim sadece kültüre bağlı ve herhangi bir nesne ve "şeydeki" gibi değil, toplumların "ham doğa" üstündeki etkilerinin sonucu oldu (Demirkan, 2005: 47).

Ancak, insanların ilk aleti üretmeleri ve ürettiklerini doğa üzerinde kullanmaları, kendilerinden önce yaşayan insanlardan miras kalan kültür üzerine ekledikleri öğrenilmiş insan davranışlarının geliştirilmesi olarak nitelendirilebilir.

Modernliğin mekân-zaman anlayışı ile geleneksel toplumların mekân-zaman anlayışı arasında temel bir fark bulunmaktadır. Geleneksel toplumlarda mekân ve zaman toplumsal yaşama içkindir. Arada herhangi bir dolayım yoktur. Toplumsal ve gündelik yaşamın kriterleri, doğrudan bulunduğu "yer" in coğrafi ve kültürel özelliklerine, iklim koşullarına, gece-gündüz ya da mevsimlerin döngüselliliği gibi zamanın doğal ritmine bağlıdır. Örneğin tarlanın ekim zamanı, güneşin batımı ile yapılan işin paydos edilmesi gibi. Modern toplumlarda ise mekân ve zaman soyut olgulardır.

Toplumsal yapının sürekliliği ve ritmi ağırlıklı olarak ekonomik olgular tarafından belirlenir. Ekonomik olgular ve yeni üretim sistemleri, zaman ve özellikle de kent mekânını yeniden organize eder, vardiya sistemi çalışma, ya da işyerinde bulunmadan mekânı değiştirmeden evden üretim, ya da elektronik

teknolojisindeki gelişmeler sonucu üretilen işin ya da fikrin sanal ortamda bir mekândan bir mekâna iletilmesi gibi. Bugün modern kapitalist toplumlara özgü mekân-zaman anlayışı 16. yüzyıldan başlayarak gerçekleşen bir dizi gelişme sonucunda ortaya çıkmıştır.

Toplumsal yapının değişmesi, toplumsal yapıyı oluşturan sınıf ayrımlarının yeniden tanımlanması, kapalı yerel ekonomiden sanayi ve ticaretin kurallarının hakim olduğu bir topluma ve bugünün küresel kapitalist ekonomisine geçiş, teknolojik gelişmenin getirdiği kolaylıklar ve yaşama biçimlerinde meydana gelen değişiklikler mekân-zaman anlayışını dönüşümünde etkili olmuştur (Yırtıcı, Uluoğlu, 2004).

Sanayi Devrimi, 18. yüzyılın ikinci yarısından 19.yüzyılın ilk yarısına kadar olan dönemde gerçekleşen hızlı toplumsal, iktisadi, demografik ve teknolojik değişiklikleri anlatmak üzere kullanılan bir terimdir. Sanayi devriminin oluşumu ve devamında süregelen ekonomik, politik ve sosyolojik dinamikleri belirli başlıklar altında toplanabilir; **Demografik Geçiş:** Ölüm oranları azalmış, evlilik yaşı gerilemiş ve kırdan kente göçle bir değişim yaşanmıştır. İmalat sanayilerindeki iş gücü ihtiyacı, hızla genişlemekte olan kentsel bölgelere gelen insanların sayısında artış, yeni sanayi ve işçi sınıfının temelini atılmasına yol açmıştır.

Taşımacılık Ağı-Taşımacılıkta Yaşanan Devrim: 19. yüzyılın ilk yarısında demiryolu sisteminin bulunması, malların kırsal bölgeden kente daha kolay taşınmasını ve insanların seyahat ağlarının gelişip sıklaşmasını sağlamıştır.

Tarım Devrimi: Çiftçilik tekniklerini ilerleten teknolojik gelişmeler sonucu çiftçinin varlıklı hale gelmesi, tüketim olanaklarının artışı ve yaşam tarzı olarak kent orta sınıfıyla benzeşmeler başlaması iki kesim arasındaki sınırları azaltmış, bu iki sınıf arasında evlilikler artmış, çiftçiler sanayi işletmelerine sermaye sağlarken oğulları da kente özgü meslek kollarında eğitim görmeye yönelmiştir. Kent orta sınıfları bu gelişmeler sonrasında kırsal yaşam tarzını idealize etmiş ve kıra taşınmanın yollarını aramaya başlamıştır.

Sömürge Pazarının ve İleri Karakollarının Genişlemesi: Çoğalan sermaye yatırımları (tekstil, kömür madenciliği ve metal endüstrileri) imalat sanayilerini güçlendirmiştir. Denizaşırı ihraç önem kazanmıştır; özellikle İngiltere'nin sömürge yönetimi, bir zamanlar güçlü olan Hint tekstil ürünlerinin ihraç edilmesini yasaklayarak fiilen yok edebildiği Hindistan'a satış yapması yönünde ilerlemiştir.

Buhar Gücündeki İlerleme: Buhar gücündeki ilerlemelere bağlı teknolojik yenilikler ve gelişmeler de sanayi devriminin oluşturucularındandır (Marshall, 2003: 632-633).

Deniz aşırı hareketlenmeler, yeni işçi sınıfının oluşması buna bağlı olarak kent nüfusundaki artış, tarım devrimi ile geliri artan ve kente göç eden çiftçi sınıfı mekânsal değişimleri oluşturan etmenlerdendir.

Modern dünyada başka bir deyişle 21.yüzyılda ise, her türlü mekânsal yapılanma ekonomik rasyonalitenin belirleyici etkisi altındadır. Kapitalist örgütlenme ve sermaye, diğer her şey gibi (emek, üretim ilişkileri ve araçları, işin örgütlenmesi, pazarlama) mekânı da karlılığını maksimize edecek bir araç olarak görür. Araçsallaşan mekân diğer tüm özellikleri göz ardı edilerek, ekonomik mantığı çerçevesinde altyapıya indirgenir, nesnelleşir. Mekânın, kapitalist ekonominin ihtiyaçlarına, gerekliliklerine ve değişen koşullarına bağlı olarak her defasında yeniden tarif edilir, örgütlenir, gerekirse tümden yok edilir ve yerini yeni ilişkilerin ve durumların alabileceği ortamlar yaratılır (Yırtıcı, 2009: 11-12). Kent mekânları da bu çerçevede değişir ve örgütlenir. Kapitalist ekonomi ve endüstri devrimi; tarım, hayvancılık ve el emeği gibi eylemlerle biçimlenen ekonomik sistemden, makine üretimi ve sanayileşmenin egemen olduğu bir sisteme geçiş süreci sonucunda oluşmuştur. Tüketimin bir kültür haline getirilmesi süreci ise kapitalizm ve endüstri devrimi sonucu üretim tekniklerinin modernleşmesi zemininde temellenmiştir. Üretim tekniklerindeki değişiklikler, mekânsal değişikliklere de yol açmıştır.

4. Mekân Kavramına Kültür Ekseninde Sosyolojik Yaklaşımlar

4.1. Köy Kültürüne ve Kent Kültürüne Ait Mekânsal Farklılıklar

Louis Wirth, köy ve kent arasındaki mekân örgütlenmesi farklılıklarının üç temel nedeni olduğunu savunmaktadır; 1. Ayrım, kayıtsızlık ve toplumsal mesafe yaratan büyüklük 2. Belirli roller yardımıyla insanların birbirleriyle ilişki kurmasını sağlayan, bu tür rollerin sahipleri arasında kentsel ayrımı ve daha büyük resmi düzenlemeleri gerektiren yoğunluk 3. Hiç kimsenin kendilerine tam bağımlılığı emretmediği, dolayısıyla insanların farklı ve değişken statülere sahip oldukları, farklı toplumsal çevrelere katıldıkları anlamına gelen heterojenlik (Urry, 1999: 23).

Birinci neden; nüfus çokluğu ve birçok farklı kültürün bir arada olması, benzer kültürlerin bir araya gelerek kapalı topluluklar oluşturması ve diğer farklı topluluklardan kendilerini ayırarak, korunma amaçlı kayıtsızlık davranışı geliştirmeleridir. Karşılıklı etkileşim sürecine katılanların sayısal çokluğu; gizil farklılıkların artmasına yol açmaktadır. Kent topluluğunun üyelerinin, kişisel özelliklerinin, mesleklerinin, kültürel yaşamlarının ve düşüncelerinin, bu yüzden, kırsal kesimde yaşayanlarınkine göre, daha da ayrı kutuplara ayrılmış olduğu beklenebilir (Serim, 2007). Kentlerdeki insanlar birbirlerine çok yakın mekânlarda yaşamakla beraber çoğunlukla birbirlerini tanımazlar. İnsanların başkaları ile olan teması kısa ömürlü ve bölük-pörçük bir ilişkiye dayanır. Bu ilişkiler içsel bir tatminden ziyade çıkar üzerine kurulu; anonim değil kişisel ilişkilere dayanır. Birey manevi değerler, katılma ve yardımlaşma duygusu ve içinden gelen kendini ifade edebilme yetisi gibi özelliklerden soyutlanmıştır (Yılmaz, 2010). İkinci neden; insan yoğunluğundan kaynaklanan karmaşalara engel olmak

ve var olan düzenin devam ettirilebilmesi için ast statü farklılıkları ya da belirli yasal düzenlemelerle hareket alanlarının kısıtlanmasıdır.

Çalışılan yer, yapılan işin niteliği, gelir, ırksal ve etnik özellikler, toplumsal statü, gelenekler, alışkanlıklar, zevkler, tercihler ve önyargılar kentsel nüfusun farklı yerleşim yerlerine seçilip dağıtılmasında en önemli etmenler arasındadır, aynı konumda bulunan ve benzer gereksinimleri olan kimseler, bilinçli olarak ya da içinde buldukları koşulların bir gereği olarak farkında olmadan aynı yerlerde yaşamayı yeğlerler, ancak aralarında duygu ya da duyarlılık bağları olmayan bireylerin birbirlerine çok yakın bir biçimde yaşayıp beraber çalışması, rekabetin, ilerleme güdüsünün ve karşılıklı sömürünün artmasına yol açar. Bu durum göz önüne alındığında; sorumsuz davranışları ve çıkabilecek düzensizlikleri önlemek ve biçimsel denetime başvurma eğilimi vardır (Serim, 2007: 94-95). Ekolojik görüşten hareketle kalabalık ve yoğun bir nüfusun, farklılaşan ve belirli özellikler kazanan bölgeler ortaya çıkarmasını kaçınılmaz bir son olarak kabul eden Wirth'e göre, bitki ve hayvanlarda olduğu gibi işlevlerin farklılaşması ile daha fazla sayıda birey nispeten ufak bölgelerde bir arada yaşama fırsatı bulmuştur (Yılmaz, 2010: 254).

Üçüncü neden ise, insanlar kendi benzerleri ile gruplaşarak belirli topluluklar yaratsalar da büyük kentlerde, tam olarak belirlenmemiş sınırlar belirli alanlarda farklı kültürden insanları bir araya getirmektedir. Bir araya gelen farklı kültürlere ait insanlar (kentli, köylü) karşılıklı etkileşim içinde bulunmaktadır. Kentte daha çok sayıda insanın bulunması, kişisel farklılıkların daha da artmasına yol açmaktadır. Kentsel çevrede, bu tür değişik kişilik tiplerinin karşılıklı toplumsal etkileşim içinde bulunması, kast sınırlarını esnekleştirme ve sınıf yapısını karmaşıklaştırma eğilimini taşımakta, böylece toplumsal farklılaşmanın yapısının, daha çok bütünleşmiş durumda olan toplumlara göre daha fazla sayıda kola ayrılmasına ve farklılaşmasına yol açmaktadır, bireyler daha çok kırsal topluluklarda ya da ilkel toplumlarda gözlenebilen bir olgu olan, daha dar bir grupla geniş bir grubun iç içe geçmesini önlemek için ortak merkezli bir düzenlemeye izin vermezler (Serim, 2007: 95-96).

4.2. Feodalizm'den Kapitalizme, Göç ve Sanayileşme (Endüstrileşme)

Göç; siyasal, toplumsal ya da ekonomik nedenlerle bireylerin ya da toplulukların buldukları, oturdukları yerleşim yerini bırakarak başka bir yerleşim ya da başka bir ülkeye gitme eylemi olarak tanımlanmaktadır (Püsküllüoğlu, 1999). Ancak yerleşme sisteminin değişmesi, nüfusun mekânsal dağılımının değişmesi anlamına geliyorsa, bu değişim sadece göçle oluşmamaktadır. Bu nedenle; göç yerine nüfusun mekânsal yeniden dağılımı kavramını kullanmak daha doğru olacaktır. Yerleşme sistemini sadece nüfus dağılımı üzerinden tanımlanmamalıdır, kentteki bir bireyin kent koşullarının yarattığı farklılıktan (kent kültürü-köy kültürü farklılığı) dolayı kullandığı mekân türü, kullanma sıklığı, kullanma nedeni, enerji, yarattığı çöp, çevre ile ilişkileri köyde yaşayan bireyden farklıdır (Tekeli, 1978) (Ayda, Eraydın, 2006). İnsanoğlu kendi

bilincini, yaşamını ve dünyasını oluşturan bir varlıktır. Bu oluşum süreci çevresiyle etkileşimi sonucu belirlenir (Lefebvre, 1991).

Kültür, insanın toplum içinde kendini ve dolayısıyla toplumu ifade biçimidir. Bu ifade biçimi hareketli ve değişken bir karaktere sahiptir: İnsan toplumsal üretim tarzı ve ilişkilerinde yaptığı değişikliklerle yaşam biçimini, bu biçimin ifadesini ve dolayısıyla kültürünü de değiştirir. Yani kültürün değişimi ancak yaşamı ifade biçimlerinin değişimiyle gelir (Erdoğan, 2004).

Marks ve Engels sanayileşmenin köy nüfusunu azaltarak kasaba ve kente göçü arttıracığı, bu tür mekânsal değişimlerin yeni yaşam biçimleriyle birlikte insan davranışları ve yaşam süreçleri ile ilgili değişikliklere yol açacağını ve proleterya kültürünün oluşacağını savunmuşlardır.

Marks ve Engels açık biçimde, kapitalist sanayileşmenin nasıl endüstriyel kasaba ve kentlerin aşırı hızlı büyümesine yol açtığıyla ilgilenmişlerdir. Marks ve Engels, kapitalizmin insanların “doğal üstleri” ile olan feodal bağlarını koparacağını ileri sürer; bu durum burjuva sınıfını yerküre üzerinde pazarlar aramaya zorlamakta, bu da yerel ve bölgesel pazarları yok etmektedir; emekçi kitleler, proleteryaı oluşturacak ve kendisi için sınıf meydana getirecek şekilde fabrikalara yığılırlar; sendikacılığın gelişimine, kapitalizmin getirdiği gelişkin ulaşım ve iletişim yardım eder. Daha sonraki yapıtlarında Marks, kapitalist birikimin mekânın zaman tarafından yok edilmesine dayandığını ve sonuçta bu durumun zaman ve mekân boyunca tarım, endüstri ve nüfusta çarpıcı dönüşümler ürettiğini çözümlemektedir (Urry, 1999: 18-19). Günlük yaşamlarını tarımsal eylemlerle organize eden feodal kültür çerçevesinde örgütlenen insanların, sanayileşme ve endüstrileşme kapsamında zaman mekân kullanımları da yeni sisteme ayak uydurarak değişime uğramıştır.

4.3. Kentte Nüfus Yoğunluğu ve Yabancılaşma Sorunu

Bir topluluktaki insan sayısının birkaç yüzü aşması, topluluğun her bir üyesinin diğerlerini kişisel olarak tanıyabilmesi olasılığını azaltacaktır. **Max Weber**, bir yerde oturanların sayısının çok olmasının ve yerleşim yerlerinin yoğunlaşmasının, toplumbilimsel açıdan komşuluğun doğasında var olan, bir yerde oturanların birbirlerini karşılıklı olarak tanıyabilmelerinin olanaksızlaşması anlamına geldiğine dikkat çekmiştir. Sonuç olarak; insan sayısının artışı toplumsal ilişkilerin niteliğinde de değişmeyi beraberinde getirmektedir (Serim, 2007). İnsanlar kendilerine yakın davranış ve kültüre sahip olan insanlarla bir araya gelmektedir. Sayı artışı çoğu zaman sosyalleşmeyi artırıcı bir etken olmamaktadır. Eğer kentte yaşayan ve dışarıyla devamlı ilişki içinde olan insanların sayısı, neredeyse, bireylerin her karşılaştığı kimseyi tanıyor olduğu, üstelik daha iyi ilişkilerin gözlendiği küçük kentlerde iç ilişki kuran insanların sayısı ile karşılaştırılacak olursa, kentte yaşayan bir insanın tümüyle yalıtılmış ve algılanması güç bir ruhsal durum içinde bulunduğu ortaya çıkacaktır (Serim, 2007: 90).

Sonuç olarak, modern toplum koşullarında toplum coğrafi ve nüfus bakımından büyümekte, bireyler, gruplar ve sosyal tabakalar arasında; görüş ve inanç ayrılıklarıyla çelişkilerin yaşanmakta, geleneksel cemaat yaşamının sağladığı güven ve dayanışma duygusu zayıflamakta, giderek birbirini tanımayan insanlar bir araya gelmekte, toplumsal ilişki kültürlerinin yerel bağlamından koparak yeni bir zaman ve mekân bağlamına yerleşmektedir (Yüksel: 2006).

4.4. Kentin Rasyonalitesi ve Entellektüelizminin Kaynağı ve İfadesi Olarak Para

George Simmel boş bir mekâna anlam kazandıran biçimlerin beş temel özelliğini çözümlenmiştir. Bir mekânın eşsiz ya da biricik niteliği; bir mekânın mekânsal olarak “çerçevelenmiş” parça ve etkinliklere bölünebilme biçimleri; toplumsal etkinliklerin mekân içine yerleştirilebilme düzeyi; özellikle kentteki yakınlık/uzaklık derecesi ve görme duyusunun rolü; konumların değişme olanağı ve özellikle “yabancı” gelişimin sonuçları. Simmel’e göre mekân; toplumsal örgütlenmenin mekândan koparılması nedeniyle giderek öneminin azalmasına neden olmaktadır. Kentteki uyaran zenginliğiyle, insanlar çekingenlik ve duygular karşısında kayıtsızlık tavrı geliştirmek zorundadırlar. Küçük ölçekli cemaat ile karşılaştırıldığında modern kent, bireylere ve onların kendilerine özgü iç ve dış gelişimlerine mekânsal büyüklüğü nedeniyle ortam sağlar.

Ancak kent, kentin rasyonalitesi ve entellektüelizminin kaynağı ve ifadesi olan para ekonomisine dayanmaktadır. Akıl ve para insanlara yönelik pratik bir tutum içindedir. Duyguların ve davranışların aynı düzeye gelmesini sağlayan paradır. Para ekonomisi kesinlik ve dakiklik yaratır, insanları kendi etkinlik ilişkileriyle ilgili olarak daha hesapçı yapar, bu durum insanları etkinliklerini kesin şekilde programlamak zorunda bırakır (Urry, 1999). Toplumsal örgütlenmenin mekân ya da insan üzerinden değil de para ekonomisine dayanması insan davranışlarını yeni bir örgütlenme zorunluluğu yönünde biçimlendirmektedir. Bu yeni biçimlenmede insana ait kültürel değerlerin yerini ekonomik gerçeklikler almaktadır.

4.5. Kent İnsanının Yabancılaşma Sorunu

C. Bell ve H. Newby mekân kuramlarının sorunlarından biri olarak ‘cemaat’ kavramını irdelemiş ve mekân ile ilişkili üç farklı anlamını saptamışlardır; 1- Belirli bir yerleşim sınırını işaret etmek gibi basit bir topografik anlamı vardır. 2- Yerel insanlar ile kurumların toplumsal bağlantı derecesini belirten bir yerel toplumsal sistem olarak adlandırılmaktadır. 3- Kişisel bağları, ait olma ve sıcaklık duygusunu belirten özel bir tür insan birliği, ‘komünyon’ anlamına gelmektedir. Komünyon; yerleşim tipi tarafından zorunlu olarak üretilmemekte, rutin yakınlık yokluğundan da kaynaklanabilmektedir. Cemaat ideolojik olarak da anlaşabilmektedir. Benzer inanç ve değerlere sahip olan insanlar kent yaşamında karşılıklarına çıkan uzaklık kavramını cemaat ya da komünyon benzeri oluşumlarla aşmaya çalışmaktadırlar (Urry, 1999: 23). Cemaat benzer davranış inancı ya da yaşam tarzına sahip olan insanların duygu ve düşüncelerini

paylaşmasına bu açıdan kalabalıklar içinde benzerlerin birleşmesine ortam sağlamaktadır.

4.6. Nüfus Yoğunluğu ve Toplumsal Etkileşim

Ne zaman ne de mekâna maddi süreçlerden bağımsız nesnel anlamlar yüklenemeyeceği, bu kavramları temellendirmenin, ancak maddi süreçleri araştırmakla mümkün olacağı; **Emile Durkheim**'ın zaman ve mekânla ilgili yönelimlerini doğrulayan bir sonuçtur (Harvey, 2003: 230). Durkheim'in De La Division Du Travail Social kitabında belirttiği gibi; alan miktarı değişmeden orada yaşayan canlı sayısında bir artışın gerçekleşmesi, farklılık ve uzmanlaşmayı arttırıcı bir etkide bulunur, çünkü söz konusu alan yalnızca bu yolla artan sayıya yetebilecektir. Yoğunluk böylece, insanların ve etkinliklerinin farklılaşmasına yol açan kalabalığın etkisini güçlendirir ve toplumsal yapının karmaşıklığının artışı destekler (Serim, 2007). Ancak bu farklılaşmaya rağmen benzerler kültüre sahip insan ve topluluklar arasında dayanışma güçlenmektedir.

Durkheim dayanışma biçimleriyle ayırt edilen iki tip toplum olduğunu öne sürmektedir: 1- Mekânik (aynılık ya da benzerliğe dayalı) 2- Organik (farklılık ve bütünlüçiliğe dayalı). İşbölümünün gelişimi dramatik biçimde uzmanlaşmayı arttırmakta ve sonuçta mekânik toplumdan organik topluma geçişe yol açmaktadır. Bu yüksek işbölümü maddi ve manevi yoğunluktaki artış nedeniyle gerçekleşmektedir. Maddi yoğunluktaki artış, belirli bir alandaki iletişim yeni iletişim biçimlerinin gelişiminden, kasaba ve kentlerin büyümesinden kaynaklanan nüfus yoğunluğu artışını gerektirir. Manevi yoğunluk, toplumsal etkileşimin yoğunluğunun artışına işaret eder. Toplumun farklı kesimleri, insanların giderek daha çok ilişkiye ve etkileşime girmeleriyle, bireyselliklerini yitirmektedirler.

Elementary Forms kitabında Durkheim, mekân konusunda toplumsal bir kuram oluşturmaktadır. 1-Belirli bir toplumda herkesin mekânı benzer biçimde temsil etmesinden dolayı, bu tür nosyonların kaynağı toplumsaldır. 2-Bazı durumlarda mekânsal temsiller toplumsal örgütlenmenin egemen örüntülerini kültür kapsamında yansıtmaktadır (Urry, 1999:19).

4.7. Toplumsal Bir Ürün Olan Mekânın Yeniden Üretimi

Henri Lefebvre, soyut mekânı açıklarken onun 'toplumsal olan' üzerindeki belirleyici etkisini ve sosyal-mekânsal farklılıkların 'mekânın toplumsal ürünü' olduğu düşüncesini ortaya koymaktadır. Sosyal ve mekânsal olanı birbirlerine ait ve parçası olarak diyalektik bir yaklaşım içinde ele alır (Otaner ve Keskin, 2005). Mekânın oluşturduğu toplumsal ürün sosyal ve mekânsal farklılıkları oluştururken belirleyici olan toplumsal davranış biçimleridir.

Lefebvre mekânı üç kategoride ele almaktadır; 1- Algı mekânı; Duyularla algılanan fiziksel mekân olarak tanımlanır. 2- Zihinsel mekân; Mantıksal soyutlamaları ve kavramsallaştırmaları içerir. 3- Sosyal Mekân; Sosyal bir ürün

olarak bireyin ve toplumun geçiş eylemleriyle (hafıza, deneyim) tanımlanır. Algı, zihin ve sosyal etmenler bireyin yaşadığı deneyim, hayat görüşü, ilişkileri, inançları ve yaşam biçimine dayanmaktadır (Erek, Ödekan, 2008). Lefebvre bu üç boyutlu yaşanan, algılanan ve hayal edilen boyutlar olarak niteler. Bu boyutlar arasındaki diyalektik ilişkileri, mekânsal pratiklerin tarihinin okunabilmesini olanaklı kılan dramatik bir gerilim odağı olarak görür (Harvey, 2003: 247).

Lefebvre'e göre yüzyılda kapitalizmin kendine özgü kültürel mantığı içinde yapılanan gündelik hayat, iş, eğlence ve dinlence olarak çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Bu bölümlenme ile yalnızca belirtilen aktiviteler değil; bu aktivitelerin gerçekleştiği mekânlar da birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Özellikle 20. yüzyılın başlarında etkin olan bu anlayış, dünya savaşlarının hemen ertesinde yıkılan kentlerin fiziksel yapılarının yeniden inşası konusunda da oldukça etkili olmuştur (Vural ve Yücel, 2006). Mekân tekrar tekrar üretilir, bu nedenle mücadele alını temsil eder.

Arazi, bölge, yer gibi tüm mekânsal görüngüler, birleşik kuramsal bir yapı içerisinde üç öge ile bir araya getirilirler. 1- Mekânsal Pratikler; bireysel rutinlerden, sistematik mantık ve bölge yaratımına dek uzanır. 2- Mekân Temsiliyetleri, bilgi biçimleri ve planlama teknikleri ve devlet aracılığıyla mekânı örgütleyen ve temsil eden pratiklerdir. 3- Temsiliyetin mekânları ya da mekânın kolektif deneyimleri; simgesel farklılaşmaları, kolektif fantezileri hâkim pratikler karşısında ki direnişleri ve ortaya çıkan kolektif ve bireysel biçimlerini kapsamaktadır (Urry, 1999: 43).

4.8. Mekânın Küreselleşme Bağlamında Yeniden Yapılanması

Manuel Castells gibi düşünürler, küreselleşme öncesinde “space of place” yani kentlerin tek tek ele alındığı yapının yerini, küreselleşme sonrasında “space of flows” yani akımlara dayalı mekânın aldığını ileri sürmektedirler. Dolayısıyla artık kentlerin tek başlarına nüfus, istihdam, ithalat, ihracat gibi verilerinin fazla bir anlam ifade etmediği savunulmaktadır. Kentler artık ortak bir mekân çerçevesinde bütünleşmektedirler. Bu gelişim, ağa katılmamış mekânın rolünü azaltırken, iletişim ağlarında yer alan mekânın rolünü artmaktadır. Mekânın (kent) ağ içerisindeki statüsü ne kadar düşük ise yeni sisteme eklenmesi de o kadar zor olmaktadır. Dolayısıyla ağa eklenemeyen mekânların (kentlerin) strüktürel yapısı da o derecede geleneksel kalmakta ve o mekânın yeniden yapılanması da o kadar güç olmaktadır (Demir ve Çubuk, 2010).

Mekânın yeni olumu aynı zamanda ortak bir kültürü de gerektirmektedir. Castells, Althusser'in yapısalci yeniliklere dayanarak; bilimsel bir disiplinin, uygun bir biçimde kurulmuş bir 'kuramsal nesneye' gereksinimi olduğu savını temel almış, kent (ve örtük olarak kır sosyolojisinin) bu tür bir kuramsal nesneye sahip olmadığını, bu tür bir nesnenin geliştirilmesi gerektiğini ve bu gelişimin, kapitalist ilişkilerin açılanan çelişkilerine yönelik ayırt edici bir 'yapısalci' çözümlenmeye dayandırılacağını ileri sürmüştür. Giderek uluslararası temelde örgütlenen kapitalist ilişkilerin, artık üretimin değil 'kolektif tüketim' in, başka bir anlatımla devlet tarafından sağlanan hizmetlerin merkezi haline gelmiş ve

emek gücüne ait enerji ve becerilerin ‘yeniden üretilmesi’ için gerekli olan kasaba ve kentlere özel bir rol yüklediğini iddia etmiştir. Devlet tarafından sağlanan bu hizmetlerin her biri ve kolektif olarak sağlandıkları için ‘politize’ olmaktadır. Bu nedenle, ortaya çıkan şey, bu kolektif tüketim biçimleri içinde ve çevresinde yoğunlaşan bir kentsel politika alanıdır. Kentler, kolektif tüketim biçimleri aracılığıyla emek gücünün yeniden üretilmesini sağlayan toplumsal üretim ilişkilerindeki değişimlerden dolayı yeni tür politikaların merkezi olmaktadır. Bu açıdan, kentsel protesto biçimleri sonucunda oluşan ‘mekânsal’ biçim, değişen toplumsal üretim ilişkilerine göre açıklanabilmektedir (Urry, 1999: 24-25).

4.9. Kamusal Mekân

Karl Marx’ın toplumsal üretim ilişkilerinin mekânsal diyalektiği çözümlemesini kapitalist üretim ilişkileri ile ‘emek’ arasındaki çelişkilerin mekânsal biçimlenişi ile ilgili yaklaşımlarıyla Harvey, ‘kamusal olan mekân’ üzerindeki tartışmaları ile iz bırakmış olan toplumbilimciler arasındadır (Otaner ve Keskin, 2005).

Harvey’ *Social Justice and The City* (Kent ve Sosyal Adalet) kitabında, Mekânsal farklılaşmayı, mekânda nüfusun ve etkinliklerin dağılımı, gibi; coğrafyanın başlıca konularını ‘Liberal Formülasyonlar’, mekân ve üretim biçimleri arasındaki ilişkileri ise ‘Sosyalist Formülasyonlar’ olarak isimlendirmiştir. Bu ayrıştırmayı yaparken Harvey; coğrafya disiplininin dar-biçimsel niteliğini, ‘gerçek’i ve ‘değer’i köktenci biçimde ayırmasını, veri ölçüm sorunları konusundaki ‘saplantısı’ nı reddetmektedir. Liberal Formülasyonlar ve Sosyalist Formülasyonları birbirine bağlayan dört temel durum vardır:

- 1- Kuramın Doğası: Harvey, yöntembilim ile felsefe arasındaki yapay gördüğü ayrımı ortadan kaldırmaya ve söz konusu ayrımın olumsuz sonuçlarını aydınlatmaya çalışır.
- 2- Mekânın Doğası: Alışılmış ‘Mekân nedir?’ sorusunun yerine, ‘Farklı insan pratikleri alışkanlıkları nasıl farklı mekân kavramları yaratır?’ sorusunu ortaya koyar.
- 3- Toplumsal Adaletin Doğası: Toplumsal adaleti, ‘sonsuz adalet’in ve ahlakın bir konusu olarak algılama eğiliminden uzaklaşarak, ‘bir bütünsellik olarak toplum’ içinde işleyen toplumsal süreçlerle bağlantılı bir olgu olarak algılama eğilimine yaklaşır.
- 4- Kentbilim Doğası: Kentbilimi kendi içinde bir disiplin olarak değil, topluma yönelik bütünsel bir bakış açısı sağlayan bir disiplin olarak değerlendirmeye çalışır (Duru ve Alkan, 2002).

Harvey mekânı, hem insanı biçimlendirilen, hem de insan tarafından biçimlenen toplumsal boyut açısından ele almıştır. Toplumsal boyutta ise kültür en belirleyici faktörlerdendir.

4.10. Küresel Kültür Bağlamında Mekân

Anthony Giddens küreselleşmeyi zaman ve mekândaki dönüşümlerle ilgili görmektedir. Aynı zamanda zaman mekân muntıkası kavramını ortaya atmıştır. Örneğin, bir evdeki odalar mekânsal ve zamansal olarak muntikalara ayrılır. Farklı yapısal ilkelere göre örgütlenmiş toplum tipleri arasında zaman-mekân sınırları, temas ya da karşılaşma biçimleri vardır. Örneğin bir kabile toplumunun sınıflara bölünmüş bir toplumla karşı karşıya geldiği zaman-mekân sınırlarını incelemek önemlidir. Giddens'in farklı toplumların depolama kapasitesi, özellikle zaman ve mekân boyunca depolama dediği, güç-kapları kavramıdır. Sözlü kültürde, insan belleği gerçekte, tek enformasyon depolama ambarıdır. Sınıflara bölünmüş toplumlarda özellikle yazının gelişimiyle kent, birincil güç-kabı ya da potasına dönüşür. Aksine, kapitalist toplumlarda, hâkim durumdaki zaman-mekân güç kabı, toprak bakımından sınırlı olan ulus devlettir (Urry, 1999.)

Sonuç

Georg Simmel, Louis Wirth ve hatta Emile Durkheim, Karl Marx ve Max Weber daha kentsel olan alanlarda topluluk duygusunun yok olduğunu öne sürmüşlerdir. Kentleşmenin hızlanması ve büyük kentlerde çok sayıda insanın yaşamaya başlamasının topluluk duygusunun ve mekâna bağlılığın yok olmasına, genel olarak ise anonimleşme ve yabancılaşmaya yol açtığını, bunların da kentsel yaşam kalitesinin düşmesiyle sonuçlandığını savunmuşlardır (Mazumdar, 2003).

Evrensel zamanın temel alınmasıyla toplumsal hayat küresel sistem içinde yeniden örgütlenmiştir. Küresel haritalar mekânın da evrensel boyutlarda algılanmasını sağlamaktadır, bu sayede toplumsal ilişkiler mekâna bağımlı olmaktan kurtulmuş uzaktaki yerlerle etkileşim içine girilmiştir. Küreselleşmeye ilişkin ikinci yaklaşımda küreselleşmenin kültürler arası etkileşim sonucunda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ulusal zaman ve mekân içerisinde yer alan toplumsal ilişkiler artık farklılıkların vurgulandığı zaman ve mekânlara taşınmıştır. Küreselleşme son zamanlarda yaşanan toplumsal değişim ve dönüşümleri dünyanın değişen niteliğini anlamlı kılmaya yönelik bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu tartışmalar içinde kültürel karışım ve bunun temel kavramı Tüketim Kültürü bir ara formül olarak yeni bir değerlendirme olanağı sağlamıştır (İçli, 2001).

Eğlenmek, iletişim kurmak, ya da çalışmak amacı ile kullanılan mekânlar, günümüz teknoloji ve enformasyon ağında minimize olmuştur. Mekânların somuttan soyuta biçim ve içerik değiştirmesi günümüz modern insanı için bile zorlayıcı ve yabancı bir durum yaratmaktadır. Kaybolan toplumsallık duygusu, yabancılaşma tam olarak tanımlanamayan homojen kent kültürü, toplumların kültürü üzerinde bozulmalara yol açmaktadır. Tüketime ve kar odaklı eylemlere dayanan bu sistem, aynı zamanda kendi küresel kültürünü de oluşturmaktadır. Tüketim Kültürü, medya gibi araçlarla yayınlıdırılmakta, modern kent yaşamının dinamiklerini kendi eylemsel pratikleri üzerinden oluşturmaktadır.

21. yy. dinamikleri ve yeni teknolojilerin yaygınlaşması sonucu mekân kavramında birçok niteliksel ve niceliksel farklılaşmayı da beraberinde getirmektedir. Bu farklılaşma ortak bir tüketim kültürü oluşturma çabasıyla birlikte, her kültürü kapsamayı ve her tür kültüre ulaşmayı hedeflemektedir. Bireyler günlük yaşamlarında eylemlerini alıştikları doğal ritimde ve birbirleri ile yakın ilişkide değil, hızlı, sanal mekânlar üzerinden ve teknoloji aracılığı ile gerçekleştirmektedirler. Mekânsal sıkışmalar, küçülmeler ve zorunluluklar, her ne kadar küresel ölçekte yaşansa da, günümüz modern kent insanı için sorun teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Bauman, G. (1999). *Çokkültürlülük Bilmecesi*. (Çev. Işıl Demirakin). Ankara: Dost Kitabevi.
- Cevzici, A. (1996). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Claude Levi-Strauss, Irk, Tarih ve Kültür , İstanbul: Metis Yayınları, 2007, s. 24-25.
- Demirkan, M. (2005). "Ütopik Bilincin Kutsaldan Profana Önlenemez Özgürleşmesi", *Journal Of Istanbul Kültür Üniversitesi*, 1, 41-53.
- Demir, K. Çubuk, S. (2010). "Türkiye'de Metropolitan Kentlerin Nüfus Gelişimi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 193-215.
- Eagleton, T. (2000). *Kültür Yorumları*. (Çev. Özge Çelik). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2004). "Popüler Kültürün Ne Olduğu Üzerine", *Eğitim Dergisi Özel Sayı: Popüler Kültür ve Gençlik*, 5-57, 7-19.
- Erek, N. Ödekan, A. (2008). "Ekran ve Yer: Uzamsallık ve 1990'lardan sonra sanat üretimi", *İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 11-19.
- Güvenç, B. (1997). *Kültürün Abc'si*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Harvey, D. (2003). *Postmodernliğin Durumu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2002). Yirminci Yüzyıl Kenti Ayten Alkan, Bülent Duru (Ed.). İstanbul: (ss.20-21). İmge Yayınevi.
- Haviland, W.A. (2002). *Kültürel Antropoloji*. (Çev. Hüsamettin İnaç, Seda Çiftçi). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- İçli, G. (2001). "Küreselleşme Ve Kültür", C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 25, 2 163-172.
- John, U. (1999). *Mekânları Tüketmek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınlar.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. United Kingdom: Blackwell Publishing.
- Marshall, G. (2003). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mazumdar, S. (2003). Dosya: Kentsel Yaşam Kalitesi Kentsel Yaşam Kalitesi Ve Yer Duygusu. MimarlıkDergisi. <http://www.mimarlarodasi.org.tr/mimarlikdergisi/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=53&RecID=1330>. 03.12.2010
- Oktay, M. (2000). *Davranış Bilimlerine Giriş*. İstanbul: Der Yayınları.
- Otaner, F. Keskin, A. (2005). "Kentsel Geliştirmede Kamusal Alanların Kullanımı", *İTÜ Mimarlık, Planlama Tasarım Dergisi*, 1, 107-114.
- Püsküllüoğlu, A. (1995). *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Serim, S. (2007). "20. Yüzyıl'da Mimarlık Bilgisi Ve Bağlamın Keşfi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 359-366.
- Smith, P. (2005). *Kültürel Kuram*. (Çev. Selime Güzelsarı, İbrahim Gündoğdu). İstanbul: -Babil Yayınları.
- Tekeli, İ. (1978). *Yerleşme Yapıları ve Göç Araştırmaları* Ayda Eraydın (Ed.). Değişen Mekân Mekânsal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış içinde, (ss. 68-84). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Vural, T. Yücel, A. (2006). "Çağımızın yeni kamusal mekânları olan alışveriş merkezlerine eleştirel bir bakış", *İTÜ Mimarlık, Planlama Tasarım Dergisi*, 1, 97-106
- Yılmaz, N. (2010). "Farklılaştırıcı Ve Ayrıştırıcı Bir Mekânizma Olarak Kentleşme", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 249-267.
- Yırtıcı, H. (2009). *Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yırtıcı, H., Uluoğlu, B. (2004). "Mekânın Altyapısal Dönüşümü", *İTÜ Dergisi*, 1, 43-52.
- Yüksel, M. (2006). "Modernleşme, Toplumsal Yaşamın Hukuksallaşması ve Etik", *İletişim Kuram ve Araştırmaları Dergisi*, 23, 217-232.

E-DÖNÜŞÜM ve E-BELEDİYECİLİK: KATILMA ve YÖNETİŞİM SORUNUNDA YOKSULLAR

E-TRANSITION AND E-MUNICIPALITY: THE POOR AT THE PARTICIPATION AND GOVERNANCE ISSUE

Yrd.Doç.Dr. Bedrettin KESGİN
Yalova Üniversitesi İİBF Sosyal Hizmet Bölümü
bedretink@gmail.com

Özet

Politik sistemin ve katılımcı demokratik kültürün yetersizliği, her ne kadar yerel yönetimler ile kısmi olarak aşılsa da yine de ciddi olarak katılımın önündeki en büyük engellerdendir. Olumsuz politik kültürün kaldırılması zamana ihtiyaç duymasına rağmen yerel yönetimlerin halk katılımını sağlayan kanalları sonuna kadar açmalarının gereği her kesim tarafından kabul görmektedir. Katılım açısından en fazla sorun yaşayan kesim yoksullar olmaktadır. Yoksullar kendilerine dönük uygulamaların ne sahibi ne de yürütücüleridir. Yoksulların, yapılan hizmetlere yerel ölçekte daha iyi ulaşabilme imkânı olmasına rağmen önlerinde ciddi bariyerler mevcuttur. Yoksulların sorunlarına da eğilmesi gereken siyasetçiler, kentin çeperinden oy almasına rağmen idari kademedeki merkezileşerek elitleşmektedir. Bu durumda siyasette yabancılaşma kaçınılmaz olmakta ve yoksullar sadece seçim dönemlerinde değer kazanmaktadır. Bu çalışmada E- devlet uygulamalarının bu yabancılaşmayı azaltma potansiyelleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: E-Devlet, E-Belediye, Yoksulluk, Yönetişim.

Abstract

The inadequacy of the political system and democratic culture are among the biggest obstacles in front of the high degrees of participation even if this obstacle is worn down partially. Although the removal of negative politic culture necessitates time, the need to wide open the channels of public participation by the local administration is approved by every segment of the society. The poor constitute the segment of the society that goes through problems and obstacle most in terms of participation. The poor are neither the owner nor the executive of the programs applied to themselves. Although the poor have a better chance of accessing to services provided locally, they still have serious obstacles in front of them. Politicians who in fact also have to concern themselves with the problems of the poor, become elites through administrative centralization even though they get votes from the periphery of the cities. In such a situation, alienation in politics becomes inevitable and the poor are valued only during the electoral periods. This study will mainly focus on the potentials of decreasing this alienation through e-state applications.

Key Words: E State, E Municipality, Poverty, Governance.

Giriş

Bilgi teknolojilerinin hayatın her alanında yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmasına paralel olarak kamu sektöründe de kullanımları yaygınlık kazanmış ve buna ilaveten kişi ve kamu kaynakları içindeki yüzdesi sürekli artmaktadır. Türkiye'nin bilgi teknolojilerinin kullanılmasında diğer birçok ülkenin gerisinde kalmadığı görülmektedir. Özellikle internetin kullanımının yaygınlaşması olağanüstü hızla gerçekleşmektedir. Bunun sonucu olarak sosyo-ekonomik ve siyasal yaşam bu hızlı teknolojilerin gelişiminde yeniden tasarlanmakta ve yeni ilişki/iletişim şekilleri doğmaktadır. Bu iletişim ağları yalnızca bireysel ve özel yaşamları değil, tüm toplumsal yapı ve ilişkileri de etkileyip belirlemektedir. Dolayısıyla kamu yönetimleri bu gelişmeye ayak uydurmakta, sonuçta e- devlet dönüşümü kamu yönetimlerinin yeni niteliğinde belirleyici olmaktadır. İşte söz konusu olan bu değişim ve dönüşüm e-devlet ve e-belediyecilik olarak tanımlanmaktadır.

İnternet ve bilgi teknolojilerinin hayatımıza girmesi ile bireysel ve toplumsal yaşantımızda/ilişkilerimizde köklü ve derin değişiklikler kaçınılmaz olmaktadır. Bu zannedildiği gibi her zamanda/durumda olumlu ve pozitif sonuçlar doğurmamaktadır. Kamunun ve özel sektörün yeni ağısal ve bilgi teknolojileri eksenli değişim ve dönüşümüne ayak uyduramamış yeni yoksullar¹ bu sistemin en dezavantajlı kesimini oluşturmaktadır. Gerçekte yaşamsal anlamda kamuya en fazla ihtiyaç duyan bu kesimin, e-dönüşümle de kamuya ulaşamamama sorunu yaşaması daha fazla dışlanma ve eşitsizlik anlamına gelecektir. Bu değişim ve dönüşümlere paralel olarak e-dönüşümün etkilerinin yoksullar ve diğer dezavantajlı kişi ve gruplar üzerindeki etkisi daha fazla akademik çalışmaya konu edilmesi zorunluluk arz etmektedir. Bu çalışmayla az da olsa bahse konu olan sorun üzerindeki boşluk doldurulmaya çalışılacak ve bilgi teknolojilerindeki gelişimin tüm kişi ve gruplara dönük etki derecesinin aynı olmadığı tezinden hareket edilecektir.

1. Bilgi Toplumunda Çalışma Yaşamı ve Yoksullar

Yeniliği üreten bilgi merkezlerinin rekabette öne geçeceği ve cazibe/çekim merkezi olacağı açıktır (Sassen, 1998). Yeniliği üreten bu merkezlere göçle birlikte vasıflı-vasıfsız insan akışları da gerçekleşmektedir. Bilgi teknolojileri, özellikle nano teknolojinin yaygınlaşması, nitelikli elemanların istihdamı sonucunu doğurmaktadır. Kentsel mekânlarda hizmet sektörünün gelişmesi ile vasıflı eleman ihtiyacı da artmaktadır. Bilgi teknolojisini kullanan bu vasıflı grupla, bundan yoksun kesim arasında gelir-tüketim ve kaynaklara ulaşma açısından derin farklar bulunmaktadır. Özellikle kentlerin vasıfsız işgücüne de ev sahipliği yaptığı ve istihdamda enformelleşmeye denk olarak bu durumun daha yoğun olarak gelecekte de yaşanacak olması açıkça görülmektedir. Bilgi teknolojilerini kullana-

¹ Yeni yoksulluk, küreselleşmenin etkisi ile yoksulluğun nitelik değiştirmesidir. Özellikle işsiz güçsüz kesimi niteleyen eski tanımlamanın ötesine giderek çalışan ama kazanamayan, klientalist ilişkilere giremeyen, daha çok enformel sektörde istihdam edilen, güvenceden yoksul kesimi tanımlamaktadır.

mayan yoksullar, toplumda dezavantajlı grupları oluşturacaktır. Yeni teknolojinin kullanıldığı piyasa içinde niteliklerini geliştiremeyen vasıfsız elemanların uzun vadeli iş bulma ihtimalleri zayıflamakta, aynı zamanda tatmin edici ücrete sahip olmaları da güçleşmektedir. Vasıfsız iş gücüne ise kent mekanında gereksinim olmasına rağmen, bu durum kalıcı olmaktan uzak, ücreti düşük, sosyal güvenlik imkânlarından yoksun bir istihdam şeklini ortaya çıkarmaktadır.

Üretim tarzları ve teknolojik yenilikler, yeni ideolojileri/teorileri, kurumları ve kuruluşları ortaya çıkardı (Drucker, 1993). Üretimin yeni tür olarak örgütlenişi çalışma yasalarını etkilemiş, kalıcılık yerine yarı zamanlılık, güvenlik yerine belirsizlik ve risk, toplum yerine birey geçmiştir. İş piyasaları açısından olaya bakıldığında, vasıflı işçilerin de sürekli gelişim ve değişim içerisinde “eğitim olanaklarını” artırma zorunlulukları ortaya çıkmıştır. Yaşam boyu öğrenme ile sürekli ve kesintisiz öğrenme kaçınılmaz olmaktadır. Eski bilgi güncelliğini yitirirken, bilginin ve teknolojinin sürekli güncellenmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Tecrübe ve yeni teknoloji kullanımının önem kazanırken, yoksul kesimin yoksun ve dar çevrede yaşaması nedeniyle de bu imkânlardan mahrum olduğu görülür. İş bağlantılarını takip etmeleri ve yeni-güçlü sosyal çevreye sahip olma ihtimallerinin zayıf olmasından dolayı yoksulların iş bulmaları zorlaşmaktadır. Güçlü-etkili çevre yoksunluğu, iş tecrübesinin azlığı, bazen eğitimin yetersizliği ve teknik bilgi kullanamamanın yol açtığı sorunlarla birleşince, yoksulluk kendini ifşa etmektedir.

Sanayi sonrasında toplumun gereksinimlerine uygun olarak hayat boyu eğitim ve yeni teknoloji kullanan eğitilmiş-vasıflı eleman gereksinimi bir dereceye kadar² artmakta iken, kendilerini bu yeni eğilime hazırlayamayanlar sürecin dışına itilmektedir. Küresel süreçte iyimser tablo çizenler, sermaye birikiminin az olduğu gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelerden sermaye akışları olacağını bunun da istihdama ve gelire yansıtacağını belirtmektedir. Ticarete sınırların kalkmasıyla küreselleşmenin kazan=kazan eşitliğini sağlayacağını, dolayısıyla tüm toplum ve ülkeler için kazançlı bir durumun ortaya çıkacağı ifade edilmesine rağmen bu beklenti hiçbir zaman gerçekleşmemektedir. Özellikle vasıflı elemana ihtiyaç artarken, teknolojiye yapılan yatırımın yardımıyla işçilerin hem üretkenliği hem de ücretlerinin artacağı beklentisi düşüncesinin gerçekleşme ihtimali de azalmaktadır. Dolayısıyla teknoloji toplumun bir kesimi için yüksek ücretler ve refah vaat ederken, diğer taraftan toplumun daha büyük kesimi için işsizlik, düşük ücret ya da teknolojinin karşısında eziklik anlamlarını ifade etmektedir. Teknolojinin işleyiş biçimi üzerinde kontrol sahibi olanlar bundan yoksun olanlar karşısında gücü ellerinde toplarlar ve kaçınılmaz bir şekilde teknolojiyi kullanama-

² “Mühendislik eğitimi, bilimi teknolojiye dönüştürme işlemdir. Ama her yaratılan teknoloji mühendisleri işsizleştirmeye neden olmaktadır. Mühendis olarak yaratacağımız değer orada birkaç arkadaşımızın işsiz olmasına yol açar” Bora ve diğerleri (2011; 60), bir mühendisin ifade ettiklerinden yola çıkarak, vasfın ve emeğin nasıl değersizleştiğine vurgu yapar. Bu durum sadece vasıfsızların değil beyaz yakalılardan hatta teknolojinin ideolojik taşıyıcıları olan mühendislerin de teknoloji sayesinde işsizlik korkusu ve gerçeği ile yüz yüze kaldıklarını gösterir.

yanlara karşı bir düzen oluştururlar.³ Bilgi ve iletişim teknolojileri ve gelişen küresel ekonomi, ülkelere kalkınma ve uluslararası rekabet yarışında büyük fırsatlar sunmakla beraber, yeni tehditleri de beraberinde getirmektedir. Teknolojik gelişmelere ve bilimsel metotların uygulamaların gelişmesine paralel olarak üretim tarzının bir kısmı ile bazı meslekler artık geçerliliğini yitirmekte, “moda”sı geçen bu mesleklerde çalışan insanlar artık vasıfsız duruma düşmektedir. Vasıfsız işçilerin terleme atölyelerinde (sweatshop) zorluk içerisinde ve her türlü yasal haktan mahrum bir şekilde çalışma hayatına uyum sağlamak zorunda kaldıkları görülmektedir. Yoksullar zihni ve bilişsel yetenek gerektirmeyen salt kol gücü/fiziki emek gerektiren işlere mahkûm olmaktadır (Laçiner, 2002: 208). Teknolojik gelişme bir taraftan yeni iş imkânı sağlarken diğer yandan eski iş yapılarını demode ederek özellikle vasıfsız emekçileri olumsuz etkilemektedir. Gelişmekte olan ülkelere vasıflı emekçi varlığı geliştirmekte olan ülkelere göre daha az olduğundan, bu durumun daha çok teknolojiyi üreten ve ona hâkim olan ülkeler için fırsatlar anlamına geleceği açıktır.

2. Küreselleşme ve Yeni Yoksulluk Politikaları Arayışlarında Yerel Yönetişim: Yoksul Kesim Karar Süreçlerinin Neresinde?

Eski tarz yönetimde katı bir hiyerarşi ile yönetim kademelenmesi piramitsel iken, yeni durumda yönetimler arasında bu katı hiyerarşi ve kademelenme terk edilmekte olup, daha çok “yönetimler arası ağlar” bunun yerini almaktadır (Sennett, 2002: 22). Ağ toplumunun gerçeğine uygun olarak yönetimler arası ilişkilerde ağsal örgütlenme kabul görmeye başlamıştır. Yoksulluk politikalarında da ağsal örgütlenme kendini göstererek yerel yönetimlere bu alanda inisiyatif verilmekte, bu birimler yoksulluk politikalarında önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yerel yönetimlere yüklenen güncel anlamların da etkili olduğu politika oluşturmada geçmişte olduğu gibi yalnız tek bir birimin kendi inisiyatifi ve yetkileri belirleyiciliğinde yürütülen yönetim anlayışı günümüz itibari ile geçerliliğini yitirmiştir. Yeni yönetim anlayışı, çoklu aktörlerin çoklu ortamlarda, çoklu etkileşimlerini ifade etmektedir. Foster, devletin yeni sorumluluklarını yerine getirirken tek başına bunu başaramayacağını dolayısıyla başka bir takım birimlere gereksinim olduğunu belirterek, bununla kurumsal değişim stratejisinin hayata geçirildiğini hem yukardan aşağıya hem de aşağıdan yukarıya doğru faaliyetlerin bileşimi olarak yönetişime⁴ gereksinim olduğunu ifade eder (Aktaran, Jessop,

³ Kaybedenlerin olduğu düzende, kaybedenlerin ihtiyaç duyduklarına sahip olması gittikçe zorlaşacaktır (Postman, 2006: 19, 21).

⁴ Göymen, Yönetişimin 1980’li yıllarda ağırlıklı olarak Dünya Bankası kökenli bir kavram olarak ortaya çıktığını belirtir. Dünya Bankası ve uluslararası kuruluşların geliştirmekte olan ülkelere sağladıkları hizmet ve oluşturdukları kaynakların geri dönmemesini bu ülkelerin kötü yönetilmesine bağlamaktaydılar. Özellikle kavramı savunanlar Dünya Bankası ve başka uluslararası kuruluşlar bir ölçüde “Bu ülkelerin yönetimini nasıl iyileştirebiliriz? Kaynakların kötü ve verimsiz kullanılmasını, çarçur edilmesini ve yolsuzluklara konu edilmesini nasıl önleyebiliriz? Ne gibi önlemler almamız ki bu kaynaklar iyi yönetilsin?” düşüncesinden ve endişesinden hareketle bu kavramın ortaya atıldığını iddia etmektedirler. İlginçtir, bu durum aynı zamanda kavramı zorlaş-

2005: 391). Devlet, eşitler arasında birinciliğe sahip olmasına rağmen yine de eşitler arasında bir ilişkiye doğru bir eğilim olduğu gözlenmektedir. Jessop (2005: 394), devletin “merkez-yerel” karar alma ve uygulama gücünün zayıflaması yanında, güç ve kaynakları harekete geçirerek yönlendirme üstünlüğü ve avantajına sahip olduğunu ifade etmektedir.

Yerel yönetimlerin klasik işlevleri ile yöneticilerin aktif olduğu, toplumsal katılımın az ve yetersiz olduğu yönetim anlayışından, paydaşların ortak katılımı ve işbirliğini ifade eden yerel yönetişime geçişle birlikte sinerji ve verimlilik, iyi yönetimin sağlanacağı faydalar olarak ifade edilmektedir (Göymen, 2004a: 51 ve Kalaycıoğlu, 2004: 86). Göymen, yerel yönetişimin birçok noktada klasik anlamıyla yerel yönetim anlayışından farklılık arz ettiğini belirtir. Yönetişimin sağladığı sinerji ile yoksulluk azaltılabilir, tüm süreçlerde yoksul kesimi, yerel yöneticileri, STK’ları ve özel sektör güçlerini yoksulluk mücadelesine dahil etmekle yoksulluğu azaltan sosyal yönetişim sağlanabilir. Yoksul kesimin taleplerine “sosyal taleplere” duyarlı olmak, “sosyal kontrolü” sağlayarak hem süreçlerde hem de sonuçlara bu kesimin katılımlarını sağlamak yoksullukla mücadeleyi kolaylaştıracaktır. Aksi takdirde yoksul kesim kendi aleyhlerine gelişen süreci doğal olarak engelleyememiş olur. Yoksulluğu engellemek ve refah uygulamalarını artırmanın yolunun “yerel sosyal yönetişim” olduğu daha sık kabul görmektedir. Bunun için de yönetişim en önemli alanı olan yerel yönetimlerde merkezin temsilcisi olan kurumları, yerel yönetimleri, sivil toplumu ve yerel halkı yönetime ortak etmek yoksulluk paylaşımını sağlayarak, yoksullukla mücadeleyi kolaylaştıracaktır. Yurttaşların katılarak aldığı kararı uygulama ve o karara uyma da kolay olacaktır (IULA, 2002: 14–19). Yönetimi paylaşan kurumlar, görece olarak daha merkezi, daha fazla üstten belirlenen ulus devlet kurumları gibi homojen ve tek tip değil çok karmaşık, çok boyutlu olmuştur. Artık ulus devletin kendi sınırlarında tek ve mutlak egemen güç olma vasfının zayıflamasına denk olarak yeni ulusal bölgesel ve küresel aktörler için içine girerek, aktif olarak ulus devletin egemen yönetimini paylaşmaktadır. Küresel süreç, bireyler, toplumlar ve devletlerarasında eski ilişkiyi değiştirmiş, karşılıklı etkileşimi ve iletişimi zorunlu kılmıştır. Küreselleşme süreci ile yerel-ulusal yapı değişim geçirmiştir. Yerel-ulusal düzlem artık daha az hiyerarşik ilişkiyi ifade etmektedir. Yerel yönetimlerin ve sivil toplum örgütlerinin artan oranda sosyal güvenlik, sosyal yardım ve sosyal hizmet konularında daha aktif olduklarına tanık olmaktayız. E-belediyeçilikle katılım ve yönetişimin arttırılma kapasitesi de bu durumda unutulmamalıdır.

3. Ağsal Yönetim ve E-Dönüşümde Belediyeler

Yeni teknolojilerinin kullanımında yerel yönetimlerin özellikle belli başlı büyükşehirlerin kamu idareleri içinde öncü ve lider olduğu görülmektedir. Kır-kent, merkez-taşa gibi özelliklerinin belirleyiciliği olmasıyla beraber, belediyeler ölçek olarak sınırları daha belli, merkeze göre daha küçük ve özerk birimler

---

tirmektedir. Bu zorluklardan en büyüğü, kavramı, Dünya Bankası merkezli olması sebebiyle, yeni bir kapitalizm ve emperyalizmin temel kavramlarından biri olarak görme eğiliminden kaynaklandığını belirterek açıklamaktadır (Göymen, 2004b).

olması nedeniyle bu avantajları sayesinde e-dönüşümü daha rahat ve hızlı bir şekilde uygulamaya geçirmektedir. E-belediyecilik, yerel ve yerinden yönetimin önündeki engelleri daha aza indirilebilme ve halka yakın kurumların işlevlerini arttırabilme potansiyelini sunmaktadır.

E-belediyeciliğin belediyeler açısından getirdiği en temek yeniliklerden birisi yönetim kademelenmesindeki hiyerarşik yapının dikey durumunun gittikçe aşınmasıdır. Belediyecilik uygulamalarında, Türkiye ölçeğinde idari kadroların ve yöneticilerin karar alma ve uygulamada önemli aktör olduğu düşünülürse, bu değişimin ciddi sonuçlara yol açacağını kestirebiliriz. Bilgi teknolojilerinin gelişmesi iktidar bölüşümünü de etkileyerek “yönetişim mantığına” uygun olarak sisteme yeni aktörleri dâhil etmiştir.⁵ Yatay organizasyonla katılımcı, demokratik kurumsal yapının olması doğrudan demokrasi ve uygulama örneklerinin gerçekleşmesi daha kolay ve gerçekçi olabilmektedir. E-belediyecilik, katılımdaki mesafe engelini azaltabilmekte ve idareleri halk açısından daha rahat ve çabuk ulaşılan kurumlar yaparken, yönetişim, yönetilen kesim arasındaki karşılıklı etkileşimini de kolaylaştırmaktadır. Mesafenin kısılması yanında e-dönüşümle iletişim sayesinde kamuoyunun oluşması ve duyarlı hale getirilebilme imkânı açısından, seçimle iş başına gelen belediye başkanı ve meclisler kamuoyuna daha duyarlı olmak zorunluluğunu hissedebilmekte, bu da idarecileri daha hızlı, etkin ve verimli olmaya zorlamaktadır.

İletişim teknolojilerinin gelişmesi ile model arayışı ve model oluşturma çabası da yaygınlaşmaktadır. İyi modellerin ve kurumsal tecrübelerin, bilgilerin aktarılması bilgi teknolojileri sayesinde daha hızlı ve kolay olabilmektedir. Temsili demokrasinin en fazla eleştirilen boyutlarından olan katılım, bilgi teknolojileri sayesinde kısmen aşılabilmektedir. E-belediyecilik genel olarak katılımı hızlandırırken, doğrudan katılıma imkân vermesi açısından da bürokrasiyi azaltma fırsatı sunmaktadır.

Sonuç

Toplumun dezavantajlı gruplarının yerel yönetimlerde yeterince temsil edilememesi, demokrasi de temsil sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. E-devlet için yapılan düzenlemeler, toplumsal süreçlerde katılımcılığın artmasını sağlayarak, doğrudan demokrasi taleplerini karşılamaya ve bu kanalları açmaya dönük aynı zamanda bunları sürdürülebilir kılmaya yöneliktir. Bununla doğrudan katılıma ve yurttaş odaklı olmaya katkı sağlanarak yaşam standartlarının yükseltilmesi he-

⁵ Yerel yönetişim yerel yönetimlerin ruhuna, kuruluş felsefesine ve yerel yönetimlerin amacına daha uygun olmakla beraber her zaman ilkesel temelde ortaya konulduğu gibi işlemediği açıktır. Katılım, örgütlü katılımı öne çıkarmaktadır. Oysa toplum kesimleri için tam bir örgütlülük söz konusu değildir. 1980 sonrasında özellikle emek kesiminin sendika hareketlerinin zayıflaması ile çiftçilerin, işçilerin, marjinal kesimin ve özellikle işsizlerin eskiye göre daha az örgütlü oldukları gerçeği göz ardı edilmemelidir.

deflenmektedir. Devletin uygulayacağı bilgi toplumu politikaları, yurttaşların bilgiye ve e-hizmetlere ulaşabilmesi yoluyla yaşam kalitesini doğrudan etkileyebilmektedir. Bu da teknoloji kullanımının yaygınlaşması ve doğrudan yoksul kesimin teknolojiye ulaşma kapasitesinin artırılması ile mümkün olacaktır. Aksi takdirde alt gelir gruplarına yönelik bu düzenlemelerin gerçekleşmemesi uzun vadeli büyüme ve gelişmeyi de olumsuz etkileyecektir. Oysa eşitliğin ve sosyal adaletin gerçekleştiği toplumda uzun vadeli ve sürdürülebilir büyüme daha mümkün gözükmektedir. Eşitliğin gözetildiği toplumlarda yatırımın, büyümenin ve mülkiyetin/adli güvenliğin gerçekleşmesi daha fazla gerçekçi olabilmektedir. Teknolojinin her derde deva olduğu şeklinde basmakalıp ezberlerden kurtulup, teknolojinin yeni eşitsizlikler üreten yapısını azaltma ve ortadan kaldırma mücadelesi verilmesi gerekir. Aksi takdirde oluşan ve yaygınlaşan eşitsizlikler gözden kaçmış olur.⁶

Kentler, kendi bölge ve ulusal sınırlarını aşıp yoksulluğu azaltmak için küresel ve bölgesel güçlerle işbirliği yapmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), kent yönetimlerine yoksulluğa karşı ortak mücadele yapmayı önermektedir. Bununla yoksulluğa karşı belediye dayanışmaları, yoksulluğa karşı hassasiyeti artırma ve toplulukları ve birimleri harekete geçirme hedefiyle ilişkileri geliştirme amaçlanmaktadır. UNDP, yoksullukla mücadelede belediyeleri temel birim kabul etmektedir (WACAP, 2005). Belediyelerin vatandaşa en yakın birimler olmaları nedeniyle yoksulluk sorununa karşı yerel ve yerel dışı güçleri, kurumları, kuruluşları iyi bir temsil ilişkisi ile yerel yönetimler harekete geçirebilir. Bunun için yoksulluğa karşı yerel önceliklerin ve ihtiyaçların belirlenmesi ile yerel yönetimlerin önemli işlemlerle donatılması önerilmektedir. Yerel temsilcilerden halkla iletişim kurarak, onların taleplerine duyarlı olması ve halkın gerçek temsilcisi gibi davranması beklenmektedir. Bunun gerçekleşmesi içinse temsil ilişkisinin karşılığının olması, yerel yöneticilerin yalnızca belli kesimin değil temsil ettikleri yoksulların da ihtiyaçlarına odaklanma zorunluluğu vardır. Aksi takdirde yeni durumda eşitsizlik sistemi azalmayacak sadece eşitsizlik yeni boyutuyla karşımıza çıkacaktır. Eşitsizliği ortadan kaldırmak için yoksul kesimin gelişen teknolojiyi doğru ve etkin bir şekilde kullanması için yeterli ve gerekli bilgi ile donatılması gerekir. Bunun için de öncelikli olarak bilgi teknolojilerine yatırım yapılarak bilgi teknolojilerinin ayrıca ortak kullanım ilke ve standartlarının belirlenmesi gerekir. Bu yapı kamunun tüm birimleri tarafından ortak bir şekilde oluşturulup kullanıma sokulmalıdır.

Halk denetimini kolaylaştırma aracı olarak e-belediyeçilik, özel sektör ve STK'ların yerel yönetimde denetim sorumluluğunu arttıracaktır. Koordinasyonu artırma aracı olarak internet, yönetimde etkileşim ve iyi modellerin yaygınlaşması fırsatını yaratacaktır. Kurumlar arası bilgi paylaşımının ve yönetiminin entegrasyonunu da kolaylaştıracaktır. Kamu kuruluşları arasında teknolojik altyapının entegrasyonu ve ortak kullanımı ile bilgi üretimi, paylaşımı, korunması ve gizliliğin sağlanması için, yerel yönetimlerin ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan bilgi yönetim merkezi, STK'lar, özel sektör, yerel yönetimler, merkezi

⁶ Teknolojik gelişmeler, ekonomik, sosyal ve siyasal değişimler eşitsizliği arttıran en önemli unsurlardandır (The Economist, 2001: 9).

hükümet ve toplumun tüm bireyleri etkileşim halinde olmak ve birlikte çalışmak durumundadır.

Hukuki mevzuat boşluklarının doldurulmasına paralel olarak bilgi teknolojilerinin altyapısına da yatırım yapılmalıdır. Bu yatırımın da sürekli olması ve günceli takip etmesi gerekir. Bilgi teknolojisindeki hızın eski teknik bilgileri demode yapmasından dolayı bilgi teknolojilerinin güncelliğinin sürekli korunması gereği açıktır. E-belediyecilikten beklenen yarar, bunun yurttaşların taleplerine duyarlılığı arttırması, toplumun yapısal özelliklerine göre düzenlenmiş, tanımlanabilir, anlaşılabilir, ulaşılabilir, uyarlanabilir ve ölçülebilir olmasıdır. Bu ilkeleri sağlamayan e-değişim ve dönüşüm beklenen yararları sağlamakta zorlanır ve bunun sonucunda ise toplumsal fayda gerçekleşmez.

Yoksullarla zenginler arasında ya da teknoloji kullananlar buna ulaşmakta ve kullanmakta zorlananlar arasında sayısal uçurumların azaltılması ve zamanla ortadan kaldırılmasına dönük uygulamalar yapılmalıdır. Bunun için yenilikte öncü olabilecek AR-GE çalışmaları ile desteklenen uygulamalar yapılmalıdır. Bilgi toplumuna götürecekt uyarlamaların yapılması, belediye faaliyetlerinde ve özellikle belediyelerin süreç yönetimlerinde e-belediyecilik uygulamaları yaygınlaştırılmalı aynı zamanda başarılı örnekler model alınmalıdır. Belediyelerin performans değerlendirmeleri için bilgi teknolojisi ile daha hızlı ve yaygın sürdürülebilecek altyapıya kavuşturulması gerekir. Tüm vatandaşların özellikle yoksul kesimin bu teknolojiyen en verimli ve etkin bir şekilde faydalanmasının yolu açılmalıdır.

Toplumsal boyutu olmayan, bireyci ve tekeli küresel süreçten kazançlı çıkacak sadece toplumun çok küçük bir kesimidir. Toplumun diğer büyük çoğunluğunu da küresel fırsatlardan yararlandıracak, yoksulluğu ve mahrumiyeti azaltacak küresel politikalara ise düne göre bugün çok daha fazla gereksinim vardır. Kapitalist sistemde toplumsal üretimden alınan pay, mülkiyet sahibi olmaya bağlı olarak daha başından itibaren bir eşitsizlik içermektedir. Kentsel çelişkiyi ortadan kaldıracak, yeniden dağıtımcı uygulamalarla süreci adil ve sosyal adaletli bir şekilde sürdürecekt, en yoksul kesimi sistem içine çekip, bu kesimin kaynaklardan ve zenginlikten yeteri ve gerekli kadar pay almasını sağlayacak düzenlemelere ve uygulamalara gereksinim vardır. Bunun için teknolojik gelişmenin bu durumu iyileştirici yönlerine olan desteğin ve vurgunun arttırılması gerekirken, yeni eşitsizlikler üretmesi de engellenmelidir.

KAYNAKÇA

- Bora, A. Üstün, İ. Bora, Tanıl. Erdoğan N. (2011). *Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliğine Genel Bir Bakış. Boşuna Mı Okuduk? Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği*. İstanbul: İletişim.
- Drucker, Peter F. (1993). **Kapitalizm Sonrasında Toplum**. (Çev. Zülfü Dicleli). İstanbul: Türk Henkel Dergisi Yayınları.
- Göymen, K. (2004a). “Yerel Kalkınma Önderi ve Paydaşı Olarak Belediyeler”. **Yerel Kalkınmada Belediyelerin Rolü**. Uluslararası Sempozyum. İstanbul: Pendik Belediyesi Kültür Yayını.
- Göymen, K. (2004b). “Yönetişim-Sosyal Sermaye”. **Sivil Toplum**. Yıl 2. S. 6–7.
- **IULA**. (2002). Sürdürülebilir Kalkınma ve Yönetişim BM Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi İstanbul: Türkiye Ulusal Raporu Tema III.
- Kalaycıoğlu, E. (2004). “İstanbul’da İyi Yönetişim: Bir Model Tasarımı”. **Yerel Kalkınmada Belediyelerin Rolü**. Uluslararası Sempozyum. İstanbul: Pendik Belediyesi.
- Kesgin, B. (2008). “Yoksulluğa Yerel Müdahale ‘Sosyal Belediyecilik’ Karşılaştırmasında Eminönü ve Beşiktaş Belediyeleri Örnekleri”. Marmara Üniversitesi SBE. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Laçiner, Ö. (2002). Sonsöz Yerine: Bir Süreç ve Durum Olarak Yoksullaşmayı Sorgulamak”. **Yoksulluk Halleri**. Necmi Erdoğan (Ed.) İstanbul: WALD.
- Postman, N. (2006). **Teknopolis**. (Çev. Mustafa Emre Yılmaz). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Sassen, S. (1998). **Globalization and its Discontents**. Newyork: The New Press.
- Sennett, R. (2002). **Karakter Aşınması, Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri**. (Çev. Barış Yıldırım) İstanbul: Ayrıntı.
- The Economist, Yıl 2001, S. 9. London.
- WACAP. www.ch.undp.org/wacap.html, 10 Nisan 2010.

YEREL YÖNETİMLER ARASI İŞBİRLİĞİ MODELLERİ: TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDEKİ YEREL YÖNETİM BİRLİK- LERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

INTER LOCAL GOVERNMENTS COOPERATION MODELS: AN INVESTIGATION UPON THE LOCAL GOVERNMENT UNIONS IN TURKEY AND EUROPEAN UNION COUNTRIES

Arş.Gör.Dr. Gökhan ZENGİN

Trakya Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü
g_zengin@yahoo.com

Özet

Günümüzde gittikçe artan kentleşme oranı kentsel sorunlardaki artışı ve yetki karmaşasını da beraberinde getirmektedir. Kentsel yaşamdaki sorunların ivedilikle ve etkin olarak çözülmesi yaşamsal önem taşımaktadır. Kentsel yaşamdan sorumlu yerel yönetimler günümüzde bazı sorunların çözümünde güç birliği yapmak zorunda kalmaktadırlar. Yerel yönetimler arası işbirliğinin kapsamı; altyapı hizmetlerinden bilgi alışverişine oradan da sosyal faaliyetlere kadar çok geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu çalışmanın konusunu da yerel yönetimler arası işbirliği kavramı, türleri ve yerel yönetim birlikleri oluşturmaktadır. Bu amaçla da yerel yönetimler arası işbirliği türleri ve yerel yönetim birliklerine ilişkin hukuksal modeller hem teorik hem de uygulamalarda ortaya çıkan sonuçlarla analiz edilmiştir. Uygulamaların daha iyi anlaşılması amacıyla da Türkiye ve bazı Avrupa Birliği ülkelerindeki yerel yönetim birliklerine örnekler verilmiştir. Örnek verilen ülkelerdeki yerel yönetim birliklerinin yapısı, faaliyetleri ve mali kaynakları karşılaştırma yapılabilmesi açısından önemlidir. Verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinde yerel yönetimlerin işbirliği alanları ve sorumlulukları farklıdır. Avrupa Birliği ülkelerinde bu tür birlikleri kentsel altyapı hizmetlerini gerçekleştirirken, Türkiye’de bu tür faaliyetler gerçekleştirilememektedir. Türkiye’de de yerel yönetimlerin işbirliği yapabilmesinde bir takım yasal engel ve modeller kaldırılmalı, önemli kamusal hizmetlerin yürütülmesinde yerel yönetim birliklerine sorumluluk ve bağılantılı olarak yeterli mali teşvikler sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetimler Arası İşbirliği, Yerel Yönetim Birlikleri, Belediye Birlikleri, Yerel Hizmet Bölüşümü

Abstract

Urbanization level that is increasing highly at present day brings together the increase in urban problems and authority confusion. Solving the problems on urban life fastly and effectively carries a crucial importance. Local governments that are responsible for urban life have to make union of their forces in solving some problems at present day. The scope of inter local governments cooperation covers a large range from the basic facilities to exchange of knowledge and social activities. This article covers the inter local governments cooperation concept, types and local government units. With this aim, the types of inter local governments cooperation and forensic models related to local government

unions are analyzed with the results appeared in both theoretical and application. Some examples about the local government unions in turkey and European Union countries are given with the aim of better understanding. Local government unions' structure, activities and fiscal sources of the given countries are important for making comparison. As it can be understood from the examples given, the responsibilities and the fields of local government cooperations in Turkey and European Union countries are different. In EU countries such kind of cooperations processing urban infrastructure services, while in Turkey this kind of activities aren't processed much. Several legal barriers and models should be abolished in cooperation of local governments in Turkey, too in processing important public services, local government unions should take responsibility and connection adequate fiscal incentives should be provided.

Keywords: Inter Local Governments Cooperation, Local Government Unions, Municipality Associations, Local Service Delivery

1. Yerel Yönetimler Arası İşbirliği Kavramı ve Türleri

Dünya genelinde kamu hizmetlerinin büyük bir kısmını üstlenmiş, hemşerileri ile gündelik hayatında sürekli bir iletişim içinde bulunan yerel yönetimler, üzerlerine düşen kamusal görevlerini en hızlı, etkin ve verimli şekilde yerine getirmek zorundadırlar. Ancak uygulamada karşı karşıya kaldıkları çeşitli sorunlar (mali, teknik, personel) bazen kendi örgütleri için üstesinden gelinemeyecek kadar büyük, bazen de büyük bir örgüt ve kaynak ayrılmasına değmeyecek kadar küçük olmaktadır. Yerel yönetimler, alt yapı, ulaşım, kanalizasyon vb. kamusal hizmetlerden, hizmet içi eğitim ve sosyal hizmetlere kadar birbirleriyle ya da başka kurumlarla işbirliğine ihtiyaç duymaktadırlar. Çeşitli kamusal hizmet alanlarında ortak sorunların varlığı da günümüzde yerel yönetimler arasında işbirliği ve koordinasyonunun zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır.

Yerel yönetimler arasında yapılacak işbirliğinin kapsamı ve sınırlarında, ülkelere yerel yönetim/merkezi yönetim yasalarının verdiği yetkiler, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri, demokrasi kültürü ve yaşanan kentsel sorunlara göre çeşitli farklılıklar görülmektedir. Genel olarak yerel yönetimler arasında işbirliğinin kapsamını şu tür faaliyetler oluşturmaktadır: Bilgi alışverişi, yerel yönetim hizmetlerinde standardizasyon, yerel yönetim konusunda eğitim ve araştırma, yerel yönetimler ile ilgili hukuki ve idari düzenlemeler konusunda görüş bildirmek, ülke/bölge plânlarının yapılmasına katılmak, hükümet düzeyinde yerel yönetimler ile ilgilendiren çalışmalara katılmak, uzmanlık gerektiren her konuda danışmanlık ve eğitim vermek, yerel yönetimlerin hizmetlerinde kullanabilecekleri tip projeler ve yönetim modelleri vermek, yerel yönetimlerin planlama çalışmalarına katılmak veya bizzat planlarını yapmak, yerel yönetimlerin mutlaka bir kaçının bir araya gelerek kuracakları tesisleri yapacakları yatırımları ve altyapı hizmetlerini ortaklaşa yapmalarını sağlamak, birçok yerel yönetimi ilgilendiren ama yerinde çözülmesi gereken sorunlara çözümler bulmak sayılabilir (Ünlü, 1984: 21).

Türkiye'de 2000'li yıllar öncesinde ortak yerel gereksinimlerin kanalize edilip bir örgüte dönüştürülmesi, özellikle ilçelerde merkezi yönetimin yöneticilerin

yönlendirici veya teşvik edici davranışlarıyla gerçekleşmekteydi (Zengin, 1999: 93).¹ 1975 yılında Türkiye çapında yapılan bir araştırmada, işbirliğini doğuran yerel gereksinim etmenlerine vali ve kaymakamların verdiği cevaplar şöyledir (Gönül, 1977: 126-130):

1. Ortak hizmet ihtiyacı:	%100
2. Parasal güç sağlama:	%90
3. Alan itibariyle etkenlik:	%65
4. Sosyal yardım sağlama:	%62
5. Ortak davranış biçimleri geliştirme:	%46
6. Kültür-egitim hizmetleri:	%37
7. Dış kredilerden yararlanma:	%37
8. Siyasi ağırlık sağlama:	%34
9. Kamuoyu oluşturma:	%34

Yerel yönetimlerin işbirliği yapabilmesi için bir takım birleştirici organizasyon biçimlerine ve örgütlere ihtiyaç vardır. Doğal olarak yerel yönetimler arasındaki işbirliği, her ülkenin kendi tarihsel, sosyolojik ve yönetsel yapısı içerisinde farklı şekillerde gelişen yerel yönetim anlayışına göre oluşmaktadır. Yerel yönetimlerin işbirliği yapmasında en yaygın görülen organizasyon türü, “birlik” kurmaktır. Fakat birlikler, yerel yönetimler arasında işbirliğinin olmazsa olmaz koşulu da değildir. Literatürde yerel yönetim birimlerinin kendi iradeleri ya da yasal bir takım zorunluluklar sonucu “birlik” oluşturması dışında işbirliği yapabilmesinin başka yöntemleri de bulunmaktadır. Bu konuda literatürde genel olarak kabul görmüş yöntemler; birleşmeler (amalgamation) ve geçici işbirlikleri/ortak komiteler ve kardeş kentlerdir (Yeter ve Özhan, 1995: 8).

Birleşmeler; çeşitli sebeplerle güçsüz duruma gelen yerel yönetimlerin gerek nüfus gerek alan itibariyle büyüyerek görev, sorumluluk ve kaynak yönünden etkinleştirilmesi amacıyla gerçekleştirilmektedir. Bu yöntemde, bir yerel yönetim birimi komşu yerel yönetim birimine katılarak tüzel kişiliğini kaybetmektedir. Bir diğer birleşme şekli ise, birden fazla birimin bir araya gelerek yeni bir yerel yönetim birimi oluşturmasıdır. Oluşan yeni biriminin yasal statüsü kendisini meydana getiren birimlerden farklı olmaktadır (Yeter ve Özhan, 1995: 8-10).

Birleşme ve katılmalar halkın iradesi dışında yapıldığı için demokrasinin temellerinden olan halka yakınlık (subsidiarite)² ilkesine de ters düşmesi yönünden

¹ Kaymakamların teşvikiyle kurulan ya da faaliyetlerine yön verilen, “Köylere Hizmet Götürme Birlikleri” bu konuya en güzel örneklerdir. Bu konuda ayrıntılı bir bilgi için bkz., Turan Eren, (1992), “Kırsal Kalkınmada Bir Model-Köylere Hizmet Götürme Birliği: Malkara Uygulaması”, Türk Belediyecilik Derneği yayını, Ankara; Eyüp Zengin, (1994), “Mülki İdare Amirleri ve Yerel Yönetim Birlikleri”, Türk İdare Dergisi, Aralık, s. 405; Kara ve Palabıyık, (2006), “Mahalli İdare Birlikleri Kanunu - Toplum Kalkınması ve Çanakkale Köy Birlikleri”, Mart, s. 450.

² Subsidiarite (Yerindenlik): Avrupa Birliği uygulamasında 1992 Maastrich Andlaşması'nda ortaya konan bir ilkedir. Bu kavramın kelime anlamı; ikincil olma, yedek olma. Bu ilkeye göre, bir yetki ya da sorumluluk halka en yakın birimler tarafından yerine getirilir. Eğer bu en yakın birimler (eyalet, belediye) bu yetki ve

eleştirilmektedir. Birleşme ve katılmaları destekleyenler ise bu yöntemin optimâl bir hizmet alanı oluşturabileceği görüşündedirler (Topal, 2001: 56-57).³ 1960'lı ve 1970'li yıllarda birçok Avrupa ülkesinde (İtalya, İspanya, İsveç, Norveç) gerçekleştirilen "mahalli idareler alan reformuyla" amaçlanan bu idi. Bu ülkeler reform hareketinin faydalarını görmüşler ve yerel hizmetlerde etkin ve verimli sonuçlara ulaşmışlardır (Yeter ve Özhan, 1995: 10; Özyurt ve Topal, 1999: 93).

Örneğin, eski Federal Almanya Devleti'nde, 1965–1977 yıllarında gerçekleştirilen "Mahalli İdareler Alan ve İdari Reformu" ile 24.371 olan belediye sayısı birleştirme yöntemiyle 8514'e inmiştir (Yeter ve Özhan, 1995: 15). Finlandiya'da alan birleştirmesi uygulaması yakın zamana kadar devam etmiştir. Küçük yerleşimlerin mali yetersizliği ve büyük yerleşim birimlerine doğru artan iç göç nedeniyle, 1997'de 452 olan belediye sayısı 2007 yılında 416'ya düşürülmüştür (www.kunnat.net/24.04.2007). Benzer bir uygulama da, Türkiye'de yapılmaya çalışılmıştır. 22.03.2008 tarih ve 26824 Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren "5747 sayılı Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması Ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" ile 3 bin 225 olan belediye sayısı 2 bin 101'e indirilmesi ile 862 belediyenin tüzel kişiliğine son verilmesi ve büyükşehir belediyelerine özgü bir tür olan "ilk kademe belediyeleri" ortadan kaldırılması hükmü bağlanmaya çalışılmıştır. Fakat, 31.10.2008 gün ve 2008/153 sayılı Anayasa Mahkemesi kararı ile sözü edilen kanunun bazı maddeleri iptal edilmiştir (Geçici 1. Madde ve Ekli 44 sayılı liste).⁴ Yüksek (Anayasa ve Danıştay) Mahkemelerce alınan kararlara göre bu reform tam anlamıyla uygulanamamıştır. Çünkü 2009 yerel seçim sonuçlarına göre kapatılması düşünülen belediyeler kapatılamamıştır. Sadece ilk kademe belediyeleri kaldırılabilmiştir.

---

sorumluluğu yerine getiremeyecek derecede zorlanıyorsa ya da bütçesini aşırıya çıkarırsa zaman bir üst yetkili makama başvurur.

³ Yerel yönetimlerde optimal hizmet alanı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz, A. Kadir Topal, (2000) "Optimal Yerel yönetim Büyüklüğü ve Belediyelerin Konsolidasyonu, MİGM Yayını; Selçuk Yalçındağ, (1996) "İl Sistemi mi Geniş Alan Yerel Yönetimi mi; Türkiye'de İl Sayısını Artırmak Yerel Düzeyde Daha Çok "Ekonomi ve Daha Çok Demokrasi." Getirir mi?" Friedrich Ebert Vakfı Yayını; Renzo Bonanzi, (1995), "Italian Experience in The Setting Up and Operation of Sub-Municipal Authorities. The Size of Municipalities, Efficiency and Citizen Participation. CDLR, No; 56, Council of Europe; M. Carey, A. Srinivasan and Strauss.Robert P., (1996), "Optimal Consolidation of Municipalities: An Analysis of Alternative Designs". Socio- Economic Planning Science, Vol: 30, No: 2.

⁴ Anayasa mahkemesi kapatılan 863 belediye için 3 seçenek bir yol izledi. Buna göre: 1. TÜİK son nüfus sayımı sonucuna karşı dava açanlar, 2. Yasa'nın yürürlüğe girdiği 22.3.2008 tarihinden önce 5393 sayılı Yasa'nın 8. maddesi uyarınca yapılan katılma işlemi ile nüfusu 2000'in üzerine çıkanlar, 3. "Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın önerisi ve Bakanlar Kurulu kararı ile ilan edilmiş turizm bölge, alan ve merkezleri ve kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri" kapsamında kalanlar ile "Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nca saptanan 2008 yılı turizm öncelikli yöreler" listesinde yer alanlar belediyeler için kanun'un uygulamasını durdurdu. Ayrıca, ve Danıştay 8. Dairesinin 19/12/2008 tarih, E: 2008/4826, K: 2008/8384 sayılı kararı, Anayasa Mahkemesinin kararını bir anlamda onamıştır. YSK ise 24.12.2008 tarih ve 329 No'lu kararında, Nüfus sayımı sonuçlarına karşı dava açan tüm belediyelerin 2009 yılı Yerel Seçimlerine katılabileceğine karar vermiştir.

Bu kanundan önce 3225 olan belediye sayısı ancak 2951'e düşmüştür (<http://www.mahalli-idareler.gov.tr/14.12.2009>).

Geçici işbirliği; yerel yönetimlerin tüzel kişiliklerine dokunmadan onların geçici bir hukuki yapılanma içinde bir araya gelmelerini ifade eder. Birden fazla yerel yönetim biriminin kamu veya özel hukuk kurallarına göre faaliyette bulunacak şekilde şirket kurmaları ya da bir vakıf etrafında birleşmeleri yahut ta herhangi bir konuda çalışma grubu ya da geçici protokoller oluşturmaları da geçici işbirliğinin örneklerindedir (Yeter ve Özhan, 1995: 8-10). Birkaç belediyenin veya köyün bir araya gelerek protokolle bir çöp toplama kamyonu veya arozöz almaları geçici işbirliğine uygun bir örnektir. Gerçekleştirilmek istenilen amacın büyüklüğüne ve niteliklerine göre işbirliği yönteminin hukuki ve maddi şartları belli olacaktır. Bu şartların/sınırların neler olacağı bazı ülkelerde mevzuatla belirlenirken bazı ülkelerde yerel yönetimlerin serbest iradesine bırakılmaktadır (Yeter ve Özhan, 1995: 10). Bu tür işbirlikleri, merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında ya da yerel yönetimler arasında gerçekleşebilir.

Geçici işbirliği için hazırlanan “ortak komiteler” ya da “kurullar”, yönetimler arasında çeşitli protokoller imzalayarak gerçekleştirilir. Fakat bu protokollerin bazıları herhangi bir kurumsal niteliği olmayan geçici işbirlikleridir. Örneğin, iki belediye protokol imzalayarak çöplerini ortak bir alana dökebilir ya da ortak iş makinesi alıp kullanabilir. Fakat bu protokoller çoğunlukla kısa süreli veya siyasi ve ekonomik sebeplerle işbirliğinin bozulmasına daha yatkın olmakta ve yaptırımsız kalmaktadırlar (Yeter ve Özhan, 1995: 8-9). Bu tür yerel işbirliği yöntemi bilhassa Kuzey Avrupa ülkelerinde çok sık rastlanan bir modelidir. Bu modelin etkin hizmet üretebilmedeki başarısı, ülkelerin yerel yönetimlerinin özerklik dereceleriyle doğru orantılıdır. Yerel yönetimler arasında bu tür geçici işbirliklerine Türkiye’de pek rastlanmamaktadır. Geçici işbirliği yönteminin kurumsal haline en ideal örneklerden biri, Finlandiya’daki hastane işletmeleri ve yaşlı bakımı hizmetleri için oluşturulan, belediyeler arası “ortak komitelerdir” (joint municipal authority).

Yerel yönetimler arası işbirliği yapma yöntemlerinden “birlik” oluşturmak kadar yaygın görülen bir yöntem de “kardeş kent” uygulamalarıdır. İki farklı kentin (yurt içi ya da yurt dışı) eşleştirilmesi (twinning) anlamına gelen kardeş kent uygulaması; iki kent belediyesinin birlikte hareket ederek, önlerindeki problemlerle beraber yüzleşmeleri ve dostça ilişkiler kurmaları biçiminde tanımlanmaktadır (www.avrupa.info.tr/; 04.05.2008). Kardeş kent ilişkilerinin niteliği ve içeriği konusunda 9 Eylül Üniversitesi tarafından 2003 yılında yapılan bir araştırma Türkiye’de kardeş kent uygulamalarını anlayabilmek açısından önemlidir. Araştırmaya katılan belediye başkanları ve mülki idare amirleri, yurtdışı belediyeler ile kardeş kent ilişkilerine destek verme sebeplerini önem sırasına göre maddelerdeki gibi sıralamışlardır (Toprak, 2004: 4):

1. Sosyal ve kültürel işbirliği: %64,3,
2. Bilgi ve teknoloji alışverişi ile karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamak: %57,1,
3. Toplumun çeşitli kesimlerine yönelik faaliyetler: %50,
4. Belediye hizmetleri ile ilgili gelişen yöntemler: %42,9,
5. Çevre sorunları: %39,3,

6. Ucuz makine parkı kurabilmek: %14,3,
7. Hukuki teşvik: %10,7,
8. Siyasi teşvik: %7,1

Anket sonuçlarının gösterdiği gibi ülke dışı kentlerle kardeşlik kurmada sosyo-kültürel nedenler, çevre duyarlılığı ve temel belediyeçilik hizmetlerinin üstündedir. Uygulamada da geçerli olan, daha çok kültürel çalışmalarını ilerletmek için sınır ötesi işbirliğine gidildiği görülmektedir.

2. Yerel Yönetim Birlikleri

Hızla artan kentsel gelişmeler karşısında artan kamusal hizmet ihtiyaçları nedeniyle kırsal veya metropoliten alanların yönetiminde çeşitli seçenekler ve yeni yönetim modelleri geliştirilmiştir. Yerel yönetim ve özellikle belediye birlikleri metropoliten alanların yönetimi için önerilen 6 yönetim modelinden⁵ biridir (Bourne, 1999: 12). Burada yönetim seçeneklerinde önerilen “birlikler”, yerel yönetimler arasında, yerel yönetim ve varsa orta kademe yönetimler (eyalet, bölge yönetimi gibi) arasında ya da yerel yönetimler ile özel kuruluşlar arasında oluşturulabilen tüm birlikleri kapsamına almaktadır (Bourne, 1999: 17).

Genel tanımıyla yerel yönetim birlikleri; yerel yönetimler arasında yürütülen işbirliğinin süreklilik kazanan ve kurumsallaşan biçimidir. Başka bir ifadeyle yerel yönetimlerin hizmet uygulamalarında ortaya çıkan pratik bir teşkilatlanma ve çözüm üretme mekanizmasıdır (Özhan ve Yeter, 1995: 9). Özellikle de bütçe imkânları yetersiz olan yerel yönetim birimlerinin bir araya gelmesi ile iş ve hizmet üretme mekanizmasının harekete geçirilmesi bu uygulamanın ortaya çıkış noktasıdır (Can ve Yıldız, 2002: 116). Yerel yönetim birlikleri, yerel yönetimler arasında yapılan işbirliği kapsamına giren bütün konularda ve ilgili ülkenin tanıdığı yasal sınırlar dâhilinde faaliyet gösterebilirler. Bileşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) bünyesinde yapılan bir çalışmada, Avrupa Birliği ülkelerinin yerel yönetim birliklerinin faaliyet alanları incelenmiştir. Buna göre AB ülkelerinin yerel yönetim birliklerinin faaliyet gösterdikleri alanlar ve bu faaliyetlere tahsis ettikleri kaynaklar Tablo 1'deki gibidir (www.europeandcis.undp.org/: 16.09.2008):

⁵ Metropoliten alanların yönetimi için önerilen diğer 5 yönetim modeli şunlardır: **1.** Mevcut yerel yönetime onu çevreleyen ve yeni gelişen kentsel alanları katmak, **2.** Yeni kentsel gelişme alanının ya da komşu kentlerin birleştirilmesi, **3.** Hizmet sunumu için bölgesel idare veya kurulların oluşturulması (gönüllü ya da zorunlu katılım), **4.** Yetki ve hizmet sunumunun merkezileştirilmesi, **5.** İki kademeli bir yönetim yapısının oluşturulması (Bu modelde alt kademe yönetimi yerel seçim ile, üst kademe yönetimi ise atama ile göreve gelmektedir). Metropolitan alan yönetimi hakkında detaylı bir bilgi için bkz: Lefebvre, C. (1998), “Metropolitan Government and Governance in Western Countries: A Critical Review”, **International Journal of Urban and Regional Research**, Volume 22 Issue 1, p. 9-25.

Tablo 1: AB Ülkelerinde Yerel Yönetim Birlikleri Faaliyetleri ve Tahsis Edilen Kaynak

Faaliyet Konuları	Tahsis Edilen Kaynak
Lobicilik ve uluslararası işbirliği	% 50
Yerel yönetimlere finans tedariki	% 40
Çevresel politikalar	% 40
Sosyal hizmetler	% 15
Eğitim	% 14
Genel konular	% 14
Kent içi taşımacılık	% 12
Kent plânlama	% 10
Kültürel işbirliği	% 8
Üye deneyimlerinin aktarımı	% 10
Sağlık	% 9
Haberleşme	% 6

Kaynak: <http://www.europeandcis.undp.org/governance/lgdc.ppt>: 8, 16.09.2008.

Tablo 1’den de anlaşılacağı gibi AB ülkelerinin yerel yönetim birlikleri lobiciliğe, yerel yönetimlere kaynak sağlamaya ve ortak çevresel politikalar oluşturmaya diğer alanlardan daha çok kaynak tahsis etmektedirler. Dünya genelinde yerel yönetim birliklerinin kuruluş amaçlarını temelde 3 başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar;

1. Ölçek ekonomileri ile hizmet sunumunda etkinlik,
2. Çevre koruma ve planlama-havza düzeyinde çevre yönetişimi,
3. Kırsal kalkınma ile kırsal-bölgesel eşitsizliklerin azaltılması

Bu amaçlar içerisinde en öne çıkan amaç ise ölçek ekonomilerinin faydalarından yararlanılarak kentsel hizmet sunumundaki etkinliktir. Özellikle az nüfuslu belediyelerde bazı yerel hizmetler mali kaynak ya da teknik personel eksikliği sebebiyle yapılamamaktadır. Yönetimler arası işbirliği ile bazı sorumluluklarda optimâl bir hizmet alanını sağlamak için yönetimler arasında hizmet antlaşmaları ya da hizmet birlikleri oluşturulabilir. Hizmet antlaşmalarında, hizmeti sunan yönetim ile hizmeti alan yönetim, arasında bir sözleşme gerçekleşmekte ve hizmet alan yönetim karşılığında diğer yönetime ödeme yapmaktadır (Güner, 2007: 53). Hizmet birlikleri ise daha uzun süreli hizmet antlaşmalarının yapılmasıyla oluşmaktadırlar. Avrupa ülkelerindeki bazı belediyeler, kuruluş maliyetleri sebebiyle belediye birlikleri yerine hizmet birlikleri oluşturmayı tercih etmektedirler.

Hizmet alanları ise genellikle acil yardım, ilk derece sağlık hizmetleri ve itfaiye olmaktadır.

Macaristan uygulaması bilhassa küçük belediyelerin hizmet birlikleri kurmasına iyi bir örnektir.⁶ Macaristan'daki Hajdu-Bihar Birliği (Katı-Atık Toplama ve İşleme Yönetim Projesi dâhilinde), hem başarılı bir belediyeler arası işbirliği uygulaması hem de benzer konumdaki belediyelerin altyapı projelerine gelecekte ışık tutacak bir uygulama olarak kabul edilmektedir. Macaristan'da, 1990'da çıkarılan yerel yönetim yasası ile 3,163 yerel idare oluşturularak çok parçalı bir yapı oluşmuştur. Fakat merkezi hükümet nüfusu 1.000'in altındaki yönetimlere mali yardım yapmamaktadır. Biriken ve taşınamayan katı-atıklar nedeniyle bir hizmet birliği oluşturulmuştur (www.urban.org/; 03.01.2008). Macaristan hükümeti altyapı projeleri için birleşen belediyeleri teşvik amacıyla birliklere proje maliyetinin %10'unu sübvansiyon vermektedir. Bu birlik proje maliyetinin %20'sini kendi kaynakları ile kalan %70'ini ise bankalardan uzun vadeli kredi alarak karşılamıştır (www.urban.org/; 03.01.2008).

Başka bir kapsamlı çalışmada, sekiz Avrupa Birliği ülkesinin belediye birlikleri incelenerek elde edilen verilere göre merkezi hükümetin belediye birlikleri kurulmasını harekete geçirmek konusunda üç tür teşvik metodu uyguladığı ortaya çıkmıştır (Hulst, vd., 2008: 4-16):

1. Finansal Teşvikler: Sübvansiyonlar genellikle, kurulan birliğin yönetsel harcamalarına katkı payı şeklinde ya da bazı ülkelerdeki yarı-bölgesel otoritelere yerel vergi toplama hakkı şeklinde uygulanmaktadır. Örneğin, İtalya'da, Emilia-Tuscany bölgesindeki birliklerin bazılarının yönetim giderlerinin %20'sine sübvansiyon verilmiştir. Finlandiya'da ise başlangıç maliyetlerine finansal destek verilmektedir. Bu ülkede 2007 yılında 20 başvurunun 6'sına verilen sübvansiyon rakamı 950.000 Euro'dur (Haveri ve Airakasinen, 2007: 41-42). Yine Finlandiya'da 2001 yılında ilk derece sağlık hizmetlerinin karşılanması için 100 ortak komiteye verilen 16 milyon Euro ve Hollanda'da çevresel koruma için nüfusu 70.000'in altında olan belediyelere verilen parasal destektir (Haveri ve Airakasinen, 2007: 43; Hulst ve Montfort, 2007: 142-143). Yerel vergi toplama uygulaması da iş (single business tax) ya da emlak vergilerinden birini alma yetkisi ile getirilmektedir. Örnekleri 1992 ve 1999 yıllarında Fransa'da yeni kurulan "Kentsel Topluluklara (Comunnite Urban)" ve "Birleşmiş Topluluklara (Communité Agglomération)" verilen belirli süreli vergi alma hakkıdır (West, 2007: 72).

2. Yasal Teşvik ve/veya Zorunluluklar: Bu yöntemin; bazı yasal sınırların kaldırılması, bazı hizmetler içi zorunlu komiteler oluşturulmasını içermektedir. Örneğin İtalya'da, 1999 ulusal düzenlemeleri ile belediye birliği kurmada aranan izni minimum şartlar kaldırılmış (farklı illerdeki belediyelerin birliğe katılabilmesi)

⁶ Ayrıca, Macaristan yerel yönetimler yasasının birlikler kısmını düzenleyen 3. bölümünün 43. maddesine göre belediye ve diğer birlikler kurumsal hizmet kalitesini arttırmak için çeşitli merkezi kamu kurumları ve enstitüleriyle antlaşmalar imzalayabilirler (T.C.Dışişleri Bakanlığı BAGMY, 2004).

ve belediye birliği sayısında büyük bir artış yaşanmıştır (Hulst, vd., 2008: 7-19). 2001 ve 2003 yılında yapılan yasal düzenlemelerle, Finlandiya’da belediyeler arası ortak kurullar tarafından yerine getirilen acil servis ambulans taşımacılığı, kurtarma ve itfaiye hizmetlerinde, aynı bölgede bulunan belediyelere, kurulmuş ortak komitelere katılma zorunluluğu getirilmiştir (Haveri ve Airakasinen, 2007: 40).

3. Yetki Devirleri (Delegation): Bu teşvik yönteminde; il ya da bazı özerk (otonom) bölge yönetimlerine ait olan bazı yetki ve görevler belediye birliklerine ve ortak komitelere aktarılmaktadır. Aktarılan bu görevlerden en önemlisi bölgesel plânlama ve çevre düzeni plânlama yetkileridir (Hulst, vd., 2008: 16). Örneğin, Fransa’da 1999’daki yasal düzenlemelerden (Chevenement Law) sonra arazi ve bölge plânlama “Kentsel Topluluklar”ın (Communauté de Urbanies)⁷ sorumluluğuna bırakılmıştır (Keller, 2007: 15; West, 2007, 11-12).

Avrupa Komisyonu-Yerel ve Bölgesel Demokrasiler Komitesi (CDLR) tarafından 2007 yılında hazırlanan ve 22 Avrupa ülkesinin belediyeleri arasındaki “*en iyi işbirliği*” uygulamalarını ortaya koyan bir rapora göre; Avrupa’da belediyeler arası işbirliği türleri 3 ana model etrafında toplanmaktadır. Buna göre (CDLR, www.coe.int/t/dgap/: 15.12.2008):

1. Kamu Hukuku Modeli: Bu modele göre belediyeler arası işbirliği kamu hukukuna göre belirlenmiş türleri vardır. Bunlar saf tür “belediye birlikleridir”. İşbirliğinin tarafları mutlak olarak kamusal niteliklidir. Temel kamu hizmetlerinin (alt-yapı vb.) görülmesi için yapılan bu işbirliğinde; finansal ve yönetsel kaynaklarla, denetim gücü merkezi hükümetin denetimindedir. Genellikle çok parçalı ve çok sayıda yerel yönetim birimine sahip ülkelere görülen bir modeldir. Bu modeli uygulayan ülkelere örnek olarak; Fransa, İspanya ve Portekiz verilmektedir.

2. Özel Hukuk Modeli: Belirli kamusal yasalarla sınırlandırılmamış çeşitli işbirliği biçimlerini içeren bir modeldir. Kanalizasyondan, katı atık yönetimine; sosyal hizmetlerden, acil kurtarma hizmetlerine birçok kamusal hizmeti yerine getirilebilir. Özel hukuk hükümlerine göre hazırlanan, antlaşma ve sözleşmelere göre kurulan işbirliğinin tarafları, belediye şirketleri ile özel şirketlerdir (kamusal hizmet veren). Kısıtlı yasal ve mali denetime sahiptirler. Bu tür işbirliklerini uygulayan ülkelere örnek olarak; İngiltere, Çek Cumhuriyeti ve Bulgaristan verilmektedir.

3. Kamu-Özel Hukuk Ortaklığı Modeli: İki modelin arası özelliklere sahiptir. Ortaklık belediye ya da diğer yerel yönetimlerin kendisi ya da iktisadi teşebbüsleri ile özel şirketler arasında kurulan işbirlikleridir. Faaliyet alanları elektrik, su,

⁷**Kentsel Topluluklar (Communauté de Urbanies):** İlk olarak 1960’larda kurulmaya başlanmış ve yeni düzenlemelerle de varlığını sürdürmüştür. Örnek olarak Strasbourg, Lyon ve Lille’de örnekleri görülmüştür. Bu yapı bazı kentsel alan içinde kalan belediyelerin birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. (K. West, 2007, “Inter Municipal Cooperation in France: Incentives, Instrumentality and Empty Shells: s. 12).

havagazı, liman işletme gibi büyük ölçekli kamusal yatırımları kapsamaktadır. Avrupa'nın çoğu ülkesi bu modeli uygulamaktadır. Bu modelin en iyi uygulayan ülkeler de; Almanya, İtalya, Danimarka, Hollanda ve İsveç'tir. Yine bu rapora göre (CDLR) hangi modele göre kurulursa kurulsun, Avrupa'da belediyeler arası işbirliği temelde, birimler arasında kurulan; tek amaçlı hizmet antlaşmaları (single-purpose service agreement) veya çok amaçlı hizmet antlaşmaları. (multi-purpose service agreement) üzerine inşa edilmiştir. Ve belediyeler arası işbirliğinde, her ülkenin farklı hizmet alanlarında başarılı uygulamaları görülmektedir. Örneğin, Almanya'da belediye-özel sektör ortaklığı biçiminde kurulan işbirliğinde, kanalizasyon ve su dağıtım hizmetleri alanında başarılı görülürken (Wetzlar Kanalizasyon Birliği, Merkezi Hesse Su Birliği); Norveç'te elektrik dağıtım hizmetlerinde başarılı uygulamalar görülmektedir (www.coe.int/15.12.2008). Yerel yönetim birlikleri ölçek açısından ise şöyle sınıflandırılabilir: Kent ve Metropoliten Alan Ölçeğinde Yerel Yönetim Birlikleri, Bölge Ölçeğinde Yerel Yönetim Birlikleri, 3.Ulusal Ölçekte Yerel Yönetim Birlikleri, Uluslararası Ölçekte Yerel Yönetim Birlikleri (Ünlü, 1993: 23-28; Zengin, 1999: 68-77).

3. Türkiye'de Yerel Yönetim Birlikleri

Yerel yönetim birlikleri, 26.05.2005 tarih ve 25842 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 5355⁸ sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu (MİBK) ile kendi organik kanununa kavuşmuştur. Daha önceleri kurulan yerel yönetim birlikleri, 1960 Anayasası, 1982 Anayasası, 1580 sayılı Belediye Kanunu ve 3030 sayılı Büyükşehir Belediyesi Yönetimi Hakkında Kanun gibi kanunlara dayanılarak kurulmaktaydı.

5355 sayılı Kanun ile getirilen yeni düzenlemeler ise şu şekildedir:

1. Bazı önemli projelerin yürütülmesi açısından kurulan birliğe katılmak zorunlu hale getirilmiştir: Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'nda (MİBK) birlik kurma konusunda genel bir serbestlik bulunsa da; "Su, atık su, katı atık ve benzeri alt-yapı hizmetleri ile çevre ve ekolojik dengenin korunmasına ilişkin projelerin zorunlu kılması durumunda; Bakanlar Kurulu, ilgili mahallî idarelerin, bu amaçla kurulmuş birliğe katılmasına karar verebilir (5355. md. 4)" denilerek bazı projeler için birliğe katılmak ya da birlik kurmak mecburi hale getirilmiştir. Ayrıca, bu fıkrada belirtilen birliklerden ayrılma da Bakanlar Kurulu'nun iznine bağlanmıştır.

⁸Geçici hükümleriyle 26 maddeden oluşan Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'nun (5355) genel gerekçesinde: "yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde geleceğin belirsizliklerine karşı hazırlıklı olma, hızlı karar alma, sorunlara süratle çözüm üretme ve değişime uyum sağlayabilmek için mahalli idarelerde bir değişim ve dönüşümün gerekli olduğu ve bu nedenle yerel yönetimlerde aşırı bürokratik yapının kaldırılması, çalışma yöntem ve süreçlerinin sorgulanması gerekliliğine" dikkat çekilmektedir (Başbakanlık, MİBK Gerekçesi 2004).

2.Genel amaçlı ve amacı açıkça belirtilmeyen birlik kurulmasına izin verilmemektedir: MİBK'dan önce amacı net bir biçimde belirtilmemiş-genel amaçlı birlikler kurulmuştur (Sayın, 2006). Bu kanunda, “Mahallî idarelerin bütün görevlerini kapsayacak şekilde genel amaçlı veya amacı açıkça belirlenmemiş birlik kurulamaz (5355. md.4)” denilerek birliklerin kuruluş amaçlarına bir takım kısıtlanmalar getirilmeye çalışılmıştır.

3.Birliklerin hak ve yetkileri açıkça tanımlanmaktadır: Yerel yönetim birliklerinin, tüzüklerinde birliğe devredilmesi öngörülen mahallî müşterek nitelikli hizmetlere ilişkin olarak üye mahallî idarelerin hak ve yetkilerine sahip oldukları belirtilmektedir (5355. md.6).

4.Maddi açıdan yaptırım gücü getirilmiştir: Bu kanundan önce, birliğe karşı mali yükümlülüğünü yerine getirmeyen üye idareye herhangi bir yaptırım bulunmaktaydı (Palabıyık ve Kara, 2008: 234). Bu kanunun 21. maddesinde birlik üyesi mahallî idarelerin; “... ödemeleri gerekli miktar, birliğin başvurusu üzerine bu idarelere genel bütçe vergi gelirleri tahsilâtı toplamı üzerinden ayrılan paydan, bu payların dağıtımını yapan kuruluş tarafından kesilerek alacaklı birliğe ödenir” denilerek bir yaptırım getirilmiştir. İçişleri Bakanlığı, Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'nun öngördüğü birlik çeşitlerini ise şu şekilde sıralamıştır (www.mahalli-idareler.gov.tr/: 10.08.2009):

1. Zorunlu Birlikler: 5355 sayılı Kanun'un 4. maddesinde yer alan hükme göre çevre, katı-atık, ekolojik dengenin korunması projelerinin zorunlu kılması ile oluşturulan yerel yönetim birlikleridir. Bu birliklerin yaygın kullanılan adı “Çevre-Altyapı Hizmet Birlikleridir”. Kurulan bu birliklerin bazılarında Çevre ve Orman Bakanlığı bir takım finansal teşvikler vermektedir. Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü 2010 yılı verilerine göre bu şekilde kurulan birlik sayısı 125'dir (MİGM, http://www.mahalli-idareler.gov.tr/Mahalli/Dokumanlar/birlik_listesi.xls, 2011).

2. Turizm Altyapı Hizmet Birlikleri⁹: Bu birliklerde genellikle turizm bölgele-
rindeki altyapı ihtiyaçlarını birlikte giderebilmek amacıyla kurulmaktadır. Bu birliklere Turizm ve Kültür Bakanlığının birtakım teşvikleri bulunmaktadır. MİGM 2011 yılı verilerine göre kurulmuş 70 adet Turizm Altyapı Hizmet Birliği mevcuttur (MİGM, 2011). Bu tür birliklere örnek olarak; Mariç-Belbir (Marmaris Belediyeler Birliği) ve GATAB (Güney Antalya Turizmi Geliştirme ve Altyapı İşletme Birliği) verilebilir.

3. Köylere Hizmet Götürme Birlikleri (KHGB): Bu birlikler bir ilçe sınırları içerisinde bulunan ve birbirlerine komşu olan köy yerel yönetimlerinin bazı

⁹13.01.2007 tarih ve 26402 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 5571 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, Seyahat Acenteleri ve Seyahat Acenteleri Birliği Kanunu ile Turizmi Teşvik Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 27 ve 28. maddeleri ile 5355 sayılı MİBK'na eklenen Ek Madde 1 ve Geçici 3. madde ile turizm altyapı hizmet birliklerinin kurulmasına ilişkin düzenleme yapılmıştır.

altyapı hizmetlerini ortaklaşa karşılamak, ilçe yönetimine yürüteceği işler için az da olsa kaynak sağlamak gibi amaçlarla mülki idare amirlerinin teşvik ve yönlendirmesi ile kurulmaktadır (Palabıyık ve Kara, 2008, s 243). 2011 yılı itibariyle 909 adet Köylere Hizmet Götürme Birliği mevcuttur (MİGM, 2011). Bu sayı tüm yerel yönetim birliklerinin sayısının yarısına denk gelmektedir.¹⁰

4. Sulama Birlikleri: Sulama birlikleri, yerel yönetim birlikleri olarak kabul edilseler de aslında teknik bir konu olan ve devlet tarafından yapılan sulama tesislerinin işletilmesi, bakımı ve onarımı ile uğraşmaktadırlar (Palabıyık ve Kara, 2008: 240). Daha önce DSİ ve kapatılan Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen bu tesislerin bakımı ve onarımı 1984 yılından itibaren sayısı hızla artan “sulama birliklerine” devredilmiştir. DSİ, artık sadece tarımsal amaçlı sulama tesislerin “yapımı” ile ilgilenmektedir (Çevikbaş, 2001: 97). Sulama birlikleri, KHGB’nden sonra en fazla sayıda kurulan yerel yönetim birliğidir. 2010 yılı itibariyle Türkiye’de 411 tane “sulama birliği” mevcuttur (MİGM, 2011).

5. Ülke Düzeyinde Kurulan Birlikler: Bu birlikler, “Türkiye Belediyeler Birliği” ve “Vilayetler Hizmet Birliği”dir (MİBK, md. 20).

6. Diğer Birlikler: Bu adla adlandırılan birlikler, karma amaçlı yerel yönetim birlikleridir. Zeytinyağı üreticiliği, hayvancılık ve otobüs işletmesi gibi çok çeşitli alanlarda faaliyet göstermektedirler. Bu birliklerin üyeleri arasında, Turizm Altyapı Birlikleri, Sulama Birliklerinde olduğu gibi herhangi bir yerel yönetim kuruluşundan seçilerek gelmemiş üyeler bulunmaktadır. MİGM, 2011 yılı verilerine göre 21 tane “diğer amaçlı birlik” mevcuttur (MİGM, 2011). Bu birliklere örnek olarak; “Güney Marmara Zeytin Hastalıkları ve Zararlıları İle Mücadele Birliği-Balikesir”, “İzmir Kuş Cennetini Koruma ve Geliştirme Birliği”, “Aydın İli Afet Acil Yardım ve Kurtarma Birliği” verilebilir.

Türkiye’de yerel yönetimler arası işbirliğinde asıl sorun belediye birliklerinin pek etkin olmayan faaliyetleridir. Bu durum Avrupa Birliği ülkelerin belediye birlikleri ile karşılaştırıldığında çok açık ortaya çıkmaktadır. Bunun nedenlerini ve belediye birliklerinin Türkiye’deki tarihsel gelişimini anlatmak biraz da bu çalışmanın sınırlarını aşmak anlamına geleceğinden kapsama alınmamıştır. Kısa-ça değinmek gerekirse; kentsel hayatta çok etkin rol oynaması gereken belediye birlikleri (AB örneği) yasa- kısıtlamalar, yetersiz maddi kaynak güçsüzlüğü, merkezi hükümetin yetersiz desteği ve kimi siyasi çekişmeler gibi nedenlerle uzun zamandan beri kentsel yaşamda önemli roller üstlenmemektedirler. 2010 yılı sonu itibariyle Türkiye’de 63 tane “belediye hizmet birliği” mevcuttur. (MİGM, 2011). Bu birlikler bölgesel çapta kurulanlar (Marmara Belediyeler Birliği, Ege Belediyeler Birliği gibi) yalnızca belediye çalışanlarına yönelik eğitim faaliyeti düzenlemekte, geri kalan birliklerden bazıları ise küçük ölçekli katı-atık toplama ya da park-bahçe güzelleştirme faaliyeti dışında fazla bir şey yapmamaktadır (Zengin, 2010: 145). Oysa AB ülkelerindeki belediye birlikleri ortaklık yoluna giderek kentsel hayatı doğrudan ilgilendiren birçok faaliyette

¹⁰ Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü 2010 yılı verilerine göre Türkiye’de 1793 adet yerel yönetim birliği bulunmaktadır. (MİGM,2011).

bulunmaktadır. Bununla birlikte bu ülkelerdeki belediye birlikleri sorumlulukları kapsamında önemli ölçüde kamusal harcama ve yatırım faaliyeti gerçekleştirmektedir. Bu sebeple aşağıdaki satırlarda AB ülkelerindeki belediye ve diğer yerel yönetim birliklerinin faaliyetlerinden ve yapısından bahsedilecektir.

4. Avrupa Birliği Ülkelerindeki Yerel Yönetim Birliklerine Örnekler

Çalışmanın bu kısmında yerel yönetim birlikleri konusunda Avrupa Birliği ülkeleri arasında referans kabul edilen ülkelerdeki yerel yönetim birlikleri incelenmiştir. Ayrıca, Türkiye ile karşılaştırma yapılabilmesi açısından üniter yapılı ülkelerin (İspanya, Fransa, Finlandiya) örnekleme alınmasına dikkat edilmiştir.

4.2. İspanya'da Yerel Yönetim Birlikleri

İspanya'da devletin yönetimine ilişkin temel düzenlemeler 1978 tarihli İspanya Anayasası ve 1997/6 sayılı Organik Yasa'dır (Tuna, 2003: 225). Bu yasa ile devlet idaresi merkezi idare ve territoryal/bölgesel örgütlenme olarak ikiye bölünmüştür (Esen, 2004: 344). Bölgesel örgütlenme de kendi içinde yerel yönetimler ve özerk bölge yönetimleri (17) olarak ikiye bölünmüştür. İspanya'da bu "özerk bölge yönetimleri" çeşitli finansal, siyasi ve kültürel haklara sahiptirler (Esen, 2004: 347-352; Kılıçer, 1998: 42).¹¹ İspanya'da yerel yönetimler 1985 tarihli temel yasa (RBRL) ile değişik 1999/11 sayılı yasaya göre son şeklini almışlardır. Yerel yönetimler de kendi içinde belediyeler (8098 tane), iller (50 tane), comarcalar, metropol belediyeler, mancomunidades (birlikler) ve çekirdek yerel yönetim birimleri olmak üzere 6'ya ayrılmaktadır (Esen, 2004: 344; Fossas ve Velasco: 96, www.kas.dewfdockas.8271-544-2-30.pdf, erişim t. 08.10.2008).

İspanyada belediye birlikleri "*ortak menfaate yönelik görevlerin yerine getirilmesi için kurumsal işbirliği*" temel felsefesinde yapılanmıştır. Yeni yerel yönetim yasalarına göre belediyeler arası birlikler özendirilmektedir. Bunun başlıca sebebi belediye sayısının çokluğu ve hizmet alanlarının genişliğidir. Belediye birliği kurma kriterleri ise ilgili kanunlarda şu sebep ve kriterler atf yapılarak düzenlenmiştir (T.C. İçişleri MİGM, 1999: 349):

1. Belediyelerin yapılması istenen zorunlu asgari hizmetleri sağlamak için yeterli kaynaklara sahip olmamaları
2. Şehir merkezleri birbiriyle birleşmesi
3. Ekonomik veya idari avantaj sağlayacak önemli sebepler olması.

İspanya'da yerel yönetimler arası işbirliğinde üç tür birimin varlığından söz edilebilir. Bunlardan birincisi, üyeleri salt belediyeler olan "mancomunidades municipalities"; ikincisi il belediye ve comarca¹² yönetimlerinden oluşan "karma

¹¹ Özerk bölge yönetimlerine örnek olarak, Katalonya, Aragon ve Bask Ülkesi verilebilir.

¹² *Comarca*: Özerk yönetimler tarafından, özel, ayrı bir yönetim gerektiren belediyeler üstü ortak çıkarların gerçekleştirilmesi için kurulur. Yerel bir yönetim birimidir. Kurulması içi ya özerk bölge meclisi ya da belediyelerin girişimi gereklidir. Ayrıca, comarcalar birden fazla ili içine alan belediyeleri de bir araya getirerek kurulabilmektedir. Comarcaların yönetimi belediye ve özerk yönetim temsilcilerinden oluş-

birlikler” (administrative consortia); üçüncüsü de, metropolitan belediyeler yönetimidir (Garrido, 2007: 169).

1. Belediye Birlikleri (Mancomunidades Municipales): Belediyelerin sorumluluk ve yetki alanındaki projeler ve hizmetlerinin uygulanması ve yürütülmesi için oluşturulan gönüllülük esasında kurulan belediye birlikleridir. Ekonomiklik ön plandadır. Kurumsal yapıdadır, tüzel kişiliğe ve belediyelere verilen özel hedefleri (tek ya da çok amaçlı) gerçekleştirmek için gerekli kapasiteye sahiptir. Bu idareler, özerk yönetimin kabul ettiği temel sürece göre, ilgili belediyelerin onayıyla oluşturulan statülerine göre yönetilirler (İçişleri MİGM, 1999: 386). Birliklerin kurulması için aynı ilde bulunması zorunluluğu aranmaz, ancak aynı özerk bölgede bulunmaları esastır. Türkiye’de olduğu gibi İspanya’da da belediye birlikleri, belediyenin yerine getireceği tüm hizmetleri gerçekleştiremeyeceği ilgili kanunda belirlenmiştir. Birliklerin yapabileceği işler kendi tüzüklerinde bulunmaktadır (Fossas ve Velasco, 105, www.kas.dewfdockas, 2008; Esen, 2004: 357).

İspanya’da belediye birlikleri daha çok küçük nüfuslu belediyeler arasında kurulmaktadır. Birliklerin faaliyet gösterebilecekleri alanlar merkezi hükümetçe verilen maddi teşviklere göre birincil öneme sahip hizmetler ve diğer hizmetler olarak ikiye ayrılmıştır; buna göre (Garrido, 2007: 177; Fossas ve Velasco: 107):

Birincil Öneme Sahip Hizmetler; Katı atıkların toplanması ve işlenmesi, içme suyu ihtiyacının karşılanması, sosyal hizmetler, yangından koruma ve yangınla mücadele, şehrin aydınlatılması, mezbahalar, kamu yollarının aydınlatılması, alt ve üst geçitler yapılmasıdır.

Diğer Hizmetler; Eğitim ve kültür, turizm, teknik hizmetler, şehir planlama, kamu sağlığı, sıvı atıkların arıtılması, tarım ve orman kalkınmasıdır.

İspanya’da belediye birliklerinin kentsel hayatta üstlenebileceği hizmetler çok hayati önem arzeden hizmetlerdir. Belediyelerin güçlerinin birleştirilerek bu tür hizmetler üretmeleri, kentsel yaşamda karşılaşılan problemlerin çözümünde önemli ölçüde etkinlik sağlayacaktır. Belediye birliklerinin finansmanı, statülerinde bulunan hükümlere bağlı olarak, aşağıdaki ekonomik kaynaklarla sağlanmaktadır (Garrido, 2007: 181-182; Fossas ve Velasco: 112):

1. *Kamu hukuku kanunlarından doğan gelirler:* Vergiler, özel yardımlar, hizmet ücretleri, kamusal yardımlar, sübvansiyonlar, cezalar, borçlanma.
2. *Özel hukuk kurallarından doğan gelirler:* Gayrimenkul gelirleri, yardım ve bağışlardır.

---

maktadır. Örneğin, 731 küçük belediye ve diğer çekirdek yerel birimlerden oluşan Aragon Özerk Yönetiminde (belediyelerin rızası üzerine) 2001-2003 yıllarında, 32 comarca oluşturulmuştur (Garrido, E., 2007: 170-171).

İspanya'da 2006 yılı verilerine göre 6200 belediye bir ve birden fazla birliğe üyedir ve toplam birlik sayısı 900'ün üzerindedir (Sanchez, www.lar.gov.tr/yyr/downloadble/ppt,04.04..2006).

Özerk Catalonia Bölgesi'nin belediye birlikleri ve karma birlikleri örgütlenmesi ve hizmetleri İspanya'daki diğer özerk bölgeler için örnek bir uygulama olmuştur. Bu bölgedeki belediye birlikleri, kanalizasyon şebeke işletimi ve bakımı ve itfaiye hizmetleri alanında ölçek ekonomilerinin getirilerini kullanmışlardır (Torres ve Pina, 2004: 448-451; Karapınar, 2002: 221-222). Farklı bir örnek olarak, Barselona Belediyeler Birliği (Catalonia Bölgesi) üye belediyelerin yerel vergilerini merkezi bir sistemle toplamaktadır. Üye belediyeler sadece vergilerin tahakkuklarını yapmakta tahsilâtı işlemini ise birlik yapmaktadır. Kimi durumlarda hem tahakkuku hem de tahsilâtı birlik yapmaktadır. Vergiler birlik merkezinde toplandıktan sonra birlik bir kısmını genel hizmetler için ayırmaktadır (Çarkçı, 2006: 18).

2. Karma Birlikler (Administrative Consortia): Bu birlikler aynı özerk bölgesel yönetim içinde olmak şartıyla; belediye, il ve comarcalar'dan oluşmuşlardır. Gönüllü yapıda olan bu birlikler kamusal hizmetlerde deneyimli ve kâr amacı gütmeyen özel kurumları da (dernek, vakıf vb.) birlik yapısına dâhil edebilmektedirler. Bu yapıda, birlik üyesi yerel yönetimler belirli hizmetler için birbirleriyle süreli ya da süresi hizmet sözleşmeleri yapmaktadırlar. İspanya'da oldukça yaygın bir işbirliği yöntemi olan bu hizmet birlikleri 2006 yılı itibarıyla 27 milyon kişiye hizmet vermektedirler (Garrido, 2007: 183; Sanchez, 2006).

3. İspanya Belediyeler ve İller Federasyonu-FEMP: Bu birlik, Türkiye'deki Türkiye Belediyeler Birliği veya Vilayetler Hizmet birliği benzeri bir üst birlikdir. Birliğin üyeleri iller ve belediyelerdir Fakat ülkedeki tüm belediye ve iller bu birliğin üyesi değildir. Bu birliğin kurulma amacı yerel idarelerin, ortak çıkarlarının korunması ve yerel yönetimlerin personelinin eğitim ihtiyacının karşılanmasıdır (İçişleri, MİGM, 1999: 388, Sanchez, 2006).

4.2. Fransa'da Yerel Yönetim Birlikleri

Fransa bir hayli eski bir yerel yönetim geleneğine sahiptir. Fransa'da yerel yönetimler 1831'de yasal statüye kavuşmasına rağmen, gerçek özerkliğe ancak 1958 Anayasası ile kavuşmuşlardır (West, 2007: 68). Fransa'da yerel yönetimler; belediyeler (commune), il özel idareleri (département) ve bölge yönetimleri olmak üzere üçe ayrılmaktadır¹³ (Karahanoğulları, 2004: 42). Fransa da 22 bölge (deniz aşırı olarak 4 bölge), 96 il özel idaresi (département) ve 36785 belediye vardır (Karahanoğulları, 2004: 42, Keller, 2007: 14). Fransa'da belediyeler arası işbirliğinin geçmişi de eskiye dayanır. 1890'da kurulan ilk belediye birlikleri (hizmet birlikleri) tek amaçlı idiler ve belediyelerin (komün) teknik ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla komünler sendikası olarak kurulmuşlardır (TBB-Konrad

¹³ Fransa'da bölgenin yerel yönetim birimine dönüştürülmesi 02.03.1982 tarihli Yasayla olmuştur. Bölge ilk olarak merkezi hizmetlerin gerçekleştirildiği bir ölçek olarak kurgulanmış daha sonra 1972'de kamu kurumu niteliği verilerek tüzel kişilik kazanmıştır. Örgütlenmesi il özel idaresi gibi olan bölge yönetimlerinin meclis üyeleri 1999 yılından beri, her bölge çevresinden iki turlu bir seçimle 5 yıllığına seçilmektedir. Karahanoğulları, 2004, s.42).

Adenauer, 1998: 40-41; Casagrande, 2007: 72). 1959'dan sonra çok amaçlı birlikler kurulmaya başlanmıştır. Bu yıldan sonra belediyeler ile iller birlik oluşturmaya başlamış ve böylece ilk kez karma birlikler oluşmuştur fakat bu birazda yasal zorlama ile olmuştur. Daha sonraları belediyelere diledikleri birliğe üye olabilme hakkı getirilmiştir. Fransa'da belediye sayısının çok fazla oluşu hizmet etkinliği açısından belediyeler arası işbirliğini ve çeşitli tiplerini geliştirmeyi bir anlamda zorunlu kılmıştır (TBB-Konrad Adenauer Vakfı, 1998: 42).

Fransa'da belediyeler arası işbirliği iki farklı yapı üzerinde gelişmiştir. Birincisi; 19. yüzyıldan beri var olan hizmet birlikleri; ikincisi ise belediyeler birlikleridir. Belediye birlikleri, Türkiye'de görülen ve yasal/kurumsal nitelik arz eden birliklerdir (Keller, 2007: 14-15). Hizmet birlikleri, diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Fransa'da da belediyeler arası işbirliğinin önemli bir kurumsal kaynağıdır. Bu birlikler tek amaçlı (sıvu) ve çok amaçlı (sıvom) hizmet birlikleri olarak ikiye ayrılmış durumdadır. Hizmet birliklerinin klasik belediye birliklerinden farkları; hem kamu hem de özel hukuk hükümlerine göre kurulmaları, kamu-özel kuruluş ortaklığı olmaları üzerine inşa edilmiş olmalarıdır. Faaliyet alanları; su işleri, katı atık yönetimi ve şehir içi ulaşımdır. Fransa İçişleri Bakanlığına göre 2007 yılı itibariyle 18.504 adet tek ve çok amaçlı hizmet birliği mevcuttur (Keller, 2007: 15; West, 2007: 5).

Fransa'da 1999'da yürürlüğe giren "Chevenement Law" adı ile anılan yasal düzenlemelerle hem bölge yönetimleri hem de belediye birlikleri üzerinde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler belediyeler arası her türlü işbirliği için bir dönüm noktası olmuştur. Federatif bir anlayışla yürürlüğe giren yeni yasalar belediyeler arası birliklere şu iki yetkiyi de tanımıştır (Keller, 2007: 15; West, 2007, 9-10):

1. Belediyelerin paylaşacakları ortak yetkileri ve işbirliğine gidecekleri coğrafi alanı kendi başlarına belirlemeyebilmesi hakkı,
2. Mali özerklik ile kendi bütçesini belirleme ve belediyelere tahsis edilen bazı yerel vergileri (single business tax ve property tax) doğrudan toplayabilme ve vergi matrahını belirli sınırlar içinde belirleme yetkisi.

Bu yasal düzenlemelerle belediye birliklerine; arazi plânlama, sürdürülebilir gelişme ve kentsel dayanışma konularında kendi mali kaynaklarını kullanmak şartıyla karar verme yetkisi verilmiştir (West, 2007: 10; Hulst, vd., 2008: 8). Yalnız bu yetkiler hizmet birliklerine değil yalnızca belediye birliklerine verilmiştir. Bu düzenlemelerden sonra belediye birliklerinin sayısında hızlı bir artış görülmüştür. 1992'den önce 900 civarı sayıda olan birlikler, 1999'da 1.374'e, 2007 yılında da 15000'e kadar çıkmıştır. Fransa'da 2007 yılı itibariyle nüfusun %93'ü bu tür birliklerin etkisi altındadır (Keller, 2007: 10). Belediye birliklerine, mali özerklik tanınırken bir takım kısıtlamalara da gidilmiştir. Vergileme konusundaki yetkiler bölgesel düzeyde örgütlenen birliklere verilmiştir. Fakat kendi öz gelirlerinin devletten alınan ödenekleri geçmemesi şartı getirilmiştir. Yapılacak devlet yardımları önerilen belirli projelere tahsisli bağışlar ya da koşulsuz bağışlar şeklindedir (Keller, 2007: 10; West, 2007: 10-11).

Yapılan düzenlemeler sonucunda (federatif anlayıştaki) Fransa’da yerel yönetimler arası üç tip işbirliği oluşmuştur (West, 2007: 12):

1. Kentsel Topluluklar (Communauté de Urbanies): İlk olarak 1960’larda kurulmaya başlanmış ve yeni düzenlemelerle de varlığını sürdürmüştür. Örnek olarak Strasbourg, Lyon ve Lille’de örnekleri görülmüştür. Bu yapı bazı kentsel alan içinde kalan belediyelerin birleştirilmesi ile oluşturulmuştur.

2. Birleşmiş Topluluklar (Communauté d’Agglomération): Yaratılan yeni federatif anlayışlı düzenlemelerle (1999) birlikte oluşmuş ve nüfusu, 50.000’den fazla kentsel toplulukla, nüfusu 15000’den fazla kent merkezi belediyelerinin bir araya getirilmesiyle kurulmuştur.

3. Belediye Birlikleri (Communauté de Communes): 1992 yılındaki yasal düzenlemelerle organize edilen belediye birlikleridir.

Fransa’da belediye birliklerinin görev alanları ve bu alanlara tahsis edilen mali destekler aşağıdaki Tablo 2 yardımıyla daha kolay anlaşılabilir.

Tablo 2. Fransa’da Belediye Birliklerinin Görev Alanları

Görevler ve Mali Destekler	Zorunlu Görevler	Seçimlik Görevler	İsteğe Bağlı Görevler
Belediye Birlikleri (Communauté de Communes)	1.Arazi/arsa plânlama 2.Endüstriyel, ekonomik ve ticari faaliyetler (liman ve çarşıların düzenlenmesi)	1. Çevre koruma 2.Konut plânlama ve otoyolların bakımı 3.Kültürel ve sosyal aktiviteler	Birlik meclisinde onaylanarak yerel halk tarafından istenen hizmet bir konusu
Mali Destekler	Koşulsuz Bağışlar ve Vergi (İşlem Vergisi ve Emlak Vergisinden ayrılan büyük pay)	Sadece birine tahsisli bağışlar	Bağışsız

Kaynak: K. West, 2007, “Inter Municipal Cooperation in France: Incentives, Instrumentality and Empty Shells, s. 12’den uyarlanmıştır.

Bu tip belediye birliklerinin yanında, “hizmet birlikleri” de kamusal faaliyetine devam etmektedirler. Hizmet birliklerinin su dağıtım ve bakımında Fransa’da etkin oldukları görülmektedir. 2003 yılından sonra kanalizasyon ve su dağıtım işlerinin büyük bir kısmının hizmet birliklerinin yaptığı yönetim sözleşmeleriyle özel şirketlere devredilmesi su kullanım ücretlerini giderek arttırarak yöre sakinlerinin tepkileriyle karşılaşmışlardır (Çınar, 2008: 44-46).

4.3. Finlandiya’da Yerel Yönetim Birlikleri

Güçlü bir yerel yönetim geleneği olan Finlandiya’da diğer Kuzey Avrupa ülkelerinde olduğu gibi belediyeler/yerel yönetimler arası işbirliği önemli bir kamusal hizmet verme aracıdır. Finlandiya’da yönetim kademeleri; merkezi, bölgesel ve yerel diye üçe ayrılrsa da bölgesel (20 bölge) yönetimler İspanya’daki gibi otom güce sahip değillerdir. Yerel yönetim de iki kademe olan belediyelerden

(kunta) oluşmaktadır. Belediyeler, şehir belediyeleri (cities) ve kırsal belediyeler (rural) olmak üzere 2 parçadır. 2007 itibari ile 302 tane kırsal, 114 tane de şehir belediyesi mevcuttur (Haveri ve Jenni Airaksinen, 2007: 39-40). Ülkede ilk yerel yönetim birlikleri 1932’de kurulmuş ve hemen hizmete başlamışlardır. Finlandiya’daki yerel yönetim yapısı 1977’de yürürlüğe giren ve halen yürürlükte bulunan, “Finlandiya Yerel Yönetim Yasası”na dayanmaktadır. (www.kunnat.netk_perussivu.asp?path=1;161;279;280;60954, 11.11.2007).

Finlandiya’da yerel yönetimler yasaının 76.-87.maddelerinde belediyeler arası işbirliğini düzenlenmektedir. Yasaya göre yerel yönetimler görevlerini ortaklaşa yerine getirebilirler. Bunun için başka ülkelerde de örneği görülen sözleşme temelli, “ortak belediye komiteleri ” oluşturabilirler. Ayrıca belediyeler yasa da belirtilen görevlerini bir üst düzey görevliye (bürokrata) ya da sorumluluklarıyla birlikte bir başka belediyenin üst düzey yöneticisine devredebilirler (T.C. Dışişleri, BAGMY Ülke Raporları-Fin: 12, 2004). Diğer işbirliği şekilleri yasa da mevcut olmasına rağmen (birlik oluşturma, belediye girişimleri ve kooperatifler) pek tercih edilmemektedir. 2007 yılı rakamlarına göre Finlandiya’da 250 tane ortak komite, 77 tane de diğer işbirliği organizasyonlarından vardır (www.kunnat.net). Belediyelerin tek ya da çok amaçlı sözleşme temelli ortak komiteler kurarak işbirliği yapma yöntemi, diğer Avrupa ülkelerine göre daha sık görülmektedir (Haveri ve Jenni Airaksinen, 2007: 39-40).

Ortak Belediye Komitesi, yerel yönetimler arasında bir sözleşme ile kurulur ve anlaşma belediye meclis/konseylarınca onaylanır. Bu sözleşmede hangi görevlerin kurulca yapılacağı açık olarak belirli edilmektedir. Ortak komitelerin hangi hizmetleri ifa edeceği ya da üye belediyelerin hangi konularda sözleşme yapacağı tartışma konusu olmuştur. Ortak komitelerin yapabilecekleri görevler temel ve gönüllü olarak ikiye ayrılmıştır. Aşağıdaki listede yazılan görevler, Yerel Yönetimler Yasası’nın ilgili maddelerince sayılarak sınırlandırılmıştır. Bu alanların dışında Ortak Komiteler hizmet yapamamaktadırlar (www.kunnat.net):

1. Ortak alanlarda katı atık yönetimi.
2. Su kaynaklarının işletilmesi ve dağıtımı.
3. Yapı denetimi.
4. Tüketici hakları konseyleri.
5. Kurtarma ve acil servislere taşıma.
6. Temel sağlık, yaşlı ve özürllülere bakım hizmetleri.
7. Temel eğitim hizmetleri.

Yapılan bu sözleşmelerden, “kurtarma-acil servislere taşıma ve temel sağlık ve bakım hizmetleri” konusunda yapılanlar temel görev kabul edilmektedir. Bunların içinde en başarılı olanı da ‘kamu sağlığı merkezleri işletme’ hizmetleridir (www.kunnat.net; Linkola ve Virtanen, 2005: 8–9). 2007 yılına ait rakamlara göre ülkedeki çeşitli ortak komitelerin üye belediyelerle yaptığı hizmet sözleşmelerinin sektörel dağılımı şu şekildedir; (126 sözleşme) temel sağlık hizmetleri, (79 sözleşme) sosyal hizmetler, (47 sözleşme) temel eğitim, (11 sözleşme) bölge plânlama, (4 sözleşme) ekonomik hizmetlerdir (Rautio, 2006: 11-12). Belediyeler ticari yanı ağır basan işler için limited şirketler kurmakta ve bu şirketler de ortak komitelere ait olmaktadır (www.kunnat.net; Linkola ve Virtanen. 2005: 8–9).

Finlandiya’da küçük belediyeler için ortak konseyler kurmak ve hizmetleri bu şekilde yerine getirmek neredeyse kaçınılmaz olmuştur. Finlandiya’da belediyelerin temel görevleri; temel eğitim, kamu sağlığı, yaşlılara ve sakatlara bakım hizmetleri, sosyal yardım, teknik altyapı ve çevre korumadır. Bunun dışında kalanlara ihtiyari görevler denmektedir. Bu sebepten dolayı da ortak komitelerin her yıl bütçelerinin 1/3’ü sağlık hizmetlerine ayrılmaktadır. Komitelerin harcamaları tamamıyla üye belediyeler tarafından karşılanmaktadır. Hangi belediyenin harcamalardan ne kadarından sorumlu olacağı sözleşme ile tespit edilmektedir. Ayrıca, Finlandiya’da belediyelerin yerel nitelikli bazı vergileri toplama yetkisi varken, “ortak komite”lerin böyle bir yetkisi bulunmamaktadır (Rautio, 2006: 12-13; Linkola ve Virtanen. 2005: 9).

Sonuç ve Değerlendirmeler

Günümüzde gittikçe büyüyen kent yönetimlerinin yönetsel sorumluluğunda olan ve bu idarelerin tek başına altından kalkamayacağı ya da güç birliği yapılması halinde daha etkin çözümler bulunacak kimi hizmetler vardır. Katı-atık yönetimi, çevre, itfaiye, altyapı, sağlık ve spor tesisleri gibi alanlarda yapılacak güç birliği ya da ortak hareket politikası sorunların çözümünde önemli avantajlar getirecektir. Bunun yanı sıra birlikler, mali, insan gücü ya da araç-teçhizat eksikliği olan küçük yerel yönetimlerin yerine getiremediği ve çevre ve insan sağlığını direkt etkileyen konularda telafi edici bir kurumsal organizasyonu olacaktır.

Avrupa Birliği ülkelerindeki örneklerde izlendiği gibi belediye birlikleri kent hayatında önemli kamusal hizmetleri yerine getirmektedirler. Bu faaliyetlerin yerine getirilmesinde merkezin hükümetlerin yasal ve finansal destekleri de çok önemli rol oynamaktadır. AB ülkelerindeki belediye birliklerinin kuruluşunda belirli modellerin dayatılmaması, denetimli-hukuksal serbestlik, sorumluluk ölçüsünde sağlanan maddi teşvikler, yerel nitelikli vergilerden birliklere pay ayrılması gibi unsurlar bu kurumların başarısındaki en önemli unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Tabi ülkelerin merkezi yönetimlerinin, yerel yönetimler üzerinde uyguladığı idari vesayetinin derecesi de yerel yönetimlerin ve yerel yönetim birliklerinin de özerkliğini etkilemektedir. Yerel özerkliğin yüksek olduğu ülkelerde yerel yönetim birlikleri de daha etkin ve verimli kamusal hizmetler ortaya çıkarmaktadırlar. Yerel yönetim birliklerinin başarılı olabilmemesinin önemli unsurlarından biri de yönetsel alan üzerindeki görev ve sorumluluklarının iyi tanımlanması, diğer yerel yönetim birimleriyle yetki karmaşası yaşamamasıdır.

Modern anlamdaki yerel yönetim tarihi 150 yıllık bir geçmişe sahip olan Türkiye’de yerel yönetim birlikleri gelişmiş ülkelerdeki kadar yurttaşın muhatabı olamamış ve sadece işin uzmanların bildiği kurumlar olarak varlığını sürdürmüştür. Bunda kentsel yaşamda çok önemli görevleri bulunan belediyelerin finansal sorunlarla boğuşarak kendi bütçesini bile zor karşılaması önemli bir etkidir. Yasal zorlamalarla Köylere Hizmet Götürme Birlikleri hem sayısal ve hem de tanınma anlamında belediye birliklerinin önüne geçmiştir. Oysa AB ülkelerinde belediye birlikleri bunun tam tersi bir öneme sahiptir. Ancak Türkiye’de yeni yeni hayata geçmeye başlayan yasal düzenlemelerin uygulamaları, AB hibeleri, Bölgesel Kalkınma Ajanslarının etkin çalışmaya başlaması gibi şeyler yerelde bir sinerji yaratıp özellikle bölgesel ölçekli belediye birliklerinin bundan sonra daha

farklı kamusal hizmetlerde (çevre planlama, katı-atık yönetimi vb) üretebilecek kurumlar olmasının yolunu açacak gelişmeler olarak gözlemlenmektedir.

Kaynakça

- Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, <http://www.avrupa.info.tr/Files/File/CSD/civildialogue-tr.doc>. (Erişim Tarihi 07.04.2008).
- Bourne, L. (1999), "Alternative Models for Managing Metropolitan Regions: The Challenge for North American Cities", *International Forum on Metropolization*, Santa Cruz, Bolivia March 11-12, ss. 1-34, <http://www.urbanininternational.utoronto.ca/pdf17metro-bourne>. (Erişim Tarihi: 28.07.2007).
- Can, H. Yıldız, N. (2002), Belediye Başkanları ve Belediye Meclis Üyelerine Temel Bilgiler, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayın No: 2004 / 1, Ankara.
- Casagrande, C. (2004), "Yerel Birimlerin Yerel Gelişmedeki Rolü: Fransa Örneği", Yerel Kalkınmada Belediyelerin Rolü, Uluslararası Sempozyum kitabı içinde), 2004, Pendik Belediyesi Kültür Yayınları, No: 21, İstanbul. Ss. 79-90.
- Close Out Report for Urbanization Program in Hungary, "Local Government and Housing Sectors: Activities Impact and Lessons Learned", <http://www.urban.org/PDF/closeoutreport.pdf>. (Erişim Tarihi:03.01.2008).
- Çevikbaş, R. (2001), "Türkiye'de Yerel Yönetim Birlikleri ve Sulama Birliği Örneği", Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt:10, Sayı:3, Temmuz, TODAİE/Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayını, ss.86-113.
- Çınar, T. (2008), "Su Hizmetlerinin Özelleştirilmesinde Model Ülkeler ve Türkiye Örneği", Toplum ve Hekim, Ocak-Şubat, Cilt:23 Sayı:1, ss. 41-52.
- Esen, S. (2004), "İspanya", Birgül A. Güler vd. (Ed), Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri içinde, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi KAYAUM Yayınları, Yayın No:1, Ankara, ss. 333-365.
- European Committee on Local and Regional Democracy-CDLR, (2007), "Good Practices in Intermunicipal Co-operation in Europe", ss:1-60, http://www.coe.int/t/dgap/Good_Practices_CDLR_Report.pdf. (Erişim Tarihi. 15.12.2008).
- Fossas, E. ve Velasco, F. (2005), "Local Government in Spain", The Place and Role of Local Government in Federal Systems içinde, Konrad Adenauer South Africa, ss. 95-122, http://www.kas.de/wf/doc/kas_8271-1522-2-30.pdf?060413131024. (Erişim Tarihi, 24.09.2009).
- Garrido, E. N. (2007), "Inter-Municipal Cooperation in Spain: Dealing with Microscopic Local Government", Hulst, R and A. Monfort (Ed.), Inter-Municipal Cooperation in Europe içinde, Springer Publication, Netherlands, ss. 169-192.
- Gönül, M. (1977), Yerel Yönetim Birlikleri, 1.Baskı, TODAİE Yayınları, Yayın no.159, Ankara.
- Güner, A. (2007), "Nasıl Bir Hizmet Bölüşümü? Temel İlkeler ve Türkiye Uygulaması", A. Mengi (Ed.), Ruşen Keleş'e Armağan Dizisi-Yerellik ve Politika: Küreselleşme Sürecin Yerel Demokrasi içinde, İmge Kitabevi, İstanbul, ss.47-66.
- Haveri ve Airaksinen, (2007), "Inter-Municipal Cooperation in Finland: Old Traditions and New Promises", Hulst, R and A. Monfort (Ed.), Inter-Municipal Cooperation in Europe içinde, Springer Publication, Netherlands, ss. 39-66.
- Hulst ve Montfort, (2007), "Inter-Municipal Cooperation: A Widespread Phenomenon", Hulst, R and A. Monfort (Ed.), Inter-Municipal Cooperation in Europe içinde, Springer Publication, Netherlands, ss. 1-21.
- Hulst, R., Monfort, A., Haveri, A., Airasinen, J West. K. (2008), "Co-operation needs a helping hand: Methods for promoting the formation of inter-municipal organisations", 4TH TRANS ATLANTIC DIALOGUE CONFERENCE- Milan Italy, 12-14 June 2008, "The Status of Intergovernmental and Multi-Level Governance in Europe and the US", Workshop: The Dynamics of IGR at the National, Suparantional (EU) and International Level", http://www.4tad.org/ws/paper_WKS2_Montfort_et%20al.pdf. (Erişim Tarihi:05.10.2008).
- İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü (1999), "Fransa'da Mahalli İdareler", Dünyada Mahalli İdareler içinde, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayını. Editör: Muammer Türker, Şubat, Ankara. ss. 255-304
- İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü (1999), "İspanya'da Mahalli İdareler", Dünyada Mahalli İdareler içinde, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayını. Editör: Muammer Türker, Şubat, Ankara. ss. 339-404
- İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, (Yerel Yönetim Reform Programına Destek Projesi, Uzman Raporları), www.lar.gov.tr/newdocuments/slides%20on%20municipal%20partnerships%2010%2005%20turkce.ppt. (Erişim Tarihi 07.04.2008).

- Karahanogullari, O. (2004), "Fransa", Birgül A. Güler vd. (Ed), Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri içinde, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi KAYAUM Yayınları, Yayın No:1, Ankara, ss. 31-82
- Keller, M. (2007), "Fransız Belediyeler Birliği", Fransa ve Almanya Örneğinde Belediye Birlikleri ve Türkiye Konferansı, Konrad Adenauer Stiftung Yayını, No. 451, Ankara.
- Kılıçer, T. (çev.) (1988). "İspanya'da Yerel Yönetim Sistemi: Örgütlenme ve Finansman", (Çeviren: Turgut Kılıçer, Asıl Kaynak Nuria Bosch ROCA-Iula Planing and Administration Nisan,1988, Türk İdare Dergisi, Haziran, Sayı:379. s.41-52.
- Konrad Adenauer Stiftung/Türkiye Temsilciliği, "Fransa ve Almanya Örneğinde Mahalli İdare Birlikleri", <http://www.konrad.org.tr/Fransa%20Almanya/Keller.pdf>. (Erişim Tarihi: 05.02.2007).
- Linkola, T. ve Virtanen, J. (2005), "Local and Regional Administration in Finland", Association of Finnish Local and Regional Authorities Working Papers ss. 8-11.
- Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, Kanun Numarası: 5355, Kabul Tarihi: 25/05/2005, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarih: 11/06/2005, Sayı: 25842.
- Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü (MİGM) Birliklere İlişkin İstatistikî Bilgiler, http://www.mahalli-idareler.gov.tr/MahalliDokumanlar/birlik_listesi.xls. Erişim Tarihi 14.01.2011).
- Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü (MİGM) Kurumsal Bilgi, www.mahalli-idareler.gov.tr/KurumsalBilgi/KurumsalBilgi2.aspx#. (Erişim Tarihi:14.12.2009),
- Özhan, H. ve E. Yeter. (1995), Mahalli İdare Birlikleri, TBD-KAV Yayınları, Ankara.
- Özyurt H. ve K. Topal, (1999), "Avrupa Ülkelerinde Yerel Birimlerin Büyüklüğü Üzerine Tartışmalar ve Sonuçları: Belediyelerin Konsolidasyonu", Türk İdare Dergisi, Sayı: 424, Dönem: Eylül, ss. 73-96.
- Palabıyık, H. ve M. Kara, (2008), "Belediye Birlikleri ve Köylere Hizmet Götürme Birlikleri Bağlamında Yerel Yönetim Birlikleri", Bozlağan, R.ve Y. Demirkaya (Ed.) Türkiye'de Yerel Yönetimler içinde, İstanbul, Nobel Yayınevi, 1.Baskı, ss.223-250.
- Rautio, S. (2006) "The World of Finnish Local and Regional Authorities". Susanna Rautio (ed.), Publication by the Association of Finnish Local and Regional Authorities, Nea Heinonen ss. 7-20.
- Sanchez, A. "İspanyada Yerelleşme ve Yerel Yönetim Reformu", <http://www.lar.gov.tr/downloadables/powerpoints> (Erişim Tarihi: 04.02.2006).
- Sayın, D. (2000), "Yerel yönetim Birlikleri ve Kavramsal, Hukuksal Sorunlar", Sayıştay Dergisi: Yerel Yönetimler Özel Sayısı, Cilt:38, Sayı:111, Temmuz-Eylül.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Batı Avrupa Genel Müdür Yardımcılığı (2004), Meclis Mahalli İdare Birlikleri kanun tasarıları için oluşturulan İçişleri Alt Komisyonuna sunulan ülke dosyaları raporları.
- The Association of Finnish Local and Regional Authorities, http://www.kunnat.net/k_perussivu.asp?path=1;161;279;280;37569, (Erişim Tarihi: 07.04.2007).
- Topal, K. (2001), "Optimal Yerel Yönetim Büyüklüğüne Kuramsal Yaklaşım", Türk İdare Dergisi, Sayı: 431, Dönem: Haziran, ss. 55-74.
- Toprak, Z. (2004), "Türkiye'de Belediyelerde Sınırötesi İşbirliği ve Kardeş Kentler"; İşveç ve Türkiye'de Yerel Yönetimler ve Avrupa Birliği, TBB Yayını, Ankara: 20.
- Torres, L and Pina V. (2004) "Reshapping Public Administration: The Spanish Experience Compared to The UK", Public Administration, Vol:82, No:2. ss. 439-452.
- Türk Belediyecilik Derneği-Konrad Adenauer Vakfı,(1998), Avrupa'da Yerel Yönetim Birlikleri, Uluslar arası Konferans Bildiri Kitabı, 8-9 Nisan 1998 TBD Yayını, Ankara.
- UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı), "LGA Service Delivery Streamlined with Mission and Strategic Objectives", ppt sunumu, http://europeandcis.undp.org/uploads/public/File/LGA_Training_Program/LGA_Service_Delivery_Streamlined_with_mission_and_strategic_objectives_final.ppt. (Erişim Tarihi: 16.09.2008).
- Ünlü H. (1984), Belediyeler Ortak Sorunları ve Marmara ve Boğazlar Belediyeler Birliği, Marmara ve Boğazlar Belediyeler Birliği Yayını, Güray Matbaacılık, İstanbul.
- West, K. (2007), "Inter-Municipal Cooperation in France: Incentives instrumentality, and Empty Shells", Hulst, R and A. Monfort (Ed.), Inter-Municipal Cooperation in Europe içinde, Springer Publication, Netherlands, ss. 67-90.
- Zengin, E. (1999), Yerel Yönetim Birlikleri, 1.Baskı, Mimoza Yayınları, Konya.
- Zengin, G. (2010), *Belediyelerin Hizmetiçi Eğitim İhtiyacının Karşılansınada Belediye Birliklerinin Rolü üzerine Bir Alan Araştırması. Marmara Belediyeler Birliği Örneği*. Yayımlanmamış doktora Tezi, Danışman: Doç.Dr. Recep BOZALAĞAN, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mahalli idareler ve Yerinden Yönetimler Bilim Dalı, İstanbul, ss.145-146.

HAKİKAT-I MUHAMMEDÎ DÜŞÜNCESİ VE BU DÜŞÜNÇENİN REFERANSLARINI AKTARAN İKİ KAYNAK VE MÜELLİFLERİ

HAKİKAT-I MUHAMMEDİ THINKING, TWO SOURCES AND THEIR WRITERS PASSING ON THE REFERANCES OF IT

Mustafa AKMAN

YYÜ İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi
makman64@gmail.com

Özet

Bu makalede Hakikat-ı Muhammedî diğer adıyla Nûr-ı Muhammedî kavramı incelenmekte ve bu kavramın mahiyeti, tarihî serüveni, savunucuları ve bu kavramın dayandırıldığı delillerin durumu ele alınmaktadır. Ayrıca bahsi geçen delillerin yer aldığı ve referans değer biçilen iki temel kaynak durumundaki el-Aclûnî'nin *Keşfu'l-Hafa* ve el-Hâkim'in *el-Mustedrek* adlı eserleri incelenerek hem eserler hem de yazarları değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Temel Kavramlar: Hakikat-ı Muhammedî, el-Hâkim, el-Mustedrek, el-Aclûnî, Keşfu'l-Hafa

Abstract

This article focuses on the concept of "Hakikat-ı Muhammedî". In the article, both the historical background, supporters of this concept and the condition of the evidences that are thoyeht to be the base of this concept are mentioned. Also, the two main referance sources which include the mentioned evidents above and their writers are evaluated.

Main Concepts: Hakikat-ı Muhammedî, el-Hâkim, el-Mustedrek, el-Aclûnî, Keşfu'l-Hafa

Giriş

Dini-tasavvufî edebiyatımızda Peygamber'in cismanî varlığının yanı sıra bir varlığından daha bahsedilmektedir. Allah'tan başka hiçbir şey yokken ilk defa var olduğu kabul edilen bu varlığa Hakikat-ı Muhammedî denilmiştir. Buna göre, ilk önce Hakikat-ı Muhammedî var olmuş, diğer bütün yaratıklar ise bu hakikatten ve onun için yaratılmıştır. Âlemin var olma sebebi, maddesi ve gayesi bu hakikattir.

Hakikat-ı Muhammedî veya Nûr-ı Muhammedî, Allah'ın ilk defa ve ilk varlık olarak Muhammed'i kendi nûrundan yaratması demektir. Bu tasavvufî felsefeye göre ilk yaratılan varlık Âdem (a) değil, Muhammed (s)'dir. Hatta dünya bile O'nun yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Diğer varlıklar ise derece derece Peygamber'in varlığının bir parçasından oluşmuştur. Özetle her şey ondan var edilmiştir. Nitekim felsefî metinlerdeki ilk akıl, küllî akıl, küllî ruh gibi kavramlar, tasavvufun bir disiplin haline gelmesinden itibaren buna mensup kişilerce *Kelime* ve *Hakikat-ı Muhammedî* tabiriyle karşılanmıştır. Nitekim tasavvufta tenezzülât-ı seb'a ve hazarât-ı hamse diye ifade edilen tecelli safhalarının ikincisi de Hakikat-ı Muhammedî olarak bilinmektedir.

Bu düşünce en zirvede Muhyiddin b. Arabî olmak üzere birtakım sufiler tarafından ortaya atılmış ve zamanla geliştirilerek bugüne ulaştırılmıştır.

Hakikat-ı Muhammedî düşüncesi levlake vb. hadislere dayandırılmaktadır. Bu anlamı çağrıştıran hadisler, daha çok Aclûnî'nin *Keşfu'l-Hafa* ve en-Nisabûrî'nin *el- Mustedrek*'i gibi hadis kaynaklarında yer almaktadır. Hakikat-ı Muhammedî düşüncesinin temellendirildiği rivayetlerin en önemli kaynakları olmaları bakımından bu iki eseri inceleyip değerlendirmek, konunun açıklıkla ortaya konması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle söz konusu iki eseri ve eserlerin müelliflerini de tanıtmamız gerekmektedir. Ancak öncelikle Hakikat-ı Muhammedî düşüncesinin mahiyetini ortaya koymamız, konunun iyi anlaşılması açısından uygun olacaktır.

1. Hakikat-ı Muhammedî Düşüncesinin Mahiyeti

Hakikat-ı Muhammedî düşüncesine göre Peygamber'in altmış üç senelik zamanla sınırlı cismanî vücudundan ayrı bir varlığı daha mevcuttur. Allah'tan başka hiçbir şey yokken ilk defa Hakikat-ı Muhammedî var olmuş, bütün yaratıklar bu hakikatten ve O'nun için halk edilmiştir. Âlemin var olma sebebi, maddesi ve gayesi bu hakikattir.¹ Tasavvufta sık sık kullanılan ve kutsî hadis olarak nitelenen, '*sen olmasaydın, kâinatı yaratmazdım (levlake...)*'² ifadesiyle bu husus anlatılır. Özetle vücûd-ı mutlak'ın taayyün

¹ Bkz. Selçuk Eraydın, Hakikat-ı Muhammediyye ve İlgili Beyitler, 132-134; Demirci, Nûr-ı Muhammedî, 18 vd.

² İsmail b. Muhammed el-Cerrahi Aclûnî, Keşfu'l-Hafa, II/164; Ahmet Yıldırım, Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, 114-128; Ahmed Avni Konuk, Fususü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi, 1/62, 130, 3/159.

ettiği ilk mertebeye (taayyün-i evvel)³ ‘Hakikat-ı Muhammedî’ adı verilir. Vücûd-ı mutlak açısından bakıldığında bu mertebe var oluşun başlangıcıdır. Mevcûdat açısından bakıldığında ise gerçek ‘yaratma’ fiili, vücûd-ı mutlakın, Hakikat-ı Muhammedî mertebesine tenezzülünden sonra olmuş ve her şey ondan yaratılmıştır.⁴

Suflilere göre Allah, kendisiyle birlikte hiçbir şey yok iken kendisini, kendi zatının dışındaki varlıklarda görmeyi istedi ve âlemi yarattı. Ancak bu düşünceyi savunan mutasavvıflar, ilk yaratılan varlık hakkında kendi aralarında bir birlik içerisinde değildirlir. Kimisi ilk yaratılanın Peygamber’in nûru, kimisi aklı, kimisi de onun ruhu olduğunu ifade etmiştir.⁵ Ne var ki yaratılan ilk varlığın ne olduğuyla alakalı Kur’an-ı Kerim’de hiçbir açıklama mevcut değildir. Bahsi geçen yaklaşımın izahı yerine Kur’an’da, sadece Muhammed’in (s) de, insanlara doğru yolu gösteren diğer peygamberler gibi bir beşer peygamber olduğu⁶ belirtilmektedir.

İlk ilahî tecelli safhası olması hasebiyle ‘taayyün-ı evvel’, bu safhanın sevgi tarzında tecelli ediyor olması sebebiyle de ‘taayyün-ı hubbî’ adı verilen Nûr-ı Muhammedî, zuhur ettikten sonra her şey ondan ve onun için yaratılmıştır. Rasulullah’ın ruhu ve nûru bütün insanlardan, peygamberlerden, hatta meleklerden önce var olduğundan Peygamber (s) insanlığın manevi babasıdır. Âdem insanların maddeten babası (Ebu'l-beşer); Peygamber ise ruhların babasıdır (Ebu'l-ervah).⁷ Buna göre ‘Allah ilk defa benim nûrumu yarattı’; ‘Âdem toprakla su arasında iken ben peygamber idim’⁸ anlamındaki hadislerle bu hususa işaret edilmiştir. Âdem’de tecelli edip daha sonra öbür peygamberlere intikal eden, Muhammed (s) beden olarak dünyaya gelince O’na intikal edip onda karar kılan nûr, ölümünden sonra da devam etmekte ve kâinat da varlığını bu sayede sürdürülebilmektedir. Bu nûr ölümsüz ve ebedi

³ Seyyid Şerif Cürcani, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü, 88.

⁴ Bu şu anlama gelmektedir: Allah’ın belirlediği ilk varlığa ‘Hakikat-ı Muhammedî’ adı verilir. Allah açısından bakıldığında bu mertebe, var oluşun başlangıcıdır. Varlık açısından bakıldığında ise gerçek ‘yaratma’ fiili, Allah’ın bizzat kendisinin, Hakikat-ı Muhammedî mertebesine transferinden sonra olmuş ve böylece her şey O’ndan yaratılmıştır. krş. Mehmet Demirci, Hazret, 17/146-147; Kadir Özköse, Aziz Mahmud Hüdayî’de Nûr-ı Muhammedî Telâkkisi, 1/234.

⁵ Bkz. Hatice Kerpetin Arpağuş, Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları, 180; Rifat Okudan, Hakikati Muhammediyye: Felsefî Temelleri Ve Dînî Asıllarının Değerlendirilmesi, 152; ag. mlf., Hz. Peygamber’den İlk Yaratılan Şey Hakkında Rivayet Edilen Hadisler Işığında Hakikat-i Muhammediye, 166-169; krş. İsa Yüceer, Kalam Hikmet İlişkisi, 35.

⁶ Arif Çifci, Tasavvufun Peygamber Anlayışının Tenkidi, 73-77.

⁷ İsmail Fenni Ertuğrul, Vahdet-i Vücut ve İbn Arabî, 20-30; Konuk, age., 1/13, 31.

⁸ Tirmizi, Menakib, 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/66, 5/379; Aclûnî, age., 1/265-266.

olduğundan⁹ mutasavvıflar Peygamber için ‘öldü’ ifadesini kullanmaktan kaçınmışlardır.

‘Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım; Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bunun için âlemi yarattım’ gibi tasavvuf edebiyatının temelini oluşturan ve üstelik kutsal hadis olarak aktarılan uydurma cümleler¹⁰ Hakikat-ı Muhammedî’nin özlü ifadeleridir.¹¹ Hakikat-ı Muhammedî fikri, yaratılışı, sevgi ve aşk unsuruna bağladığı için tasavvuf edebiyatının gelişmesine önemli katkılar sağlamış ve birçok şaire ilham kaynağı olmuştur.¹² Nitekim Hakikat-ı Muhammedî anlayışına göre Muhammed (s) bir beşer olarak insan-ı kâmilin en güzel örneğidir. Bu anlayış içerisinde bir beşerin alabildiğine yüceltilmesi, esasen insana verilen değer bir tezahürü sayılmış ve dolayısıyla kemale doğru yol almak isteyenler için Hakikat-ı Muhammedî, ulaşılmaz arzu edilen bir ideal olarak gösterilmiştir.

Hallâc’ta, bütün varlıkların kendisinden feyzan ettiği ilk yaratılan en parlak nûr olarak ifade edilen Nûr-ı Muhammedî, İbni Arabî’de evrenin idaresinde tasarruf yetkisi bulunan İnsan-ı Kâmil ve velilerde tezahür eden Hakikat-ı Muhammedî şeklini almıştır.¹³

Bu manada Muhyiddin b. Arabî’ye göre Hakikat-ı Muhammedî, nûr olması bakımından âlemi yaratma ilkesi ve onun aslıdır ve varlık şeklinde zahir olan ilahî tecellinin de ilk mertebesidir.¹⁴ O, Hakikat-ı Muhammedî’yi vücud-ı mutlak’ın yaratılış sahasındaki ilk ve en mükemmel mazharı olarak görür. İbni Arabî’ye göre O’nun her isminin bir mazharı vardır. En kapsamlı isim olan ve bundan dolayı ‘ism-i a’zam’ denilen Allah isminin mazharı Hakikat-ı Muhammedî’dir. Ona aynı zamanda insan-ı kâmil de denir. Çünkü insan-ı kâmil, varlığın bütün hakikatlerini kendinde toplar.

Bilgi ve ilham bakımından ele alınınca Hakikat-ı Muhammedî, bütün peygamberlerin ve velilerin ledünnî ve batınî bilgilerini aldıkları kaynaktır.

⁹ Bu manada kimi tasavvufçular bu ‘nûr’u, ‘Çöle İnen Nur’ (bu isimde bir kitabı için bkz. Necip Fazıl Kısakürek, Çöle İnen Nur, Hacegân Yay., İstanbul 2007) adıyla çöle indirmiş, kimsi de sonsuza çevirerek ‘Sonsuz Nur’ (bu isimde bir kitabı için bkz. M. Fethullah Gülen, Sonsuz Nur, Nil Yay., İzmir 2004) nitelemesiyle müstakil çalışmalara konu etmiştir.

¹⁰ Necmeddin el-Gazzî, İtkan ma yahsun mine’l-ahbari’d-daire ale’l-alus, 1/427-428; Muhittin Uysal, Tasavvuf Kültüründe Hadis, 268-271, 280-281; Arpağuş, age., 179; krş. Said Nursi, Sözlere, 10. Söz; Şualar, 15. Şua; Mesnevi-i Nuriye (Reşhalar); Emirdağ Lahikası (Emirdağ Zabıtası İle Bir Hasb-i Haldir); 19 Mektubat, Mucizat-ı Ahmediye Risalesi.

¹¹ Bkz. Demirci, Nûr-ı Muhammedî, 12-18

¹² Bkz. Eraydın, agm., 132-143; İbrahim Sarmış, Tasavvuf ve İslâm, 235-251.

¹³ Okudan, Hakikati Muhammediyye: Felsefî Temelleri Ve Dinî Asıllarının Değerlendirilmesi, 144.

¹⁴ Mehmet Demirci, Hakikat-ı Muhammediyye, 15/179-180; Okudan, agm., 141.

Aynı zamanda bu hakikat, Hak'tan gelen feyzin halka ulaşmasında aracı da olmaktadır.¹⁵ Abdülkerim el-Cili ise, Allah'ın en mükemmel şekilde yarattığı Muhammed'i cemel ve celal sıfatlarına mazhar kıldığını, cennetle cehennemın onun iki veçhesi olduğunu söyler.¹⁶

Konunun tam burasında artık kaynağına yani Hakikat-ı Muhammedî nazariyesinin temellerine inebiliriz. Bunun, Kur'an kültüründe refere edilen bir kaynağı bulunmadığına ve temellendirmede kullanılan hadisler uydurma olduğuna göre kültürlerin buluşup kaynaşma dönemlerindeki ipuçlarını yakalamak gerekecektir. Çünkü bu felsefenin farklı kültürlerde, kökleri daha eskilere giden değişik versiyonlarının bulunduğu malumdur.

2. Hakikat-ı Muhammedî Nazariyesinin Kaynağı

Bütün İslam âlemi eski medeniyetlere ait dinî ve fikrî cereyanların bir şekilde etkisi altında kalmış olmakla beraber tasavvufta, genellikle Yunan felsefesinin ve özellikle de Neo-Platonizmin etkisi diğer unsurlardan daha fazla olmuştur. Özellikle İslam coğrafyasının fetihlerle genişlemesi ve farklı din ve kültürlerdeki toplulukların Müslüman olmalarıyla birlikte ilmî ve fikrî sahada bu kültürler karşısında yeni bir metod ve anlayış gelişmeye başlamıştır. Zira bu sırada, Süryânilerin, Nasturîler ile Yakubîlerden öğrendiği ve önce kendi dillerine, daha sonra Arapçaya çevirdikleri felsefi düşünceler oldukça etkili olmuştur. Özellikle mutasavvıflar bu dönemde İskenderiye Ekolü adını verdikleri Plotinus Felsefesi'nde, ruhî zevk ve vecdleri ile batınî mükâşefelerini tatmin edecek bir kaynak bulmuşlardır. Yeni-Eflatuncu denilen bu mezhebe göre *bütün varlıklar Allah'ın feyzinin eseridir* ve O'nun ilk feyzi akl-ı evveldir. Bütün varlıklar var oluşlarını ondan alırlar. Diğer feyzler bu ilk akıldan sadır olur. İşte Hakikat-ı Muhammedî nazariyesi de, Helenistik Felsefedeki *'varlıkların ilk varlıktan feyz yoluyla sudur ettikleri'* şeklindeki *'sudur nazariyesi'*ne¹⁷ oldukça benzemektedir. Felsefenin İslam dünyasında yaygınlaşıp düşünce olarak etkilemeye başlamasıyla filozofların *akl-ı evvel*, *akl-ı külli* diye ifade ettikleri kavramlar, mutasavvıflar tarafından *Nûr-ı Muhammedî*, *Hakikat-ı Muhammedî* gibi ifadelerle dile getirilmiştir. Hallâc'ın sistematik bir biçimde ortaya attığı bu nazariye, Gnostik fikirlerin tasavvufa girişinin ilk örneklerinden sayılmaktadır (III/IX. Yüzyılın sonları). Bu nazariye daha sonraları İbni Arabî tarafından vahdet-i vücud düşüncesi içinde temel görüşlerden biri haline getirilmiştir (VII/XIII. Yüzyıl). Buna göre Hakikat-ı Muhammedî nazariyesinin esas menşeinin, Yeni Eflatunculuk'taki *logos* veya İskenderiyeli Aziz Clemens'in (ö.215) peygamberlik konusundaki görüşlerine dayandığı ve önce Şii muhitine oradan da tasavvufa geçtiği ifade

¹⁵ Konuk, age., 1/13-15, 29, 43, 66, 83, 94-96, 99, 103,107, 129, 177-178, 211, 221-224, 2/183, 234, 326-327, 3/132, 258, 4/5, 318-325, 353, 360-362.

¹⁶ Abdülkerim b. İbrâhim Abdülkerim el-Cili, İnsan-ı Kâmil, 255-274.

¹⁷ Bkz. Yüceer, age., 94-95; Harun Anay, Celâlüddin ed-Devvânî, 9/258; Bakhtyar Husain Siddiqî, Celâleddin Devvânî, 179.

edilebilir.¹⁸ Ancak hadis âlimleri ve Hanbelîler, Peygamber'in (s) bu şekilde anlaşılmasının onu ilahlaştırmak anlamına geleceğini söyleyerek bu inancı küfür ve şirk saymışlar, daha önceki ümmetlerin de peygamberleri konusundaki böylesi aşırılıkları sebebiyle sapıklığa düştüklerini ifade etmişlerdir.¹⁹

Gerçekten de İbni Arabî tarafından ortaya konulduğu şekliyle, *Kâmil İnsan (el-İnsânü'l-Kâmil)* nazariyesi, Şia'nın *İmam* prensibine oldukça benzemektedir. Esasen bu nazariyeler de kaynak bakımından, Şîlik ve tasavvufta var olan şekliyle, Hakikat-ı Muhammedî düşüncesine dayanmaktadır. Nitekim biraz farklı da olsa, Nûr-ı Muhammedî ve Velayet Silsilesi nazariyeleri her iki sistemde de bulunmaktadır. Şia, bir peygamberden diğerine ve sonunda da Peygamber'den imamlara geçen *ilk nûrun* varlığına inanır. Onlara göre, İlâhî bilgiyi elde etmek isteyen insanın, Peygamber'den sonra, İmam vasıtasıyla bu nûra bağlanması lazımdır. Tasavvufta ise insanın, Peygamber'e kadar ulaşan velayet silsilesi ile bir kâmil insana akan berekete bağlı olması gerekmektedir.²⁰

Şimdi Hakikat-ı Muhammedî kavramının kaynağını belirttikten sonra geçirdiği tarihî serüveni de aktarmamız uygun olacaktır.

3. Hakikat-ı Muhammedî Düşüncesinin Tarihî Serüveni

Kaynakların aktardığına göre Peygamber'in (s) manevi şahsiyetini ifade etmek için bir tasavvuf terimi olarak kullanılan Hakikat-ı Muhammedî diğer adıyla Nûr-ı Muhammedî kavramına sözlerinde ilk yer veren sufi, Zü'n-Nûn-ı Mısri (155–245/772–859) olmuştur. Çünkü '*yaratılanların aslı Muhammed'in nûrudur*' sözü ona aittir.²¹ Her ne kadar Zü'n-Nûn bu kavramı kullanmış olsa da bahsi geçen nazariyenin o dönemlerde henüz netleşmediği, sadece bir anlayış olarak var olduğu görülmektedir. Aynı şekilde Zü'n-Nûn'un öğrencisi Sehl b. Abdullah et-Tüsteri (200–283/815–896) de, Allah'ın ilk defa Muhammed'i kendi nûrundan yarattığını ileri sürmüş, fakat Hakikat-ı Muhammedî kavramından açıkça bahsetmemiştir. O sadece, bunun bir

¹⁸ Bu inancın İslam dünyasına Şiilerden onlara da Yeni Eflatunculuk'tan geçtiğine ve bunda Hıristiyan ve Yunan felsefesinin etkisinin bulunduğu dair açıklamalar için bkz. Arpağuş, age., 179-187; Ignaz Goldziher, Hadis'te Yeni-Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar, 405-421; Özköse, agm., 231-238.

¹⁹ Demirci, agm., 15/179-180.

²⁰ Okudan, agm., 158-160; Salih Sabri Yavuz, İslam Düşüncesinde Nübüvvet, 100-107, 117; Fahreddin er-Râzî, el-Metalibü'l-aliyye mine'l-ilmil-ilahi, 8-9/106; tasavvuf ile Şia arasındaki düşünce etkileşimi ve örtüşen yaklaşımları için ayrıca bkz. Kamil Mustafa eş-Şeybi, es-Sılatu beyne't-tasavvuf ve't-teşeyyu', 1/369-376, 406, 409-420, 477-485; Sarmış, age., 127 vd.

²¹ Uysal, age., 274.

yaratma sebebi olduğundan söz etmiştir.²² Zaman içerisinde bu düşüncenin giderek bir nazariyeye dönüştüğü görülmektedir. et-Tüsteri'nin öğrencisi İbni Salim'in kurduğu Sâlimiye ekolünün temel ilkelerinden birinin Nûr-ı Muhammedî olması da bunu desteklemektedir.²³

Bu nazariyeyi kapsamlı bir şekilde ele alıp sûfi çevrelerde yaygınlaştıran kişinin Hallâc-ı Mansur (246–309/860–921) olduğu söylenebilir.²⁴ Ona göre Muhammed'in (s), biri bütün varlıkların var olmasından önce var olan nûru, diğeri 'peygamber insan' olarak dünyaya gelen beşer olmak üzere iki sureti vardır.²⁵

Konu sistematik biçimde, inançlarının merkezini *vahdet-i vücud ve dinlerin birliği* düşüncesi oluşturan²⁶ Muhyiddin b. Arabî (560–638/1150–1240)²⁷ ve Abdülkerim el-Cili (767–832/1366–1428)²⁸ tarafından açıklanmıştır. Bununla beraber mevzu kendini en sistematik biçimde Muhyiddin b. Arabî'de göstermektedir Nitekim Fususu'l-hikem'e şerh yazanlar da bu konu üzerinde önemle durmuşlardır.²⁹

Bu anlayışın önemli temsilcileri arasında, bahsi geçen zevatın yanında, Celaleddin-i Rumî (604–672/1207–1273),³⁰ Kastalanî (851–923/1448–1517),³¹ Ahmed Faruk Serhendî (971–1034/1563–1625),³² Azîz Mahmud Hüdâyî (948–1038/1541–1628)³³ ve Said Nursî'den (1878–1960)³⁴ bahsetmek mümkündür.³⁵

²² Ebu Muhammed Sehl b. Abdullah Sehl et-Tüsteri, Tefsiru't-Tüsteri, 27, 68 (Tüsteri, burada Nûr-ı Muhammed kavramını kullanmaktadır.); H. Musa Bağcı, bu kavramı daha önceleri müfessir Mukatil b. Süleyman'ın (80–150/699–767) kullandığından bahsetmektedir. bkz. Beşer Olarak Hz. Peygamber, 465-466.

²³ Bkz. Mehmet Demirci, Nûr-ı Muhammedî, 1-21.

²⁴ Yaşar Nuri Öztürk, Aşk ve Hak Şehidi Hallac-ı Mansur ve Eseri, 293-302.

²⁵ Okudan, agm., 145; Bünyamin Erul, Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru, 421-422.

²⁶ Bkz. Mustafa Akman, Musa Carullah Bigiyef'i Okumaya Giriş, 81-143; Burada, Carullah'ın ilhamını İbni Arabî'den alarak savunduğu böylesi düşünceleri ve Mustafa Sabri Efendi'nin bu düşüncelere yönelik eleştirileri değerlendirilmektedir. Ayrıca bkz. Mervan İbrahim el-Kaysi, Mealimu'l-Huda, 72-73.

²⁷ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Tedbirat-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi, 67-98; Nihat Keklik, el-Fütuhatü'l-Mekkiyye, 438-439; Konuk, age., 4/318-320.

²⁸ el-Cili, age., 255-274.

²⁹ Bkz. Mahmut Erol Kılıç, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık Ve Mertebeleri, 54-56, 226-236.

³⁰ Mevlana Celaleddin-i Rumî, Mesnevi, 4/322 beyit no: 3800.

³¹ İmam-ı Kastalani, el-Mevahib-i ledünniyye, 17-27; Mehmet Demirci, "Nûr-ı Muhammedî", 242-243.

³² Ahmed Faruk Serhendî, Mektubat-ı İmam-ı Rabbani, 1/33-34 (4. Mektûb).

³³ Aziz Mahmud Hüdâyî, Âlemin Yaratılışı ve Hz. Muhammed'in Zuhuru, 52, 94.

Bu bağlamda İbni Arabî'deki Hakikat-ı Muhammedî ve daha önceki haliyle Hallâc'ın Nûr-ı Muhammedî görüşleri, Mevlana'yla yeni bir veçhe daha kazanmıştır. Zira Mevlana'ya kadar geçen süreçte, Nûr-ı Muhammedî'nin, bütün varlıkların kaynağı ve ezeli bir nûr olduğu ve bu görüşün olgunlaşmasıyla insanın, bütün evrenin özü ve her zaman devam edegelen ilmî ve amelî yüksekliğin kaynağı olduğu ifade edilirken, onunla birlikte artık *insanın, Yüce Zât'ın maşuku olduğu* söylenmeye başlamıştır. Böylece kendisinden önceki *Allah'a âşık olmak* anlamındaki *ilâhî aşkı*, Hakikat-ı Muhammedî nazariyesiyle birleştirilerek *Allah'ın kendisine âşık olduğu zat* manasındaki *mâşuk-ı ilâhî* kavramını geliştiren Mevlana ile Hakikat-ı Muhammedî görüşü de farklı bir evreye girmiş olmaktadır.³⁶ Mevlana Celaleddin-i Rumî, Hakikat-ı Muhammedî'yi anlattıktan sonra Peygamber'in (s) Cebrail karşısındaki büyüklüğünü ifade etmek için: '*Ahmed eğer o ulu kanadı açsaydı Cebrail ebede kadar dehşet içinde kalırdı*' der.³⁷

Son olarak kendisi için zengin bir ilham kaynağı olan Nûr-ı Muhammedî mefhumunu ileri derecede sahiplenip savunan Azîz Mahmud Hüdâyî'den bahsetmek istiyoruz.³⁸ Muhammedî ruh ile nûrun, bütün insanlardan, peygamber ve meleklerden önce var olduğunu beyan eden Hüdâyî'ye göre, rûhânî ve cismânî âlemin mertebeleri, Rasulullah'ın (s) şerefli vücudunun ortaya çıkışına kadar devam etmiştir. Allah, Rasulullah'ın (s) zuhuruyla âlemleri tamamlamış ve böylece âlemlerin yaratılmasındaki gaye de ortaya çıkmıştır. İşte tam da bu sebepten ötürü vücudu, diğer peygamberlerin sonuna bırakılmıştır.³⁹

Azîz Mahmud Hüdâyî, beyitlerinde, Tanrı'nın kendi kudretini kâmil insan aynasından seyrettiğine, ayna hükmündeki kâmil insandan Tanrısal zâtın görüldüğüne ve eşyadan örtü kaldırılınca Tanrısal birliğin ortaya çıktığına telmihte bulunmaktadır. O insan-ı kâmilî varlığın sırrı kabul ettikten sonra bizleri

³⁴ Bkz. Said Nursi, Sözlür, 10. Söz; Şualar, 15. Şua; Mesnevi-i Nuriye (Reşhalar); Emirdağ Lahikası (Emirdağ Zabıtası İle Bir Hasb-i Haldir); 19. Mektubat, Mucizat-ı Ahmediye Risalesi.

³⁵ Bkz. Demirci, Nûr-ı Muhammedî, 1-21; Mehmet Emin Özafşar, Hadis ve Kültür yazıları, 147-148; Ahmet Yıldırım, İlk Yaratılan Varlık Bağlamında Hadislerde Yaratılış Problemi, 202-203.

³⁶ Mevlana Celaleddin Rumî, Dîvân-ı Kebîr, 2/284, 303, (beyit no: 2309, 2488); ag. mlf., Dîvân-ı Kebîr, 600 (beyit no: 7974); Okudan, agm., 146-147, Hayrani Altıntaş, Tasavvuf Tarihi, 99, 112; Safi Arpağuş, Mevlana ve İslam, 333-340.

³⁷ Rumî, Mesnevi, 4/322 beyit no: 3800.

³⁸ Azîz Mahmud Hüdâyî'nin, Nûr-ı Muhammedî düşüncesini, benimsediği vahdet-i vücûd neşvesinin girift konuları bağlamında aydınlatmasına dair bir çalışma için bkz. Özköse, agm., 1/231-238; ayrıca bkz. İsa Yüceer, Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Metafizik Dünyası, 150-152.

³⁹ Hüdâyî, age., 7-8 (editör), 51-53, 92-95; ayrıca bkz. Michel Chodkiewicz, Sahilsiz bir umman: Muhyiddin İbn Arabî, 67, 126.

insanı incitmemeye davet etmekte ve kâmil kişiye ait bir kalbin Kâbe'den eşref olduğunu söylemektedir.⁴⁰

Burada artık, adı zikredilenlerin yanında daha başka birçok zevatın da benimsediği bu Hakikat-ı Muhammedî düşüncesini temellendirmede kullanılan ve hadis formunda rivayet edilen ifadelere değinmenin gerektiği anlaşılmaktadır.

4. Hakikat-ı Muhammedî Nazariyesinin Dayanağı Olan Hadisler

Bilindiği gibi Hakikat-ı Muhammedî nazariyesinin doğruluğu, Peygamber'e isnad edilen bir kısım hadislere dayandırılmaktadır. Bu durumda, bahsi geçen hadislerin rivayet ilimleri açısından değerlendirmesini yapmak gerekmektedir. Bu düşüncüyü öngören mevzu sözler ve bazı zayıf hadisler dışında, sahih rivayetlerin hiçbirinde Allah'ın kendi nûrundan Peygamber'in (s) nûrunu, o nûrdan da peyderpey diğer varlıkları yarattığı şeklinde bir düşüncüyü ortaya koyan herhangi bir ifadeye rastlamak mümkün değildir. İlim adamlarından bazıları, bu anlamı çağrıştıran mevzu sözlerin ise, yabancı kaynaklı felsefî görüşler olan Neo-Platonizm ve Gnostisizm nazariyelerinin bir takım mutasavvıflar tarafından hadis haline getirilmiş şekilleri olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre *Allah ilk defa benim nûrumu yarattı; Adem toprakla su arasında iken ben peygamber idim*⁴¹ gibi 'hadisler'in bu çaba çerçevesinde imal edilmiş ifadeler olduğu düşünülmektedir.⁴²

Nitekim İbni Arabî, âlemin yaratılışının; dış hakikatlerde tecelli etmek için, Allah'ın zatına olan sevgisi sebebiyle gerçekleştiğini söylemiş ve bunu temellendirmek adına *ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim; bilinmek için mahlûkatı yarattım* şeklinde söylenen ve mutasavvıflar arasında yaygın olan sözü refere etmiştir. Peygamber'e (s) aidiyetine dair, *keşfen sahih* dediği bu hadise göre, yaratılışın sırrı, Allah'ın zatına olan bilinme ve tezahür etme aşkına bağlanmaktadır.⁴³ Ancak bu sözün hadis usulü teknikleri bağlamında hiçbir aslının olmadığı⁴⁴ ve hadisleri keşif yoluyla doğrulamanın mümkün olamayacağı⁴⁵ bilinmektedir.⁴⁶

⁴⁰ Özköse, agm., 231-238.

⁴¹ Tirmizi, Menakib, 1; Aclûnî, age., 1/265, 2/128-132.

⁴² Bağcı, age., 476-487.

⁴³ Okudan, agm., 142-143; Konuk, age., 1/43, 61, 2/56, 75, 3/50, 85, 316, 4/116, 135, 164-166, 257-258.

⁴⁴ Bkz. Aclûnî, age., 2/132; Ali el-Kari, Zayıf Hadisleri Öğrenme Metodu, 92; Muhammed el-Beşir Zafir el-Ezheri, Tahziru'l-Müslimin mine'l-Ahadisi'l-Mevdua, 159.

⁴⁵ Ahmet İshak Demir, Müttekaddimin Devri Kelamcılarına Göre Bilgi Kaynağı Olarak Keşf ve İlham, 40, 46-47-50, 54-55, 57; Musa Koçar, Eleştirel Açından Said Nursi'nin Kelami Görüşleri, 65-66; Ahmet Yıldırım, Tasavvuf Ehlinin Hadis Rivayeti ve Rivayet Usulleri Açısından Tasavvuf Hadis Münasebeti, 113-117.

⁴⁶ Bkz. Uysal, age., 268-271, 280-281; Arpağuş, Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı, 179; Tevfik Yücedoğru, Geçmişten Günümüze

Peygamberimiz, zaman zaman kendisi hakkında aşırı gidilmemesi konusunda sahabeyi uyarmış, kendisinin de tıpkı onlar gibi bir beşer olduğunu vurgulamıştır. Bu konuda hadis kitaplarında çok sayıda hadis bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir:

*Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'yı aşırı surette methettikleri gibi, sakın sizler de beni methederken aşırı gitmeyiniz. Şüphesiz ki, ben sadece bir kulum. Onun için bana sadece Allah'ın kulu ve resûlü deyiniz.*⁴⁷

*Sahabenin biri Peygamberimize 'ya seyyidî / ey efendim, diye seslenmişti. Buna cevaben Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: Ey insanlar! Allah'tan korkun. Sakın şeytan sizi aldatmasın. Ben Abdullah'ın oğlu Muhammed'im. Allah'ın kulu ve Resûlüyüm. Allah'a yemin ederim ki beni, Allah'ın bana verdiği makamın üstüne çıkarmanızı istemiyorum.*⁴⁸

*Şüphesiz ben de sizin gibi bir insanım. Zaman olur ki bana sizden iki hasım gelir de, biriniz haksızken diğerinden daha düzgün konuşmuş olabilir; ben de o düzgün sözleri doğru sanarak onun lehine hükmedebilirim. Binaenaleyh kimin lehine bir müslümanın hakkı ile hükmettimse, bilsin ki bu hak ateşten bir parçadır; ister onu alsın, ister bıraksın.*⁴⁹

*Allahım! Ben senden ahid alıyorum. Elbette sen bu ahdi bozmazsın. Ben ancak bir beşerim. Dolayısıyla hangi mü'mine eziyet eder, kötü söz söyler, lanet eder veya döversem bunu onun için bir kefaretilerim!*⁵⁰

*Ben de sizin gibi beşerim. Siz unuttuğunuz gibi, ben de unuturum. Bir şey unuttuğum zaman bana hatırlatınız.*⁵¹

Bu hadislerden de anlaşılacağı üzere Peygamberimiz kendinin bir beşer olduğunu unutmamaları ve kendisi hakkında aşırıya kaçmamaları yönünde sahabeye uyarılarda bulunmuştur. Çünkü O, bazı konularda olduğu gibi Peygamberlik konusunda da müslümanların ehl-i kitab'ı taklit etmelerinden endişe ediyordu.⁵²

İlim ve Din Açısından Yaratılış, 130; M. Sait Şimşek, Yaratılış Olayı, 24-25, 69-71, 99; Toshihiko İzutsu, İslam'da Varlık Düşüncesi, 80-81.

⁴⁷ Buhari, Enbiya, 48; Mevlânâ Şibli Numânî, Son Peygamber Hz. Muhammed, 610-611; Yaşar Düzenli, Üslub ve Semantik Açısından Kur'an ve Şefa'at, 152-153.

⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned 3/153, 241, 4/25, 40. Benzer bir hadis için bkz. Ebu Davud, Edeb, 9.

⁴⁹ Buhari, Hiyel, 10, Mezalim, 16, Ahkâm, 20, 29, 31.

⁵⁰ Müslim, Birr ve's-Sıla ve'l-Adab, 25 (88-97).

⁵¹ Buhari, Salat, 31; Müslim, Mesacid, 19 (93).

⁵² Nitekim Hıristiyanlık kültüründe görülen yüceltme çabası çerçevesinde uydurulan İsa olmasaydı kâinat yaratılmazdı. Göklerde ve yeryüzünde görünen ve görünmeyen şeyler, tahtlar, egemenlikler, yönetimler ve

Nitekim rivayete göre O (s) şöyle buyurmuştur:

*Sizden öncekilerin izlerini, kuşkusuz karış karış takip edeceksiniz. Onlar bir kertenkele deliğine girseler, siz de arkalarından gideceksiniz. Dedik ki; Onlar Yahudiler ve Hıristiyanlar mı? Başka kim olabilir ki! dedi.*⁵³

Ancak Peygamberimizi yüceltmek adına yapılp edilenler, maalesef Peygamberimizin bu konudaki endişelerini haklı çıkarmıştır. Çünkü O'nun (s), her zaman ve durumda insan olmasına ve Allah'ın sadece bir kulu olarak yalnız O'na kulluk ettiği açık olmasına rağmen, kimi çevreler O'nun hakkında aşırıya gitmiş ve kulluğa yakışmayan kimi nitelermelerde bulunmuşlardır.

Sözelimi yüce Allah, O'nun için; '*şüphesiz sen de öleceksin, onlar da ölecekler*'⁵⁴ dediği halde kimileri, O'nu başka insanlardan ayırarak bedeni ve ruhu ile yaşadığı, insanlar arasında dolaştığı, rüyalarına girdiği veya toplantılarına katılarak kendileriyle konuştuğu, kendisi ile görüşüp hadis rivayetlerinin sahih olup olmadığını kendisinden sorup öğrendikleri, kabrinde diri olup kendisine yapılan seslenmeleri ve duaları işittiği⁵⁵ gibi garip ve nevezur iddialarda bulunmuşlardır.

O kadar ki, bazı sūfiler daha da ileri giderek, yukarıda tanımı verilen Hakikat-ı Muhammedî inancının gerçek bir yansıması olarak: *Muhammed'dir cemal-i Hakk'a mir'at* (ayna), *Muhammed'den göründü kendi bizzat*⁵⁶ diyerek Allah Teâlâ'nın Muhammed'in (s) bedeninden bizlere görüldüğü hezeyanında bulunmuşlardır. Bu söylemin bir diğer versiyonu ise şöyle dile getirilmiştir:

Ahmed'de gizlenen, 'Hû'dur. Sufiler bunu ifade etmek için perde-i mîm deyişine sıklıkla başvurur ve Ahmed'deki mim perdesini kaldır da bir bak, ardında kim duruyor!'⁵⁷ derler.

İlk bakışta Peygamberimizin Allah'la bir tutulduğu izlenimini veren bu ifadelere daha dikkatli bakıldığında, durumun zannedilenden daha vahim

---

hükümler... Her şey onun aracılığıyla ve onun için yaratılmıştır. [Bkz. Katolik Kilisesi Din ve Ahlâk İlkeleri, 85 (par. 291), 95 (par. 331)] felsefesi 'sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım' ifadesi üzerinden Hakikat-ı Muhammedî nazariyesi şeklinde aynen tasavvuf kültürüne aktarılmıştır.

⁵³ Buhari, İ'tisam bi's-Sünne, 14.

⁵⁴ Zümer 39/30; ayrıca bkz. Enbiya 21/34-35.

⁵⁵ Böylesi iddiaların kaynakları ve bu kaynaklarda ifade edilen düşüncelere dair değerlendirmeler için bkz. İbrahim Sarmış, Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak, 1/95; el-Kaysi, age., 65-98; H. Musa Bağcı, Hz. Peygamberi Beşer Üstü Gösteren Bazı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım, 299-317; ag. mlf., Beşer Olarak Hz. Peygamber, 245 vd.; ayrıca bkz. A.Kadir Evgin, Hz. Peygamberi Yanlış Anlama Sebepleri, 111-116.

⁵⁶ Cihat Arınç, Hakk'ın En Parlak Aynası: Ahmed-i Muhammed, 76-77.

⁵⁷ Arınç, agm., 77; Konuk, age., 4/318; Özköse, agm., 235.

olduğu görülmektedir. Zira Ahad (أحد) ile Ahmed (أحمد) kelimeleri arasında farklı olarak bir mîm (م) harfi vardır. Yani Arapçadaki ‘Ahmed’ kelimesinin yazılışındaki mim harfi kaldırılırsa, geriye ‘Ahad’ kalır. Bu şu demektir: Mahiyet itibarıyla ‘Ahmed (Peygamberimiz)’ haşa ‘Ahad’ (Allah)’tan bir adım öndedir!⁵⁸

Bu felsefeye sahip birçok suffi metin gibi risale-i nur külliyatında da kabul⁵⁹ gören ‘*Ahad Ahmed’dir*’, ‘*Ahad Allah’tır*’ sözünün tabii sonucu, ‘*Allah Ahmed’dir* yani Muhammed’tir’ olmaktadır. Nitekim bu düşünceyi işaret etmek üzere: “*Ahad Ahmed’dir, kim mim eder fark, Bütün âlem o mîm içre olur fark.*” şeklinde bir şiir terennüm ederler.⁶⁰

Bunun Hıristiyanların, *Allah, Meryem oğlu Mesih*’tir tezleriyle aynı anlama geldiği açıktır. Bu felsefeye göre, Ahad ile Ahmed arasında farklı olarak sadece Ahmed kelimesindeki mim harfi vardır. Bu fark ise sadece yazılıştadır ve Ahmed’in lehinedir. Çünkü onlara göre bütün âlem, o mîmin içindedir! Bu safsatanın İslam tasavvurundaki Allah ve peygamber inancı ile hiç örtüşmediği izahıtan varestedir. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

*Muhammed, başka değil, sadece bir elçidir; ondan önce de nice elçiler gelmiştir.*⁶¹

*Fesubhanallah! Ben beşer peygamberden başka bir şey miyim?*⁶²

*De ki Allah’ın dilemesi dışında ben kendime bile bir fayda ve zarar verecek durumda değilim.*⁶³

*De ki: ‘Ben başka değil, tıpkı sizin gibi bir insanım. Bana; Tanrınızın bir tek tanrı olduğu bildiriliyor. Artık ona karşı dürüst olun ve ondan bağış dileyin.*⁶⁴

*De ki, ben de tıpkı sizin gibi bir beşerim. Bana, ilahınızın bir tek ilah olduğu bildiriliyor. Artık kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa hemen iyi bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak etmesin.*⁶⁵

⁵⁸ Abdulaziz Bayındır, Kur’an Işığında Aracılık ve Şirk, 83; ag. mlf., Kur’an Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar, 23-30.

⁵⁹ “Nasıl kâinat insan için yaratılmış ve kâinattan maksud ve müntehab insandır; öyle de, insandan dahi en büyük maksud ve en kıymetdar müntehab ve en parlak âyine-i Ehad ve Samed, elbette Ahmed-i Muhammed’dir.” Said Nursi, Lem’alar: Otuzuncu Lem’anın Altıncı Nüktesi/Beşinci Şua:/Beşinci Şua’nın İkinci Mes’esi.

⁶⁰ Bkz. Mustafa Akman, Nur-ı Muhammedî veya Hakikat-ı Muhammedîye Teorisi, 39-40.

⁶¹ Al-i İmran 3/144; krş. Maide 5/75.

⁶² İsra 17/93.

⁶³ Araf 7/188.

⁶⁴ Fussilet 41/6.

⁶⁵ Kehf 18/110.

*De ki: 'Benim size ne zarar vermeye gücüm yeter, ne de sizi olgunlaştırmaya. De ki: 'Beni Allah'ın azabından hiç kimse kurtaramaz. Ben ondan başka bir sığınak da bulamam. Benimkisi yalnız Allah'tan olanı, O'nun gönderdiklerini tebliğdir, o kadar.'*⁶⁶

*Biz seni şahit, müjdeci, uyarıcı; Allah'ın izniyle O'na çağırın, etrafını aydınlatan bir kandil olarak gönderdik.*⁶⁷

*Ey Resûl! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun.*⁶⁸

Kendisine bu tarz bir hitapta bulunulan O Elçiye aynı zamanda şu direktifler de verilmiştir:
*Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.*⁶⁹

*De ki, ben de tıpkı sizin gibi bir insanım. Bana, tanrınızın bir tek tanrı olduğu vahyediliyor.*⁷⁰

*De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim; benim ve sizin başınıza gelecekleri bilmem; ben ancak bana vahyolunana uyarım; ben sadece apaçık bir uyarıcıyım.*⁷¹

*De ki: Doğrusu ben (kendi başıma) size ne zarar verme ne de fayda sağlama gücüne sahibim. De ki: Gerçekten (bana bir kötülük dilerse) Allah'a karşı beni kimse himaye edemez, O'ndan başka sığınacak kimse de bulamam. Benimkisi yalnız Allah'tan olanı, O'nun gönderdiklerini tebliğdir o kadar.*⁷²

*De ki: Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben bir meleğim de demiyorum. Ben, sadece bana vahyolunana uyarım. De ki: Kör ile gören hiç bir olur mu? Hiç düşünmez misiniz?*⁷³

*De ki: Ben kendim için bile Allah dilemedikçe hiçbir şeye kadir değilim: Ne fayda sağlayabilirim, ne de gelecek bir zararı uzaklaştırabilirim. Şayet gaybı bilseydim elbette çok mal mülk elde ederdim, bana hiç fenalık da dokunmazdı. Ama ben iman edecek kimseler için sadece bir uyarıcı ve bir müjdeleyiciyim.*⁷⁴

⁶⁶ Cin 72/21-23.

⁶⁷ Ahzab 33/45-46.

⁶⁸ Maide 5/67.

⁶⁹ Hicr: 15/99.

⁷⁰ Kehf 18/110; ayrıca bkz. Al-i İmran 3/144; Araf 7/188; Fussilet 41/6; Cin 72/21-23; Maide 5/67; Hicr: 15/99.

⁷¹ Ahkaf 46/9.

⁷² Cinn 72/21-23.

⁷³ En'am 6/50.

⁷⁴ A'raf 7/188.

Bu ayetlere rağmen bir başka sûfi ise şunları söyleyebilmiştir: Allah, Muhammed'deki her hakikati kendi isim ve sıfatlarının hakikatinden yaratmıştır. Muhammed'in nefsinin de kendi nefsinden yaratmıştır. Bir şeyin nefsi, kendisidir.⁷⁵

5. Hâkim en-Nisaburi ve el-Aclûnî

Bu başlık altında nûr-ı Muhammedî düşüncesine zemin oluşturan levlake hadisine referans değer ifade eden ya da gösterilen iki temel kaynaktan bahsedeceğiz: Hâkim en-Nisaburi'nin el-Müstedrek'i ve el-Aclûnî'nin Keşfu'l-Hafa'sı. Burada bunların müelliflerinin sahip olduğu düşünce yapısı ve eserlerinin mahiyeti ile ilmî değerlerini belirtmeye çalışacağız.

Konuyla ilgili olabilecek diğerleri arasından bu kitapları tercih etmiş olmamız, birincisinin en eski ve ismi itibariyle de çeşitli çevrelerce çokça itimat edilen bir eser olmasındandır. İkincisi ise günümüze daha yakın ve Nûr-ı Muhammedî düşüncesini benimsemiş zevatın muteber görmesi dolayısıyladır.

Dediğimiz gibi bu iki eserden başka da bahsi geçen düşünce ve dayanaklarını aktaran kaynaklar mevcuttur. Lakin biz, bunların kamudaki şöhretlerinin büyüklüğüne rağmen kendileri ve değerlendirme kriterleri hakkında pek fazla malumatın bulunmaması dolayısıyla çalışılması gerektiğini düşündük. Bu amaçla bu müelliflere dair ulaşabildiğimiz bir kısım akademik çalışmalar da dâhil çeşitli kaynaklardan istifade ile kendileri ve düşünce sistemleri hakkında bilgiler aktarmaya çalıştık.

Hakikat-ı Muhammedî düşüncesine dayanak kılınan levlake vb. hadislerin geçtiği bu iki temel kaynak ve müellifleri hakkında yapılan değerlendirmeler, bu müelliflerin bahsi geçen hadisleri tashih etmeye yatkın bir düşünce yapısına sahip olduklarını göstermektedir. Bunu şöylece izah etmek mümkündür.

A. Hâkim en-Nisaburi

Kur'an öğretisine⁷⁶ zıt olarak, 'Sen olmasaydın, kâinatı yaratmazdım' anlamında rivayet edilen uydurma sözlere kaynak⁷⁷ değer ifade eden el-Hâkim en-Nisaburi, 321/933 tarihinde Nisabur'da doğdu. Devrin tanınmış mutasavvıflarından Ca'fer el-Huldi, İbni Nüceyd ve Ebu Osman el-Mağribi'nin sohbetlerinde bulundu. Hâkim en-Nisaburi, 405/1014 tarihinde

⁷⁵ Bu iddianın kaynak ve değerlendirmesi için bkz. Mustafa İslamoğlu, Üç Muhammed, 204-205.

⁷⁶ Bkz. Zariyat 51/56; Mülk 67/2; Hud 11/7; Kehf 18/7; Bakara 2/155; Al-i İmran 3/142; Maide 5/48; Enam 6/165; Mu'minun 23/115; Ankebut 29/2-4; Muhammed 47/31; Talak 65/11; Kıyamet 75/36; İnsan 76/2.

⁷⁷ Bkz. el-Hâkim en-Nisaburi, el-Müstedrek ala's-Sahihayn 2/656-678 no: 4174-4242, 4286.

vefat etti.

El-Hâkim'in en önemli ve kendisiyle tanındığı eseri, el-Müstedrek ale's-Sahihayn'dir. Müellif bu eserinde, Buhari ile Müslim'in veya onlardan birinin el-Camiu's-sahih'lerini tasnif ederken gözettikleri şartlara uyduğu halde kitaplarına almadıkları rivayetleri derlemek istemiş, fakat eserde çok sayıda *zayıf*, hatta *mevzu* rivayet yer almıştır.⁷⁸

Sahih hadislerin 10.000'i geçmeyeceğini, bunların da Sahihayn'da bulunanlardan ibaret olduğunu ileri süren bazı çağdaşlarının görüşlerini reddetmek üzere Hâkim en-Nisaburî'nin Sahihayn tertibinde kaleme aldığı 8803 rivayeti ihtiva eden el-Müstedrek ale's-sahihayn diğer adıyla el-Müstedrek ale's-şeyhayn, aynı zamanda bu tür kitapların en tanınmış örneğidir. Müellif, Buhari veya Müslim'in şartlarına uyduğu halde kitaplarına almadıkları kanaatiyle -herhalde bir inat uğruna- güvenilemeyecek derecede zayıf ve hatta mevzu bazı hadisleri de derlemiştir. Şemsuddin ez-Zehebî (673-748/1275-1348), Muhtasaru'l-müstedrek'te Hâkim'in bu çalışmasını özetlemiş, bu arada kitabın dörtte birini oluşturan zayıf ve mevzu rivayetleri de göstermiştir. Burada Zehebî, el-Müstedrek'teki 100 kadar mevzu rivayeti el-Müstedrek ale'l-müstedrek adını verdiği bir eserde toplamıştır.⁷⁹

Hâkim'in hayatına yer veren bütün eserlerde onun Şiîliği tartışılmıştır. Onun Şiîlikle itham edilmesinin başlıca sebebi, el-Müstedrek'te Ali'nin faziletine dair mevcut rivayetlerdir.

İbni Hacer, onun büyük bir âlim olduğunu söyledikten sonra hayatının son dönemlerinde hafızasının zayıflamaya başladığına dair rivayetler bulunduğunu, ed-Duafa adlı eserinde kendilerinden kesinlikle hadis alınmaması gerektiğini kaydettiği bazı kimselerin rivayetlerine el-Müstedrek'te yer vermesinin de bunu gösterdiğini belirtmektedir. el-Müstedrek'i hayatının son döneminde yazdığı için onu yeniden gözden geçirmeye fırsat bulamaması, hadisleri ve ravileri iyi tanınmasına rağmen tenkit edilmesine sebep olmuştur.

Osman Güner'in ilgili makalesinden alıntı ifadelerle; esasen o, hadislerden çoğunun sahih olduğu şeklindeki görüşünü, ravilerden bir kısmının (illeten) salim olması şeklinde açıklar. İşte onun bu tutumu dolayısıyla, sahih kabul ettiği hadisler arasında pek çok yalan haber de karışmıştır. Belli bir kısmı teşkil eden rivayetler arasında Şeyhan'ın derecesine yükselmeleri şöyle dursun, sıhhat şartlarını taşıyabilen tek bir hadis bile bulabilmek oldukça

⁷⁸ Yaşar Kandemir, Hâkim en-Nisaburî, 15/190-192; İbrahim Hatiboğlu, el-Müstedrek, 32/134-135; krş. M. Fuad Sezgin, Buhari'nin Kaynakları, 209-210.

⁷⁹ Ahmed Naim-Kamil Miras, Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi, 1/258-259; İ. Lütfi Çakan, Hadis Edebiyatı, 100, 107-108; İbni Teymiye, Külliyyat, 1/335 vd.; M. Hayri Kırbaoğlu, İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi, 123, 176, 187, 216, 218, 245, 261, 289, 323-324; ag. mlf., Alternatif Hadis Metodolojisi, 121, 142; Osman Güner, Hâkim en-Nisaburî ve Müstedrek Üzerine, 143-144, 147.

zordur. Buna göre Müstedrek'te, Buhari ve Müslim'in ya da ikisinden birinin şartlarına uyduğu söylenen hadisler oldukça azdır.

İbni Hacer, Hâkim'in Müstedrek'te gösterdiği tesahülün, eseri faydadan yoksun kıldığını ve orada geçen her hadis hakkında tesahülün olabileceği düşünülerek ondan hadis alınırken taklidi bir kenara bırakıp son derece itinalı ve tenkitçi gözle seçmek gerektiğini ifade eder.

O halde eserdeki hadislerden yararlanmak istendiğinde, mutlaka Zehebî'nin Telhis'inde yer alan tenkitler azami ölçüde dikkate alınmalı, müellifin diğer muhaddislerden ayrı olarak tashih ettiği hadisler dikkatle araştırılmalı ve neticede hadislerin sıhhati açıkça ortaya konulduktan sonra istidlal yoluna gidilmelidir. Ya da en azından Hâkim'in hadisleriyle amel edilirken ihtiyatla yaklaşılmalıdır.⁸⁰

Hadis ilmindeki yeri ve kendisine dair hadisçilerin değerlendirmesi bu olan el-Hâkim'in belirtilen (levla...) sözü de mütesahil davranarak rivayet ettiği ve bu çerçevede sahih dediği bir söz olduğu anlaşılmaktadır. Esasen geniş halk kitlelerinde görüldüğü gibi onun da böylesi sözleri, içinde yetiştirdiği tasavvuf kültürü çerçevesinde bir nitelermeye tabi tuttuğu anlaşılmaktadır.⁸¹

B. İsmail b. Muhammad el-Aclûnî

Ebu'l-Fida İsmâil b. Muhammed b. Abdilhadî el-Cerrahî el-Aclûnî, 1087/1676'da Aclûn'da doğdu. 1707 yılında hilafet merkezi olan İstanbul'a geldi. Bir sene sonra, Osmanlı Devleti tarafından Şam Emevî Camii müderrisliğine tayin edildi. Vefatına kadar kırk yılı aşkın bir müddetle bu vazifeyi yürüttü, 1162/1749'da Şam'da vefat etti.

Çok sayıda eseri olan Aclûnî'nin, *Keşfu'l-Hafa ve müzilu'l-ilbas amme'stehere mine'l-ehadis ala elsineti'n-nas* isimli kitabı en meşhur olanıdır. Bu, halk arasında hadis diye yaygın olan rivayetlerden hangisinin sahih hadis, hangisinin uydurma rivayet, vecize, atasözü ve hikmetli söz olduğunu belirlemek amacıyla kaleme aldığı bir kitaptır. Ayrıca içine aldığı 3281 rivayetle benzeri çalışmaların en kapsamlısıdır.

⁸⁰ Güner, agm., 150, 154-155; ayrıca bkz. Şiblî Numânî, age., 58.

⁸¹ Ayrıca el-Hâkim'in makbul gördüğü ancak değerlendirmesinde isabet edemediği hadislere diğer bir örnek de 'Hanımlara yazı yazmayı öğretmeyin, onları yola bakan odalarda oturtmayın!' (el-Hâkim en-Nisaburî, age., 2/430, hadis no: 3494.) şeklindeki hadistir. Zehebî, Telhis'inde bunun uydurma olduğunu belirtmektedir. İbni Cevzî, el-Mevdûat, 2/268-269'da Hâkim'in böyle bir uydurma haberi nakletmiş olmasına şaşırılmaktadır. Cahız'a (ö.255/868) göre bu ifade, H. III. asrın başlarında halk arasında söylenen bir sözdür.' Bkz. Bünyamin Erul, Tatar Âlimlerden Rızaeddin B. Fahreddin (1859-1936) ve Hadisçiliği, 92; Ayrıca bkz. Kadir Gürler, Kadınların Okuyup Yazması Meselesi, 165-172; Özafşar, age., 107.

Eserde Aclûnî'nin, bazı âlimlerin mevzu kabul ettiği rivayetleri savunduğu, bunların zayıf veya hasen li-gayrihî olduğunu ileri sürdüğü, bazen bir rivayeti nakleden herhangi bir kaynağı zikretmekle yetindiği, bir rivayet hakkında âlimlerin görüşlerini kaydetmekle beraber kesin bir kanaat ortaya koymadığı görülmektedir. Hadis olmadığını belirttiği veya tereddüdünü dile getirdiği çeşitli sözlerin manasının sahih olduğunu ifade ettiği gibi bir kısım rivayetlerin de manasının batıl olduğunu söylediğine şahit olunmaktadır.⁸²

Aclûnî bu kitabında, muhtemelen Hıristiyanlara üstünlük sağlama düşüncesi çerçevesinde uydurulmuş olan '*sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım*' anlamındaki levlake hadisinin uydurma olduğunu belirtmesine rağmen mitolojisinden⁸³ vazgeçmemek adına bunun anlam olarak sahih olduğu kanaatini ifade etmektedir. Oysaki bir sözün bazı gerçeklere uygun veya anlam bakımından doğru olması ayrı, bunu Rasulullah'ın söyleyip söylemediği ise apayrı bir şeydir. Mesela güneş her sabah doğar veya insan vakti gelince ölür, gibi sözler hem gerçeklere uygun, hem de anlam olarak doğrudur. Ama bunlar Rasulullah'ın sözleri olmadığı için hadis olmazlar⁸⁴ dahası bunları hadis sayanlar Rasulullah'a iftira etmiş olurlar.

Aclûnî'nin Keşfu'l-Hafa adlı eseri üzerine hadis dalında bir tez çalışması yapan Şehmus Ünverdi tezinin sonuç kısmında özet olarak mealen şunları söylemektedir:

Keşfu'l-Hafa halk arasında yaygın olarak kullanılan söz ve hadisleri içermekte ve onların kaynak ve sıhhat derecelerini ortaya koymaktadır. Binaenaleyh bu eser halkın meşhur hadisler hakkında daha sağlıklı bilgiye ulaşması bakımından önemli bir başvuru kaynağıdır.

Aclûnî rivayetlerin çoğu hakkında, bazen zayıf, bazen de uydurma demiştir. Ayrıca rivayetin senedi varsa senetteki ravi hakkında âlimlerin görüşünü aktarmıştır. Bununla birlikte, araştırmamız sonunda, yüz civarında rivayetin,

⁸² Bünvamin Erul, Keşfu'l-Hafa, 25/320-321; Ali Yardım, Aclûnî, 1/327.

⁸³ Bu mitolojiye bağlı olarak şöyle diyor: "Şeyhu'l-Ekber'in -Allah onun nurlu sırlarını kutsasın- el-Futuhatu'l-Mekkiye'sinde özetle şöyle denilmektedir: Bazı hadisler ravileri itibariyle sahih olabilirler. Ancak keşfte bulunan kişi bu hadislerin sahih olmadığına vakıf olabilmektedir. Çünkü bu kişi durumu Rasulullah'a (s) sorarak böylece uydurma olduğunu anlamış olabilir. Bu nedenle rivayetle uğraşanlar, rivayetçe sahih olması dolayısıyla kendisiyle amel etseler bile bu kişi onunla amel etmeyi terk eder. Bazı hadisler de var ki rivayet zincirindeki bir uydurmacı dolayısıyla senedindeki za'fiyetten ötürü kendisiyle amel terk edilir. Ancak böyle bir hadis esasen sahih olabilmektedir. Çünkü keşfte bulunan kişi bunu er-Ruh, Rasulullah'a (s) öğretirken işitmiş olabilir." Aclûnî, age., 1/10. İbni Arabî'nin 'keşf felsefesi' için ayrıca bkz. Uysal, age., 69-78, 188-207; Yıldırım, Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, 40-49, 289-291. Hadis kabul felsefesi bu olan birinin anlam olarak doğru görmeyeceği bir söz kalmaz sanırım. Bütün hadis usulü birikiminin nihai kriterlerini alt üst eden bu yaklaşım külliyen reddedilmek durumundadır.

⁸⁴ Bkz. Sarmış, Tasavvuf ve İslâm, 234, 240, 342, 259.

başka âlimler tarafından uydurma olarak kabul edilmesine veya senesinde hadis uyduran raviler bulunmasına rağmen Aclûnî'nin bu rivayetler hakkında bir değerlendirme yapmadığı görülmüştür. Aclûnî'nin bu tutumunun temel nedeni, İbni Arabî'den devraldığı keşf⁸⁵ görüşüdür. Zira bu mevhum metotla hadisler bizzat! Peygamber'e arz edilmekte ve bu sözüm ona hadisler hakkında böylece bir hüküm verilmektedir. Muhtemelen Aclûnî de belirtilen hadisler hakkında bu tarz bir değerlendirme yapmış olacaktır.

Onun, özellikle Deylemî'den⁸⁶ naklettiği hadislerde bu durum daha da belirginleşmiştir. Bu nedenle Aclûnî'nin özellikle Deylemî'den naklettiği rivayetler hususunda ihtiyatlı davranılmalıdır.

⁸⁵ Nazari tasavvufun temellerini atan önemli şahıslardan biri durumundaki Zü'n-Nûn el-Mısırî (v.245/859), yaklaşık yüz yıl önceden itibaren aynı yolun temsilcilerince konuya dair terennümler söz konusu ise de, bilgi kaynaklarına keşfi ekleyen ilk kişi olarak bilinir. Zamanla geliştirilen bu keşf felsefesi, bilgi kaynağı olarak belirtilen çevreler marifetiyle te'sis edilmiştir. Te'sis aşamasından itibaren ki artık zahir ulema ve marifet ehli ayırımı ile kavramlara farklı anlamlar yüklemek devri başlamıştır. Nitekim başlangıçta nerdeyse herkesin yaşam biçimi sayılan zühd hayatı, böylece belli bir zümrenin yaşam tarzı olarak görülmeye başlanmış ve yaklaşık H. IV. asırdan itibaren bu zümre, sufiler diye ayrı bir kesim olarak olumsuz değerlendirmelere konu olmuştur. Ne var ki iş burada da kalmamış zamanla keşf denilene rüya da eklenmiştir. Dahası bırakın bilgi kaynağı olarak kabul etmek, rüya, hadis tashih vasıtası olarak görülmeye başlanmış, hatta rüyasında Rasulullah'la görüşüp tartışmalı hadisleri O'na (s) sorarak sahihliğini iddia edenler ve bunlardan -Beyhaki gibi- nakil yapanlar söz konusu olmuştur. Oysa objektif kriterlerle doğrulanamayan ilham, keşf ve rüyanın bilgi kaynağı kabul edilmesi doğru olamaz. Dahası objektif ve doğrulanabilir olması, elde edilen bilgi ve kaynağının ön şartı olmalıdır. Zira böylesi bir bilgi, başkalarına yansımadan -faraza- sahibi için bağlayıcı olabilse de, başkalarının asla ölçü alınmaz ve dahi sunulamaz. O kadar ki bu, başka herhangi bir mezhep veya şahsa nispeti gerekmeden herkesin kendi mantığıyla re'sen reddedeceği bir sabite halinde olmalıdır. Ne ki tasavvufun, ilk kaynaklar dâhil, hemen bütün edebiyatında keşf ve ilhama dayanan bir bilgi türü, sıhhatli olmayan bir dillendirmeye silsile halinde Peygamberimize kadar götürülmektedir. Bu anlamda Hicri II. asırdan itibaren 'keşif'sel bilgi anlayışı yaygın bir şekilde sufiyye arasında mevcuttur. Sözelimi İbrahim b. Edhem (96-162/714-779) bu kanaati taşıyan önemli simalardandır. bkz. Demir, age., 40, 46-47-50, 54-55, 57; Ahmet Yıldırım, Tasavvuf Ehlinin Hadis Rivayeti, 113-117.

⁸⁶ Şîrûye b. Şehredâr Deylemî'nin (445-509/1053-1115) hadis topladığı eseri, Firdevsu'l-ahbar'dır. Metinleri kısa, fakat çoğu zayıf, hatta mevzu olan 10.000 hadisi senetlerini almayarak bir araya getirdiği bu kitap, oğlu Şehredâr tarafından yeniden düzenlenmiştir. Zehebî, Şîrûye'nin hadis ezberleme yeteneğinin orta derecede olduğunu söylemiştir. Şehredâr'a (483-558/1090-1163) babası, doğduğu yıl muhtelif kişilerden icazet almıştır. Şehredâr babasının kitabındaki hadislerin isnatlarını bir araya toplayarak daha kullanışlı hale getirmiş adına Müsnedu Firdevsi'l-ahbar (Firdevsu'l-ahbar bi-mesuri'l-hitab) demiştir. Bkz. Mücteba Uğur, Deylemi, 9/266.

Keşfu'l-Hafa'yla alakalı başka bir husus da onun kaynağıyla ilgilidir. Zira Aclûnî, Keşfu'l-Hafa'nın kaynağının Sehavî'nin (831-902/1427-1496) Makâsıd'ı olduğunu belirtmişse⁸⁷ de, asıl kaynağının Necmuddin Muhammed b. Muhammed ed-Dîmeşkî el-Gazzi'nin (977-1061/1570-1651) *İtkânü ma yehsunu mine'l-ahbari'd-daireti ala'l-elsine*'si olduğu kanısındayız. Çünkü Aclûnî çok az bir kısmı dışında neredeyse İtkân'ın büyük bir kısmını eserine almıştır.

Eserdeki rivayetlerin bir kısmı bilgilendirme amaçlı olmakla beraber büyük bir çoğunluğu terğib ve terhib ile ilgili hadislerdir. Önemli bir nokta da eserdeki rivayetlerin üçte birinin uydurma veya aslı olmayan rivayetlerden oluşmasıdır. Bu da halk arasında yaygın olan rivayetlerin sıhhat derecesinin ne kadar düşük olduğunu göstermektedir. Buna binaen yapılacak çalışmalarda halk arasında yaygın olan rivayetler toplanmalı ve bu rivayetlerden sened ve metin açısından problemliler ayıklanmalıdır. Böylece halk arasında yaygın olarak kullanılan rivayetlerin sıhhat derecesi yükselmiş ve halkın daha sağlıklı bir dini/hadis bilgisine sahip olması mümkün hale gelmiş olacaktır.⁸⁸

Sonuç

Bilindiği gibi peygamberlere karşı tarih boyunca iki farklı olumsuz tutum sergilenmiştir. Biri indirgemeci ve diğeri aşırı yüceltmeci tutum. Birincisi, Yahudilerin, peygamberlerine genellikle değer vermeyip, onlardan saygıyı esirgemiş olmaları; ikincisi ise Hıristiyanların, öncesinin zıddına Peygamber sevgisinde aşırıya kaçıp bir zaman sonra da tanrı edinmiş olmaları şeklinde gelişmiştir. Nitekim Kur'an da onları, peygamberlere karşı gösterilen bu iki aşırı uca nispet etmiştir.⁸⁹

Maalesef İslam dünyasında da zaman zaman değişen oranlarda ve fakat Hıristiyanların, Peygamber sevgisinde aşırıya kaçıp bir zaman sonra da tanrı edinmiş olma⁹⁰ biçiminde gelişen şekli daha yoğun olmak üzere, bu aşırı

⁸⁷ B. Erul da asıl kaynağın es-Sehavî'nin el-Makasıdu'l-hasene'si olduğunu belirtmektedir.

⁸⁸ Şehmus Ünverdi, Hadis İlmi Açısından Aclûnî'nin Keşfu'l-Hafa Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme, 71-73; Burada şu hususa dikkat çekmekte fayda vardır. Tasavvuf ehlinin gösterişçi bir takva ayağıyla oluşturdukları felsefeleri doğrultusunda uydurdukları rüya, keşf ve ilham yoluyla hadis rivayeti ve bunu istismar etme çabaları, zamanla halkı büyük ölçüde etkilemiş ayrıca muhaddislerin dahi önüne geçemedikleri bir suiistimali doğurmuş ve nihayet sözüm ona bir kısım kendilerini referans bilen hadisçiler (ve kelimacılar -bkz. Sa'duddin Taftazani, Şerhu'l-Akaid, 80 - Uludağ'ın önsözü) üretmiştir. Kanımca Aclûnî bu kategoride değerlendirileceklerden biridir.

⁸⁹ Bkz. İslamoğlu, age., 8-13.

⁹⁰ Bkz. Eski ve Yeni Ahit, (İncil), Yuhanna 17/24; Koloselilere 1/14-18; Lütüfî İkinci-John Gilchrist, Evet Kitab-ı Mukaddes Tanrı Sözü'dür, 126, 194, 250, 254; Bruce Milne, Tanrı Öğretisi Hristiyan İnanıcının El Kitabı, 19, 29, 52, 95, 116, 129, 131, 132, 135, 138, 141, 145, 146, 161, 166, 170,

uçları temsil eden peygamber tasavvurları var olagelmıştır.

Peygamberlerin birer insan olmalarını, bazı insanlar bir türlü kabullenmek istememişlerdir. Kökleri Nuh (a) zamanına⁹¹ kadar gerilere giden bu kabullenmemiş, son peygamber Muhammed aleyhisselam'ın da karşısına dikilmiştir.⁹² Onların talebi, bir *melek peygamber* olmuştur. Çünkü cahiliye insanına göre peygamberin hiç değilse mele' grubundan olması gerekirdi. Ancak melek peygamber en olmaz bir bahaneydi. Aslında peygamberlerin meleklere olmasını isteyenlerin unuttukları bir gerçek vardı: Kendileri de insandı!⁹³

İşte '*fesubhânellâh! ben beşer peygamberden başka bir şey miyim?*'⁹⁴ diyen peygamberi, melek durumunda görmenin bir diğer adı da onu yüceltmek ve hatta insanüstü bir pozisyonda görmektir. Bu tarz yaklaşımın nerelere varacağıın en uç görünümü Hristiyanların aşırı tutumlarında gözlemlenebilmektedir. Onlar, peygamberleri konusunda öylesine aşırı gitmişlerdir ki sonunda onu tanrı edinmişlerdir. Üzücü olan, Hristiyanların bu fikre şu an ellerinde bulunan İncil'den ulaşılmış olmalarıdır. Çünkü İncil bütün her şeyin İsa için yaratıldığını belirtir:

*Görünmez Tanrı'nın görünümü, bütün yaratılışın ilk doğanı O'dur. Nitekim yerde ve gökte, görünen ve görünmeyen her şey -tahtlar, egemenlikler, yönetimler, hükümler- O'nda yaratıldı. Her şey O'nun aracılığıyla ve O'nun için yaratıldı. Her şeyden önce var olan O'dur ve her şey varlığını O'nda sürdürmektedir.*⁹⁵

*Yerde ya da gökte ilah diye adlandırılanlar varsa da -nitekim pek çok ilah, pek çok rab vardır- bizim için tek bir Tanrı Baba vardır. O her şeyin kaynağıdır, bizler O'nun için yaşıyoruz. Tek bir Rab var, O da İsa Mesih'tir. Her şey O'nun aracılığıyla yaratıldı, biz de O'nun aracılığıyla yaşıyoruz.*⁹⁶

Görüldüğü üzere İncil, yaratılan her şeyin İsa'nın aracılığı ile ve onun için, onun yüzü suyu hürmetine yaratıldığını belirtmektedir. Şu halde bugün böyle bir anlayışa sahip olan Hristiyanlar, acaba kendilerince haklı sebeplere mi

171, 181, 191, 208, 258; John Stott, Tarihsel Gerçeklere Dayanan Mesih İnancı, 21, 27, 29, 50; Muhammed Ebu Zehra, Hristiyanlık Üzerine Konferanslar, 262-263.

⁹¹ İbrâhîm 14/9-10; Hûd 11/27; Mu'minûn 23/24.

⁹² İsrâ 17/94; Furkân 25/7; Enbiyâ 21/2-3; En'âm 6/91; Tegabun 64/6.

⁹³ Bkz. İsrâ 17/95.

⁹⁴ İsrâ 17/93; ayrıca bkz. Âl-i İmrân 3/144; En'âm 6/50; A'râf 7/188; Kehf 18/110; Enbiyâ 21/107; Ahzâb 33/45-46; Fussilet 41/6; Ahkâf 46/9; Cin 72/21-23.

⁹⁵ Kitab-ı Mukaddes, Pavlus'un Koloselilere Mektubu, Bap 1/15-17 (sayfa: 207).

⁹⁶ Kitab-ı Mukaddes, I. Korintoslulara, Bap 8/5-6; Mustafa Akman, Kitab-ı Mukaddes/Kutsal Kitab'a Dair, 46-55.

dayanmaktadır! Çünkü onların mukaddes bildikleri, Allah'tan olduğunu kabul ettikleri kitapları, İsa'yı onlara böyle tanıtmaktadır!

Ne yazık ki Peygamber İsa hakkındaki bu *Hakikat-ı İseviyye* fikri, İslam dünyasında da kendine karşılık bulmuştur.⁹⁷ Sözelimi esasen uydurma (mevzû)⁹⁸ olan ve fakat halk arasında hadis-i kutsî olarak bilinen hem de oldukça yaygın olan⁹⁹ ‘*Sen olmasaydın, kâinatı yaratmazdım* (لولاك لولاك لما خلقت الأفلاك = *levlake levlake lema halektu 'l-eflak*)’ sözü buna örnektir. Çünkü bazı insanlar tarafından, aslı esası olmayan bu rivayetten hareketle ilk yaratılan şeyin *Hakikat-ı Muhammedî* olduğu, her şeyin ondan ve onun adına yaratıldığı iddia edilmiştir. Tıpkı Hıristiyanların İsa (a) için iddia ettikleri gibi!

Esasen ilgili beyanlardan¹⁰⁰ anlaşılacağı gibi Peygamberimiz aleyhisselam sahabeye, kendinin bir beşer olduğunu unutmamaları ve kendisi hakkında aşırıya kaçmamaları yönünde uyarılarda bulunmuştur. Çünkü O, Müslümanların peygamberlik konusunda da ehl-i kitab'ı taklit etmelerinden¹⁰¹ endişe ediyordu. Nitekim yukarıda atf yapılan İncil metni bağlamında âlimiyle cahiliyle çok sayıda insanın, Peygamberimizi yüceltmek adına yaptıkları, maalesef bu konudaki endişeleri haklı çıkarmıştır.

Öyle ki yukarıda tanımlanan Hakikat-ı Muhammedî inancında sınır tanımayan bazı sufiler: *Muhammed'dir cemâl-i Hakk'a mir'ât (ayna), Muhammed'den göründü kendi bizzat* diyerek Allah Teâlâ'nın Muhammed aleyhisselam'ın bedeninden bizlere görüldüğünü söyleyebilmişlerdir. Bununla yetinmeyip işi daha ileri götürenler şöyle demektedirler: *Ahmed'te gizlenen, 'Hû'dur*. Sufiler bunu ifade etmek için *perde-i mîm* deyişine sıklıkla başvurur ve Ahmed'teki mim perdesini kaldır¹⁰² da bir bak, ardında kim duruyor!, derler.¹⁰³

⁹⁷ Bayındır, Kur'an Işığında Aracılık ve Şirk, 79-84.

⁹⁸ M. b. Ali b. Muhammed eş-Şevkani, el-Fevaidü'l-Mecmua fi'l-Ahadisi'l-Mevdua, 326; el-Kari, age., 99.

⁹⁹ Bu konuda İbni Teymiye (661-728/1263-1328) şöyle demektedir: “Bazıları yerlerin, göklerin, ayın, güneşin... kısaca her şeyin Peygamberimiz sallallâhu aleyhi ve sellem için yaratılığını iddia etmektedir. Hâlbuki böyle bir şey ne sahih ne de zayıf, hiçbir şekilde Peygamberimizden rivayet edilmemiştir. Bütün ehl-i ilim bunu böyle kabul etmiştir. Sahabeden de böyle bir söz nakledilmemiştir. Bu, söyleyeni kesinlikle belli olmayan (anonim) bir sözdür.” Mecmû Fetâvâ, 11/86-96.

¹⁰⁰ Buhârî, Enbiyâ, 48, Hiyel, 10, Mezâlim, 16, Ahkâm, 20, 29, 31, Salât, 31; Ebu Davud, Edeb, 9; Müslim, Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb, 25 (88-97), Mesâcid, 19 (93).

¹⁰¹ Buhari, İ'tisâm bi's-Sünne, 14.

¹⁰² Arapaç'daki ‘Ahmed أحمد’ kelimesinin yazılışındaki ‘mim م’ harfi kaldırılırsa, geriye ‘Ahad أحد’ kalır.

¹⁰³ Bkz. Arınç, agm., 76-77.

Oysa bilinmelidir ki biz, ‘tüm kâinatın yüzü suyu hürmetine yaratıldığı ve kendisinde Allah’ın tecelli ettiği’ne inanılan insanüstü bir peygambere değil; tıpkı bizim gibi bir beşer olan ve bu yüzden bize örnek (usve-i hasene) gösterilen, melek olmayan ve yeri geldiğinde Rabbinden azar işiten,¹⁰⁴ tıpkı bizim gibi işlediği günahları için tevbe-i istiğfar etmesi istenen¹⁰⁵ ama bütün bunların yanında büyük bir ahlak sahibi olan¹⁰⁶ ve risâleti açısından âlemlere rahmet olarak gönderilen beşer peygambere iman etmekle mükellefiz. Elbette o insan olarak hepimizden üstündür. Çünkü O (s), ayrıca bir de peygamberdir. Zaten O’nun bize örnek gösterilmesinin yegâne sebebi de budur.

Buna karşın Hakikat-ı Muhammedî nazariyesinde Hıristiyanlığın İsa’nın ulûhiyeti inancıyla örtüşen bir yaklaşım mevcuttur. Çünkü *Allah, Muhammed’in nefsini kendi nefsinden yaratmıştır* cümlesinin ifade edeceği anlam bu olsa gerektir.

Öte yandan aktarılan bu tür ifadelerin Allah’ın kulu ve elçisi olan beşer peygamber tasavvuru ile uzaktan yakından ilgisinin olmadığını anlamak için insanın bir parça olsun ‘akletmesi gerekir’,¹⁰⁷ demesi lazımken, bu inanç sahipleri tarafından buna da engel olunarak şöyle denilmektedir: “Bunun böyle olduğunu idrak etmek doğrusu pek güçtür, çünkü bu meydanda akıllar kesmez olur.”¹⁰⁸ Bir tarafta azami derecede akli kullanmaya teşvik eden ve akletmeyenleri sakındıran Allah’ın ayetleri, diğer *tarafta bu meydanda akıllar kesmez* diyerek akli devre dışı bırakan zihniyet.¹⁰⁹

Oysa Allah’ın bizlere öğrettiği ‘beşer peygamber’ tasavvurunu anlamak için yine O’nun (c) sözlerine başvurmak gerekmektedir.

*Seni başka değil, âlemlere bir rahmet olmak için elçi gönderdik.*¹¹⁰

Bu ayette Allah Teâlâ Peygamberimizin bir beşer/insan olarak yaratılışını değil, risaletini/elçiliğini ön plana çıkarmaktadır. Yani ayette *biz seni âlemlere rahmet olmak için yaratık yerine seni âlemlere rahmet olmak için Resûl/elçi gönderdik* buyrulmaktadır. Görüldüğü gibi bu iki cümle birbirinden tamamen farklı manalar taşımaktadır. Buna göre âlemlere rahmet olan; O’nun yaratılışı değil; peygamberliğidir. Bu da Peygamberimizin

¹⁰⁴ Bkz: Enfal 8/67–68; Tevbe 9/43; Ahzâb 33/37; Tahrîm 66/1; Abese 80/1–16; İlgili ayetler için bkz: Enfal 8/67–68; Tevbe 9/43; Ahzab 33/37; Tahrîm 66/1; Abese 80/1–16.

¹⁰⁵ Bkz: Ğâfir 40/55; Muhammed 47/19; Fetih 48/2; İlgili ayetler için bkz: Ğâfir 40/55; Muhammed 47/19; Fetih 48/2.

¹⁰⁶ Kalem 68/4.

¹⁰⁷ Krş. Yunus 10/100.

¹⁰⁸ Arınc, agm., 77.

¹⁰⁹ Konuya dair değerlendirmeler için bkz. Sarıış, Muhammed’i Doğru Anlamak, 1/95-96.

¹¹⁰ Enbiya 21/107.

şahsından ziyade risaletinin ön planda tutulması gerektiğini ve O'nun her şeyden önce bir kul olması ise, İslam düşüncesinde aşırı yüceltmeci, beşer üstü bir peygamber tasavvuruna yer olmadığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrahi, Keşfu'l-Hafa ve Müzilu'l-İlbas Amm'eştehere min el-Ahadis ala Elsineti'n-Nas, 3. baskı, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- Akman, Mustafa, Musa Carullah Bigiyef'i Okumaya Giriş, Çıra Yay., İstanbul 2007.
- _____, Kitab-ı Mukaddes/Kutsal Kitab'a Dair, Fecre Doğru Dergisi, yıl: 6, sayı: (Şubat) 64, Ankara 2001.
- _____, Nur-ı Muhammedî veya Hakikat-ı Muhammediye Teorisi, Kur'anî Hayat dergisi, sayı: 16, yıl: 4, İstanbul 2011.
- Altuntaş, Hayrani, Tasavvuf tarihi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1986.
- Anay, Harun, Celâlüddîn ed-Devvânî, DİA, İstanbul 1994.
- Arınç, Cihat, Hakk'ın En Parlak Aynası: Ahmed-i Muhammed, Anlayış (Aylık Siyaset, Ekonomi, Toplum Dergisi), sayı: Nisan/35, İstanbul 2006.
- Arpağuş, Hatice Kerpetin, Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları, 2. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- Arpağuş, Safi, Mevlana ve İslam -algı ve anlatım, Vefa Yay., İstanbul 2007.
- Bağcı, H. Musa, Beşer Olarak Hz. Peygamber, Ankara Okulu Yay., Ankara 2010.
- _____, Hz. Peygamberi Beşer Üstü Gösteren Bazı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım, D.Ü.İ.F.D., cilt. 1, Diyarbakır 1999.
- Bayındır, Prof. Dr. Abdulaziz, Kur'an Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar, Süleymaniye Vakfı Yay., İstanbul 2006.
- _____, Kur'an Işığında Aracılık ve Şirk, Süleymaniye Vakfı Yay., İstanbul 2005.
- Cürcani, Seyyid Şerif (740–816/1340–1413), Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü (kitabı't-Tarifat), ter. Arif Erkan, Bahar Yay., İstanbul 1997.
- el-Cili, Abdülkerim b. İbrâhim Abdülkerim, İnsan-ı Kâmil, nşr. Remzi Gökner, trc. Seyyid Hüseyin Fevzi Paşa, Kitsan Yay., İstanbul 1996.
- Çakan, Doç. Dr. İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı (İfav) Yay., 2. baskı, İstanbul 1989.
- Chodkiewicz, Michel, Sahilsiz bir umman: Muhyiddin İbn Arabî, çev. Atila Ataman, 2. baskı., Gelenek Yay., İstanbul 2003.
- Çifci, Arif, Tasavvufun Peygamber Anlayışının Tenkidi, Haksöz Dergisi, Sayı: Ağustos-173, İstanbul 2005.
- Demir, Ahmet İshak, Müttekaddimin Devri Kelamcılarına Göre Bilgi Kaynağı Olarak Keşf ve İlham, Mar. Ün. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Yüksek L. Tezi, İstanbul 1993.
- Demirci, Mehmet, "Nûr-ı Muhammedî", Dokuz E. Ü. İlahiyat F. Dergisi, cilt: 1, İzmir 1983.
- _____, Hakikat-ı Muhammediye Maddesi, DİA, İstanbul 1997.
- _____, Hazret Maddesi, DİA, İstanbul 1998.
- _____, Nûr-ı Muhammedî, Kitabevi Yay., İstanbul 2008.
- Düzenli, Yaşar, Üslub ve Semantik Açından Kur'an ve Şefaât, 2. baskı, Pınar Yay., İstanbul, 2008.
- Ebu Zehra (1898–1974), Prof. Dr. Muhammed, Hristiyanlık Üzerine Konferanslar, Trc. Akif Nuri, Fikir Yay., İstanbul 1978.
- Ekinci, Lütfi-Gilchrist, John, Evet Kitabı Mukaddes Tanrı Sözü'dür (Kitap Ehli'nden Sorulara Yanıtlar), Müjde Yay., İstanbul 1993.
- Eraydın, Dr. Selçuk, Hakikat-ı Muhammediye ve İlgili Beyitler, Diyanet Dergisi, cilt: 25, sayı: 4, Ankara 1989.
- Ertuğrul, İsmail Fenni (1855-1946), Vahdet-i Vücut ve İbn Arabî, haz. Mustafa Kara, İnsan Yay., İstanbul 1991.
- Erul, Bünvamin, Keşfu'l-Hafa Maddesi, DİA, Ankara 2002.
- _____, Tatar Âlimlerden Rızaeddin B. Fahreddin (1859–1936) ve Hadisçiliği, A.Ü.İ.F.D., XLVI, sayı: II, Ankara 2005.
- _____, Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru, İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, (Kutlu Doğum Sempozyumu 2001), 2003.
- Eski ve Yeni Ahit, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1997.
- Evgin, A.Kadir, Hz. Peygamberi Yanlış Anlama Sebepleri, F.Ü.İ.F.D., sayı: 5, Elazığ 2000.

- el-Gazzî, Ebû'l-Mekarim Muhammed b. Muhammed Necmeddin, İtkan ma yahsun mine'l-ahbari'd-daire ale'l-alus, zabt ve takdim: Halil b. Muhammed el-Arabî, el-Faruku'l-Hadise li'n-neşr, Kahire 1995.
- Güner, Osman, Hâkim en-Nisâbüri ve Müstedrek Üzerine, O.M.Ü.İ.F.D., sayı: 10, Samsun 1998.
- Gürler, Kadir, Kadınların Okuyup Yazması Meselesi, H.Ü.İ.F.D., yıl: 2, cilt: 5 sayı: 10, Çorum 2006.
- el-Hâkim en-Nisaburî, Muhammed b. Abdullah, el-Müstedrek ala's-Sahihayn (Zehebi'nin telhisi ile beraber), tahkik: M. Abdulkadir Ata, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Hatiboğlu, İbrahim, el-Müstedrek Maddesi, DİA, İstanbul 2006.
- Hüdayî, Aziz Mahmud, Âlemin Yaratılışı ve Hz. Muhammed'in Zuhuru (Hulûsâtü'l- Ahbar), Çev. Kerim Kara-Mustafa Özdemir, İnsan Yay., İstanbul 1997.
- Ignaz Goldziher, Hadis'te Yeni-Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar, çev. Ömer Özsoy, A.Ü.İ.F.D., cilt: 36, Ankara 1997.
- İbni Cevzî el-Kureşî (510-597/1117-1201), Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, Kitabu'l-Mevdüat, Tahkik: A. M. Osman, 2. Baskı, Daru'l-Fikr, ysz. 1983.
- İbni Teymiye, Ahmed, Külliyyat, Ter. Kurul, Tevhid Yay., İstanbul 1986.
- _____, Mecmûu Fetâvâ, Cem' ve Tertîb: Abdurrahmân Muhammed b. Kâsım.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, Tedbirat-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi, çev. Ahmed Avni Konuk (1868-1938), haz. Mustafa Tahralı, İz Yayıncılık, İstanbul 1992.
- İslamoğlu, Mustafa, Üç Muhammed-iki tasavvur bir gerçek-, 9. baskı, Denge Yay., İstanbul 2003.
- İzutsu, Toshihiko (1914-1993), İslam'da Varlık Düşüncesi, çev. İbrahim Kalın, İnsan Yay., İstanbul 1995.
- Kandemir, Yaşar, Hâkim en-Nisaburî Maddesi, DİA İstanbul 1997.
- el-Kari, Ali (ö.1014/1605), Zayıf Hadisleri Öğrenme Metodu (Aliyyu'l-Kari Mevzuatı), Hazırlayan ve Tercüme eden: Ahmet Serdaroğlu, İlim Yay., İstanbul 1986.
- Kastalani, İmam, el-Mevahib-i ledünniyye, şerh: Mahmud Albülbaki, çev. İhsan Uzungüngör, Semerkant Yay., İstanbul 1972.
- Katolik Kilisesi Din ve Ahlâk İlkeleri, çev. Dominik Pamir, Don Bosco Kooperatörleri Saint Esprit Kilisesi, İstanbul 2000 (Not: Bu kitap, şu anki Papa 16. Benediktus (Joseph Ratzinger) başkanlığında kurulan bir heyet tarafından hazırlanmış ve bir önceki Papa 2. Jean Paul'un imzasıyla yayımlanmıştır.).
- el-Kaysi, Mervan İbrahim, Mealimu'l-Huda ila Fehmi'l-İslam, 3. Baskı, Mektebetu'l-Ğuraba, İstanbul 1992.
- Keklik, Nihat, el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye (İbnü'l-Arabî'nin eseri), Kültür Bakanlığı, Ankara 1990.
- Kılıç, Mahmut Erol, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık Ve Mertebeleri -vücut ve meratibu'l-vücut, (basılmamış doktora tezi, danışman: Mustafa Tahralı), Mar. Ün. Sosyal B. Ens., İstanbul 1995.
- Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri, Alternatif Hadis Metodolojisi, 2. baskı, Kitabiyat Yay., Ankara 2004.
- _____, İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi, 2. baskı, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000.
- Koçar, Musa, Eleştirel Açından Said Nursi'nin Kelami Görüşleri, Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Metin Yurdağür, Mar. Ü. Sos. Bilimler Ens., İstanbul 1999.
- Konuk, Ahmed Avni (1868-1938), Fususü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi (Muhyiddin b. İbnü'l-Arabî), haz. Mustafa Tahralı- Selçuk Eraydın Mar. Ün. İlahiyat Fak. Vakfı (İFAV), İstanbul 1992.
- Milne, Bruce, Tanrı Öğretisi Hristiyan İnancının El Kitabı, Trc. Levent Kınran, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 1995.
- Naim, Ahmet (1872-1934)-Miras, Kâmil (1874-1957), Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, 7. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1983.
- Numânî (1857-1914), Mevlânâ Şiblî, Son Peygamber Hz. Muhammed Siretü'n-Nebî, Bilge Adam Dergisi Yay., Çev. Yusuf Karaca, Van 2003.
- Okudan, Dr. Rifat, Hakikati Muhammediyye: Felsefî Temelleri Ve Dinî Asıllarının Değerlendirilmesi, S. Dem. Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı: 2/11, Isparta 2003.
- _____, Hz. Peygamber'den İlk Yaratılan Şey Hakkında Rivayet Edilen Hadisler Işığında Hakikat-i Muhammediyye, VI. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler), 21 Nisan 2003, Isparta 2006.
- Özağşar, Mehmet Emin, Hadis ve Kültür Yazıları, Kitabiyat Yay., Ankara 2005.
- Özköse, Doç. Dr. Kadir, Aziz Mahmud Hüdâyî'de Nûr-ı Muhammedî Telâkkisi, Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyumu Bildiriler I, [Üsküdar Sempozyumu III : 20-22 Mayıs

- 2005], Editör: Hasan Kamil Yılmaz, Üsküdar Belediye Başkanlığı Yay., İstanbul 2006] (<http://www.uskudar-bld.gov.tr/portal/doc/sempozyum/sempozyum3/Tebliğ%2012.pdf>).
- Öztürk, Yaşar Nuri, Aşk ve Hak Şehidi Hallac-ı Mansur ve Eseri, 2. baskı, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1996.
- er-Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, el-Metalibü'l-aliyye mine'l-ilmî'l-ilahî, thk. A. Hicazi es-Sakka, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1987.
- Rumî, Mevlana Celaleddin, Dîvân-ı Kebîr, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1957.
- _____, Dîvân-ı Kebîr, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul 1974.
- _____, Mesnevi, trc. Veled Çelebi İzbudak, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Marif Vekaleti Yay., Ankara 1944.
- Sarmış, İbrahim, Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak, 3. Baskı, Ekin Yay., İstanbul 2007.
- _____, Tasavvuf ve İslâm, 3. baskı, Ekin Yay., İstanbul 2004.
- Serhendî, Ahmed Faruk, Mektubat-ı İmam-ı Rabbani, çev. Kasım Yayla, Merve Yay., İstanbul 1999.
- Sezgin, M. Fuad, Buhari'nin Kaynakları, Kitâbiyat Yay., Ankara 2000.
- Siddîqî, Bakhtyar Husain, Celâleddin Devvânî (830-908/1427-1502), çev. Emrullah Yüksel, Ata Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı: 6, Erzurum 1986.
- Stott, John, Tarihsel Gerçeklere Dayanan Mesih İnancı Tablosu Hıristiyanlığın Temelleri, 3. Baskı, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 1998.
- eş-Şevkani (1173-1250/1759-1834), Muhammed b. Ali b. Muhammed, el-Fevaidü'l-Mecmua fi'l-Ahadisi'l-Mevdua, Tahkik: Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemani, Tashih: Abdulvahab Abdullatif, 1. baskı, Matbaatu's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kahire 1960.
- eş-Şeybi, Kamil Mustafa (1927-2006), es-Sılatu beyne't-tasavvuf ve't-teşeyyu', 3. baskı, Darü'l-Endelüs, Beyrut 1982.
- Şimşek, Prof. Dr. M. Sait, Yaratılış Olayı, Beyan Yay., İstanbul 1988.
- Taftazani, Sa'duddin (722-797/1322-1395), Kelam İlmî ve İslam Akaidi (Şerhu'l-Akaid), haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1980.
- et-Tüsterî, Ebu Muhammed Sehl b. Abdullah Sehl, Tefsiru't-Tüsterî, Talik: Muhammed Basil Uyun es-Sud, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- Uğur, Mücteba, Deylemi Maddesi, DİA, İstanbul 1994.
- Uysal, Muhittin, Tasavvuf Kültüründe Hadis, Yediveren Yay., Konya 2001.
- Ünverdi, Şehmus, Hadis İlmî Açısından Aclunî'nin Keşfu'l-Hafa Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Ç.Ü. Sos. Bilimler Ens., Adana 2009.
- Yardım, Ali, Aclunî Maddesi, DİA, İstanbul 1988.
- Yavuz, Salih Sabri, İslam Düşüncesinde Nübüvvet, İnsan Yay., İstanbul ty.
- Yıldırım, Ahmet, İlk Yaratılan Varlık Bağlamında Hadislerde Yaratılış Problemi, S.D.Ü.İ.F., (IV. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler) 19-20 Nisan 2001), Isparta 2002.
- _____, Tasavvuf Ehlinin Hadis Rivayeti ve Rivayet Usulleri Açısından Tasavvuf Hadis Münasebeti, İslâmî Araştırmalar, cilt: X, sayı: 1-4, Ankara 1997.
- _____, Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2000.
- Yücedoğru, Tevfik, Geçmişten Günümüze İlim ve Din Açısından Yaratılış, Emin Yay., Bursa 2006.
- Yüceer, Doç.Dr. İsa, Kelam Hikmet İlişkisi, Tablet Yay., Konya 2007.
- _____, Aziz Mahmud Hüdayî'nin Metafizik Dünyası, Aziz Mahmud Hüdayî Uluslararası Sempozyumu Bildiriler I, [Üsküdar Sempozyumu III : 20-22 Mayıs 2005], Editör: Hasan Kamil Yılmaz, Üsküdar Belediye Başkanlığı Yay., İstanbul 2006] (<http://www.uskudar-bld.gov.tr/portal/doc/sempozyum/sempozyum3/Tebliğ%206.pdf>).
- Zafir el-Ezherî, Muhammed el-Beşîr (v.1325/1907), Tahziru'l-Müslimin mine'l-Ahadisi'l-Mevdua ala Seyyidi'l-Mürselin, Tahkik: Fevvez Ahmed Zumerli, 1. baskı, Darü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1985.

REKLAMLARDA TOPLUMSAL CİNSİYET KAVRAMI ve KADIN İMGESİNİN KULLANIMI; BİR İÇERİK ANALİZİ

THE GENDER CONCEPT AND USAGE OF WOMAN IMAGE IN ADVERTISEMENTS; A CONTENT ANALYSIS

Arş.Gör. Duygu DUMANLI

İstanbul Kültür Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi
İletişim Sanatları Bölümü
d.dumanli@iku.edu.tr

Özet:

Topluşsal cinsiyet kavramı, toplum tarafından empoze edilen, erkeklik ve kadınlıkla ilişkilendirilmiş sosyal ve kültürel normları içermektedir ve kavramın toplumdaki yansıması kadına ve erkeğe atfedilen rollerden oluşmaktadır. Topluşsal cinsiyet rollerinin sunumunda kitle iletişim araçları içerisinde televizyonun yadsınamaz bir yeri vardır. Bu nedenle, kadın ve erkeğe topluşsal cinsiyet rolleri açısından bakma eğilimi televizyon reklamlarında da somut bir şekilde yer almaktadır. Bu çalışmada, reklamlarda kadına yönelik topluşsal cinsiyet rollerinin nasıl sunulduğunu açıklamak amacıyla bir reklam içerik analizi irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Topluşsal cinsiyet, reklam, imge

Abstract:

The gender concept includes the social and cultural norms associated with masculinity and femininity that are imposed by the society. The concept reflects to the society as the roles attributed to the woman and man. In the presentation of gender roles, television which is one of the mass media mediums has an undeniable role. Therefore the evaluation of woman and man in terms of gender take place in the advertisements. In this study, an advertising content analysis is considered in order to describe how the feminen gender roles are presented in the advertisements.

Key words: Gender, advertisement, image.

Giriş

“Cinsiyet” kavramı genel olarak bir bireyin biyolojik, fizyolojik ve genetik niteliklerini açıklamada kullanılmaktadır. Bu bağlamda bireyler arası yapılan ayırım; kadın ve erkek olarak tanımlanır. “Toplumsal cinsiyet” ise kadının ve erkeğin toplumsal rolünden bahsederek kadını “dişil” erkeği ise “eril” kavramları ile tanımlamaktadır.

Toplumsal cinsiyet (gender) ise kadının ve erkeğin sosyal olarak belirlenen rol ve sorumluluklarını ifade etmektedir, biyolojik farklılıklardan kaynaklanmaz ve toplumun kadın ve erkek olarak bireyleri nasıl gördüğü, nasıl algıladığı, nasıl düşündüğü ve onlardan ne tarz davranış beklentisi içinde olduğu ile ilişkili bir kavramdır.

Kitle iletişim araçları tarafından yayınlanan televizyon reklam iletilerinde, kadın ve erkeğe ait görsel imgeler vasıtasıyla topluma aktarılan ‘cinsel roller’, ‘ideal güzellik tanımı ve ölçütleri’, ‘kadın ve erkeğe ait karakteristik özellikler ve misyonlar’ hedef kitleye aktarılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı kadına toplum tarafından yüklenen dişilik karakteristik özelliklerinin reklamlarda nasıl sunulduğunu bir içerik analizi ile irdelemektir.

Reklamlarda İmge Kullanımı

Türk Dil Kurumu imgeyi “zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş, hayal, hülya; genel görünüş, izlenim, imaj; ruhbilimi: duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesnenin bilince benzeyen benzeri hayal, imaj; ruhbilim: duyuyla algılanan bir uyaran söz konusu olmaksızın bilinçte belirgen nesne ve olaylar, hayal imaj”(Kocabaş ve Elden, 2006: 45-50) olarak tanımlamaktadır.

İmge teriminin kökü ‘imago’ya dayanır. İster fotoğraf ister video görüntüsü olsun, görüntü birçok gerçeklik içermektedir. Görsel bir belirtkedir, başka bir nesneyi örnekleyerek ya da örneklemeyerek görsel bir biçimde yansıtır ve çok sayıda özellik taşımaktadır (Güz, R. Küçükdoğan, Sarı, B. Küçükdoğan, Zeybek, 2002: 188).

Berger imgeyi, kitle iletişim araçlarında kullanıldığı biçimiyle tanımlamaktadır. İmge, kitle iletişim araçlarında gerçeği yeniden tanımlamak biçiminde kullanılmaktadır(Şimşek, 2006: 68). Berger’e göre bir imge, yeniden yaratılmış ya da yeniden üretilmiş bir görünümdür. Her imgede bir görme biçimi yatmaktadır(Berger, 2006: 10). Bu durum fotoğraflar ve reklam ilanları içinde geçerlidir, çünkü fotoğraflar sanıldığı gibi mekanik kayıtlar değildir. Fotoğrafçının görme biçimi konuyu seçiş sürecine yansır. Örneğin bir parfüm reklamında yer alan bir kadın imgesi, kullanılan teknik ve estetik imkânlarla reklama bakanda gerçeklik izlenimi yaratılacak biçimde konumlandırılmaktadır. Böylece reklamın hedef kitlesi erkek, ürünün satın alması ve kullanması halinde reklamdaki kadını etkileyerek sahip olabileceğini düşünebilmektedir.

İmge, yalnızca görünmeyi görünür kılmamakta, görünmeyi kendi içinde saklayarak bu anlamı başkasının bulmasını istemektedir. İmgeye bakanlar ise bu görünmeyen anlama farklı anlamlar yüklemektedir. Bu durumda imge, bakılan nesnelere yüklenen farklı anlamlar olmaktadır (Şimşek, 2006: 70). Ancak insanlar baktıkları imgelere farklı anlamlar yüklerken, bakışın iktidarı bakanın elinde değildir, seyirlik nesnenin elindedir. Bakışın iktidarı, dolanımına sokulan her imgede güçlü bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Çünkü imgeler kendilerine bakana neyi, nasıl aktardıklarını bilmeseler bile dışa vurumun göstergesi olarak varlıklarını sürdürmektedirler (Sayın, 2003: 11).

Reklamlar, yarattığı imgeler dünyası ile gerçek dünyayı birleştirerek iletiler aktarmaktadırlar. Reklama bakanlardan, reklamlarda kendilerine sunulan imgeler gibi olmaları veya davranışları istenmektedir. Örneğin, kadınlar, güzel, çekici bakımlı olarak reklamlarda yer alırlar; ışıltılı, güzel dünyalar sunularak ürünün satın alınmasının kişinin yaşantısını değiştireceği ve yeni yaşam tarzları iletilmektedir. Kendini reklamdaki kadın gibi ya da sunulan yaşamın içinde görmek isteyen kişiler ürünleri satın alarak kendilerinin ya da yaşamlarının değişeceğini ummaktadırlar. Çünkü söz konusu reklamlarda hedef kitleye sınıf atlayacağı, yeni bir yaşam tarzına sahip olacağı, çevresi tarafından fark edileceği gibi vaatler sunulmaktadır.

Reklamlarda kullanılan imgeler reklamcılara açıkça söyleyemeyecekleri pek çok şeyi görsel göstergeler aracılığı ile söyleme fırsatını da sunmaktadırlar. “Reklam iletileri çözümlemesi bir iletişim sürecinin çözümlenmesidir. Bu süreçte ileti bir anlam aktarmayı amaçlar. İleti oluşturulurken anlam aktarımında görsel ve dilsel öğeler birbirini tamamlamaktadır” (Küçükdoğan, 2009: 189). Örneğin reklamı yapılan bir ürün cinsellikle ilgisi olmasa bile reklamda cinselliği çağrıştıracak biçimde konumlandırılan kadın imgesi ile ürüne veya markaya cinsellik ve erotik değerler katılarak hedef kitleye iletiler aktarılmaktadır.

Reklamlarda Kadın İmge Kullanımı

Reklamcılar tarafından kadınlar, iki nedenle kullanılmaktadır; birincisi reklamın hedef kitlesi olmalarından dolayı, ikincisi ise başkalarını etkilemek ve ikna etmek için. Reklamlarda yer alan kadın sunumlarına yönelik yapılan araştırmalarda kadınların güzel, çekici ve genç kadın; evli ve anne kadın; yaşlı kadın; çalışan kadın olarak dört grupta toplandığı görülmektedir (İmançer’den aktaran Elden, 2002: 542). Reklamlarda kadınlar, evde iş yaparken, çocuklarıyla ilgilenen iyi bir anne, kocasını düşünen eş olarak; çok sık olmamakla birlikte bilgisiyyle gençlere örnek olan yaşlı kadın olarak yer alırken son zamanlarda kadınların iş yaşamına daha fazla katılımının sonucu olarak da çalışan kadın olarak yer almaya başlamışlardır.

Kadının bu sunumu da erkeğin ilgisini çeken yapıda olmaktadır. Kadınların güzel, çekici, genç kadın olarak sunumu daha çok başkalarını etkilemek ve ikna etmek amacını taşımaktadır. Özellikle erkeklerin hedef kitle olduğu reklamlarda kadınlar, bedenini sergileyen, çıplak, reklama bakanın seyirlik nesnesi olarak yer almaktadır. “Reklam erkekleri hedefliyorsa, kadın teni, erkeğin içini gıcıklatmak,

cinsel, ilgi uyandırmak ve bu tepkileri marka ile özdeşleştirmek için gösterilir” (Reichert, 2004: 116).

Kadının, erkeğin seyrine sunulduğu reklamlarda kadınlar hem seyirlik nesneye hem de ürün ile alınıp satılan imgeye dönüşmektedir. Kadınların sadece teni reklamlarda erkekleri etkilemek için kullanılmamaktadır. Örneğin saçları, dudakları, elbiseleri, beden duruşları bile karşı tarafa cinsel iletiler aktarmak amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin, Blendax şampuan reklamında kadının güzel saçları, erkeği kendinden geçirmekte ve kadın erkek arkadaşına istediği her şeyi yaptırmaktadır. Ancak kadınlar, bu sunum biçimiyle sadece erkekleri değil hem cinslerini de etkilemektedir. Reklama bakan kadınlar, reklamda yer alan kadınla kendini özdeşleştirmekte, onun gibi olmak istemektedir.

Bu durumda reklam iletilerinde çekici modellerin kullandıkları markayı satın almak için iletiyi algılayan bireyler kendilerine ‘gizli’, ‘üstü kapalı’ bir satın alma nedeni mi oluştururlar? Onlar gibi mi olmak isterler? (Küçükeroğan, 2009: 128).

“İmgesel kimlik üreticileri olan reklam yazarlarına göre kadınlar en iyi tüketicilerdir: özellikle güzellik ürünlerinin satış kampanyalarında kadın bedeni, sergilenmek üzere süslenmeye hazır bir meta olarak görüldüğü için kadın, bedenini önce kendisine sonra da erkeğe beğendirmekle adeta yükümlüdür” (Rutherford, 2000: 143).

Toplumsal Değişimin Reklama Yansıması, Değişen Kadın ve Erkek İmgeleri

Tüketicilerin tutum ve davranışlarında değişiklik oluşturmayı amaçlayan reklam, bir taraftan toplumu etkileme çabası içindeyken diğer taraftan da toplumdan etkilenmektedir. “Reklamın toplumun zevkleri, beklentileri, alışkanlıklarını yansıtan bir ayna olup olmadığı konusundaki tartışmalar sürerken reklamın toplumu biçimlendirip biçimlendirmediği konusunda tartışmalar devam etmektedir ‘The Theory of Advertising (Reklam Teorisi) adlı eserinde Walter Dill Scott, reklamın bireyler üzerindeki etkilerini sorgulamaktadır.” (Peltekoğlu, 2010: 122).

Toplumsal değişimler sonucunda oluşan kültürel değerlerdeki değişimin reklamlara yansıması, "reklamın kültürel bir olgu, reklam metninin de kültürel bir metin" olma tezini güçlendirmektedir. Rice'e göre kültür, ‘ bireylerin yaşamları süresince edindikleri değerler, tutumlar, inançlar ve diğer anlam taşıyan sembollerdir. Bunlar bireylerin toplumun birer üyesi olarak iletişim kurmalarına, gelişmelerine ve kendilerini anlatmalarına yardım ederler.” (Rice'den aktaran: Küçükeroğan, 2009: 16).

Reklamın toplumu yansıması gerçeği, toplumsal değerlerin reklamın temasını etkilemesi ya da reklam karakterlerinin toplumsal değerlerin ve beğenilerin temsilcisi olarak tüketicilerle buluşması ile eyleme dönüşür. Örneğin son yıllarda reklamlarda çalışan ama aynı zamanda iyi bir anne, iyi bir eş olan kadın rolü reklamlara yansımış, ‘çocuk da yaparım kariyer de’ sloganı dilden dile dolaşmıştır. (Peltekoğlu, 2010: 122).

Toplumsal değişimler sonucu, değişen kültürel değerlerin reklam metinlerine yansımalarını inceleyen araştırmacılarından biri Kellner'dır(Kellner, 1992: 90-95). Kellner iki sigara reklamında, Marlboro ve Virginia Slims sigaralarının reklam metinlerinde, değişen kadın ve erkek imgesini incelemiş ve bu değişikliği toplumsal değişime bağlamıştır. Kellner'a göre klasik Marlboro reklamı, doğa, kovboy, atlar ve sigaranın bileşiminden oluşur. Bu reklamın yanamlasal kodları, erkeksilik (masculinity), güç ve doğadır.

Ancak Kellner, yeni zamanlardaki Marlboro reklamlarında çok fazla oranda artan doğa vurgusuna dikkat çeker. Kovboy ve atlar; dolayısıyla erkeksilik ve güç arka planda kalmış, doğa vurgusu ön plana çıkmıştır.

Bir başka örnek olarak Camel sigara paketlerinin üzerinde olduğu varsayılan devenin ön bölümünde ayakta duran bir erkek görüntüsü erkeksilik erillik özelliklere vurgu yaparken, söz konusu reklamı gören bireyleri bu sigarayla alakalı içme konusunda yönlendirici olmaktadır (Küçükeroğan, 2009, 122-123).

Türk reklamcılığından Sana reklamlarında kadın imgesi 1970'lerin ailesinin sağlığına önem veren "ana" bir tiplemedir. Sana yağı o yıllarda besleyici değeri yüksek bir besin olarak bilinirken ve Sana marka olmaktan çıkıp tüm yağlara verilen ortak bir jenerik olacak kadar Türk toplumunun benimsediği bir marka olmuştur. Günümüzde ise kadın imgesi çok büyük değişikliğe uğramıştır. Bu değişimin nedeni, reklamın içinde yer aldığı "zaman diliminde meydana gelen önemli değişikliklere kayıtsız kalmamasıyla" ilgilidir. Artık yaşamın içinde olan değişen kadın imgesi, 1980'li yıllardaki feminizmin yükselişinden sonra yaşamdan keyif almayı hedefleyen, anne olmayı yadsımayan ancak yaşamında kendi ile ilgili zamanı da kadın tipleridir. Sana reklamlarında kadın imgesi, daha kadınsı, daha yumuşaktır.

Efe rakı reklamındaki kadın imgesi ise, ultra-modern ve erkeklerle aynı alanda var olan bir kadındır: Ceket, pantolon, yelek, gömlek göstergeleri ile kendinden emindir. Bu kadın tehdit edici, seksi, erkeksi ve daha özgür bir imgeye sahiptir. Dolayısıyla Efe Rakı'daki kadın, daha önceden reklamlarda gördüğümüz yumuşak, boyun eğici kadın imgesine benzemez: gücü elinde tutan kadındır. Bu reklam iletisinde de "feminizm" vurgusu vardır. Kültürel değişiklikler, kültürel ideolojilerdeki yenilikleri, bireyselliği, yüksek modada daha ele avuca sığmaz özellikleri, özgürlüğü ve kadının cinselliği konusundaki ahlâki tabuların yıkılmasını ön plana çıkarmıştır.

Ayrıca 1980 sonrası refah ve lüks konusundaki değişiklikler, yeni kadın imgesinde daha belirgin bir hale gelmiştir. Bu incelemelerden sonra Kellner şu saptamayı yapar: "...Tüm bunlardan sonra, reklamların sadece ürünleri değil, aynı zamanda toplumsal değerleri ve idealleri satmayı amaçladığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır"(Kellner, 1992: 82). Günümüzde reklamlarda kadın-erkek imgelerinin daha eşitlikçi bir biçimde verilmeye başlandığı görölmektedir.

Reklamlarda Cinsiyet ve Cinsellik Unsurlarının Kullanılması

Reklamlar tanıtımını yaptıkları üründen onun kullanımıyla elde edilecek faydalardan çok hedef kitlesine başarı, cazibe, prestij ve seksapeli gibi farklı kazanımları elde edeceklerini vaat eder. Gerek görsel ve işitsel gerekse yazılı basında yer alan reklamların tümünde bu görülmektedir. Reklamlar, vaat ettiği kazanımları yerine getirmeye çalışırken, aslında hiç olmayan yepyeni karakterler veya tamamen yeni hiç karşılaşmadık senaryolar çıkarmazlar. İnsanların içinde doğdukları toplumsal ve kültürel yapının işlediği değer yargıları, kalıplaşmış davranış biçimlerini farklı karakterler ve farklı senaryolarla sunarlar. Farklı bir ifadeyle geçmişten geleceğe süregelen ve yaşanarak nesilden nesile aktarılan kadınlar için uygun görülen “annelik, güzel kadın olma”, erkekler için uygun görülen “babalık, aile reisi olma” gibi roller, reklamlar yoluyla yeniden üretilerek hem pekiştirilmekte hem de sunulan ürünü topluma yabancı olmayan, yeni olmasına karşın bildik bir ürün olarak konumlandırmaktadır.

Reklamlar önceden sadece tanıtımını yaptığı ürün hakkında tüketiciyi bilgilendirirken, günümüzde tüketim toplumu olarak tanımlanan hedef kitlelere sürekli yeni ihtiyaçlarının olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle bilgi çağında insanlara ulaşmanın kolaylaşması, gerek görsel-işitsel ve yazılı basın yoluyla gerekse her geçen gün kullanımı artan internet ya da telefonla karşıdaki kişiye anında ulaşılıp, sözlü iletişim gerçekleştirildiği gibi, bazı durumlarda, alıcıyla verici karşı karşıya bulunmamaktadır (Zeybek, 2004: 36). Bu gibi durumlarda firmalar ürünleri hakkında vermek istedikleri mesajlarını hedef kitlelerine kitle iletişim araçları vasıtasıyla daha rahat ulaştırmaktadırlar.

Bugün reklam faaliyetlerine bakıldığında amaç yalnızca ürünü gösterme, tüketiciyi bilgilendirme çabası değil, aynı zamanda reklamı yapılan ürün yoluyla hedef kitlesine manevi bir tatmin sağlama amaçlı mesajlar göndermektir. “Ürünün kendisinin tanıtımı ise çoğu zaman geri planda kalmaktadır. Özellikle 1980’li ve 90’lı yılların reklamlarının tüketiciye bir yaşam tarzı sunduğu savunulmaktadır”(Davidson, 1992: 23). 1980’li ve 90’lı yıllarda ki reklamlar tüketiciye ürünü kullanarak ‘sınıf atlayacağı’, ‘yaşamında olumlu yönde değişiklikler olacağı’, ‘bir gruba ait olacağı’ gibi iletiler sunmakta böylece izleyiciler ikna edilerek etki altına alınmıştır (Dağtaş, 2003: 78). İkna belirli bir sosyal çevredeki gerçek olaylar ile kendi ahlaki standartlarına göre değerlendirmelerde bulunan ve uygun duygusal tepkiler gösteren bireylerin zihinleriyle ilgilidir (Zeybek, 2004: 34).

Reklam, bir yandan sürekli tüketimi önererek maddi, materyalist bir motivasyon sağlarken bir yandan, paradoksal bir şekilde, çağdaş reklamcılık bize maddi dünyanın yeterli olmadığını söyler. Ve bir ürünü satmaya çalışırken kültür ve değerlere başvurur(Gillian, 1982: 7). Aynı zamanda reklamlarda rekabet söz konusudur. Reklamlarda bir ürünün, bir firmanın diğer ürünüyle yarıştığı doğrudur: ne var ki her reklam imgesinin öbürünü güçlendirdiği, hızlandırdığı da doğrudur.

Reklamlar yalnızca birbirleriyle yarışan bir mesajlar topluluğu değil, aynı zamanda hep aynı ve hiç değişmeyen o genel öneriyi yapmak için kendi başına

kullanan bir dildir. Reklamlarla şu krem bu krem, şu arabayla bu araba arasında bir seçim yapmaya çağırılırız; oysa dizgesel olarak ele alındıklarında reklamlar tek bir şeyi önerir her zaman. Reklamlarda her birimize bir nesne daha satın alarak kendimizi ya da yaşamlarımızı değiştirmemiz önerilir. Reklam, ‘aldığınız bu nesne, sizi bir bakıma daha zenginleştirecektir’ demektedir, aslında o nesneyi almak için para harcayacak biraz daha yoksullaşacak olsanız bile! Reklam yüzeysel görünüşü değişmiş, bunun sonucu olarak kıskanılacak duruma gelmiş insanları göstererek bizi bu değişikliğe inandırmaya çalışır. Kıskanılacak durumda olmak, çekici olmak demektir. Reklamcılık çekicilik üretme sürecidir.” (Berger, 1999: 131).

Ürüne karşı çekicilik üretmek için reklamlarda cinsiyet ve cinsellik unsurlarına yer verilmektedir. Burada amaç, hedef kitlenin dikkatini çekerek ürüne olan talebi artırmak dolayısıyla satışları yükseltmektir. Satışlarını yükseltmek yani reklamlarını yapmak için her geçen gün dergi, televizyon, billboard, otobüs içi, tren, metro, ve radyo aracılığı ile bizlere reklamlar ile bombardımanı yapılmaktadır. Bu reklamlarda aktarılan cinsiyet ideolojisi, bizim her cins için uygun olan davranış biçimleri hakkındaki görüşlerimizi etkileyebilmektedir. Reklamın olası olumsuz etkileri iki önemli etkenle artar (Stewart, 2003: 91):

- ✓ Reklamlar sürekli tekrarlanır, bu yüzden ortaya konuş düzeyleri başka ortamlara göre daha yüksektir,
- ✓ Reklamlar bir ürünü veya tavrı satmak için dizayn edilmiş ikna edici parçalar olduğundan, içlerinde barındırdıkları kadın ve erkek imajlarını da, diğer medyalara kıyasla daha güçlü olarak satılabilmektedir.

Reklamlarda kadın ve erkek arasında önemli performans farklılıkları vardır. Televizyon reklamları özellikle kadınları hedefleyenler, erkek kitleyi hedefleyen reklamlara karşılık dikkati çekmede daha etkilidir. Bunun nedeni olarak kadın ürünlerinin daha ilgi çekici olması gelir. Reklam ajansları da bu durumun farkında olarak, reklamlarında erkeklere nazaran kadında bağımlı kalmayı tercih etmiştir. Çünkü kadın daha uyumlu, meraklı, ve hassastır. Reklam iletilerinin ne söylediğini anlamaya çalışan ve buna inanan konumundadır. Erkekler ise şüpheli, kuşkucu ve daima savunmadadır. Kadınlar erkeklere göre reklamları daha eğlenceli, çekici ve kişisel bulmaktadır. Erkeklerin reklamlar hakkındaki düşünceleri ise cansız ve itici olmasıdır.

Özetle erkeklerin ürünlerin kategorisine bakmaksızın reklamlara direnme gücü kadınlara göre önemli ölçüde yüksektir. Durum bu şekilde olunca reklam ajansları da zamanlarının büyük çoğunluğunu kadınlara harcamayı tercih etmişlerdir. Geri kalan zamanlarında da erkekleri reklamların farkına varmaları için motive etme fırsatı aramaktadırlar. Kadınların reklamlardan daha çok etkilendiği ve reklamlara daha çok maruz kaldığı düşünülerek hedef kitlesini kadınlar olarak belirleyen firmalar reklamlarını daha çok gündüzleri kadın programları yoğun olduğu saatlere vermektedirler. Reklamlarda cinsiyetlerin etkilene oranı kadar diğer önemli bir unsurda reklamlarda yer alan cinsellik. Günümüzde reklamlarda cinsellik, ürünlerin pazarlanması ve satışında önemli bir role sahiptir. Güçlü, canlı ve kalıcı markaların yaratılmasında etkin bir unsur

olmuştur. Markalar, cinsel düşünce ve duygularla özdeşleşerek öncü konumlarını sağlamışlardır.

Reklam sektörü erkek egemen bir yapıda olduğu için reklamlarda kadın vücudunun vurgulanması erkeklerin ortak arzularının ifadesi olabilir. Reklamda cinsel içeriğin büyük kısmını kadınlar oluşturmaktadır ancak giderek kaslı, çıplak erkek vücudunun da sergilendiği reklamlar karşımıza çıkmaktadır. Bu reklamların çoğu kadınların ilgisini çekmekle birlikte erkek dergilerinde çıkan reklamlar olmuştur. Resimlerin amacı erkek tüketicilerin ilgisini çekmek ya da erkeklere özenecekleri ideal erkek modellerini göstermek olabilmektedir. Reklamda cinsellik fark edilmeyi arttırmak için kullanılır. Cinsellik, ürün ya da hizmet tarafından seksi görünümün artırılacağı dürüst bir biçimde garanti edildiği zaman daha etkili olur. Bu görünüme parfüm, giysi, son moda bir otomobil ya da mücevher dâhildir. Diş macunu gibi ürünler bile her tür nefes kokusuna son vereceğini ve bir gülümseyişinizle karşı cinsten öpme isteği uyandıracağınızı vaat eder. Bu tür ürünlerle, artırılmış cinsellik, ikna edici bir ürün faydasına dönüşebilir ve böylece reklamın odak noktası oluşur.

Örneğin TV için hazırlanan Motorola Çağrı Cihazları reklamında, bir kadın, çizim dersi için poz vermektedir. Üzerinde beline bağlanmış dökümlü bir eteklik vardır. Eteklik, ağır ağır aşağıya kaymaktadır. Kadın, sonunda çağrı cihazı klipsini kullanarak etekliği sıkıca tutturur. Pek çok açıdan ılımlı bir cinsellik sergileyen bu reklam, 18-30 yaş arasındaki erkeklerden oluşan hedef kitlesini etkilemeyi başarmaktadır.

Reklamlar yetişkinler ve gençler için odaklanılmış bir gelişim işi olma niteliğinde olduğu için, cinsiyet rolleri, kimlik formasyonu, gelişimi ve değişimi için güçlü bir etken görevi görmektedir. Özel yakın ilişkiler genç yetişkinler için önemli bir konudur bu nedenle cinsel-rol davranışları ve cinsellik yetişkin ve genç yetişkin fantezilerinde ve açıkça ortada olan davranışlarında önemli bir yer tutmaktadır. Bunun ötesinde, yetişkinler, modelin cinsiyetinin reklamı yapılan ürünün kullanımına uyan, gerçekçi olan ve olumsuz kalıpyargıları içermeyen uygun cinsiyet rolleri ve cinsel medya sunumları aramaktadırlar (Rouner, 2003: 57).

Reklamda cinselliğin en çok tartışılan yani filmdeki modelin ne giydiği veya ne giymediği üzerine yoğunlaşmaktadır. Seksi giysiler ve insan vücudunu ortaya çıkaran pozlar, temel cinsel mesajlar içermektedir. Cinsel içerikli reklamlarda kullanılan 3 ana vaat (Batra ve Linda, 2003: 49);

- Tüketicie cinsel cazibe sağlanması
- Daha sık cinsel yakınlaşma olanağı
- Tüketicinin kendini seksi veya şehvetli hissetmesi

Reklam dünyadaki en kapsamlı ve en verimli iletişim biçimlerindedir. Özellikle reklam ve cinsellik bir araya geldiğinde ise güçlü bir bileşen elde edilmektedir. Firmalar kurumları ile cinsellik arasında bilinçli olarak bir bağ kurmaktadır. Böylece şirketler ürünlerini, cinsel ihtiyaçlarla ve arzularla da bağdaştırıyorlar (Reichert, 2004: 24). Reklamda cinsellik her zaman tüketicilerin cinsel açıdan

mıknatıs gibi çekici olacağını veya cinsel zevkleri sonuna kadar yaşayacağını iddia etmez, tüketicilere kendilerini daha iyi hissetme imkânı da sunabilir. Bir başka cinsel içerik türü olan bilinçaltına yönelik cinsel imgeler, gizli ve ikna edici reklam unsurlarındandır. Saklı cinselliğin kullanıldığı bu tür reklamlarda, cinsellik küçük cinsel mesajlarda saklıdır. Çıplak bir vücuttan bölümler ile seks sözcüğünü gizlendiği kelime oyunları gibi semboller bilinçaltına yönelik cinsel reklamları çağırır.

Cinsel içerikli, gizli ve ikna edici unsurlar, izleyiciyi imgelerle anlatılan ürüne doğru yönlendirmektedir. “Reklam izleyicileri genellikle bilinçli izleyici olduklarının ayırına varmazlar. Bilinç ve bilinçaltı kavramlarını etkin bir biçimde kullanan reklamcılar olmaktadır. Bilinç ve bilinçaltı uygulamalarının reklamlar aracılığıyla aktarımının alt basamağı algı ve duyumdur.” (Küçükdoğan, 2009: 106). Bilinçaltına yönelik, imgelerle anlatma yönteminin kullanımı ve etkilerine inanan uzmanlara göre, bilinç düzeyindeki algılanabilirlikleri arttıkça izleyici, cazibesine daha iyi karşı koyabildiği için, reklamın içine gömülü olan cinsel mesajların gücü azalıyor. Birçok araştırmacı ve reklamcıya göre saklı cinsellik sadece bir yalandan ibaret, çünkü reklama gömülen bu mesajların tüketiciyi etkileyip onu satın alma eylemine teşvik etme oranı çok düşük. Fakat bazı araştırmalarda ise bilinçaltına yönelik reklamların işe yaradığı düşünülmektedir. Reklamcılar erkeklerin ilgisini çekmek için cinselliği, kadınlar için ise daha farklı duygusal bir yaklaşım kullanmaktadırlar.

Kadınlara yönelik reklamda oval ve elips çizgiler kullanmak, keskin çizgiler kullanmamak, kadınlar üzerinde daha fazla etki uyandırması için kırmızı renk kullanmak bu duygusal yaklaşımın örnekleridir. Portakal pek çok kültürde kadını temsil eder. Portakalın soyulması da kadının soyunmasını temsil eder.

Örneğin Pepsi Twist’in reklamında da soyulan bir limon soyunan bir kadın birlikte kullanılmıştır. Kozmetik ürünleri kullanarak kadınlara sonsuz aşk ve güzellik vaatleri reklamlarda kadınlara iletilen mesajlardandır. Reklamcılar kadınları cezbedebilmek için romantizmi, duygusallığı kullanırken, erkekleri hedefleyen reklamlarda çıplak kadın figürlerini kullanmışlardır.

Parfüm cinselliği ve çekiciliği ateşleyen en önemli teşvik ürünüdür. Erkek ve kadın parfüm reklamları, güzel vücutlar ve heyecanlı çiftlerin görünümünün yanı sıra, karşı cinsi harekete geçirme gücünü de vurgulamaktadır (Reichert, 2004: 27).

Reklam tarihi boyunca cinsellik ürünleri satmak ve markaları konumlandırmak için kullanılmıştır. 1800’lü yıllardan başlayarak günümüze gelene kadar reklamlarda cinselliğin kullanılması (Reichert, 2004: 55-115):

1850-1900: Tütün reklamları 19. yy’ın ikinci yarısında önemli bir güç olmuştur. Tütün üreticileri genellikle markalarını, cüretkâr pozlar veren güzel kadın figürleriyle farklılaştırıyorlardı. Bazı tütün markalarının etiketlerinde tahrir edici ve etkileyici genç kadın görüntüleri kullanılmıştır.

Bu dönemde Puro, tütün ve sigaraların birincil tüketicisi erkekler olduğu için bu ürünlerin marka tanıtımlarında yer alan kadın figürleri tüketicinin ilgisini

çekmeyi başarmış ve satış teşvikini arttırmıştır. Böylelikle kadının güzelliği ve tinsel zevklerini ürünlerinde kullanan tütün markaları diğer markalardan kendisini farklılaştırmıştır.

Pazarlanmasında cinsel imgeler kullanan bir diğer ürün iç çamaşır reklamları olmuştur. Bu dönemde iç çamaşırı reklamları başlamıştır. Yine kadınlar iç çamaşırı özellikle korse reklamlarında boy göstermeye devam etmişlerdir.

Fashion and Eroticism adlı kitabın yazarı Valerie Steele'e göre korse, 1840 ile 1910 yılları arasında neredeyse tüm sınıflardan kadınların tümü o dönemde korse kullanıyordu. 1897 yılında bir dergi yazısında korse, kadın giyiminin vazgeçilmez bir parçası olarak tanımlanmaktadır (Corset Advertising'den aktaran, Reichert, 2004: 66).

Tütün ve iç çamaşırı reklamları gibi içecek reklamlarında da güzel ve çekici kadınlar başrol oyuncu olmuştur. İçecek reklamlarında da genel olarak düşünülen mantık kadının dikkatleri çekeceği ve ürün satışına güç kazandıracığıdır.

Örneğin, Excelsior gazoz markası reklamlarında kadın ögesini kullanan bir marka olmuştur. Marka reklamlarındaki mesaj gazoz içenlerin eğlenceli, hayat dolu, gezmeyi seven ve tasasız insanlar olduğu ve erkelerin eğlenceyi seven, genç ve hoş bir kadını bir şişe Excelsior gazozla etkiyebileceği düşüncesiydi. Bu amaçla reklamlarında gezintiye çıkmaya hazırlanan, daima neşeli ve eğlenceli kadınlar kullanılmıştır (Reichert, 2004: 72). Bu dönem reklamlarında kullanılan cinsellik kadın vücudu ve imgesi olmuştur. Kadın görselleri her türlü reklamların ana unsuru olmuştur. Etkili ve farklılaşmayı amaçlayan marka görüntüleri ambalaj, afiş, billboard, el broşür ve ilanlarında yer almıştır.

Sonuç olarak bu dönem reklamlarında kadın vücudu ve kadın görselleri her türlü reklam malzemesini süslemektedir. Cinsel içerik ile oluşturulmuş bu görüntüler vasıtasıyla karşı cinsin ilgisi çekilmekte ve reklamı yapılan ürünün satışının artırılması amaçlanmaktadır.

1900-1925 yılları: Bu dönemde mevcut ürünlere rakip olarak birçok yeni ürün piyasaya çıkıyordu. Artık tüketicilere satın almaya yönelik ikna edici nedenler sunuluyordu. Bilgilendirmeye yönelik reklamcılıktan, marka değeri yaratmaya ve tüketiciyi yaratılan bu değere inandırmaya yönelik ikna anlayışı geliyordu.

Bu dönem ürün sembollerinin kullanıldığı dönemdir ve reklam metinleri rasyonel değildir, başka bir deyişle ürün ve kullanım merkezli değildir. Söz konusu ürünü satabilmek için endişelerin giderilmesi, mutlu aile, iyi anne, sadık eş, gibi semboller kullanılmıştır. Bu dönemde özellikle olarak reklamın toplumsal bağlamı aracılığıyla marka imajı oluşturmak amaçlanmaktadır (Dağtaş, 2003: 80).

Ürün faydasını anlatan reklamlar içerik ve metin bakımından zengin hale gelmeye başlamışlardır. Görsel açıdan da daha etkili olabilmek için illüstrasyonlar ve renk kullanımı artmıştır.

Reklamlarda ürünler faydaları, özellikleri, rakiplerine göre sağladığı yararlarla birlikte güzel ve hoş insan figürleriyle resmediliyordu. Kadınlar yine her ürün reklamlarında yerini almakta, erkekler de yakışıklı ve çılgınca seven aşıklar olarak reklamlara katılmaya başlamaktaydı.

1925-1950 yılları: Bu dönemde sabun markalarından, vernik ürünlerine, iç çamaşırından, diş macununa kadar marka reklamlarında kadın figürü kullanılmıştır.

Bu dönem reklamlarında ‘göster ve sat’ temel alınarak bir nesnenin satışını sağlanmaktadır. Yalnız bu kez objeler ürünler değil, kadın bedeninin cinselliğini ön plana çıkartan görüntülerdir. Göster ve sat iki amaca hizmet etmektedir. Eğer hedef kadınlar ise, kadının bedeni markanın güzelliğini ön plana çıkarmak amacıyla kullanılmaktadır. Eğer reklam erkekleri hedef almışsa, kadın bedeni, erkekleri cezbetme ve bu tepkilerin marka ile özdeşleşerek marka değerine aktarılması amaçlanmaktadır (Reichert, 2004: 115).

Örneğin, Woodbury’s Yüz Sabunu, çıplak kadın görüntülerini kullanan ilk reklamverenlerden biri olmaktadır. 1936 yılına ait bir Woodbury’s ilanında ilk tam boy çıplak bir kadının fotoğrafı bulunmaktadır. Woodbury’in çıplak kadınları, bu markanın estetik niteliklerini iletme amacıyla tasarlanmışken aynı zamanda kadın arzu nesnesi olarak konumlandırılmıştır (Reichert, 2004: 116).

Bir başka örnekte ise, vernik ürünlerinde dikkat çekici olan vernik ile kadının aynı karede buluşması olmuştur. Vernik ve kadın arasındaki benzerlik pürüzsüz ve kadifemsi bir teni temsil ediyor olmalarıdır. Rockford Vernik firması bu anlayışla cinselliği öne çıkarılmış kadın görüntülerini ticari ilanlarında kullanmıştır. Kadın bedeninin pürüzsüz hoş görüntüsü, düzgün vücut hatları ürünün üzerindeki göze hoş gelen cilayla bütünleştirilmiştir.

Bu dönemde 1930’da cinsellik unsuruna birtakım sınırlamalar getiren Hays Yasası Amerika’da oluşturuldu. Hays Yasası’nda birçok konunun yanı sıra, filmlerde cinsellik kullanımına sansürler getirilmiştir (Reichert, 2004: 118-119).

1950-1975 yılları: 1960’lardan 70’li yıllara kadar cinsellik içeren imgelerin gösterimi daha yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu dönem reklamlarında sanat ve yaratıcılık önem kazanmıştır. Bu dönem reklamlarında belli bir ürünle belli bir yaşam tarzı arasında bağlantı kurulmaktadır. Reklam metinleri daha çok izleyiciye yaşam tarzı vaad etmektedir (Dağtaş, 2003: 80). Reklamlar kısalıkta mesajlar daha dikkat çekici görsellerle sunulmuştur. Amerika cinsel devrimi yaşarken reklamcılık da ona ayak uydurmuştur. 1930’larda çıplak kadın fotoğrafları etkileyici görüntüler içeriyordu, 1950’lerde izleyicilere parfümle ilgili cinsel vaatlerde bulunulmuştur.

Birçok otomobil ilanı, seksi kadınların arabaların yanında duran dekoratif görselleriyle süslenmiştir. 1960’larda bir Fiat ilanı arabalarının seklini genç, çekici kadınların vücut şekline benzeterek konumlandırmıştır. Cinsel içerikli reklamlarda gözle görülür şekilde artış göstermiştir. Yetmişli yıllarda, sektördeki

reklamları gözlemleyen bazı uzmanlara göre koku reklamlarında cinselliğin açıkça öne çıkarılması eğilimi düşüşe geçmiştir.

Bu duruma neden olarak toplum içindeki cinsel rollerin devrimi gösterilmiştir. Kadının işgücüne katılımının artması, kadının eşitlik talebi için mücadelesi, kadına cinsel obje olarak bakışın biraz da olsa azalmasını sağlamıştır. Cinsellik yine birçok reklam ve ilanda yer alıyordu ancak sosyal statü, spor, benlik gibi diğer kavramlarla bir arada sunuluyordu. Kadın kokularında cinselliğin yaygın kullanımı olan erkekleri baştan çıkarma fikri yerini kendi kendine yeterli olan ve ipleri elinde tutan kadının kendisinin baştan çıkması alıyordu. Yetmişlerin sonuna gelindiğinde, reklamlarda hala cinsellik vardı ve kontrolü elinde tutan kadın fikri daha etkin bir hale gelmişti.

1975 sonrası: 1976 yılında erkek tüketiciler için dikkate değer bir kampanya erkek iç çamaşır reklamlarıydı. Kaslı, seksi beyzbolcu Jockey iç çamaşırlarıyla reklamda yer almıştı. Jockey yetkilileri Beyzbolcu Jim Palmer'ı bu reklamda kullanma nedeni olarak; erkek iç çamaşırının %70'ini kadınların alması ve aynı zamanda Palmer'ı çekici ve seksi bulmaları olmuştur. 1983 yıllarında Jockey'in açtığı yoldan ilerleyen iç çamaşır markaları reklamlarında kadın ve erkeklerin cinsiyet sınırlarını aşan resimlerini içeriyordu.

1983 yılında Avustralyalı bir holdingin yan kuruluşu olan Berlei U.S.A. çıplak kadının yer aldığı tv reklamını yayınlayan ilk şirket olmuştur. Reklam "Silkiss" adlı ipek iç çamaşır reklamıdır ve günümüz için bile cüretkâr olabilecek filmde, bu ürünün faziletlerini anlatan seksi ve çekici bir kadın rol oynamıştır. Tamamen çıplak olarak yer alan kadın oyuncu, üzerine giydiği ipek iç çamaşırını şehvet dolu bakışlar ve heyecan dolu bir dış sesle izleyiciye yansıtmıştır. Ancak reklam birkaç yerel kablolu televizyon tarafından gösterilmiştir, çünkü ulusal kanallar modelin çıplak olmasından dolayı yayınlamayı reddetmişlerdir. Kadın izleyicilerin büyük bir kısmı bu reklam filmi hoş, normal, duygusal, kendileri ve eşleri için de tahrik edici bulmuşlardır (Ross, 1984: 10).

1990'lı yıllara gelindiğinde Forbes yazarı Joshua Levine "Günümüzde reklamlar sıklıkla kadını bir cinsel obje olarak değil, bunun yerine cinselliği erkekle paylaşan hatta bazen bu konuda daha aktif bir birey olarak göstermektedir, diyerek kadın bedeninin teşhiri yanı sıra, erkek çıplaklığı da reklamların ana unsuru haline gelmiştir. Bir yandan kızları seyrederken artık erkekleri de seyretmeye başladık (Levine, 1990: 118-119), ifadelerini kullanarak 90'lı yıllarda reklamlarda yer alan cinselliği bu şekilde ifade etmiştir. Durum bu hali alınca artık kadın vücudu görüntülerine kaslı erkek vücudu görüntüleri de eklenerek, reklamcılarının tensel fikirleri için daha fazla seçenek ortaya çıkmış oluyordu. Parfüm reklamlarının ardından alkollü-alkolsüz içecek reklamları, iç çamaşır reklamları, blucin reklamları gibi birçok reklamda kadın ve erkek figürleri boy göstermeye başlamıştır.

Sonuç olarak kadın beden görüntülerine kaslı ve atletik erkek vücutlarının da eklenmesiyle reklamlar için daha fazla tensel fikir ve cinsel anlatım seçeneği ortaya çıkmıştır. Artık birçok marka reklamlarını fazla dozda erotizmle satmaya başlamıştır. Daha çok kadın modellerin kullanıldığı, erkek modellerin

de erotik olarak konumlandırıldığı reklamlar etkili olmaya başlamıştır. Bu tarz seksi reklamlar, markaların toplumun dikkatini daha çok çekmeyi de başarmışlardır. Birçok köklü markanın uyguladığı bu stratejiye, pazarda kendine pay arayan yeni markalarda promosyon taktiklerine cinselliği katarak fark edilme oranlarını artırmaya çalışmışlardır. Yeni blucin markalarının pazara girmesiyle reklamlardaki cinsellik artmaya devam etmiştir. Markaların arasındaki rekabet cinsellik kulvarına kayarak markalar en erotik olarak algılanmak için çaba harcıyordu. Andrew Sullivan 1988 yılında yazdığı bir değerlendirmede, kadın bedeninin istismar edildiğinden, blucin ilanlarında genç kadınların orta yaştaki erkeklere seks objesi olarak sunulduğuna dikkat çekmiştir (Sullivan, 1988: 54).

Üreticiler reklamlarında markalarının cinsel açıdan etkileyici özelliklerini vurgulayarak reklam aracılığıyla markaya birtakım cinsel anlamlar yüklemişlerdir. Bunu yaparken de şehvet dolu pozlar, çekici erkekler, kadınlar ve onların kışkırtıcı fotoğrafları sık sık kullanılan unsurlar haline gelmiştir.

Bugünde durum bu şekildedir, blucin, hazır giyim, kişisel bakım ürünleri gibi birçok popüler markalar, cinsel bir marka imajı yaratabilmek için reklamlarında cinsel imgelere başvurmaktadır. Günümüzde reklamlar sıklıkla kadını bir cinsel obje olarak değil, bunun yerine cinselliği erkekle paylaşan hatta bazen bu konuda daha aktif bir birey olarak göstermektedir.

Toplumsal Cinsiyet İçerikli Reklam Filmi: Çözümleme Örneği 1

(<http://www.vidivodo.com/179240/eti-form-/16.02.2011>)

Eti Form reklamında yer alan kadınlar, bu kadınların giyim tarzları, jest ve mimikleri, oturdukları ev, ürünü yiyen esmer genç adam birer göstergedir. Kadınlar, görsel göstergeler vasıtasıyla genç, güzel ve narin olarak sunulmaktadır. Giyim tarzları modaya uygundur ve bakımlı kadınlardır. Bu gösterimle izler kitlede yer alan kadınlara “modern ve özgüveni olan kadın”(gösterilen) tanımına hangi kıstaslara uyan kadınların girdiği sunulmaktadır.

Reklamın başında evden aceleyle çıkarak ürünü unutan kadının verdiği tepki oldukça ilginçtir. Ürün kadın için vazgeçilemeyecek kadar değerli adeta hayati öneme sahip bir yaşam değiştirici, yeni ve güzel hayatın garantisidir, mutluluk kaynağıdır ve özgüven sağlayıcıdır. Kadının arkadaşları da mimikleri ile ürünün bu hayati konumunun onaylayıcılarıdır. Bu kadınlar için Eti Form nefes kadar gereklidir ve vazgeçilmezdir. Ardından gelen karelerde yer alan diğer kadınlar da ürünün bu konumunu doğrular davranışlar sergilemektedirler. Spor merkezinde neşe içinde dolabına yürüyen ve dolabındaki aynadan adeta erkek bakışıyla kendini değerlendirir gibi kendi güzelliğini değerlendiren sarışın kadın, formda ve güzel kadın kategorisinde yer almanın mutluluğunu yaşamaktadır. Dolabını kapattığında göz göze geldiği erkekle ürün sayesinde iletişim kurmayı başarmaktadır. Yolda neşe içinde manken edasıyla yürüyen ve ip atlayan kızlarla ip atlayan ve mağazanın vitrinindeki aynadan kendi bedenini hayranlıkla seyreden kadın ise hayattan zevk almayı ve kendine güvenmeyi ürüne borçludur.

Ürün onu özgür ve mutlu kılmaktadır. Diğer bir deyişle formda bir beden mutlu olmak ve hayattan zevk almak için tek başına yeterlidir. Ayrıca kadının gözleri kapalı ürünü yerken ve zevk aldığını belirtirken kamerayla yakın plan gösterilen yüzü, ürüne ilişkin bir başka yan anlamı da ortaya koymaktadır. Ürün eğretilenlikle penise benzetilmektedir. Kadın formda görüntüsüyle erkeklerin beğenmesini kazanmanın hazzını yaşamaktadır.

Kırmızı kareli kadının boğazından çıkan sarı ışıklar sonraki karede eti logosunu oluşturan güneşe dönüşmektedir(düzdeğişmece). Yani ürün yeni bir günü

müjdeleyen, aydınlatan güneş gibi kadının hayatını, bedenini yenilemekte ve ona yeni bir yaşam sunmaktadır (eğretileme). Görüntüye eşlik eden “Formdaysan her şey mümkün” sloganı, reklam metninde yer alan “Ben bir kraliçeyim”, “Ben bugün süperim” ifadeleri ise güzellikle ilgili şöyle bir miti ifade etmektedir: “Formda bir vücuda sahip olursan istediğin her şeyi yapabilecek güce sahip olabilirsin. Bu güç sana hazzı, özgüveni, yaşam sevincini ve hatta erkekleri kontrol ve etkileme gücünü de getirecektir.”

Reklamın son karesinde sarı ışıklar içinden beliren Eti Form ürünleri ise yaşamın kaynağı olarak güzellik mitiyle ifade edilen kadınların tüm isteklerini onlara sağlayan bir araç olarak “Form ye formda kal” sloganıyla sunulmaktadır. “Form ye formda kal” sloganı ile kadınların ideal güzellik formuna, ideal güzellik kalıplarına sahip olabilme arzusu adeta söz konusu ürünün kullanımıyla sağlanacağı reklam metninde ve görsellerinde izleyici kitleye vaad edilmektedir.

Hayatı ışığıyla aydınlatan, canlılık veren, enerji aşıl原因 güneş gibi bu ürünlerde reklamda kullanılan görsel göstergelerin sunduğu yan anlamlarda kullanıcıya hayat vermekte, canlılık ve enerji aşulamakta ve onu ideal güzellik formuna kavuşturmaktadır (eğretileme).

Bu reklamda kadının sadece fiziki yönden üstün olmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu reklamda ürünü kullanarak forma soktuğu bedeniyle hazzı, mutluluğa ve özgüvene ulaşmıştır. Diğer bir deyişle birey olarak ifadesi vücudunu mükemmelleştirmesiyle doğru orantılıdır, kadın salt güzellik peşinde koşmaktadır ve bu yönüyle akıldan yoksun olarak konumlandırılmakta, nesneleştirilmektedir. Kadınlar, bu reklamda kendi mutluluklarını ve özgüvenlerini akılları ile oluşturamayacak durumdadırlar, çaresizdirler ve ürün onların kurtarıcısıdır.

Grimke'nin “eleştirel düşünceleri erkekler tarafından engellendiği için kadınların erkeklerin memnuniyeti sağlamaya koşullandıkları düşüncesi” ise ürün sayesinde erkekle iletişim kuran ve haz içinde yediği ürünle erkeğe egemenlik kurmayı hedefleyen kadınların durumunda somutlaşmaktadır. Bu durum dış sesin söyledikleri ve ürünün sloganı ile de açıkça ifade edilmektedir.

Kadınlar, Eti Form reklamının da ürüne bağımlı, ürünün hakimiyetinde olan varlıklarıdır. Kadın, üretim değeri olan bir şey üretmemektedir, harcadığı emeğin satış değeri yoktur, kadın bedenine yabancılaşmıştır, çünkü dönüştürdüğü bedeni artık güzellik mitinin bir ürünüdür. Kadın üretim sürecinde egemen söylemin belirlediği şekilde kendini(kadınlığını) sürekli olarak üretmektedir. Erkek ise bu reklamda kadını tüketime yönlendiren ve bu yolda onu destekleyen duruşuyla kapitalist konumundadır.

Kadın dış görünüşe indirgenmiştir ve bireyselliğini dış görünüşüyle elde etmeye çalışmaktadır. Millet'in “ideal kalıba uygunluk” kavramı çerçevesinde bu reklamdaki kadınlar da ideal güzellik kalıplarına uymak için uğraşp birbirlerine benzemişlerdir.

Toplumsal Cinsiyet İçerikli Reklam Filmi: Çözümleme Örneği 2

(<http://www.google.com.tr/#hl=tr&source=hp&biw=1277&bih=597&q=babystar+reklam+video&aq=f&aqi=&aql=&oq=&fp=be892327221c22fd> 20.04.2011)

Reklamda kadın, anne rolüyle yer almaktadır. Kısa sürelerle reklama dahil olmaktadır ve aslında reklamın büyük bir çoğunluğu bebek ve ona bakan erkekler arasında geçmektedir. Bir de markette bebek bezi raflarının yanbaşında görülen kadınlar vardır. Bunlar da çocuklarının gereksinimi karşılama görevinden sorumludurlar.

Toplumsal değerler açısından bakıldığında ise “anneliğin” reklamda yüceltiildiği görülmektedir. Anne sevecen, anlayışlı ve ilgilidir, bebeğinin ihtiyaçlarını sezme

kabiliyeti yüksektir ve dolayısıyla bebeğiyle en iyi şekilde ilgilenen iyi bir annedir. Reklamda yer alan kadınlar toplumsal cinsiyet rolleri ile erkekten kesin olarak ayrılmaktadırlar. Erkek daha dünyevi işlerle(maç izleme) ilgilenirken, yeniden üretim görevi içinde yer alan çocuğun büyütülmesi görevi kadına uygun görülmüştür. Kadın yine özel alana hapsedilendir. Bebeğin kirlettiği bez ise kadının ilgi alanıdır. Kadın üstlendikleri sorumluluklarıyla tüketilen konumdadır, özgür değildir. Kadın sosyalleşme açısından bebek bakımıyla sınırlandırılmasıyla erkeğin gerisindedir. Reklamda kadının hizmetkar konumu kadının bağımlılığını evrensel bir geleneğe dönüştürmektedir ve bu durum reklamda da yer almaktadır.

Reklamda ki kadın hizmetçi gibi sürekli özel alanın işlerinin peşinde koşuşturmaktadırlar. Emeğinin üretken sayılması anlamında bir karşılığı yoktur, artık değer üretmektedir, tüketilmektedir. Reklamda ki erkekler için bebek bakmak kadın işidir. Bu durumda kadının topluma yabancılaşması söz konusudur. Çünkü kendini birey olarak gerçekleştireceği ve özgürce hareket edebileceği toplumsal zeminden yoksundur. Bu iş bölümü ise kadın için yaratıcılıktan uzak ve dışlayıcıdır. Kadın reklamdaki mutlu yüz ifadesiyle bu role koşullanmış görülmektedir. Kadın düşünsel ve ruhsal özgürlüğünü elde etme çabasından yoksundur. Ancak yine de reklamın “Yeni nesilleri birlikte büyütelim” sloganı toplumsal cinsiyet rolleri açısından kadına yüklenen çocuk bakımı görevini erkeklerin de paylaşması gerektiğini vurguladığı için önemlidir.

Sonuç

Kadınlar, erkeklerin yer aldığı dünya ve kendilerine özgü, çocuklarıyla, ev işleriyle ve eş görevleriyle ait oldukları dünya olmak üzere iki dünyanın ürünüdürler. Çoğunlukla da hep özel alanın rolleriyle, özel alana ait bir nesne olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu anlam da toplumsal cinsiyet ve toplumsal değerlerle belirlenmiş bir kalıba uygun olarak davranış sergilemektedirler. Toplumsal cinsiyet; genetik, fizyolojik ve biyolojik özelliklerin tanımladığı biyolojik cinsiyetten farklı olarak topluma egemen söylem tarafından oluşturulmuş(siyasi kategorilere dayanan), toplumun fertlerince sorgulanmadan doğal bir gerçeklikmiş gibi kabul gören, uygulanma, düşünme ve davranmayı şekillendiren “kadın” ve “erkek” kalıplarıdır. Özel bir değerlendirmenin sonucu olan nesnellikten uzak bu kalıplarla erkek egemen toplumlarda kadın; gerek kişilik özellikleri, yetenekleri ve bilgisiyle gerekse sahip olduğu haklar ve hali hazırdaki konumu açısından hukuki, siyasi, ekonomik, toplumsal alanlarda kadın-erkek eşitliğine aykırı şekilde erkeğin gerisinde konumlandırılmaktadır.

Toplumsal değerler, kadını ve erkeği toplumsal cinsiyet rollerine hazırlayıcı, erkek egemen söyleme has düşünüş ve davranış kalıplarını içselleştirici ve kadının erkeğin gerisinde konumlandırılışını destekleyici rolleriyle toplumsallaşma sürecinin oldukça etkili bir elemanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle pasifleştirilmiş, kontrol altına alınmış, bedeni üzerinden değerlendirilen, üretim(parasal karşılığı olmayan hane içi üretim) ve yeniden üretim[biyolojik yeniden üretim(çocuk doğurma), hanenin günlük işleri ve hane halkını ertesi güne hazırlama görevi] rolleriyle kamusal alandan mümkün olduğunca soyutlanmaya çalışılan ve özel alana hapsedilen kadınlar, toplumsal değerler ve toplumsal cinsiyet rolleri ile erkek egemen kültür ve

temsilcilerinin sınırlarını ve niteliklerini kesin çizgilerle belirledikleri bir kalıba hapsedilmektedirler. Toplumun kültürüne ait imajları, değerleri, mitleri ve dili kullanan reklamlar, hakim toplumsal değerleri yeniden üreterek, onaylayarak ve devamlılığını sağlayarak, toplumsal değerleri ve tutumları manipüle etme gücüyle egemen söylemin oluşturduğu, doğal bir gerçeklikmiş gibi sunduğu “kadın” kalıbının benimsenmesinde ve varlığının devamında etkili olmaktadır.

Kadınlar, genç, güzel ve çekici kadın, yaşlı kadın, çalışan kadın ve eşanne rolleriyle reklamlarda sıklıkla yer almakta, “tüketen (belli güzellik kalıplarına uymak için, daha iyi bir ev hanımı ve anne olmak için ürünleri satın almaya, tüketime motive edilen)” ve “tüketilen (güzelliği ve seksiliği ile özgüven kazanan ve bedeni erkek bakışının nesnesine dönüştürülen, tüm emeği karşılıksız aile saadeti için harcanan)” olarak sunulmaktadır.

KAYNAKLAR

- Füsün Kocabaş ve Müge Elden, **Reklamcılık**, 9.b., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- Filiz Balta Peltekoğlu, **Kavram ve Kuramlarıyla Reklam**, İstanbul, Beta Basım A.Ş., 2010,
- Rengin Küçükerdoğan, **Reklam Nasıl Çözülür?**, İstanbul, Beta Basım A.Ş., 2009,
- Nükhet Güz, Rengin Küçükerdoğan, Nilüfer Sarı, Bülent Küçükerdoğan, Işıl Zeybek, **Etkili İletişim Terimleri**, İstanbul, İnkılap Kitabevi Yayın, 2002,
- Banu Dağtaş, **Reklamı Okumak**, Ankara, Ütopya Yayınları, 2003,
- Işıl Zeybek, **Topluluğa Seslenme (Metin Çözümleme Kitabı)**, İstanbul, ID Kitap Şafak Yayıncılık, 2004,
- Rengin Küçükerdoğan, **Reklamda Kültürlerarasılık- Reklam İletişiminde Yerel/Küresel Göstergeler**, İstanbul, ES Yayınları, 2009,
- Sedat Şimşek, **Reklamlar ve Geleneksel İmgeler**, İstanbul, Nüve Kültür merkezi Yayınları, 2006,
- Tom Reichert, **Reklamcılığın Erotik Tarihi**, Güncel Yayıncılık, 2004
- Paul Rutherford, **Yeni İkonalar**, çev. Mustafa K. Gerçekler, 2.b., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000
- R.W. Connel, **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**, çev. Cem Soydemir, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998.
- John Berger, **Görme Biçimleri**, Çev: Yurdanur Salman, İstanbul, Metis Yayınları, 1999.
- William H. Bolen, **Advertising**, John Wiley ve Sons, New York, 1981: 4'den aktaran İlhan Ünlü, **Reklam Kampanyası Planlaması**, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 269, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları No:127, 1987,
- Courtland L. Bovee, ve William F. Arens, **Advertising**, Third Edition, Homewood, Illinois, Von Hoffman Press, 1989,
- Dilek İmançer ve Ahmet İmançer, **Televizyon Reklamlarında Kadın Sunumuna Özgü Klişeler**, G.Ü. İletişim Fakültesi Dergisi, 2002.
- Eti Form Bisküvi Reklam Filmi Video <http://www.vidivodo.com/179240/eti-form-/16.02.2011>
- http://www.etietieti.com/bizden_bultenler.aspx?mainId=493 18.02.2011
- <http://www.google.com.tr/#hl=tr&source=hp&biw=1277&bih=597&q=babystar+reklam+video&aq=f&aqi=&aql=&oq=&fp=be892327221c22fd> 20.04.2011
- <http://www.babystar.com.tr/anasayfa.aspx?d=1> 20.04.2011

SİNEMADA ÜRÜN YERLEŞTİRME ve ASMALI KONAK HAYAT FİLMİ

EXAMPLE OF PRODUCT PLACEMENT IN CINEMA “ASMALI KONAK HAYAT”

Okutman Dr. S. Bora ÇAVUŞOĞLU
İstanbul Üniversitesi
boracavusoglu@windowslive.com

Yrd.Doç.Dr. Ece BABAN
Okan Üniversitesi
ece.baban@okan.edu.tr

Arş.Gör. Ürün Anıl ÖZDEMİR
İstanbul Kültür Üniversitesi
u.ozdemir@iku.edu.tr

Özet

Sinema günümüzde birçok insan için eğlence ve zaman geçirme faaliyetidir. Birçok yaş grubuna ve farklı alım gücüne sahip insana ulaşabilmesi açısından sinema reklamcılar için her gün daha fazla önem kazanmaktadır. Geçmişten günümüze gelişen reklam ve pazarlama alanındaki kullanılan teknikler açısından en çok kabul görenlerden biri de sinemada ürün yerleştirmedir. Ürün yerleştirme şirketler için çok sayıda insana aynı anda ulaşma fırsatını vermektedir. Bu nedenle bu çalışmada; Türk sinemasında ürün yerleştirmenin en çok kullanıldığı filmlerden, dünya sinemasından, ürün yerleştirme kavramı ve tüketim ilişkisinden örnekler verilecek, Türk sinemasından Asmalı Konak Hayat filmi üzerinde durulacaktır. Çalışmanın amacı filmde kullanılan ürün yerleştirme yönteminin niceliksel ve niteliksel çözümlemesini yaparak ürün yerleştirme uygulamasına yeni öneriler getirmektir.

Anahtar Kelimeler: Ürün yerleştirme, tüketim, sinema, pazarlama

Abstract

Today, Cinema is an entertainment and an activity to spending time, for many people. Cinema is becoming more important for to reach people in different age group and income level. Product placement in cinema is most accepted technique from past to the present days with in developing advertising and marketing. Product placement provides the opportunity for companies to reach many people at the same time. Therefore, in this study, examples will be given on the most used product placement films, world cinema and the concept of product placement and consumer relationship, and will focus on a Turkish cinema; “Asmalı Konak Hayat”. The aim of this study is product placement by making new proposals to bring the practice of product placement with quantitative and qualitative analysis method used in the movie.

Keywords: Product placement, consumption, cinema, marketing

Giriş

Sinema filmleri gösterilmeye başladığı tarihten itibaren seyirci üzerinde büyük etkiler yaratan bir güç olduğunu göstermiştir. İkna çalışmaları yaparken geniş kitleler üzerinde yazılan senaryolar içine yerleştirilen mesajlar ile istenilen düzeyde etkili olmak, özdeşleştirme kurulan karakter ile istenilen rol modelleri yaratmak mümkün olmuştur.

İlk başta propaganda yapmak amacı ile sinemadan yararlanılmış daha sonra geniş kitleler üzerinde sinemanın etkisi pazarlamacılar ve reklamcıların da dikkatini çekmiştir. Bu şekilde yazılan senaryolar içerisinde yer alan markaların reklam çalışmaları birinci ağızdan tüketiciye direkt satın alma mesajı vermeden daha bilinçaltına gönderme yaparak oluşturulmaya başlanmıştır. “Ürün yerleştirme” çalışmaları artık dünya sinemasında yeni çıkacak bir ürünü tanıtmak, hayali bir ürünü piyasaya çıkartmak için pazar oluşturmak ya da önceden tepki ölçmek, var olan bir ürünün reklamını yapmak gibi nedenler ile kullanılmakta ve başarılı olmaktadır.

Çalışma içerisinde tüm bu gelişim süreci dikkate alınarak, ürün yerleştirme açısından Türk sinemasında “Asmalı Konak Hayat” filmi ele alınarak incelenecektir.

Ürün Yerleştirme Kavramı ve Gelişimi

Ürün yerleştirme kavramı, reklam verenlerin ticari bir iletisinin sinema, video, televizyon ve radyo programları, haber bültenleri ve kitap gibi çeşitli eğlence ve bilgi araçlarının içerisine öykü izleğinin doğal bir bileşeni olarak yerleştirilmesini içeren bir pazarlama iletişimi faaliyeti olarak tanımlanmaktadır. Bir diğer ifadeyle ürün yerleştirme, iletişim ortamlarına işitsel ve görsel şekilde markalı ürünlerin ve marka belirleyicilerinin belirli bir bedel karşılığında dahil edilmesini sağlayan (Karrh, 1998: 33) etkili bir pazarlama iletişimi tekniği ve kullanım sürecinde sağladığı faydalarla birlikte etkili bir pazarlama iletişimi tekniği olarak kabul edilmiştir (Gürel ve Alem 2005: 134).

Ürün yerleştirme kavramına bir tanımda, tüketicilerin ürüne yönelik inanç ve davranışlarını olumlu etkilemek amacıyla markalı ürünlerin filmler, televizyon programları gibi tüketiciyle iletişimin sağlandığı ortamlara amaçlı ve planlı bir şekilde yerleştirilme uygulaması olarak yer verilirken diğer bir tanıma göre ürün yerleştirme; film ya da televizyon programına planlı ve göze çarpmayacak şekilde markalı bir ürünün yerleştirilerek izleyicileri etkilemeyi amaçlayan bedeli ödenmiş bir mesajdır. Bu tür mesajlar, tüketicilerin ürünlerin farkında olmasını, hatırlamasını, markaya yönelik olumlu tutum oluşturmalarını sağlama amacı taşır. Bunlar tüketicileri etkileme amacı taşıyan faaliyetlerdir.

Diğer satış çabalarından farklı olarak, tüketici senaryo içinde o markayı senaryonun bir parçası olarak değerlendirebilmekte, ticari bir amaç olduğunu fark etmeyebilmektedir. Zaten amaç, izleyicilerin bu mesajların ticari etkisini fark etmemesi ya da verilen mesajın diğer ticari mesajlardan farklı bir şekilde değerlendirmesini sağlamaktır (Odabaşı ve Oyman 2003: 377).

Balasubramanian'a (1994) göre ürün yerleştirme; filmlerde veya televizyon programlarında sade bir şekilde markalı bir ürünün yerleştirilmesi ve izleyicilere seçilen ürün mesajlarının belli bir bedel karşılığında gösterilmesi niyetidir (Balasubramanian, 1994: 33).

Günümüzde daha çok sinema ve televizyonda karşılaştığımız ürün yerleştirme artık iletişim kanallarının hemen hepsinde aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır (Nelson, 2003: 204).

Ürün Yerleştirmenin Tarihçesi

Puttnam ve Watson'a göre Hollywood'un geçmişi aslında bir sanatsal çarpışma ve reklâm öyküsüdür (Gallician, 2004: 16). Bu açıdan reklâm ile film endüstrisinin yakınlaştığı, 1930'lu yıllarda sinema endüstrisinin yavaş yavaş promosyona yönelik yaklaşımlar uyguladığı ifade edilmektedir. Aslında bilinenin aksine gizli reklâmların kullanımının dünyada çok daha önce yapılmaya başlandığı bilinmektedir. Thomas'a göre ilk ürün yerleştirme örneği 1951 yapımı olan "African Queen" adlı filmde gözlemlenmektedir. Filmin bir sahnesinde başrol oyuncularından Katherine Hepburn, Humphrey Bogart'a bir şişe Gordon's Dry Gin fırlatmaktadır (Thomas, 2008).

Bu açıdan ürün yerleştirmenin nasıl başladığı veya ilk hangi yapımda kullanıldığına dair görüşler farklılık göstermektedir. Dünya çapında bir sinema idolü olan Clark Gable'in, "Happened One Night" (1934) adlı filmde atletsiz vaziyette vücudunu sergilemesinin ülke çapında erkek iç çamaşırı satışlarını düşürdüğüne anlaşılmışından hemen sonra, "Metro-Goldwyn- Mayer" adlı şirketin yerleştirme ofisi açtığı gözlemlenmiştir (Gallician, 2004: 17). Nebenzahl ve Secunda'ya göre Joan Crawford'un bir Warner Brothers draması olan, "Mildred Pierce" adlı filmde (1945) "Jack Daniels" marka likör içmesi, yine yerleştirme tekniğinde bir dönüm noktasıdır. Weisberg'e göre 1960'lı yılların sonlarında gerçeklik tabanlı filmlerle ön plana çıkan birkaç yönetmenin, orijinal marka ve ürünler kullanması da, yine film sanayinde ürün yerleştirme tekniğinin stüdyolarca kabulünde bir basamak teşkil etmektedir. Caro'ya göre yaşanan bu oluşum sürecinin kendini zirvede bulduğu dönem Steven Spielberg'in yönettiği 1982 yapımı "E.T." (Extra-Terrestrial) (www.imdb.com) isimli filmidir.

Filmde ürün yerleştirme tekniği yoluyla kullanılan "Reeses Pieces" adlı şekerin satışlarının % 65 oranında artması ürün yerleştirmenin ekonomik açıdan ve reklamcılık yönünden fark edilmesine yol açmıştır. Bu noktadan sonra Hollywood filmlerinde ürün yerleştirme amaçlı satışlar daha profesyonel olarak başlamıştır (Gallician, 2004:6-21). Bu amaçla reklam ajansları ürün yerleştirme ile ilgili yeni birimler açmak zorunda kalmış veya ürün yerleştirme alanında çalışan, film veya dizilerde yer alacak ürünleri pazarlayan ajanslar kurulmuştur.

Ürün yerleştirme uygulamalarının tüketici üzerindeki etkileri anlaşıldıkça filmlere markalarını yerleştiren firmalar mesajların kontrolü üzerinde nispeten daha fazla söz sahibi olmaya başlamıştır. Örneğin, Rocky III filminin senaryosu Sylvester Stallone'nin "Şampiyonların Kahvaltısı" olarak Wheaties markasından söz etmesi için değiştirilmiştir. Benzer şekilde "Cocoon: The Return" filmindeki bir sahne Quaker marka kahvaltılık gevreğin daha görünür biçimde yer alması

için yeniden çekilmiştir. Özet olarak günümüzde küresel olarak nitelendirilebilecek filmler içerisine markalarını yerleştirmek isteyen firmalar, milyon dolarlarla ifade edilen ücretler ödemek durumundadırlar (Delorme, Reid, 1999:71). Bunun sebebi sinemanın çok büyük kitlelere ulaşmasıdır. Arslan'ın 2004 yılında yaptığı çalışmada da belirttiği üzere bir yıl içinde sadece Kuzey Amerika'da sinemaya giden izleyicilerin toplam sayısı ortalama 1.5 milyar olarak belirlenmiştir ki uluslararası çapta yer alan izleyici sayısı bunun iki katı olarak ifade edilmektedir, bu durumda ürün yerleştirmenin etkin bir şekilde yapıldığında ne kadar büyük bir kitleye ulaşabileceğinin en iyi göstergesidir (Arslan, 2004:86).

Ürün Yerleştirme ve Tüketim

İşletmeler açısından marka yerleştirmenin temel amacı marka tanınırlılığını sağlamaktır. Marka tanınırlığı, diğer markalar arasında markanın ayırt edilmesidir (Sarıyer, 2005:219). Tanınırlılık, tüketicinin, ürünün farkında olmasına, hatırlamasına ve markaya yönelik olumlu tutum oluşturmaya yardımcı olur (Odabaşı ve Oyman, 2002:377). Ayrıca ürün yerleştirme izleyici ile marka arasında güçlü bir duygusal bağ oluşturur. Tüketicinin markadan haberdar olmasının yollarından biridir. Bir markanın tüketici tarafından hiç duyulmamış, tüketici tarafından kabul edilmeyen marka olarak değil, tüketicinin ihtiyaç duyduğunda satın almak için aklına gelen bir marka olarak tüketicinin zihninde yer etmesi gerekir. Çünkü bir pazarda o markadan haberdar olanların sayısı arttıkça o ürünün pazar payının artması olasılığı da fazlalaşacaktır. Pazar payının yüksek olması ise doğal olarak işletmenin karlılığında etkili olacaktır (Sarıyer, 2005:219). Oscar'a aday filmlerdeki ürün yerleştirme uygulamalarının ne ölçüde başarılı olduğu konuşulmakta, hikâyeye en uygun ürünün, ne kadar gerçekçi kullanıldığı üzerine yorumlar yapılmaktadır. "Million Dolar Baby" filminde "Clorox" marka çamaşır suyu, Clint Eastwood ve Morgan Freeman arasındaki bir diyalogda kullanılıyor. Spor salonunu temizlemek için Clorox marka çamaşır suyu kullanan Freeman'a, Eastwood, "Bu pahalı ürünü niye aldın?" diye soruyor. Freeman ise kokusunu sevdiğini söylüyor. Sideways filminde ise "Sanford" marka şarap satın alınıyor. Filmin yönetmeni Michale London, bütün şarapların kendine has bir karakteri olduğunu düşündüğünü ve filmde kullanılacak şarabı seçerken, oyuncular kadar özenli davrandığını söylüyor. Türkiye'de ise "ürün yerleştirme" kavramı pazarlama literatürüne yeni yeni girmeye başlamıştır. Gora'da Cem Yılmaz "Yedigün" içmekte, Neredesin Firuze filminde Vakko'dan alışveriş yapılmaktadır (Bazal, 2007). Arttırılabilecek birçok örnekle ürün yerleştirmenin etkinliği ve kullanım alanlarının yaygınlaşması ile ilgili bilgiler edinilebilir.

Ürün Yerleştirme Süreci

Ürün yerleştirme sürecinde öncelikle stüdyo yetkilisi senaryoları okur ve analiz eder. Bunun sonunda yapım ekibi iki liste hazırlar. Birincisi "Olması Gerekenler" listesidir. Liste, filmin çekimi için gerekli olan ürünlerin tamamını içerir. Örneğin, bu listede beyaz bir Ferrari Testarossa veya 2000 model spor arabalar şeklinde senaryoda belirtilmiş ve filmde olması gereken ihtiyaçlar sıralanabilmektedir. Yapım ekibinin hazırladığı ikinci liste "İstek" listesidir ki bu

liste, yapımcı veya yönetmenin sahip olmayı isteyeceği ek gereçleri içermektedir. "İstek" listesi, senaryoda net olarak belirtilmemiş ama var olması halinde filmin öyküsünü güçlendirebilecek nitelikte ürünleri içermektedir. Hazırlanan iki liste, stüdyonun ürün yerleştirmeden sorumlu birimine aktarılır. Bu noktadan sonra ürün yerleştirme bölümü veya yapım kaynakları bölümü, notları kıyaslamak için yapım ekibiyle toplantı yapar. Stüdyo yetkilisi listelere ilişkin gerekli değerlendirmeleri yaptıktan sonra, ürünleri bulmak ve gerekli sözleşmeleri yapmak için stüdyo dışına yönelir. Bunun sonucunda ya ürün yerleştirme ajansları ya da firmaların ilgili departmanı ile görüşülür ve ortak bir karara varılır. Kararın alınmasından sonra ürün yerleştirme sözleşmesi iki taraf arasında imzalanır. Sözleşme firmanın markasını filme ne şekilde sokacağını belirler ve yerleştirmeyi garanti altına alır (Arslan, 2007). Yerleştirmenin garanti altına alınması sonrasında yaşanan süreç yapım sürecinden ibarettir. Bu süreç sonrası gösterime giren film veya yapımın başarısı ile yerleştirilen ürünün tanıtılmasında sağlanan başarı arasında belirgin bağlantıların olduğu rahatlıkla ifade edilebilir bir gerçektir. İletişim açısından reklâm; yığınsal iletişim araçları ile ya da başka deyişle kitle iletişim araçlarıyla, kimliği belli bir sorumlu tarafından kamuoyunu denetimli inandırma olarak tanımlanmaktadır.

Ürün Yerleştirme Felsefesi ve Yaklaşımları

Balasubramanian'ın, pazarlamacıların ikna edici mesajlar için ürün yerleştirme felsefesini tercih etmelerini açıklayan üç farklı felsefesi vardır (Gupta, Barsubramanian, Klassen, 2000: 43).

Bunlar;

- Klasik Koşullanma
- Nitelik Teorisi,
- Model Alma'dır.

Klasik koşullama teorisine göre, birbiriyle ilişkilendirilen uyarıcılar belli tepkilerin meydana gelmesi yönünde koşullandırılabilir. Pavlov'un deneyinde zil sesi ve salya arasındaki ilişki klasik şartlanmanın uyarıcı-tepki ilişkisi şeklinde açıklanmaktadır. Tepkisel koşullanmanın meydana gelebilmesi için ilk önce Pavlov'un deneyinde ortaya konulduğu gibi doğal uyarıcı tepki ilişkisinin bulunması gerekir. Daha sonra koşullu uyarıcının (zil sesi) koşulsuz uyarıcıdan (yemek) hemen önce verilmesi ve bu iki uyarıcının beklenen tepki yönünden birleştirilmesi gerekmektedir. Son olarak da söz konusu olan koşulsuz tepkiyi yaratacak koşullu uyarıcı ve koşulsuz uyarıcı arasındaki bağın tekrarlanması gerekmektedir (Elden, 2003:25). Bu teoride olduğu gibi ürün yerleştirme uygulamalarında ürün (koşullu uyarıcı), tüketici tarafından benimsenmiş başka bir ifadeyle çok sevilen bir ünlü (koşulsuz uyarıcı) vasıtasıyla tekrar gösterilmesi sonucunda istenen tüketici tepkisinin gerçekleşeceği düşünülmektedir. Dolayısıyla klasik koşullanma teorisi, istenen tüketici tepkisinin bir ünlüyle ürünün bağdaştırılması halinde oluşabileceğini savunur. Böylece o ünlü daha sonra da tüketiciye o marka veya o ürünün hatırlatacağı öne sürülür.

Nitelik teorisine göre; izleyiciler reklamı aktaranın ekonomik olarak desteklendiğini fark ederlerse yani bir ünlünün ya da bir otoritenin ürünü reklamda tanıtması karşılığında para aldığını öğrenirlerse verilen mesajın

inandırıcılığının azalabileceği ileri sürülmektedir. Oysa bunun tam tersine, film oyuncularının işletmelerin değil, yalnızca film yapımcılarının etkisi altında olduğu düşünülürse oyuncunun inanılabilirliği artar. Çünkü yerleştirmenin başarısı çok da önemli değildir(Gupta, Balasbramanian, Klassen, 2000:43).

Sosyal öğrenme veya gözlemleyerek öğrenme olarak da adlandırılan model alma yoluyla öğrenmede, başkalarının davranışlarını gözlemleyerek olumlu sonuç alınacağı tahmin edilen davranışların taklit edilmesi söz konusudur. Burada temel nokta bireyin kendini çekici, cazip bir model ile özdeşleştirmesidir. Ünlülerin, sevilen sporcuların, sanatçıların reklamlarda kullanılması, ev hanımlarının kendileri gibi bir kişinin reklamda güzel yemekler pişirdiğini, beyaz çamaşırlar yıkadığını görmeleri, ünlülerin gittiği mekanların (gece kulübü, otel vb.) kullanıldığı ürünlerin çeşitli programlarda yerleştirilmesi model alıp öğrenmeye örnektir (Elden, 2003:25). Ürün yerleştirme yaklaşımları, tüketici yapısı, beklentiler ve etki düzeyi değiştikçe aynı paralelde değişime uğramış ve fütüristik, kurgusal ve tersine ürün yerleştirme olarak 3 farklı yaklaşım adı altında tanımlanmıştır.

Fütüristik yaklaşım; bilimkurgu ve animasyon filmlerimde artan kullanımı ile dikkat çeken bir uygulama olarak karşımıza çıkan bir yaklaşımdır. Fütüristik ürün yerleştirme aracılığı ile yaratılan gelecek simülasyonu, insanların ve toplumların geleceğe ilişkin deneyimler yaşamalarına olanak vermekte ve yakın zamanda piyasaya sunulacak ürünler için tüketiciyi hazırlamaktadır. Bu şekilde firma potansiyel müşterileri için bir vitrin oluşturmaktadır.

Kurgusal yaklaşım; gerçekte var olmayan hayali markaların yaratılması ve iletişim ortamına entegre edilmesi anlamında kullanılmaktadır. Bu şekilde gerçek olmayan sahte markalar yaratılmaktadır. The Simpsons'da Duff Beer markası bu duruma örnektir (Wasserman, 2007:5). Tersine ürün yerleştirme ise; kurgusal bir ortamda kurgusal bir marka yaratmak ve daha sonra bu kurgusal markayı gerçek dünyada piyasaya çıkarma fikrini geliştirmek sonucunda oluşmuştur.

Sinemada Ürün Yerleştirme ve Asmalı Konak Hayat Filmi

Ürün yerleştirme uygulamasının sınırları gelişen teknoloji ve tüketicinin tercih ettiği kanallar ile birlikte gün geçtikçe daha da genişlemektedir. Hikâyelere, senaryolara, program akışına, müzik içine, video oyunlarına, müzik videolarına, sahne oyunlarına yedirilmiş markalara eskiye göre çok daha sık rastlanır olmuştur. Ürün yerleştirmenin en sık ve en eski örnekleri sinema filmlerinde yer almaktadır. Bir reklam mecrası olarak sinema salonlarının üç farklı reklam alternatifini bulunmaktadır. Bunlar; ticari televizyon reklamlarına benzeyen geleneksel sinema reklamları, televizyon, VNR'ları tarzındaki kısa filmler ve ürün yerleştirme uygulamalarıdır. Sinema filmlerinin sahnelerinde rol model olarak karşımıza çıkan ve özdeşlik kurulan film yıldızlarının izleyiciler üzerindeki etkisi, reklam verenlerin ürün yerleştirme fırsatlarının daha fazla değerlendirmek istediklerini beraberinde getirmektedir. Dünya çapındaki sinema izleme oranları da pazarlamacıları harekete geçiren bir diğer unsurdur (Stephens, Molero, 2005:23).

1970'lerin sonunda bir yöntem olarak uygulanmaya başlayan ve 1980'lerin ortalarında bir sektör haline gelen ürün yerleştirme uygulamaları giderek kabul gören bir iletişim biçimi haline gelirken, yapılan araştırmalar da markanın televizyonda ya da bir filmde görülmesi nedeniyle farkındalığı arttırdığı ve marka imajı üzerinde olumlu etki yarattığı yönünde olmaktadır. Filiz Balta Peltekoğlu da ürün yerleştirme konusunda "bir filmde markanın uygun ve anlamlı biçimde kullanılması, izleyiciler üzerinde marka ile ilgili farkındalık yaratmak ya da kullanım özelliklerini yansıtmak ya da konumlandırmak ve benzeri konularda etkili olacaktır (Peltekoğlu, 2007:413-141)" yorumunu yapmıştır. Dean Ayers da benzer bir şekilde marka farkındalığını yaratabilmenin, markayı kullanırken göstermek ve marka ile yaşam arasında bağ kurabilmek için ürün yerleştirmenin geçerli bir yöntem olduğunun etkili olacağını yorumu üzerinde durmuştur (Peltekoğlu, 2007:414). Amerika'da ürün yerleştirme stratejileri ve uygulamaları konusunda özel olarak hizmet veren ajanslardan bir profesyonel olarak Unique Product Placement ajansından Gary Mezzatesta'nın "eğer izleyici filmdeki bir kareye bakıp "bunun için ne kadar ödediklerini merak ediyorum" diyorsa bu başarısız bir ürün yerleştirmedir" sözleri ise, Ayers'in Peltekoğlu'nun düşüncelerini doğruluğunu göstermektedir. Bu düşünceler ışığında ürün yerleştirmenin bilinmeyen markalardan çok, var olan markaların benimsetilmesi ve imajını olumlama yönünde daha başarılı olacağı sonucuna da varmak mümkündür. Diğer taraftan ürün yerleştirmenin reklam ve halkla ilişkiler çalışmalarını destekleyen bir uygulama olduğu şüphesizdir. Ürün yerleştirme uygulaması stratejik iletişim çalışmalarının bir kolu ve tamamlayıcısı olarak erişim, maliyet, taşıdığı fırsatlar ve satış etkisi gibi avantajları nedeniyle son yıllarda sıkça kullanılan bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Sinema filmlerinde markalı ürünlerin görülmesine verilebilecek birçok örnek bulunmaktadır. "Wayne's World – Wayne'in Dünyası" adlı sinema filminde bir karakter hem Reebok spor ayakkabısı giymekte hem de arkadaşlarına Pizza Hut kutusundan pizza ikram etmektedir. Romeo Must Die adlı filmde Mercedes marka arabalar kullanılmakta, Miller marka bira içilmektedir. Her iki tarafın da karşılıklı fayda sağladığı bu anlaşmada yatırımlar da gün geçtikçe artmaktadır. Geniş medya yelpazesi içerisinde ürün yerleştirmenin hangi iletişim aracında uygulanacağına ilişkin kararlar, reklam verenin pazarlama hedeflerine bağlıdır. Uluslararası bir pazara ulaşmayı hedefleyen reklam veren için en mükemmel seçimin sinema filmi olduğu düşünülmektedir. Bunun nedeni uluslararası dağıtılan tipik bir sinema filminin; sinema gişelerinden video ve DVD'lere ve ardından televizyon yayınlarına taşınarak yüz milyonun üzerinde tüketiciye ulaşabilmesidir (Hudson ve Hudson, 2006:496). Aynı zamanda çok uluslu pazarlamacılar da sinema filmlerindeki ürün yerleştirmeyi geleneksel reklama tercih etmektedir. Neden olarak ise hem dev bir ekranda çok daha fazla bir yoğunlaşma ile izlenen bir filmin içerisine markanın yedirilmesi, hem de izleyicinin kanal değiştirme olasılığının olmadığı bir ortamda reklamın fark edilmeden bilinçaltına gönderilme şansının olmasıdır. Son birkaç yıldır Türk popüler filmlerinde de ürün yerleştirme uygulamaları sıkça görülmektedir. Özellikle son dönemde Sınav, Hırsız Var, Gora, Barda, Neredesin Firuze, A.R.O.G., Organize İşler, Asmalı Konak Hayat, Recep İvedik gibi filmlerde ürün yerleştirme stratejisine sıklıkla başvurulmuştur. Gora filminde, Yedigün, Yeni Rakı, Aytaç, Kütahya Porselen ve J&B, Neredesin firuze filminde Vakko

mağazası, A.R.O.G. filminde Türk Telekom, TNet, Avea markaları görünmüştür.

Çalışmada incelenecek olan Asmalı Konak Hayat filminin ana sponsoru Siemens, Asmalı Konak'ın televizyon dizisinin de baş sponsorudur. Sponsorluk ve ürün yerleştirme açısından dizinin bazı bölümleri incelendiğinde Siemens markasının yanında Memorial Hastanesi, Mercedes gibi bazı markalar ile dizinin son bölümündeki havaalanı sahnesinde billboardlar ve etrafa yoğun bir biçimde yerleştirilen markalar dikkat çekmektedir. Asmalı Konak Hayat filminde Siemens, ana sponsor olarak hem filmde en çok görünen marka olmuş hem de filmin fragmanında yer almıştır. Bu şekilde filmi izlemeyen ancak filmin fragmanını izleyen herkes tarafından da görünmeyi başarmıştır. Film Türkiye'de 64 filmde 201 kopya ile 400 salonda gösterime girmiş, ardından ABD, Almanya, Hollanda ve Belçika'da gösterimine devam edilmiştir.

ASMALI KONAK HAYAT (2003)

Filmin Künyesi

Yönetmen: Abdullah Oğuz

Yapım Şirketi: D Productions

Yapımcı: Diloy Gülün, Arthur Goldblatt

Öykü: Mahinur Ergun, Abdullah Oğuz, Meral Okay

Senaryo: Mahinur Ergun, Abdullah Oğuz

Yürütücü Yapımcı: TÜRKİYE-Timur Savcı, NEWYORK – Tayfun Savluk

Görüntü Yönetmeni: Ken Kelsch A.S.C.

Sanat Tasarım: Aslı Tümen

Sanat Yönetmeni: Bill ;Clay Williams

Oyucular: Özcan Deniz, Nurgül Yeşilçay, Selda Alkor, Menderes Samancılar,

Kenan Bal, Efsun Alper Sweet, Ege Aydan

Türü: Aşk, Dram

Çekim Yerleri: Kapadokya, New York

Çekim süresi: 2 ay

Dağıtım: Warner Bros

Kurgu: Erol Adilce

Filmin Öyküsü

Film diziyi izleyen seyirciler için dizinin ilk bölümünde New York'da tanışan ve daha sonra evlenerek Kapadokya'da bir konakta Seymen'in ailesi ile yaşamaya başlayan Bahar ve Seymen'in hikayelerini stilize şekilde görüntüler eşliğinde özetleyerek başlamaktadır. Dizinin son bölümünde hastalanan Bahar'ın kanser tedavisi nedeniyle çift tekrar Amerika'ya gelir. Bahar'ın tedavisi sürerken müjdeli haber bekleyen Kapadokya'daki aile Seymen'in kaybolduğu, Bahar'ın ise başından vurulduğu için komada olduğu haberi ile sarsılır. Uzun takipler sonucunda Seymen aklı dengesini yitirmiş bir biçimde bulunur ve psikolojik tedavi görmeye başlar. Bu arada Bahar'ın bu duruma nasıl geldiği ortaya çıkar. Bir süre sonra Bahar girdiği komadan uyanır ve filmin sonunda Bahar ile Seymen birbirlerine kavuşurlar.

Film Hakkında Bilgiler

7 Ekim 2003 tarihinde gösterime giren ve 11 hafta boyunca vizyonda kalan Asmalı Konak Hayat, o yıl içerisinde 1 milyon 776 bin 635 kişi tarafından izlenmiştir. ATV ekranlarında birçok izleyici tarafından her hafta sabırsızlıkla beklenen dizinin finalini beyaz perdeye taşıyan filmin dağıtımını Warner Bros üstlenmiştir. Film gösterime girmeden önce 450 fragmanla sinema izleyicilerine tanıtılmış ve filmin ilk gösterimleri için gösterişli galalar düzenlenmiştir. İlk bölümü ABD – New York’da başlayan dizinin finalini oluşturacak filmin büyük bir kısmı yine New York’da geçmektedir. Bu yüzden 65 gün süren yapımın bir buçuk ayı New York’da gerçekleştirilen filmin, 67 kişilik oyuncu kadrosunun da 28’ini Amerikalı profesyonel aktör ve aktris oluşturmuştur. Sadece New York şehrinde 71 ayrı mekanda gerçekleştirilen çekimlerin ön hazırlık aşamasının dahi iki ay sürdüğü belirtilmiştir. Bu mekanların içinde Times Square, China Town, Sean Penn ve Johnny Depp’in sahibi olduğu ünlü Man Ray Restaurant, Sex and The City, Spiderman filmleri için de kullanılan Sky Loft, Central Park, Sopranos dizisinin tüm hasta sahnelerinin çekildiği Elizabeth hospital – New Jersey, Atlantic Beach gibi mekanlar kullanılmıştır. Queenborough köprüsünde gerçekleşen çekimlerde köprü çekim için 3 saat trafiğe kapatılmıştır.

Fragman

Filmin fragmanında doğal güzellikleri ile Türkiye’nin yurt içinden ve yurtdışından en çok turist çeken bölgelerinden olan Kapadokya üzerindeki gezi balonunun üzerinde Siemens Mobile’ın logosu ile karşılaşıyoruz. Siemens Mobile, Asmalı Konak dizisinin ana sponsoru olduğu gibi filmin de baş sponsorudur. Filmin fragmanında dahi yer verilen Siemens Mobile’a filmin sonunda da bitiş jenerağı başlamadan önce de teşekkürlerini bildiren bir yazı ile özel bir yer ayrılmıştır.

Filmde Ürün Yerleştirme

Filmde başlangıç jenerağının hemen ardından filmin ana sponsoru Siemens markasının ardı ardına filmde yer aldığını görüyoruz.

00:03:19 – 00:03:22

Siemens marka telsiz telefon Seymen (Özcan Deniz) ve Bahar’ın (Nurgül Yeşilçay) Amerika’daki lüks evlerine yerleştirilmiştir. Bu sahnede seyirci markayı net olarak göremiyor olsa da fragmandaki balonun üzerinde yer alan logo ve filmin devamında Siemens markasının sıkça konumlandırılması nedeniyle akla gelen ilk marka Siemens oluyor.

00:03:26 – 00:03:36 ve 00:04:12 – 00: 04:17

Dizideki ve filmdeki Sümbül (Selda Alkor) karakterinin enstitü mezunu bir cumhuriyet kadını, diğer taraftan geleneksel bir anne rolünde olması nedeniyle markaya olumlu bir yön atfedilmiştir. Statü açısından olumu anlam yüklenen Siemens Mobile hakkında Sümbül karakterinin yaşı gereği elektronik bir cihaz olarak ise kolay kullanımlı olduğunun alt mesajı seyirciye iletilmiştir. Bu

sahnenin ürün yerleştirme amaçlı ekleme bir sahne olduğu duygusu ise hemen izleyiciye geçmektedir.

Filmde daha önce de görülen telsiz telefon filmin **00:05:32 ve 00:05:40** dakikaları arasında tekrar görünmektedir. Bu sahne içerisinde telsiz telefon işlevsel olarak kullanılmış, telefonda Seymen'in sesinden duyulan telesekreter mesajı ile diziyi seyretmemiş olan izleyiciye Seymen ve Bahar'ın öyküsü özetlenmiştir. Öykü bir üst ses ve stilize görüntü aracılığı ile anlatılmıştır.

Filmin **00:08:15 – 00:08:58** dakikaları arasında telsiz telefon yine kullanılmıştır. Bu sahne de işlevsel olarak kullanılmış ve Siemens markası izleyiciye net olarak gösterilmemiştir.

Filmin **00:12:14.** dakikasında yine çalan bir cep telefonu ile geçmiş sahneye çağrışım yapılarak, marka çok net olarak gösterilmese de Siemens markasının çağrışımı sağlanmıştır.

Filmin **00:13.58:00 ve 00:14:12** dakikaları arasında Mercedes marka kırmızı bir otomobil kullanılmıştır. Aracın eski olması nedeniyle film için Mercedes markası ile sponsorluk ya da ürün yerleştirme anlaşması yapılmadığı düşünülebilir. Ancak diğer taraftan otomobil, rengi ve sahne içerisinde konumlandırılışı ile sürekli olarak seyircinin dikkatini çekecek bir biçimdedir. Sahne Mercedes markasının kullanılabilirliği yönünde mesaj içermektedir. Böyle eski bir aracın kullanımı Mercedes'in eskimeğine dair mesaj içerdiği yönünde de yorumlanabilir. Ayrıca aracın sahibinin Kapadokya'nın zengin ailelerinden birine ait olması da markaya olumlu anlam yüklemektedir.

Filmin **00:14:16 – 00:14:29** dakikaları arasında Oyak Bank markasını izleyici rahatsız edecek şekilde görülmektedir. Bahar'ın arkadaşı Yaman'ın (Ege Aydan) Oyak Bank ATM cihazından para çektiği bu sahnede filmde ilk kez bir marka sahnenin odağı olmuştur. Aynı sahnede ana sponsor Siemens cep telefonu da gösterilmiş, cep telefonu ile konuşurken kolay para çekmesi sayesinde, OYAK Bank ATM'lerinden nasıl kolay para çekildiği vurgulanmıştır. Sahnede yakın plan kredi kartı, markaya ait logolar gibi marka ile ilgili detaylar görünmektedir. Bu sahne çekim tekniği ve ürünün konumlandırılmasıyla tamamen bir reklam filmini andırmakta ve izleyici üzerinde pozitiften çok negatif bir etki bırakmaktadır.

Filmin **00:15:10 – 00:15:17** arasındaki dakikaları yakın planda bir ürün bombardımanı sergilemektedir. Sahnede önce iki marka, ardından üç marka ilk kez bir arada aynı planda yer almıştır. Bu markalar Axa OYAK, Starbucks ve Siemens'tir. Sahnede kullanılan Starbucks bardağının logosunun detay planda gösterilmesi amacıyla sinemada çok dikkat edilen devamlılığın bozulmasına yol açması dikkat çekicidir. Diğer taraftan bu sahnede görünüm Axa Oyak sigorta poliçeleri OYAK Bank'ın bu alanda da hizmet verdiğini göstermesi açısından tanıtıcıdır. Sahnenin ana konusu da Bahar'ın sağlık sigortaları poliçeleridir. Bu nedenle sahnenin kahramanı AXA OYAK'tır. Sahne OYAK markasının bankacılık hizmetinin yanı sıra sigortacılık sektöründe de hizmet verdiğini

hatırlatmaktadır. Yakın plan çekimlerle ve ürünün konumlandırılması ile bu bölüm de tamamen bir reklam filmi andırmaktadır.

Yönetmenin DVD ekstralarında bu plan için “ürün yerleştirme konusunda çok başarılı” yorumunun ise – üç ürünün aynı karede açık bir şekilde konumlandırılması nedeniyle seyircinin algısı düşünüldüğünde, ürünlerin birbirlerinin rollerini çalacaklarından – doğru olduğunu söylemek zorlaşmaktadır.

İlk 15 dakikadan sonraki ilk yerleştirme ise filmin **00:34:30.** dakikasında mücevher firması De Beers için yapılmıştır. Sümbül Hanım ve Ali Bey’in yemek sahnesinde Sümbül Hanım’ın parmağındaki yüzüğün güzelliği yakın planla seyirciye gösterilmiş, yüzüğe dikkat çekilmek için Ali Bey’in “Bu yüzükteki üç pırlanta aşkımda geçmiş, bugünü ve yarını ifade ediyor” sözlerini kullanmıştır. Bu sözler de De Beers’in “Pırlanta, sonsuza dek...” sloganına uygundur.

Filmin **00:42:36.** dakikasında Amerika’nın en çok uluslararası boyuta gelen ve neredeyse dünyanın her ülkesinde “yerelleşen” markası Mc Donalds ile Fridays markası görünmektedir. Ancak bu sahnede iki markaya ait restoran görüldükten sonra kameranın seyirciyi rahatsız edecek bir şekilde yakın çekim yaparak şişman bir adama odaklanması fastfood yiyeceklerin Amerikan toplumu üzerindeki etkisi hatırlatacak bir biçimde iki markaya da olumsuz anlam yüklemiştir. Bu nedenle spekülatif bir düşünceyle film için bu markalarla anlaşılacak istenmiş olabileceği ancak markalar tarafından bu teklifin reddedildiği söylenebilir.

Filmin **00:42:53** dakikasında ise New York’daki bir limuzin şoförünün filmin yapımcı firması D Productions’ın bağlı olduğu Doğan Yayın Holding’in bir gazetesi olan Hürriyet Gazetesi okuduğunu görülmektedir. Bu sahnede Amerika’da bile Hürriyet’in okunduğu mesajı izleyiciye iletiliyor. Filmin ilk bir saati bittiğinde filmde sırasıyla Siemens, Oyak, Starbucks, De Beers ve Hürriyet markalarının kullanıldığını görüyoruz.

Filmin **01:02:20** dakikasında filmin fragmanında da kullanılmış olan Siemens balonu yer almaktadır. Doğal güzellikleriyle son yıllarda Türkiye’nin en fazla turist çeken bölgesi olan Kapadokya Peribacaları üzerinde bölgenin önemli sembollerinden olan balonları turlarken görüyoruz. En öndeki Seymen, Bahar ve Yaman’ın bindiği balonun üzerinde ise Siemens Mobile logosu görünmektedir. Filmin içerisinde Siemens markasının kullanıldığı en belirgin sahne olarak bu sahneyi söylemek mümkündür. Sahne direkt mesaj içerdiği için tüketici açısından da itici olmaktadır.

Filmin **01:08:30 – 01:08:34** dakikaları arasında geçen sahne ise UPS kargoya ayrılmış. Kapadokya’dan ailenin daha önceden çekmiş oldukları video kasetlerin olduğu, üzerinde UPS’nin uluslar arası kargoculuk yaptığı yazan ve kadrada önemli bir şekilde konumlandırılmış olan kutu Amerika’ya gönderilmek üzere UPS şapkalı ve kostümlü kargo görevlisine teslim edilmektedir. Kargo görevlisi paketi alarak Peugeot marka arabasına binip uzaklaşmaktadır. Bu durumda asıl

vurgulanmak istenilen marka UPS olmasına rağmen, Peugeot markası ile de anlaşıldığı düşünülmektedir.

01:09:18. dakikadaki sahnede ise Kapadokya'dan teslim edilmiş olan paket ile Hürriyet gazetesi yer almaktadır.

01:18:53 – 01:18:19 dakikaları arasında ürün tekrarına rastlanmaktadır. Sahnede doktorun elinde Starbucks bardağı yer almaktadır. Bu şekilde Starbucks ile ilgili sağlıklı olduğu konusu ile de ilgili bir izlenim yaratılmaya çalışılmıştır. Panasonic Ses Kayıt Cihazı yakın planda marka da görülebilecek şekilde konumlandırılmıştır. Sahne içerisinde anlamlı olsa da marka yine izleyiciye direkt olarak gösterilmiştir ve dikkat çekicidir.

01:28:58 ve 01:29:24 dakikaları arasındaki sahnesi tümüyle Chrysler'a ayrılmıştır. Bu sahne de tıpkı Oyak Bank cihazının kullanıldığı sahneye benzer şekilde reklam diline yakın durmaktadır. Sahneye eşlik eden müzik, otomobilin estetik bir şekilde her noktasının seyirciye gösterilmesi izleyiciye bir reklam filmi izlediği izlenimini vermektedir.

Değerlendirme

Türk sinemasında yeni bir uygulama olarak “ürün yerleştirme” henüz Amerikan filmlerinde olduğu gibi profesyonel olarak yapılamamaktadır. Yurtdışında özel ajanslar aracılığı ile gerçekleştirilen uygulama Türk sinemasında birkaç yıldır kullanılmaktadır. Ancak Türk filmlerinde gerçekleştirilen ürün yerleştirme uygulamaları genellikle ürünlerin logolarının izleyiciyi rahatsız edecek şekilde ve yaşama bağı kurulmadan kadraja yerleştirilmeleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ürün yerleştirme gerekli yasal düzenlemeler ve ifadesel eksiklikleri nedeniyle bazen de logoları görünen markalar ve film yapımcıları açısından ceza alabilecek uygulamalar olarak değerlendirilmelidir. Bu yüzden Türkiye’de öncelikle ürün yerleştirme kavramının tanımının ve yasal tanımının yapılması gerekmektedir.

Çalışma içerisinde incelenen Asmalı Konak Hayat filmi de verilen örneklerde de belirtildiği gibi bu konuda dönemi içerisinde diğer Türk filmlerine benzer bir biçimde ürün yerleştirme konusunda başarılı olamamıştır. Ürün yerleştirme uygulamalarının amacının reklam gibi direkt tanıtım uygulamalarının dışında ürün ve markanın izleyicilere fark ettirmeden sahne içinde konumlandırılarak alıcıların bilinçaltında yer etmek olduğu düşünüldüğünde Asmalı Konak Hayat filminde bu sahnelerin filmde sahne aralarına koyma şeklinde kullanılmasına benzer bir yaklaşımla yerleştirildiği söylenebilmektedir.

Kaynakça

- Karrh, J.(1998) “Brand Placement: A Review”, *Journal of current Issues ans research in Advertising*, 20, 33.
- Emet, G. Alem, J. (2005). “Çizgi Dizi Simpsonlar’da Yer Alan kurgusal Ürün Yerleştirme Uygulamalarının İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi”, *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*,134.
- Odabaşı, Y. Oyman, M. (2002). *Pazarlama İletişimi Yönetimi*. İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Balasubramanian, S. K. (1994). “Beyond Advertising and Publicity: Hybird Messages and Public Policy Issues”, *Journal of Advertising*, 4, 33.
- Nelson, M. (2003). “When Brands Are Stars: Exploring Consumer Response to Product Placemens”, *Advances in consumer Research*, 1,204.
- Gallician, M.L. (2004). *Handbook of Product Placement in the Mass Media: New Strategies in Marketing Theory, Practice, Trends an Ethics*, New York: Hawthorn Press.
- Thomas,R.(2002).ProductPlacement,
<http://members.Iycos.co.uk/brisray/misc/mprodplac.htm>., 25.01.2011
<http://www.imdb.com>. 20.01.201
- Delorme,D.E. Reid, L.N. (1999). “Moviegoers’ Experiences and Interpretations of Brands in Film Revisited”, *Journal of Advertising*, 2, 71.
- Arslan, E. (2004). *Reklam için Etkili Bir Ortam Olarak Ürün Yerleştirmenin James Bond Örneğinde İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye.
- Sarıyer, N.(2005). “Televizyon Dizilerinde Marka Yerleştirme Stratejileri Üzerine Bir Araştırma”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 219.
- Bazal, www.capital.com.tr, 20.01.2011.
- Arslan, E. (2004)“Filmlerin Parlayan Yıldızları: Ürünler”
http://www.danismend.com/konular/fihrist/paz_filmlerinyildizi.htm., 22.01.2011.
- Gupta, P., Barsubramanian, S. Klassen, M. (2000) “Viewers’ Evaluatin in Movies: Public Policy Issues and Managerial Implications”, *Journal of Current Issues and Research in Advertising*,2, 43-43.
- Elden, M. (2003). *Reklam Yazarlığı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wasserman, T. (2007) “Foward Thinkers Push Reverse Product Placement”, *Brandweek*, 5, 5-5.
- Stephens, C. ve Molero, R. (2005) “Product Screening, License”, 2,22 - 27.
- Balta, P. F. (2007). *Halkla İlişkiler Nedir?*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Hudson, S.Hudson, D. (2006). “Branded Entertainment: A New Advertising Technique or Product Placement in Disquise?”, *Journal of Marketing Management*, 22, 489-504.

SOYUT SANATTA “IŞIK-RENK” OLGUSU

"LIGHT-COLOUR" PHENOMENON IN ABSTRACT ART

Arş.Gör. Ayhan ÇETİN
Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü

Özet

Soyut sanat akımı ile birlikte resim sanatı doğayla olan bağıntısını koparmaya başlar. Resim sanatında kendine özgü bir anlatım biçimiyle resimsel araçlar kullanılmaya başlanır. Bu bağlamda rengin ve resmin ışığının da doğayla ilgisi yitmiştir. Renk kendine has özellikleriyle ve diğer renklerle olan ilişkilerle anlaşılır. Resmin ışığı da yüzeydeki renklerin doygunluk dereceleriyle ve yan yana gelişleriyle oluşturdukları ilişkilerle ortaya çıkarak oluşur. Böylece soyut resim sanatında kullanılan rengin ve renkle ortaya çıkan ışığın natüralist bir dille ifade etme zorunluluğu sona ermiştir. Bu anlayışla ortaya çıkan sanat eserinde kullanılan rengin ve ışığın herhangi bir nesnenin formunu ortaya çıkarma işlevi ortadan kalkmıştır. Yani renk ve ışık, soyut resim sanatında kendi öz değerleriyle varlık kazanmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Soyut sanat, renk, ışık, modernizm.

Abstract

Painting art broke its relationships with the born of abstract art. A unique form of expression in painting art is used with the help of pictorial tools. As a result the colour and the light's relationships with the nature disappeared. The colour can be understood with its unique features and its relationship with other colors. Light of the painting is created by surface colour pigments and the sequence of colors. So that, in abstract art, expressing of the colour and the light's via natural way is no more necessary. With this way the color and light's revealing function in any object form has been eliminated. So the colour and the light took their places in abstract art with its own values.

Keywords: Abstract art, colour, light, modernism.

Tasvirci sanat geleneğini kırarak yepyeni bir biçim dilini ortaya koyan ilk akım Kübizm'dir. Kübizm, Cezanne'nin betimlemeyi ikinci plana iterek konuyu ortadan kaldırma girişimiyle belirmiştir.

1. Cezanne'nin Sanatı ve Kübizme Etkisi

1839'da Aix-en-Provence'ta doğan Cezanne, Paris'te sanat eğitimi görmüştür. Pissarro ile tanışmıştır ve onun resimlerinden çok etkilenmiştir. Cezanne, Empresyonizmin illüzyonist doğa anlayışından gelmektedir (Tunalı, 1983: 185). Fakat Cezanne, Empresyonistlerin doğayı duyularıyla algılayıp anlık izlenimler şeklinde tuvallerine yansıtma yöntemlerinden çok farklı bir tavır sergilemiştir. O doğanın analizini ortaya koyabilmek için, doğayı duysal gerçekliğinden koparmak gerektiğine inanır. Böylelikle değişen doğanın, değişmeyen, sağlam bir analizini ortaya koyabilmiştir.

Cezanne, klasik heykel geleneğine ve Venedikli ustalara hayranlık duymuştur. Resimlerinde de klasik geleneğin sağlam biçimleriyle Venedikli ustaların renk anlayışlarını birleştirmiştir.

Cezanne, doğaya bakarak resim yaparken asıl amacını gördüğünü resmetmeye değil, gördüğünden yola çıkarak sağlam ve senteze dayalı bir kompozisyonu elde etmeye yöneltmiştir. O Empresyonist sanat anlayışından gelmesine karşılık, Empresyonist sanatçıların renge ve ışığa verdikleri önemin daha da ötesinde, nesnelere kavrayarak, fiziksel varlıklarını açığa çıkarma ve aralarında bulunan çok yüzeyli ilişkilerle gerilimi ortaya koymayı amaçlamıştır (Gombrich, 1992: 23).

Cezanne, Empresyonist sanat anlayışından ayrılıp, Kübizm'in temelini oluşturan resim anlayışını, nesnelere kavrama ve onlarla aramızdaki bağın ötesinde bulunan ruhsal bir bağ ile yaklaşmakta bulmuştur. Onu empresyonistlerden ayıran en önemli nokta, görmeye verdiği önemdir.

Cezanne, hacim yapısını araştırırken rengin sıcak-soğuk zıtlıklarından faydalanmıştır. O rengi ve biçimi eşdeğerde görerek yeni bir anlatım biçimi yaratmıştır. Resimlerinde açık-seçik bir düzenleme yapısı vardır. Bunun yanında renklerin de canlılıklarını yitirmedikleri görülür. Cezanne'nin sanatında çizime ve desene öncelik veren klasik gelenekle, renklere ve zengin anlatımlı fırça darbelerine önem veren Venedik sanatının birlikteliği görülür (Lynton, 1982: 23). Empresyonist sanatın ışığa verdiği önemin aksine, Cezanne nesnelere fizikselliklerini ve aralarındaki ilişkileri ortaya koymayı amaç edinmiştir. Doğanın silindiri, küre ve konilerle inşa edilebileceği ilkesini ortaya koymuştur. Bu ilke Kübist'lere yol göstermiştir. "Yıkılanlar" tablosunda kompozisyonun geometrik planların senteziyle ortaya konulduğu görülmektedir. Resimdeki açık-koyu ilişkisi renk planlarıyla verilmiştir. Tek rengin sıcak ve soğuk ilişkileriyle hacim verilmiştir. Renk lekeleri arasında saydam bir geçiş vardır. Resimde saydamlığın vermiş olduğu bir ışık parıldaması vardır.

Cezanne'nin resimlerinde ışık, renkle verilmektedir. Yani rengin ışığıdır sözü edilen. Cezanne'nin renk parlaklığını feda etmeden derinlik etkisini vermesi ve

sağlam, düzenli bir birliği ortaya çıkarma çabaları, onun modern sanatın babası olduğunu kanıtlar.

1.1. Kübizm

Kübizm'e kadar olan bütün akımlarda görülen anlatım biçimleri, doğayı öykünmenin yollarını arama girişimlerini üstlenmişlerdir. Kübizmle beraber doğayı görme ve ona öykünme olgusu tamamıyla nesnel bir olguya dönüşerek yepyeni bir anlatım biçimi ortaya çıkmıştır. Bu yeni anlatım biçimi Cezanne'nin sanat anlayışından ileri gelmektedir. O'nun düşünceleriyle ortaya koyduğu fikirler Picasso ve Braque'da uygunluk kazanmaktadır.

Picasso ve Braque 1904 yılından başlayarak büyük bir çalışma temposuna girmişlerdir. Doğadan çalıştıkları nesnelere gittikçe geometrik bir forma büründürerek soyutlama girişiminde bulunmuşlardır. Resim yüzeyinde gri-kahverengi gibi sıcak-soğuk renklerin ağır bastığı, çok dar bir renk skalasına ulaştıkları döneme Analitik Kübizm adı verilmektedir.

1.2. Analitik Kübizm

Analitik Kübizmin çıkış noktası doğadır. Fakat bu doğa kübistler için parçalı elemanlardan oluşan bir doğadır. Böylece Kübistler karşılarında bulunan objeleri düşünsel anlamda tuvallerine aktarmışlardır. Biçimlerin parçalara ayrıştırılmasıyla elde edilen bu anlatım biçimi, nesnelere doğal görünümünden uzaklaştırarak düşünsel anlamda bir analize yöneltmektedir. Vaniel Kahnveiler'in portresinin resmedildiği resimde mekan-nesne ilişkisinin, öz tonun korunarak ve yüzeyin kabartma etkisiyle ortaya çıkarılmasıyla elde edilmiştir. Picasso burada rölyef etkisini tonal renk anlayışıyla elde etmiştir. Resimde tek kaynaklı bir ışıktan söz edilemez. Biçim parçalanıp resim yüzeyine dağıldığı için, ışık da dağılarak resmin kendisinden gelmeye başlar. Resimdeki şeffaflık ve biçimlerin ışığı geçirgen yapısı resmin atmosferini açığa çıkarır.

Analitik Kübizm'de nesnenin doğallığı bir yana itilerek soyutlamacı bir yapı ortaya konmuştur. Kübizm bir kavram ressamlığıdır. Giotto'dan beri uygulanan geleneksel tek bakış noktasını kırarak, hacmi çeşitli açılardan gösterme olanağını sunmuştur (İpşiroğlu, 1978: 36).

Analitik Kübizm'de renk, nesnelere biçimsel çözümlenmeleri yönünde feda edilmiştir. Rengin duyusallığının ötesinde, akla dayalı parçalama tekniği için ton tercih edilmiştir. Picasso ve Braque'ın Analitik Kübizm adı altında ortaya koydukları yapıtlarında renk, biçime göre geri plandadır. Çünkü onların asıl amacı, nesnelere değişen görünümünün, değişmeyen yanlarını vurgulamaktır. 1912'de Picasso ve Braque'ın yapıtlarında bir değişiklik baş göstermiştir. Hazır nesnelere tuvallerine sokarak oluşturdukları bu döneme Sentetik Kübizm adı verilmektedir.

1.3. Sentetik Kübizm

Sentetik Kübizm, Analitik Kübizm'den farklı olarak elemanların birleşmesinden oluşur. Analitik Kübizm'de nesnelere ve doğadan yola çıkılarak oluşturulan bir soyutlama eğilimi vardır. Oysa Sentetik Kübizm'le birlikte doğayı ve nesnelere resim sanatının dışında bırakma düşüncesi daha da ileri bir kademeye ulaşmıştır. Bu dönemde ortaya konulan yapıtlarda rengin de büyük önem kazanmaya başladığı görülmektedir. Analitik Kübizm'deki gölgeleme tekniği bir kenara bırakılır ve lokal renk devreye girer. Nesnenin birçok görünümünün eşzamanlı verme isteği yerini bunları tek bir biçimle verme düşüncesine bırakmıştır (Ergüven, 1992 s: 125).

Sentetik Kübizm'de rengin duyuşal niteliği dikkate alınmamıştır. Renk burada sadece biçimlerin bir özelliği olarak resimde yerini almaktadır. Rengin düz yüzey şeklinde yüzeye uygulanması ile resim hareketlenmeye başlayarak gelgitler oluşur. Renk yüzeyleri nesne durumuna geçerek resimde ışığı resmin kendisi oluşturmaktadır. Resimdeki soyutlanmış olan gölgeler biçime dönüşür. Basık modle ortaya çıkar. Biçimin tuval yüzeyindeki haliyle özdeşleşmesi, rengin bağımsız bir eleman olarak varlık kazanmasını sağlamıştır.

Picasso'nun "Şişe, Bardak ve Keman" resminde kemanın bir kısmı gazete kağıdının üzerine kalemle çizilmiş, geri kalanı da ahşap taklidi kesilmiş bir kağıdın taklidi olarak yapıştırılmıştır. Burada resmin temel elemanları olan renk, biçim ve çizginin birbirinden ayrıştığı görülür. Yani, resimsel elemanların her biri başlı başına bir değer olarak karşımıza çıkarlar.

1.4. Fovizm ve Ekspresyonizm'de Işık ve Renk

Başlangıçtan itibaren soyut resim sanatı iki yönlü bir gelişme göstermiştir. Bunlardan ilki Kübizm'den kaynaklı geometrik bir öze dayanmaktadır. İkincisi ise Fovizm'den kaynaklanan serbest ve lirik bir soyutlamayı ifade etmektedir. Renk tuşları genişleyerek leke etkisi yaparlar. Renk mümkün olduğunca çığ bir şekilde tuvale sürülerek yüzeyler birbirine yaklaşır, basık modle anlayışı ortaya çıkar. Matisse'in "Madam Matisse" adlı tablosunda renkler biçimleri destekleyerek ortaya çıkar. Karşıt renklerin kullanımıyla ışık-gölge etkisi elde edilmiştir. Renk seçiminde gözlem duygu ve yaşantının niteliğini temel alan Matisse, aktarmak istediği yaşantının resimsel karşılığını arar (Lynton, 1982: 31). Daha sonraki yıllarda yaptığı "Bir Okyanusya Anısı" eserinde ise kesik kâğıtlardan elde edilen geniş yüzeyler mevcuttur. Yüzeylerin ve boşlukların önem kazandığı resimde renk yüzeyleri ve çizgi ayrışır. Resimdeki ışık, rengin kendisinden gelir. Renkli biçimler yüzeyde dengeli bir şekilde dağılarak resmin nesnesini oluştururlar.

Vlaminck'in resimlerinde renk şiddetli bir parlaklıkta olup, fırça darbeleri serttir; resimlerdeki dinamizm ve coşku, yaşam enerjisinin karşılığını oluşturur. Dufy'nin resimlerinde ise renk tuşları yalınlaştırılmış biçimlerin ortaya çıkmasını sağlar. Nesnelere dış çizgilerinden önce renk değerlerinin yüzeye dağılımı ile ilgilenmiştir. Renklendirilmiş örtülerin yer aldığı tablolarında hafif bir

modülasyon vardır. Nesne coşkulu anlatımın içinde kaybolur ve çizgisel olarak tekrar açığa çıkar (Lhote, 2000: 162).

2. Soyut Resim Sanatında Işık ve Renk

Kübizm akımı ile birlikte, resim sanatının doğayı natüralist bir dille ifade etme biçimi son bulmuş, parçalara bölünmüş ve geometriye edilmiş biçimsel bir anlatım biçimi doğmuştur. Soyut resim sanatının temelleri Cezanne'nin ve Kübizm akımının sanat anlayışlarıyla atılmıştır. Yirminci yüzyılbaşlarında resim sanatı doğayla ilgisini koparmaya başlar. Bu soyut sürecin bilimde de başladığı görülür. Maddenin yerini enerji alır ve önceden elle kavranılabilecek bir gerçeklik olarak algılanan madde, artık soyut bir kavram olarak düşünülür. Doğadan uzaklaşarak kendine özgü gerçekliğine dönen sanat eserinde de objeler gitgide belirsizleşmeye başlamaktadır. Bundan önceki dönemlerde hatta Empresyonizm'de dahi sanat, doğayı duyular yoluyla algılayarak, doğadaki nesnelere betimlemesine yönelmiştir. Fakat şimdi bu doğa kavrayışı bir yana itilerek, nesnelere kendilerine olan ilgi, nesnelere anlamına kaymaya başlar (Tunalı, 1983: 136). Böyle bir gerçeklikle anlaşılmasına başlanan soyut resim sanatında doğal başka bir obje barınmamaktadır.

Soyut sanat anlayışı iki yönde gelişme göstermektedir. İlki Geometrik-Konstrüktif ilgilere dayanan resim anlayışı, ikincisi ise renk ve biçim ilgilerine dayanan resim anlayışıdır. İlkinde Kübizm'den kaynaklanan geometrik öz, ikincisinde ise Fovizm'den kaynaklanan lirik ve serbest soyutlama esastır. Soyut sanat doğaya yeni bir anlayışı ve kavrayışı getirmiştir. Empresyonizm de yeni bir kavrayışla ortaya çıkmıştır. Fakat Empresyonistlerin ışığa ve renge verdikleri önem, onların doğadan koştukları anlamına gelmemektedir. "Empresyonistler geleneğe karşı çıktıkları zaman bu anlamda geleneği aşmış olmuyorlardı. Onları sadece geleneği zorlamaktan ibaretti." (Tansuğ, 1993: 24). Soyut resmin ortaya çıkmasıyla birlikte renk de büyük bir önem kazanmaktadır. Empresyonizme gelinceye kadar renk nesnelere bağlı, onların niteliklerini ortaya çıkaran bir araç durumunda olmuştur. Empresyonizmle birlikte renk, duyular yoluyla algılanarak rengin ışığı keşfedilmiştir. Fakat burada da resim sanatı doğadan kopmamıştır. Oysa soyut resimle birlikte renk, kendi başına açığa çıkmaktadır. Yani doğa nesnesinden uzaklaşan soyut resimde renk başlı başına resmin bir elemanı olarak anlaşılmalıdır. Renkler doğadan ve doğa renklerinden bağımsız olarak kullanıldıklarında, kendi özelliklerini göstermek için kullanılan birer resim öğesi olmaya başlamaktadırlar (Turani, 1999: 88). Kendi başına varılmaya başlayan, kendini taşıyan nesneden soyutlanan renk, boya değeri, güzelliği ve diğer renklerle olan ilişkileriyle öne çıkmaktadır. Empresyonizm'de biçimin parçalanması ve daha sonra resimsel elemanların ayrıştırılması ile renk de mutlak bağımsızlığına kavuşmaya başlar. Biçim yalınlaşır ve yüzeyler genişler. Resimdeki renk yüzeyleri resmin nesnesini oluşturur. Renk, resimdeki özerkliğini kazanır ve kendi başına anlam kazanarak otonomlaşır.

Görüldüğü gibi 20. yüzyıl başlarında ortaya çıkan soyut sanat, yeni bir sanat anlayışını ifade etmektedir. Bu anlayışa göre sanat artık doğanın ve nesnelere ifadesini ortaya koymaz, tersine sanat, renk, çizgi ve biçimlerle meydana gelen,

doğayla ilişkisi olmayan, kendine özgü bir varlık olarak anlaşılır (Tunalı, 1983: 197). Bu bağlamda sanat, biçim, çizgi ve renklerle meydana gelen, bunların dışında başka bir objeyi ifade etmeyen bir varlık olarak anlaşılır. Böylece renk, çizgi ve biçim soyut sanatta büyük bir önem kazanmaktadır. Soyut sanat eserlerinde kullanılan renk, doğa nesnelereinden bağımsız, kendi başına anlamı olan bir değer olarak anlaşılır. Aynı şekilde rengin ışığı da nesne dünyasından bağımsız olarak kendi varlığını ortaya koymaktadır.

Renk nesne dünyasından bağımsızlaşarak soyut resimde kullanılmasıyla birlikte kendi varlığını ortaya koyarak resmin ışığını oluşturmaktadır. Bununla birlikte soyut resim sanatı, natüralist sanatın renge yaklaşımı bakımından bu yönüyle de bir farklılık gösterir. Natüralist sanatta renk, tasviri yapılan nesnenin ortaya çıkarılmasında kullanılan, bir araç durumundadır. Rengin doğadan koparılıp kompozisyonun ana elemanlarından biri olarak resimde kullanılmasıyla birlikte, kendi boya değerinin vermiş olduğu ışığıyla ortaya çıktığı görülür. Yani buradaki ışık, herhangi bir nesnenin açığa çıkarılmasında kullanılan bir ışık değildir. Tasvirci sanatta kullanılan ışık ise renkte olduğu gibi doğa nesnesinin belirginleştirilmesi için uygulanmıştır. Böylece görünenin gerçekliği, dış dünyadaki karşılığını aşp, sürecsel bir varoluş kimliğine bürünmüştür.” (Ergüven, 1992: 79).

Sonuç

19. yüzyılda bilim adamlarının renk ve ışık üzerine yaptıkları araştırmalar, Empresyonizm akımının sanatçıları etkilemiş ve nesne üzerindeki ışık renklerini tuallerine uygulamalarını sağlamıştır. Böylece onlar için doğa biçimlerinin gerçeğe benzer bir biçimde tasvir edilmesi sorun olmaktan çıkmıştır. Lokal renk anlayışı ortadan kalkarak biçimler parçalanmıştır. Işıktaki olduğu gibi gölgeler de renklenerek renge renkle karşılık verilerek renkçi bir anlayış ortaya çıkmıştır. Bu yeni anlayışla birlikte klasik anlayıştaki ışık-gölge biçimlemesi sona ermeye başlamıştır. Rengin biçimle bağımsızlığı yolunda atılan bu adımlarla birlikte resim sanatı da doğaya öykünme zorunluluğunu yavaş yavaş ortadan kaldırmaya başlar.

Resim sanatının doğadan bağımsız bir şekilde, kendine özgü bir varlık olarak ivme kazanması, Kübizm akımının biçimsel üslubuyla ortaya çıkmıştır. Özellikle Sentetik Kübizm’de renk nesneden soyutlanarak salt resimsel bir eleman durumuna gelmiştir. Böylece resimdeki ışık da rengin kendisinden gelmeye başlar. Dolayısıyla herhangi bir doğa nesnesini ışıkla oylumlandırarak hacim verme gibi bir zorunluluk da ortadan kalkmıştır. Biçimler de iki boyutlu soyutlamalar olarak resim kompozisyonunun elemanı olurlar.

Soyut resim sanatında ortaya çıkan yapıt, doğa nesnesinin görüntüsüyle ilgili bütün izleri ortadan kaldırınca, onunla ilgili iç ve dış konturun işlevi değişmiştir. Böylelikle İzlenimciler’de biçimin parçalanmasıyla nesnenin dış çizgisinin kalmayışı, soyut resim sanatı için de geçerli bir durumdur. Resimde renk ve çizgi birbirlerinden bağımsız resimsel elemanlar olarak kendi başlarına varlık kazanmaya başlarlar.

Rengin kendine özgü niteliğiyle resmin bir elemanı durumuna geçmesi ile ışık da renkle birlikte açığa çıkarak yeni bir gerçeklik kazanmıştır. 20. yüzyılın en önemli akımlarından biri sayılan soyut sanat akımı ile birlikte renk, biçimden ayrışıp özgürlüğüne kavuşarak, resimde ışık da rengin kendisinden gelmeye başlar. Yani renk, herhangi bir nesnenin formunu açığa çıkarmada kullanılan bir araç olmaktan kurtulup özerk bir yapıya bürünür. Dolayısıyla resimdeki ışığın kaynağı da rengin kendisi oluşturmaya başlar.

İlk defa Romantizm’de yoğun rengin kullanımıyla nesne biçiminin dağılmaya başladığı, daha sonra Empresyonizm’de bilimsel araştırmalara dayalı rengin uygulanmasıyla birlikte biçimin ihmal edildiği görülmüştür. Modern teknoloji çağı ile birlikte ortaya atılan yeni buluşlar, soyut resim sanatçısının nesne görüntüsünün tasviriyle ilgili bağımlı koparmıştır. 19. yüzyıldan itibaren büyük bir önem kazanan renk, biçimin parçalanması yolunda başlıca rolü üstlenmiştir. Sonuç olarak, soyut resim sanatı ile birlikte renk, resmin başlıca elemanlarından biri durumuna geçerek kendine özgü bir değer olarak kabul edilir. Renk, otonomlaşarak resimde yeni bir gerçeklik kazanır. Resimdeki ışık da rengin kendisinden gelmeye başlayarak nesne ile olan ilişkisini yitirir.

KAYNAKÇA

BERGER, J. (1998). **Görünüre Dair Küçük Bir Teoriye Doğru Adımlar**. Çev.: Bülent Somay, İstanbul: Metis Yayınları.

ERGÜVEN, M. (1992). **Yorumla Doğru**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

GERMANER, S. (1997). **1960 Sonrası Sanat**. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

İPŞİROĞLU, N. Ş. (1979). **Sanatta Devrim**. İstanbul: Ada Yayınevi.

KINAY, C. (1993). **Sanat Tarihi**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

LHOTE, A.(2000). **Sanatta Değişmeyen Plastik Değerler**. Ankara: İmge Yayınevi.

LYNTON, (1993). **Modern Sanatın Öyküsü**. İstanbul: Remzi Yayınevi.

TANSUĞ, S. (1996). **Çağdaş Türk Sanatı**. İstanbul: Remzi Yayınevi.

TUNALI, İ. (1981). **Felsefenin Işığında Modern Resim**. İstanbul: Remzi Yayınevi.

TURANİ, A. (1999). **Çağdaş Sanat Felsefesi**. İstanbul: Remzi Yayınevi.

WOLFFLİN, H. (1985). **Sanat Tarihinin Temel Kavramları**. İstanbul: Remzi Yayınevi.

WORRİNGER, W. (1985). **Soyutlama ve Özdeşleyim**. İstanbul: Remzi Yayınevi.

KURUMSAL BAKIM ELEMANLARININ GENEL ÖZELLİKLERİ ve YAŞADIKLARI SORUNLAR

THE GENERAL FEATURES OF CAREGIVERS IN INSTITUTIONAL SETTINGS AND THE PROBLEMS THEY CONFRONT

Yrd.Doç.Dr. Mehmet Zafer DANIŞ

Yrd.Doç.Dr. Yusuf GENÇ

Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü
zdanis@sakarya.edu.tr, ygenc@sakarya.edu.tr

Özet

Günümüzde bakıma gereksinim duyan özürlü ve yaşlıların sayısı giderek artmaktadır. Bu sorunun çözümü için aile kurumu yetersiz kalmakta, sosyal devlet anlayışı perspektifinde ve bakım sigortası uygulamaları doğrultusunda ailenin geleneksel bakım rolü giderek bakım personelleri tarafından üstlenilmektedir. Ülkemizde bakım elemanlarına duyulan gereksinim ve bu elemanların karşılaştığı sorunlar her geçen gün artmaktadır.

Bu araştırma kapsamında 2008 Nisan-Mayıs döneminde, Ankara ilinde faaliyet gösteren özel yaşlı bakım evlerinden 5, özürlülere yönelik bakım merkezlerinden 1 olmak üzere toplam 6 kurumda bakım elemanı olarak çalışan 50 kişiyle yüz yüze görüşme yapılmıştır. Bakım elemanlarının cinsiyetleri, medeni durumları, yaş durumları, eğitim seviyeleri, bakım konusundaki eğitim durumları, ekonomik ve sosyal güvence durumları incelenmiştir. Bunun yanında, çalıştıkları ortamda yaşadıkları sorunlar (stres, anksiyete, moral bozukluğu, yorgunluk, bezginlik, tükenmişlik gibi) ele alınmıştır. Araştırma sonucunda bakım elemanlarının karşılaştıkları sorunların azaltılmasında hizmet içi eğitim, sosyal destek ve maddi koşulların iyileştirilmesinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bakım, bakım elemanı, sosyal destek, sosyal hizmet, bakıma muhtaçlık.

Abstract

Nowadays, the number of handicapped and elderly people who need care has been gradually increasing. As a solution to this problem, the institution of family remains incapable; in line with care insurance implementations of the perspective and social state understanding, the traditional care-giving role of the family has been gradually taken on by care staff. In our country, the requirement of caregivers and their confront problems are increasing every passing day.

Within the scope of this research, in April-May 2008 period, interviews were conducted face-to-face with fifty people who work as care staff in six institutions operating in Ankara, five of which are privately owned elderly care houses and the other one is a care center for the handicapped. Gender, marital status, age, education level, educational background about the subject of care, economic and social security conditions of the care staff are analyzed. Besides, the problems encountered in their workplace (such as stress, anxiety, despondency, weariness, prostration, fatigue) are addressed. As a result of the research, it is found that for the reduction of the problems which care staff confront in institutional settings, in-service training, social support and improvement of material conditions are significant.

Key Words: Care, caregiver, social support, social work, in need of care.

Giriş

Tüm dünyada özürlüler ve yaşlıların bakıma muhtaçlık sorunu giderek artmaktadır. Ortalama ömrün uzaması, geleneksel aileden çekirdek aileye geçiş, sağlık sorunlarının artması bakıma gereksinim duyan birey sayısının da artmasına yol açmaktadır (Folkman, Lazarus, Pimpley ve Novacek, 1987). Sosyal siyaset, çalışma hayatı, yerel yönetimler ve bakıma muhtaçlık alanında gündeme gelen yeni sosyal politikalar, sosyal hizmet ve rehabilitasyon alanında farklı iyileşmelerin gerçekleşmesi ve bakıma gereksinim duyan bireylerin yaşam kalitesinin geliştirilmesinde önemli katkı sağlamıştır (Papalia, Sterns, Feldman ve Camp, 2002).

Bakım; hayatı önem arz eden fizikî, psikolojik ve sosyal aktivitelerin ve fonksiyonların sağlanmasında, yeniden yerine getirilmesinde ve uyumunda bakıma muhtaç kişiye yardımcı olmaktır. Temel ihtiyaçlarını yeterince karşılayamayan, hayat kalitesinden uzaklaşan, şahsî tercihlerini kullanmada ve hayatının devamının sağlanmasında kişinin aile, akraba veya uzmanların desteğine ihtiyaç duymasıdır. "Bakıma muhtaçlık, kişinin bedensel hareket edebilirliğinin engellenmesi veya kısıtlanması sonucunda gerek beden temizliği, gerek beslenme, gerekse ev idaresinde değişik yoğunlukla bir bakıcının bakımına ihtiyaç duyma halidir. Dolayısıyla bakıma muhtaç bir kişi de, günlük hayatta her zaman yapılması gereken bazı basit fiziksel hareketlerin yerine getirilmesinde (giyinme, yeme içme, beden temizliği, tuvalet ihtiyacını giderme, alış veriş vb.) başkalarının yardımına ve desteğine sürekli ihtiyaç duyan insandır. Yani hayatın idamesi için yapılması gereken temel iş ve görevleri, kendi kendine yapma kabiliyetine ve gücüne sahip olmayan bir birey bakıma muhtaçtır." (Seyyar 2002: 54-56).

Dünyada bakım elemanları genel olarak sağlık, ev idaresi, insan ilişkileri ve sosyal hizmet alanlarında temel eğitimden geçmekle birlikte, belirli aralıklarla düzenli olarak hizmet içi eğitim ve süpervizyon almaktadırlar (Berk, 1998), öte yandan Türkiye'de "bakım" yeni gelişen profesyonel bir alan olmakla birlikte kurumlarda çalışan bakım elemanları gerekli eğitim ve donanımdan oldukça uzaktır.

Yapılan araştırmalar bakım verenlerin bakım hizmetini sunarken karşılaştıkları temel sorunların başında stres, depresyon, anksiyete, moral bozukluğu, yorgunluk, bezginlik, tükemişliğin geldiğini ortaya koymaktadır. Tüm bunlarla birlikte bakıma gereksinim duyan bireylerin yaşam kalitesinin ilerletilmesinde bakım verenlerin sahip oldukları profilin geliştirilmesi ve yaşadıkları sorunların azaltılmasının önemi üzerinde durulmaktadır (Lawton, Winter, Kleban ve Ruckdeschel 1999).

Özürlü bireylerin günlük hayatın alışılâ gelen rutinlerini yerine getirirken karşılaşmış oldukları güçlükler, yaşlı bireylerin çocuklarından uzak yaşamaları, eşlerini kaybetmeleri, emeklilikle birlikte toplumsal ilişkiler açından uzak kalmaları, yaşamın geçmiş dönemlerinde arzuladıkları şeyleri yerine getirememesi durumu, sağlık, spor ve kùltür alanında kendilerine yeteri kadar olanak sunulmaması (Rzetelny, 1985) özürlü ve yaşlıların kimi zaman baş etme mekanizmalarını azaltmakta ve yaşadıkları bio-psiko-sosyal kayıplarına uyum süreçlerini engellemekte (Curtis, Coughlan ve Gsel, 2004), böylelikle başta depresyon ve stres olmak üzere türlü sorunlar yaşamalarına yol açmaktadır (Hocking ve Koenig, 1995).

Profesyonel eğitim almış, özürlülük ve yaşlılığın fiziksel, ruhsal ve sosyal boyutlarını bilen, empati kurma bilgi ve becerisine sahip bakım elemanları bakım hizmeti sunarken daha az sorun yaşamakta, tükemişlik sürecinden ise mümkün olduğunca kendilerini uzak tutabilmektedirler (Greenberg, Boyd ve Hale, 1992).

Bu araştırmanın amacı; Ankara ilinde bakıma gereksinim duyan özürlü ve yaşlılara bakım hizmeti sunan elemanların genel özelliklerinin saptanması ve bakım esnasında karşılaştıkları sorunların tespit edilmesidir.

1. BAKIM ELEMANI, EğİTİMİ VE SORUMLULUğU

Ülkemizde bakıma muhtaç olan yaşlı ve özürlülere yönelik hizmet sunan profesyonel bakım elemanlarının hem potansiyel olarak hem de nitelik olarak ihtiyaca göre çok yetersiz olduğunu söyleyebiliriz. Bazı üniversitelerimizin meslek yüksekokullarında bu alanda programlar açılmış olsa da sayıca çok az olduklarını ve ihtiyacı karşılayacak potansiyele sahip olmadıklarını görmekteyiz. Önümüzdeki süreçte bakım hizmetlerinin ve bakım elemanlarının önemi daha da artacaktır. Bu oranın Avrupa’da ve gelişmiş ÷lkelerde çok yüksek olduğu da bilinmektedir.

Bakım elemanlarının yetersizliğinden ötürü bu alandaki boşluğun giderilmesi için 2006 tarihli “*Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tesbiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik*” esaslarına uygun olarak MEB, SHÇEK ve ÖZİDA’nın ortak girişimleriyle Türkiye’de ilk kez bakıma muhtaç özürlülerin bakımına dönük standart bir eğitim programı hazırlanmıştır. Sertifika eğitimlerinin modül bir eğitim paketi olması, eğitimi tabi tutulanların örgün eğitim alt yapılarının yetersiz olması ve eğitimin süresinin az olması dolayısıyla profesyonelle yetişmedikleri ve eksiklerini uygulama aşamasında deneme yanılma metoduyla tamamlamaya çalışmaları yeni problemleri ve riskleri beraberinde getirmektedir. Zaten sertifika eğitimlerinin örgün eğitimin yeterli

olmadığı dönemlerde tampon görevi yaptıkları da bilinmektedir. Bakım eğitimi; bakıma muhtaç insanların günlük hayatta ihtiyaç duydukları bakım hizmetlerinin teorik ve uygulamalı boyutlarını ele alan bir meslek eğitimidir. Başka bir adıyla uygulamalı (sosyal) bakım hizmetlerinin teorik ve pratik içeriğinin öğretildiği bir süreçtir. Bakıcı personel yetiştirecek eğiticilerin eğitimi ise ayrı bir tartışma alanıdır. Eğiticiler de 4 yıllık lisans programlarının (sosyal hizmet, hemşirelik, ev ekonomisi, psikoloji, çocuk gelişimi ve eğitimi, fizyoterapi, özel eğitim öğretmenliği vb.) birinden mezun olmaları gerekmektedir.

Bakım elemanlarının özellikleri, sorunları ve çözümleri konusunda mesafe alınabilmesi ve problemlerin en aza indirilmesi için kendilerinin sorumluluklarını bilmeleri, alan deneyimlerinin ve donanımlarının yeterli olması gerekir. Bakıcı sorumluluğu; bakıcı personelde olması gereken meslekî bilgi, bilinç, vicdanî mesuliyet duygusu ve görev bilincini içselleştirerek ve benimseyerek yerine getirme halidir. Bakım elemanının bakıma muhtaç kişiye karşı, meslekî ve ahlaki bir takım sorumlulukları bulunmaktadır.

1.1. Bakım Elemanının Bakıma Muhtaç Kişiye Karşı Sorumluluk ve Görevleri:

- 1- Bakıma muhtaç kişiyi, sosyal çevresi ile birlikte bir bütünlük içinde değerlendirmek.
- 2- Kişinin bireysel ihtiyaçları doğrultusunda bakıma yönelik uygun tedbirleri ve uygulamaları tespit etmek ve bakım plânını bu yönde hazırlamak.
- 3- Kişinin bağımsızlığını tespit edici imkânlar çerçevesinde aktif (rehabilitasyon edici) bakım hizmetleri sunmak ve kişinin güç kaynaklarını (potansiyellerini) gün ışığına çıkartmak (Seyyar ve Genç, 2010).

1.2. Bakım Elemanının Meslekî Sorumluluk ve Görevleri:

- 1- Bakıma muhtaçlık konusunun teorik ve pratik boyutlarının detaylarını bilmelidir.
- 2- Değişik bakım modellerini tanımalı ve bakım plânları oluşturabilmelidir.
- 3- Bakıcı personel, bakım mesleğinde geçerli olan ahlâkî ilkeleri (bakım ahlâkı) bilmeli ve benimseyerek tatbik etmelidir.
- 4- Her türlü kültürel yapıya uyum sağlayabilecek yeteneğe ve bilgiye sahip olmalıdır.
- 5- Bakıma muhtaç kişi ve yakınlarının ihtiyaçlarını doğru tespit edebilmeli, bakım seçeneklerini sunabilmeli, standart bakım hizmetlerinin yanında bireysel stratejiler geliştirebilmeli ve uygulayabilme becerisine sahip olmalıdır.
- 6- Sağlık ve bakım sistemindeki gelişmeleri sürekli takip etmelidir.
- 7- Bakıma muhtaç kişinin psiko-sosyal durumunu yönetmede başarılı teknikler kullanabilmelidir.
- 8- Bakıma muhtaç kişiye bakıma muhtaçlık sorunu ile ilgili gelişmeleri ve sosyal hayatını etkileyecek durumları anlatarak kişinin ve bakıcı aile fertlerinin hayata bağlı kalmalarını sağlayabilmelidir.
- 9- Bakıcı personel, bakıma muhtaç kişinin yakınlarını aktif bakıma dâhil edebilmelidir (Seyyar ve Genç, 2010).

1.3. Bakım Elemanının Ahlâkî Sorumluluk ve Görevleri:

- 1- İnsan sevgisi, hoşgörü ve bakıma muhtaçlara saygı,
- 2- Sosyal fedakârlık,
- 3- Etkin iletişim ve sosyal diyalog becerisi,
- 4- Empatik ve kontrollü duygusal yaklaşım,
- 5- Sabır ve psikolojik yönden strese dayanıklı olmak,
- 6- Mesleki liyakat ve mesleki sorumluluk,
- 7- Farkındalık ve ayrımcılık yapmama,
- 8- Mahremiyet ve gizlilik,
- 9- Maddî ve psiko-sosyal istismardan kaçınma,
- 10- Sağlıklı iş ilişkileri ve kurumsal sadakat şeklinde sıralanabilir (Seyyar ve Genç, 2010).

Bakım elemanı bu hizmetleri sunarken kendisine bir takım hedefler çizilmelidir. Sonuç odaklı hedefler bakıcının ve bakılan kişinin işini ve hizmetin kalitesini artıracaktır. Bakım elemanı hedeflerini koyarken ben merkezli olmanın yanında bakıma muhtaç kişinin katılımını hesaba katmalıdır. Bundan dolayıdır ki, bakım hedeflerinin tespitinden önce, uzman bakıcı, bakıma muhtaç kişi ve onunla ilgilenen aile bireyleri ile görüşerek, bakıma muhtaç kişinin potansiyelleri doğrultusunda isabetli ve gerçekçi bir teşhis koymalıdır. Katılımcılığı ve fikir teatisini her zaman kendine rehber edinen uzman bakıcı, muhatapları ile birlikte, yani onların da onayını alarak, bakım hizmetlerinden elde etmek istediği hedeflerini belirlemelidir.

Bakım hizmetlerinin kendine has ortak kültürü ve normları vardır. Bu hizmeti verenlerin ortak kültür birliğine ulaşması ve çalıştığı meslek ve işyerine aidiyet duygusu kazanması gerekir. Bakım hizmetlerine yön veren, şekillendiren bakıcı personelin davranışlarını yönlendiren normlar, değerler, inançlar ve alışkanlıklar vardır. Bakım kültürü, bakıcı personel arasında sağlıklı bir sosyal ilişki kurulmasını, bakıcı personelin bakım merkezine uyumunu, kimlik kazanmalarını ve iyi bir çalışma atmosferinin oluşmasını sağlamaktadır.

Bakım hizmetlerinin kendine has bir psikolojisi vardır. Bu alanda hizmet veren bireyler psikoloji konusunda bilgi ve beceriye ihtiyaç duyarlar. Bakım elemanlarına eğitim verilirken modül eğitim paketinin içinde bakım psikolojisine yönelik derslerin de bulunması gerekir. Çünkü bakım elemanlarının hizmet verdikleri bakıma muhtaç yaşlı ya da özürünün ruhsal ve duygusal halini bilmesi buna göre tavırlar geliştirmesi, onların penceresinden olaylara bakabilmesi, onları onların dilinden anlayabilmesi gerekir.

Bu anlamda bakım psikolojisi; bakım uygulamalarında ruhî (psişik) problemlere yol açan alanları inceleyen, problemlerin sebepleri ve çok yönlü etkileri ile çözüm yollarını araştıran, bakıma muhtaç kişiler ile bakıcı personel arasında sağlıklı ve verimli bir uyum sağlamayı hedefleyen, bu yönde bilgi üretimi için gayret gösteren bir bilim dalıdır. Bu süreçten geçen bakım elemanı bakım uygulamalarından kaynaklanan psiko-sosyal problemleri (bakım sorunlarını), fert bazında çözümlenmekten ziyade, bakım (bakıcılık) şartlarını değiştirmek

suretiyle, iş stresine ve dolayısıyla psikolojik problemlere yol açan faktörleri belirleyerek bunların ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirler alır ve uygular.

Bakım elemanları hizmet ürettikleri bakıma muhtaçlarla uzun süre beraber yaşamaları dolayısıyla zamanla onların davranışlarını göstermek gibi bir eğilime girerek davranış bozuklukları yaşayabilirler. Bakım elemanlarının belirli periyotlarla dinlendirilmesi, yerlerinin ve alanlarının değiştirilmesi, zayıf düştikleri alanlarda rehabilitasyona tabi tutulmaları gerekir. Risk gruplarıyla yapılan her çalışma potansiyel risk taşır. Burada problem oluşturan unsurları fark ettirmeden dağıtmak gerekir.

Bakım elemanları arasında oluşabilecek bir takım sorunlar önceden belirlenip koruyucu-önleyici tedbir bazında önlemler alınmalıdır. Ciddi bir işbölümü ile bu durum kontrol altına alınabilir. Bakım hizmet ve görevleri sınıflandırılarak yeteneklere göre bakıcı personel arasında dağıtılır, görev yerleri hiyerarşik bir biçimde belirlenir, görevler arası bağlantıları düzenleyen esaslar ve teknikler, bakıma muhtaç kişinin psiko-sosyal ve sıhhi değişimine göre sürekli olarak yeniden belirlenir ve iyi bir çalışma atmosferi oluşturulur. Böylece birlik, beraberlik, bütünlük ve uyum sağlanmış olur.

Göçler, kitle iletişim teknolojilerinde ve ekonomik alanda yaşanan gelişmeler beraberinde toplumsal yapıdaki köklü değişimlere yol açmaktadır. Söz konusu köklü değişimlerin en somut örneği özellikle kentleri yaşam alanı olarak seçen Türk aile modelinde kendisini görünür kılmaktadır. Geniş ailenin çekirdek aileye dönüşmesi ve kadının çalışma hayatına girmesi geleneksel aile modelini dönüşüme zorlayan iki başat faktör olarak ön plana çıkmıştır. Böylelikle geleneksel değerlerin aşınması, bireyci tutumların yaygınlaşması vb. toplum katmanlarında giderek daha fazla gözlenmektedir (Genç ve Alptekin, 2010).

Bu gelişmeler sonucunda özürlü ve yaşlıların bakıma muhtaçlık durumunda kimi zaman aile kurumunun işlevlerini yerine getirememesi sonucu profesyonel bakım hizmetlerine ihtiyaç duyulmakta, nitelikli bakım elemanlarının yetiştirilmesi ile bu elemanların psiko-sosyal ve ekonomik sorunlarının çözümü zorunlu hale gelmektedir.

2. MATERYAL ve YÖNTEM

Nicel araştırma metodolojisine uygun olarak dizayn edilen bu çalışmada tarama modellerinden genel tarama modeli kullanılmıştır. Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir. Genel tarama modelleri kullanım amaçlarına göre "tekil tarama" ve "ilişkisel tarama" modelleri olmak üzere ikiye ayrılır (Karasar, 1991: 81). Bu çalışmada iki değişken arasında bir ilişkiyi ölçmek yerine var olan durum olduğu gibi saptanmaya çalışıldığı için tekil tarama modeli kullanılmıştır (Rubin ve Babie: 1997).

Araştırmada veri toplama aracı olarak 25 sorudan oluşan bir görüşme formu kullanılmış, veriler 2008 Nisan-Mayıs aylarında Ankara'da faaliyet gösteren 5 yaşlı bakım evi ve bir özürlü bakımevi olmak üzere 6 bakım kurumunda

çalışmakta olan 50 bakım elemanı ile yüz yüze görüşme yoluyla toplanmıştır. Katılımcılardan sözel onay alınmıştır.

2.1. Bakım Elemanlarının Genel Nitelikleri Hakkında Bulgular

Ülkemizde bakım elemanına ciddi ihtiyaç duyulmaktadır. Mevcut bakım elemanlarının ise donanım eksikliklerinin olduğu, eğitim kurumlarımızın bu alanda vasıflı eleman yetiştirme konusunda yetersiz kaldığı açık bir gerçektir. Ankara’da hizmet veren bu bakımevlerinde çalışan bakım elemanlarının genel nitelikleri ve görevlerinden ötürü yaşadıkları sorunları incelemek üzere yaptığımız yüz yüze görüşmelerden elde ettiğimiz tablolardan çıkan sayısal sonuçlar konu hakkındaki genel görüşlerimizi de katmak suretiyle yorumlanmıştır.

Tablo 1. Tanıtıcı Bulgular

Değişkenler	Sayı	%
Cinsiyet		
Kadın	40	80
Erkek	10	20
Medeni Durum		
Evli	44	88
Boşanmış	3	6
Dul	3	6
Yaş		
18-25	22	44
26-30	12	24
31-35	3	6
36-40	6	12
41 yaş ve üstü	7	14
Eğitim Durumu		
Okur yazar	4	8
İlkokul	4	8
Ortaokul	6	12
Lise	33	66
Üniversite	3	6
Sosyal Güvence Durumu		
Var	40	80
Yok	10	20
Ücret Durumu		
Asgari ücretin altı	4	8
Asgari ücret	42	84
Asgari ücretin üstü	4	8
Bakım Alanında Eğitim Alma Durumu		
Evet	35	55
Hayır	15	45
Toplam	50	100.0

Bakım hizmetleri daha çok bayanlar tarafından tercih edilmekte ve bayanların karakteristik özelliklerine daha uygun olduğu görülmektedir. Araştırmamıza tabi olan bakım elemanlarının da % 80’i bayan ve % 20’si erkeklerden oluşmaktadır.

Kadınların, erkek bakıma muhtaçlara da bakması daha kolay ve tercih edilirken erkeklerin kadın bakıma muhtaçlara bakımı tercih edilmemektedir. Bu durum toplumsal normlarımız açısından da böyle kabul edilmektedir. Onun için kurumlar ve şirketler tarafından kadın bakım elemanları daha çok tercih edilmektedir.

Bu bakım evlerindeki bakım elemanlarının tamamına yakını (%88) evlidir. Evli kişilerin kişilikleri ve bakım ilkeleri doğrultusundaki hassasiyetlerinin daha belirgin olduğu, yaşlı ya da özürlüye daha yakın bir ilgiyle bakabilecekleri, evliliğin verdiği tecrübenin burada etkili olacağı kanaatindeyiz. Kişinin kişiliğinin ve kimliğinin belirleyici ayakları eğitim, iş ve evlilik olduğu psikolojik bir gerçekliktir. Bu alanda hizmet veren bir bireyin kendisi ile barışık olması, kendisine emanet edilen bakıma muhtaç kişiye güven telkin etmesi ve sorumluluk duygusunun üst düzey olması önemlidir.

Bakım elemanlarının % 44'ünün 18-25 yaş, % 24'ünün ise 26-30 yaş aralığında olduğu görülmektedir. 41 yaş üstü bakım elemanlarının oranı ise % 14'dür. Bu durumda bakıcıların gençlerden oluştuğunu söylemek mümkün olmakla birlikte mesleki tecrübelerinin az olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşılık yeni eğitim ve uygulama süreçlerinden yararlanma, becerilerinin daha kolay gelişme olasılıklarının yüksek olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Bu mesleğin genç yaşta tercih edilmesini alan açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirebiliriz.

Araştırmamıza tabi tuttuğumuz bakım elemanlarının eğitim durumlarını incelediğimizde; yaklaşık üçte ikisinin (%66) lise mezunu olduğunu görmekteyiz. Bunlara ortaokul mezunlarını da ilave ettiğimizde bu oranın % 78'e ulaştığı tablodan anlaşılmaktadır. Üniversite mezunlarının oranının ise, yalnızca % 6 olması dikkat çekicidir. Bu veriler ülkemizde bakım elemanı statüsünde çalışmak isteyenlerin daha çok lise eğitimi almış kişilerden oluştuğu ve eğilimin bu yönde olduğunu göstermektedir. Bizim öngörümüz bakım elemanlarının en az iki yıllık meslek yüksekokulu seviyesinde bakım eğitimi almış kişilerden oluşması yönündedir. Gelişmiş ülkelerde profesyonel bakım elemanları lise eğitiminden sonra teorik ve uygulama olmak üzere en az iki yıllık bir eğitim almaktadırlar.

Ülkemizde bu eksikliği kurumların (MEB, Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü, İşkur, yerel yönetimler, bakım hizmeti veren kurumlar vb.) sertifika eğitimleri yoluyla tamamladıkları ve bu eğitim sürecinde eğiticilerin eğitiminin nasıl olması gerektiğinin dahi tartışma konusu olduğu bilinmektedir. Sertifika eğitimleri belki geçiş sürecinde faydalı olabilir. Ama çözüm olarak görülmemelidir. Bu alanda potansiyel olarak yeterli bakım elemanı sayısına ulaşılmadığı için bu boşluğu şimdilik ağırlıklı olarak lise mezunlarının doldurduğu görülmektedir.

Araştırmamıza konu olan bakım elemanlarının % 45'inin bakım alanında eğitim almamış olmaları ise düşündürücüdür. Aslında bu alanda istihdam edilen kişilerin en az sertifikalı olmaları gerekir. Formalitenin yerine gelmesi dâhil elemanların donanımlarının yeterli olmadığı görülmektedir. Yeterli teorik bilgisi

olmayanların uygulamada ne kadar başarılı olacağı ise tartışmalıdır. Bakım elemanlarının eğitimi MEB onaylı “bakıcı personel sertifikası” almayı hak edecek eğitim sürecinden geçmesi gerekir. Bu elemanlar uygulama esnasında elde edilen tecrübeler de dikkate alınarak zaman zaman hizmet içi eğitim programlarına tabi tutularak bilgi ve becerileri pekiştirilir, geliştirilir ve yeni yaklaşımlardan haberdar edilerek donanımları artırılır. Hatta bu hizmet içi eğitim programları her yıl tekrarlanır, iki yıl süreyle bu eğitimlerle kendilerini yenileyenlerin sertifikaları iptal edilir.

Kurumlarda çalışan bakım elemanlarının % 80'inin sosyal güvencesi olduğu, % 20'sinin ise sosyal güvencesinin olmadığı saptanmıştır. Kayıt dışı istihdamın önlenmesi için ülke genelinde sosyal güvence sağlanmadan işçi çalıştırmanın yasal olmaması, buna uymayanlara gereken yaptırımların uygulanmasının gerekliliği yürürlükte olmasına rağmen bize göre bakım elemanlarının 1/5'inin sosyal güvencesinin olmaması düşündürücüdür. Çalışanların % 84 gibi büyük bir çoğunluğunun asgari ücret ile çalışması ve asgari geçim sınırının altında olması ayrı bir problemi beraberinde getirmektedir. Yoksulluk sınırının altında olması maaşla çalışan bakım elemanlarının yaptıkları işin stres, yoğunluk, yorgunluk, tükenmişlik gibi risklerine rağmen arzu edilen yaşam standartlarında yaşayamadıkları, kendi ihtiyaçlarını karşılama noktasında sorunları olduğu, ekonomik sıkıntı içinde olan insanların bakım hizmetlerinde yeterince verimli olamayacakları kanaatindeyiz. Bu tür hizmetlerde görev alan kişilerin ekonomik olarak ihtiyaçlarını karşılayabilecek seviyede gelire sahip olmaları gerekir.

2.2. Bakım Elemanlarının Genel Sorunlarına Yönelik Bulgular

Bakım hizmetlerinin değişik iş kollarında (yaşlı, özürlü, hasta bakıcılığı) profesyonel ve amatör bakıcıları tehdit edebilecek sosyal risklerin yanında, bakıcıların karşılaşılabilecekleri psiko-sosyal problemler ile bakım uygulamalarında, işçi sağlığı, iş güvenliği, iş güvencesi, iş kazaları, meslek hastalıkları, insan kaynakları yönetimi ve çalışma psikolojisi ile ilgili birçok sorun vardır. Bu sorunları ana hatlarıyla şöyle sistematize edebiliriz: Bakım hizmetlerine yeni başlamanın getirdiği intibak sorunları, bakıma dönük beklentilerin gerçekleşmemesi, bakım yönetim ve organizasyon yapısından ve etkilerinden kaynaklanan sorunlar, çalışma ortamından ve atmosferinden kaynaklanan sorunlar, iş yoğunluğunun ve stresinin getirdiği sorunlar, ücret sorunları, çalışma şartlarının olumsuz olması, çalışma saatlerinin esnek olmaması, gece ve vardiya işinin insanın biyoritmini olumsuz yönde etkilemesi şeklinde sıralanabilir (Seyyar ve Genç, 2010: 86).

Araştırmamızı yaptığımız bakım merkezlerinde çalışan bakım elemanlarının bu alandaki sorunlarını bizzat belirlemek üzere yaptığımız görüşmeden elde ettiğimiz sayısal sonuçlar aşağıdaki tabloda verilerek yorumlanmıştır.

Aşağıdaki tabloda elde edilen verilerde her denek birden fazla cevap vermiştir. Çalışan bakım elemanlarının % 15'lik oranla en fazla stres yaşadıkları saptanmıştır. Bu durum yaptıkları işin insana hizmet olması, ciddi bir sorumluluk gerektirmesi ve verilen hizmette çok titiz davranılması ile ilişkilendirilmiştir. Stres insanların, bedensel ve ruhsal olarak kaldırabileceğinden daha fazla yük

yüklenmesi ile ortaya çıkan değişiklik durumudur. Selye'nin de belirttiği gibi; "stres organizmanın olumsuz duygusal ve fizyolojik olaylar karşısında göstermiş olduğu ortak bir biyolojik tepkidir" (Işıkhan, 2004: 31). Bakım elemanları kendilerini yeterli bulmadıkları, karşılaştıkları sorunlara yeterli çözüm üretemedikleri ortam ve zamanlarda strese girmekte ve karamsarlık yaşamaktadırlar.

Tablo 2. Bakım Verenlerin Yaşadıkları Sorunlar

<i>Sorunlar</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
Stres	27	15.6
Anksiyete	22	12.7
Moral bozukluğu	17	9.8
Yorgunluk	15	8.7
Bezginlik	13	7.5
Tükenmişlik	12	6.9
Sağlık sorunları	12	6.9
Psikolojik sorunlar	11	6.4
Çalışma hayatına ilişkin sorunlar	9	5.2
Serbest zaman değerlendirme sorunu	9	5.2
Hapsedilmişlik duygusu	8	4.6
Zaman yetersizliği	7	4.1
Uyku alışkanlığında bozulma	6	3.5
Finansal yönden zorlanma	5	2.9
Toplam	173*	100.0

* Bu soruda birden fazla seçenek işaretlenmiştir.

Bakım elemanlarının % 12'sinin çalışma esnasında anksiyete sorunu yaşadıkları görülmektedir. Bakım elemanları nedeni belli olmayan sebeplerle zaman zaman hizmet verdikleri bakıma muhtaç kişilerden ya da olaylardan korktuklarını ifade etmektedirler. Anksiyete tam manasıyla korku anlamına gelmese de nedeni belli olmayan ve nedeni bilinç dışı olan belirtileri ifade eder. Anksiyete bugün ve geleceğe dair bir beklenti hissi, endişe veya vahim bir olayın yaklaştığı duygusudur. Olgularda değişik derecelerde otonomik uyarılma ve tepkisellik vardır. Bu durum bakım elemanlarının durumlarında değişmelere sebep olmakta ve çalışanlar bundan endişe duymaktadırlar. Bu bakım elemanlarının zaman zaman izine çıkarılması, bazen de görev değişikliği ile beden ve ruhlarının dinlendirilmesi gerekir.

Bakım elemanlarının % 9.8'i verdikleri hizmetten ötürü moral bozukluğu yaşadıklarını, % 8.7'si zaman zaman yorgunluk yaşadıklarını ve % 7.5'i de bezginlik hissettiklerini ifade etmişlerdir. Sürekli risk grupları ile çalışmanın kişi üzerinde zamanla psikolojik baskı oluşturduğu ve bilinç altında motivasyon eksikliği meydana getirdiği ve bu sebeple insanda moral bozukluğu oluşturduğu bilinmektedir. Uzun süreli kurum bakımının verildiği huzurevi ve bakımevlerinin, özürlüler ve yaşlılar üzerinde tıbbi ve psikolojik açıdan olumsuz etkilerine ilişkin birçok çalışmaya rastlanmaktadır. Bu da bakım hizmetlerinin kalitesini düşürdüğü gibi, bakıma muhtaç kimsenin yaşam kalitesini de olumsuz yönde etkilemektedir (Danış, 2004; Oğlak, 2007: 43, 44). Dolayısıyla bu tür

dezavantajlı gruplara bakım hizmeti veren bireylerde yorgunluk ve bezginliğin yaşandığını söyleyebiliriz.

Araştırma grubumuzdaki bakım elemanlarının tükenmişlik yaşama durumları ve sağlık sorunlarına baktığımızda % 6.9 oranında bir eğilim görmekteyiz. Bunu % 6.4 ile psikolojik sorun yaşayanlar takip etmektedir. Tükenmişlik, iş yaşamında yoğun baskı sonucu gelişebilen fiziksel ve duygusal bir çöküntü halidir. Tükenmişlik düzeyi arttıkça iş doyumunu düşer ve tükenmişlik yaşayan kişi ruhsal ve bedensel sağlığını yitirebilir (Deckard ve Hicks, 1992: 224'ten akt. Işıkkhan, Körükçü ve Çiftçi, 2007: 70). Tükenmişlik insanlarla yüz yüze çalışan ve özellikle hizmet üreten kişilerde bir risk faktörü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumun önlenmesi çalışanların yaptıkları işe psikolojik olarak iyi hazırlanmaları, huzurlu bir çalışma ortamının oluşturulması, sosyal aktivitelere katılım ve periyodik hizmet içi eğitim programlarının düzenlenmesiyle mümkündür. Psikolojik sorunlar çok yönlü ve kişiler arasında farklılıklar arz eder. Bu alanda çalışan kişilerin mizaç ve karakterlerinin bu mesleğe uygun olması gerekir.

Deneklerimizden % 5,2'si çalışma hayatına ilişkin sorunlarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Kurum kültürü, bakım kültürü ve çalışma stratejileri konusunda yeterli seviyeye gelen insanlar ve çalışanlar arasında iletişim, organizasyon ve iş paylaşımı sağlanarak bu sorunlar azaltılabilir. Bunun yanında mesleğin kendine has yapısından da kaynaklanan sorunlar olabilir.

Bakım elemanlarından % 5,2'si serbest zamanlarını değerlendirme sorunu, % 4,6'sı hapsedilmişlik sorunu, % 4,1'i de zaman yetersizliği sorunu yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Ülkemizde boş zaman değerlendirme kültürünün tam oturmadığını, özellikle eğitim düzeyi düşük kişilerde bu problemin daha belirgin olduğunu söyleyebiliriz. Bakıma muhtaç özürlü ve yaşlıların bakım ve destek gereksinimlerinin fazla olması, basit konuları dahi talep haline getirme alışkanlığına sahip olmaları özellikle kendilerinin yeterli oldukları konularda bile alışkanlık ve tembellikten ötürü destek bekledikleri için bakım elemanlarının iş yoğunluğunun arttığını ve sınırsız ihtiyaçların kişileri fiziksel ve ruhsal olarak yordüğünü söyleyebiliriz. Bazen bu yorgunluk hapsedilmişlik duygusuna yol açabilir. Öte yandan bakım alanında uzun çalışma saatleri ve ağır çalışma şartları ile birlikte bakım elemanlarının özel hayatta yerine getirmeleri gereken sorumlulukları da göz önünde bulundurduğumuzda zaman yetersizliği sorunuyla karşılaşılmasının doğal bir durum olduğunu düşünmekteyiz.

Meslek elemanları % 3,5 seviyesinde uyku alışkanlıklarının bozulduğunu ifade etmektedirler. Başarılı bir iş hayatı için konuların ve olayların, işin ve özel hayatın birbirine karıştırılmaması çok önemlidir. Bakım elemanları iş ortamında yaşadıkları psikolojik ve fiziksel sorunları işin dışına taşımak suretiyle beyinlerini ve bedenlerini dinlendirememektedirler. Özellikle bu durum eve taşındığında gündelik olayların etkisinde kalınarak uyku ritminin dahi olumsuz etkilendiğini düşünmekteyiz.

Son olarak, araştırma kapsamına giren meslek elemanlarının % 2,9'unun finansal yönden zorlandıkları saptanmıştır. Çalışma hayatında emeğin karşılığını almak

çok önemlidir. Ticaret hukukumuzda her meslek ve emeğin kendine has bir karşılığı olması gerektiği ilkesi vardır. Bedensel, zihinsel ve ruhsal açıdan yıpratıcı olan bakım elemanlığı mesleğinde çalışan bireylerin asgari ücretle¹ çalıştırıldığı hatta bir kısmının sosyal güvencesinin bile olmadığını dikkate aldığımızda gayri safi yurtiçi hâsıladan kişi başına düşen yıllık gelir² ölçütünün çok altında çalıştıklarını görmekteyiz. Bu şartlarda çalışan bakım elemanlarının finans problemi yaşamaması kaçınılmazdır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırma kapsamında Ankara'da faaliyet gösteren 5 yaşlı bakım evi ve bir özürlü bakımevi olmak üzere 6 bakım kurumunda çalışmakta olan 50 bakım elemanı ile yüz yüze görüşme yoluyla elde edilen veriler yukarıda yorumlanmıştır. Elde ettiğimiz bulgulardan çıkardığımız sonuçlar ve çözüm önerilerimizi kısaca şöyle sıralayabiliriz:

Sosyal hizmet; kişi, aile, grup ve toplulukların sosyal işlevlerini başarıyla yerine getirebilmeleri amacıyla dönük sistematik, dizgeli ve düzenli profesyonel hizmetlerin genel adı öte yandan bir meslek ve bilimdir. Çağımızda sosyo-kültürel, ekonomik, demografik ve teknolojik alanlarda meydana gelen değişimler her geçen gün başka bir takım sosyal sorunların doğmasına yol açmaktadır. Geleneksel aileden çekirdek aileye geçiş, kentleşme ve kadının çalışma hayatındaki konumu bakım sorumluluğunun yalnızca aile bağları ile karşılanamaması yaklaşımını gündeme getirmektedir. Bu nedenle Batı'da sosyal devlet anlayışına paralel bakıma muhtaçlık sigortaları işlerlik kazanmış bakım alanı ise profesyonel bir yapı kazanmıştır.

Kişilere yaklaşımın rastgele ele alınmaması anlayışıyla hareket eden sosyal hizmet mesleği bireyin bio-psiko-sosyal gelişim özelliklerini göz önünde bulundurarak ona yaklaşmakta ve müdahalesini çevre birey arasındaki etkileşimler üzerine oturtmaktadır. Bu doğrultuda belli bir disiplin ve bilimsel bir temele dayalı olmadıkça insanı anlamak, ihtiyaçlarını karşılamak, sorunlarını çözümlenmek, insanın temel ihtiyacı olan toplumla bütünleşmesini sağlamak mümkün görülmemektedir (Kut, 1998). Kurum bakımı da sosyal hizmetlerin doğrudan ilgilendiği birincil çalışma alanlarından. Kurum bakımında müracaatçıların sosyal esenliğinin sağlanması ve yaşam kalitesinin ilerletilmesi yalnızca kurumun fiziksel yapısı ve sahip olduğu donanımla değil insani hizmet kalitesiyle de doğrudan ilişkilidir. Kurumlarda çalışan bakım elemanı profilinin geliştirilmesi, bakım elemanlarının yaşadıkları sorunların minimize edilmesi müracaatçı memnuniyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal hizmet alanlarında görev alacak bakım elemanlarının bu perspektifte yetiştirilmesine dikkat edilmelidir.

Bakım elemanı olarak çalışan kişilerin çoğunlukla bayan olduğu, evli oldukları, eğitim durumlarının daha çok lise seviyesinde olduğu, yaşlarının genç olduğu

¹ 2011 yılı ilk altı ayında asgari ücret net 629.96 TL'dir.

² 2010 yılında kişi başı gayri safi yurtiçi hâsıladan kişi başına düşen yıllık gelir 15.138 TL'dir.

görülmüştür. İş deneyimi ve meslek bilgisi olarak daha çok sertifika eğitimi aldıkları ve bunun da mesleki olarak yeterli olmadığını söyleyebiliriz. Bu alanda üniversitemizin meslek yüksekokullarında yeterince program açılmadığı ve profesyonel meslek elemanı yetiştirilemediği görülmektedir. Sosyal devlet anlayışında bakım hizmetlerinin ciddiye alınması, bu hizmetlere olan ihtiyacın her geçen gün artması bakım elemanlarının gerekliliğini kaçınılmaz kılmıştır.

Çalıştırılacak bakım elemanlarında eğitim düzeyi olarak en az sertifika eğitimi almış olmak şartı olduğu için insanlar sertifika kurslarına önem vermişler, yeterliliklerini böylece tamamlamaya çalışmışlardır. Ancak bu yeterli değildir. Bakım elemanları düzenli ve uygulaması olan bir eğitim sürecinden geçirilmelidirler. Kaldı ki bizim çalışmamızda yarıya yakın bakım elemanının sertifika eğitiminden bile geçmediği gözlenmiştir. Bu dikkate alınması gereken bir sorundur. Ayrıca çalışan elemanların sosyal güvencesinin sağlanması, sigortası olmayanların çalıştırılmaması ve çalışanların da mutlaka sigortalarının yapılması gerekmektedir.

Yaşlı ve özürllülere bakım hizmeti veren kişilerde zamanla psiko-sosyal sorunların oluştuğu ve giderek büyüdüğü görülmektedir. Bakım elemanlarının teorik ve uygulamalı donanım eksikliğinin yanı sıra başa çıkma, stres, anksiyete ve moral bozukluğu gibi ruhsal sorunları aşabilecek deneyime sahip olmadıkları için çalışma hayatında bir takım sıkıntılarla karşılaştıklarını söyleyebiliriz. Bu elemanların kişisel gelişim, hasta psikolojisi, özürllülük ve yaşlılık hakkında ek bilgilenme ve eğitim programlarıyla desteklenmeleri gerekir. Verilen hizmetler sorumluluk gerektirdiği için çalışma hayatında karşılaşılabilecekleri sorunlara işe başlamadan önce hazır olmaları kendilerine söylenmeli ve bu konuda ruhen hazırlıklı olmaları sağlanmalıdır.

Bakım elemanları aynı işi yapmaktan ötürü zamanla bıkkınlık, tükenmişlik, yorgunluk, sağlık problemleri ve psikolojik sorunlar yaşamaktadırlar. Bu sorunların üstesinden gelmek için bakım kurumlarının koruyucu-önleyici tedbirler alması gerekir. Buna ek olarak belirli periyotlarla elemanların izine çıkarılması ya da dinlendirilmeleri yoluyla deşarj olmalarına imkân tanınmalıdır.

Kurum bakımında bakım elemanlarına işlerinin sorumluluğu önemsetilmeli, resmi anlayışın ötesinde özverili çalışmaları sağlanmalıdır. Motive edici, yönlendirici ve benimseyici aktiviteler geliştirilmelidir. Çalışanların maaşları artırılmak suretiyle iş isteklerine ve alana yoğunlaşmalarına katkı sağlanmalı, verdikleri emeğin hakkını aldıkları inancına destek verilmelidir. Ekonomik olarak sıkıntı yaşayan birisinin işinde başarılı olması ve iş ahlakı çerçevesinde hizmet vermesi zordur.

Bakım elemanları, özellikle psiko-sosyal destek hizmetlerinden yararlandırılırken müracaatçılara da önem verilmeli, yaşlı ve özürllülerin durumlarında rehabilite edici hizmetlerle, doktor, hemşire, diyetisyen, ev ekonomisti, fizyoterapist, psikolog, sosyal hizmet uzmanı, rekreasyon uzmanları gibi meslek elemanları tarafından iyileştirme çalışmaları yapılmalı, bakım elemanlarının işleri kolaylaştırılmalıdır. Ayrıca kurumda iş bölümü çok iyi

dizayn edilmeli, bakım elemanlarının bilgi sahibi olmadıkları uzmanlık gerektiren konularda müdahalelerden kaçınmaları sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Berk, L. E. (1998). *Development Through The Lifespan*, USA: Allyn and Bacon.
- Curtis, R., Groarke, A., Coughlan, R. ve Gsel, A. (2004). "The Influence Of Disease Severity, Perceived Stress, Social Support And Coping in Patients With Chronic Illness: A 1 Year Follow-Up", *Psychology, Health and Medicine*, 9 (4): 456-475.
- Danış, M. Z. (2004). *Yaşlıların Evde Bakım Gereksinimleri Ve Evde Bakıma İlişkin Düşünceleri: Başarılı Yaşlanma Ve Yaşlı Bakım Modelleri*, Ankara: Güç-Vak Yayınları.
- Folkman, S., Lazarus, R. S., Pimpley, S. ve Novacek, J. (1987). "Age Differences in Stress And Coping Processes", *Psychology and Aging*, 2 (2):171-184.
- Genç, Y. ve Alptekin, K. (2010). "Korunmaya Muhtaç Yaşlılara Evde Sağlık Ve Bakım Hizmeti Sunulması: Gümüşova Örneği", *Sosyal Hizmet Sempozyumu 2010 " Sosyal Kalkınma ve Sosyal Hizmet"*, 10-11 Aralık 2010, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü.
- Greenberg, J. S., Boyd, M. ve Hale, J. (1992). *The Caregiver's Guide: For Caregivers And The Elderly*, USA: Nelson Hall Publishers.
- Hocking, L. B. ve Koenig, H. G. (1995). "Anxiety in Medically Ill Older Patients: A Review and Update", *International Journal of Psychiatry in Medicine*, 25 (3): 221-238.
- Işıkhani, V. (2004). *Çalışma Hayatında Stres ve Başa Çıkma Yolları*, Ankara: Sandal Yayınları.
- Işıkhani, V., Körükçü, Ö. ve Çiftçi, E. G. (2007). "Sınıf Öğretmenlerinin İş Ortamında Yaşamış Olduğu Bazı Sorunlar ve Tükenmişlik", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18 (1):69-88.
- Karasar, N. (1991). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramalar, İlkeler, Teknikler*, Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd.
- Kut, S. (1988). *Sosyal Hizmet Mesleği, Nitelikleri, Temel Unsurları, Müdahale Yöntemleri*, Ankara.
- Lawton, M. P., Winter, L., Kleban, M. H. ve Ruckdeschel, K. (1999). "Affect And Quality Of Life", *Journal Of Aging And Health*, 11 (2): 169-198.
- Oğlak, S. (2007). *Evde Bakım Hizmetleri ve Bakım Sigortası*, İskenderun: İskenderun Belediyesi Kültür Yayınları, No: 6.
- Papalia, D. E., Sterns, H. L., Feldman, R. D. ve Camp, C. J. (2002). *Adult Development and Aging*, New York: Mc Graw Hill.
- Rubin, A. ve Babbie, E. (1997). *Research Methods for Social Work*, California: Wadsworth Publishing Company.
- Rzetelny, H. (1985). "Emotional Stresses In Later Life", (G.S. Getzel ve M. J. Mellor Eds.), *Gerontolojical Social Work Practice in the Community*, New York: The Haworth Press.
- Seyyar, A. (2002). *Sosyal Siyaset Terimleri*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Seyyar, A. ve Genç, Y. (2010). *Sosyal Hizmet Terimleri (Ansiklopedik "Sosyal Pedagojik Çalışma" Sözlüğü)*, Sakarya: Sakarya Kitabevi.

**Türk Sosyolojisinde Yeni Arayışlar:
BEDEN SOSYOLOJİSİ ÜZERİNE İLK KİTAP
DENEMELERİ**

New Searchings at Turkic Sociology:
THE EARLY BOOKS ON SOCIOLOGY OF BODY

Yrd.Doç.Dr. Fahri ÇAKI

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,

Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi

Acılam Kitapı İstanbul 2011

sosyolojisme ilgideki yoğunluk Batı sosyolojisinin bu genel eğilimleriyle birlikte ele alınmayı gerektirir.

Beden sosyolojisinin gelişmesinde sıklıkla vurgulandığı gibi Michel Foucault, Gilles Deleuze, J. Derrida, Jean Baudrillard, J. F. Lyotard, Pierre Bourdieu gibi Batılı yazarların belirli çözümlerinin öncülük rolü olmuştur. Çoğunlukla Fransız entelektüellerinden oluşan post-yapısalcı ve post-modernist düşünürlerin

¹ Bu alanla ilgili kapsamlı bir bibliyografya için bkz. “Social Science Perspectives on the Body: A Bibliography”, <http://www.cewh-cesf.ca/PDF/nnewh/social-science.pdf> (23.05.11).

yani sıra; yine aynı tarihsel dönemde etkili bir konum kazanan ve insan bedenini, toplumsal cinsiyet temelli sosyal sistemlerin normları ve beklentilerince şekillenen ve kontrol edilen bir varlık olarak gören feminizmin de bu alandaki ciddi rolü görmezlikten gelinemez. Bu akımlar ve düşünürlerin konuyla ilgili en önemli katkıları beden-ruh ikilemine karşı çıkışları, bedenin biyolojik bir kavrama indirgenemeyeceği, aksine sosyal ve kültürel olarak yaratılan, inşa/icat edilen ve bu yüzden sosyal ve tarihsel bağlamlarla koşullu kavramlar oluşuna dikkat çekmeleri olmuştur. Dolayısıyla, bu akımlar ve düşünürlerin belki de en önemli buluşları Grosz'un deyiimiyle (Bury 1997'den naklen) "Beden diye bir şeyin olmadığı, sadece *bedenlerin* – erkek veya kadın, siyah, kahverengi, beyaz, büyük veya küçük – var olduğu" hususudur.

Bununla beraber, bedenin sosyal inşacı ve görececi bir yaklaşımla ele alınması her ne kadar onun zengin meyveleri olan bir araştırma alanı olması sonucunu doğuruyorsa da, bu aynı zamanda onun yaşayan, ölen, yiyen, uyuyan, acı çeken, haz alan, şiddete maruz kalan, sömürülen, dışlanan biyolojik bir varlık olduğunu unutmamıza kolayca yol açabilecek bir husustur. Bu nedenle, bedenin çok boyutlu ve bütüncü bir perspektifle ele alınması önem arz etmektedir.

Nitekim, bu temel fikirler Batı sosyal bilim çevrelerinde geniş bir ilgi ve kabul görmüş ve sosyoloji, antropoloji, psikoloji, tıp, tarih, felsefe, teoloji, edebiyat gibi birçok disiplin çerçevesinde bedenin sorgulandığı, araştırıldığı disiplinler-arası bir araştırma alanı ortaya çıkmıştır.

Bizzat sosyoloji disiplini içinde de "beden sosyolojisi" 1980'li yıllardan beri "geç kalmış" olsa da "sıcak" ve özel bir tartışma ve araştırma alanı olarak yükselmiş ve birçok üniversitede ayrı bir ders olarak lisans ve lisans-üstü programlarda okutulur hale gelmiştir. Beden sosyolojisinin sosyoloji açısından önemli yönü sadece yeni bir ilgi alanı olmasından kaynaklanmaz. Onun asıl önemi sosyolojideki mevcut kuramsal eğilimleri yenileme, canlandırma, dönüştürme etkisinde saklıdır. Bugün geldiği noktada beden sosyolojisi, geleneksel sosyolojik düşüncenin parametrelerini, kavramlarını, varsayımlarını yeniden biçimlendirme, kurgulama gücüne erişmiş görünmektedir. Diğer bir deyişle, beden sosyolojisi üzerinden artık toplumsala ilişkin yeni düşünme biçimleri şekillenmektedir. Bu yeni düşünme biçimlerinin, Batı sosyolojisiyle çok yakın bağları olan Türk sosyolojisi üzerinde de etkiler yaratacağı öngörülebilir. Konunun Türk sosyolojisiyle ilgisine geçmeden hemen belirtmek gerekir ki Batı sosyolojisindeki söz konusu ilgi ve söylem dönüşümlerini,

yalnızca geçmişin hatalarından vazgeçme istek ve iradesi olarak görmek naif bir tutum olacaktır.

Kuruluşundan bu güne kadar temel eğilimi Batıcılaşma (modernleşme), milliyetçilik, din, laiklik, kalkınma vb. makro konular ve sorunlarla uğraşmak olan Türk sosyolojisi de (Sezer, 2006) günümüzde Batı sosyolojisinde olduğu gibi yeni ilgiler ve söylemler arayışına girmiş görünmektedir. Son zamanlarda entelektüel yaşamımıza giren Beden sosyolojisine ilişkin yayınlar bu arayışlara güzel bir örneklik teşkil etmektedir.

Bu yazı, Beden Sosyolojisi alanında Türk sosyolojisi çerçevesinde üretilen biri nispeten eski, biri de yeni iki temel kitabın tanıtımı ve genel bir eleştirisini yapmayı amaçlamaktadır. Bu kitaplar şunlardır:

- 1) *Beden ve Toplum Kuramı Öznenin Sosyolojisinden Bedenin Sosyolojisine*, Emre Işık, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1998.
- 2) *Beden Sosyolojisi*, Kadir Canatan (editör), Açılım Kitap, İstanbul 2011.

Her ne kadar Türkiye’de beden sosyolojisi odaklı pek çok makale çeşitli süreli yayınlar içerisinde yer alıyor olsa da doğrudan bu başlık altında yayınlanan iki kitap yukarıda zikrettiğimiz kitaplardır. Emre Işık tarafından kaleme alınan kitap tek yazarlı bir çalışma iken diğer kitap Kadir Canatan editörlüğünde hazırlanan çok yazarlı bir kitaptır. İlki 1998’de, diğeri 2011’de yayınlanmıştır. Bu iki kitap arasındaki 13 yıllık zaman farkı Türk sosyologlarının en azından kitap yayınlama düzleminde konuya çok da ilgi duymadıklarını göstermektedir. Bu iki kitap arasında belki zikredilebilecek üçüncü önemli yayım Toplumbilim Dergisinin 2009’da yayınlan 24. Beden Sosyolojisi Özel Sayısı’dır, ancak bu özel sayı bu yazıda değerlendirme dışı tutulacaktır.

Gerek Işık’ın kitabı gerekse Canatan’ın edisyon kitabı bu alanla ilgili Türk sosyolojisinin ilk denemeleri niteliği taşıdıkları için belli kusurlardan uzak değiller. Bir bakıma bu iki kitabı birbirlerinin eksikliklerini tamamlayan çalışmalar olarak değerlendirmek mümkündür.

Işık’ın *Beden ve Toplum Kuramı Öznenin Sosyolojisinden Bedenin Sosyolojisine* adlı kitabının en karakteristik özelliği beden sosyolojisine tamamen kuramsal ve kavramsal bir perspektiften yaklaşmış olmasıdır. Işık, kitabında ilk olarak bedeni öne çıkaran söylem ve yaklaşımları değerlendirmek yoluyla, beden sosyolojisi için kavramsal bir çerçeve olup olmadığını tartışmaktadır. İkinci olarak, beden

sosyolojisinin sınırlarını ortaya koymaya çalışmakta ve günümüz tartışmalarında bedenın neden öne çıktığına bir açıklama getirmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda Işık, post-yapısalcıların, post-modernistlerin ve feministlerin öncülüğünde modern özne anlayışının tartışmaya açılmasının ve tüketim toplumunun etkilerini öne çıkarmaktadır. Işık, kitabında “bu tartışmaların bir yandan modern sosyolojik özne anlayışını yıpratın yönlere ortaya koyulurken, öte yandan bedeni öne çıkaran yanları göz önüne serilmeye “ çalışıldığını vurgulamaktadır. Işık’ın ulaştığı sonuçlardan birisi “bireyin belirlenmiş kurallar ve hedefler çerçevesinde eylem yapan bir aktör olmaktan fazla bir şey ya da en azından daha karmaşık bir toplumsallık olduğu”dur. “Beden sosyolojisi disiplinler arası bir nitelik taşımak durumundadır” görüşünü dile getiren Işık, tıp sosyolojisinin beden sosyolojisinin bir parçası olması gerektiğini, bilim tarihi ve felsefesi desteğinde beden anlayışındaki dönüşümlerin incelenmesi gerektiğini, B. S. Turner’den ödünç aldığı iç-beden/dış beden analizi ayırımıyla nüfus ve sağlık politikalarının, tüketim toplumuyla beden ilişkisinin değerlendirilmesi gerektiğini savunur.

Işık’ın kitabı Canatan’ın edisyon kitabında yetersiz kalan kuramsal boyutu takviye edici bir nitelik taşımaktadır. Her ne kadar Işık bu çalışmasında Türk toplumu açısından herhangi bir analiz ve araştırma sunmuyorsa da beden sosyolojisiyle ilgili Batı sosyolojisinde görülen temel söylemleri ve söylemsel değişimleri Türk sosyolojisine yeterince ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır.² Bunu yaparken eleştirel bir pozisyon aldığı söylenemez. Özellikle beden sosyolojisinin neden gelişmek için 1980 ortalarına kadar beklemek zorunda kaldığına ilişkin açıklamaları hiçbir eleştiri sürecinden geçirmeden kabul ettiği gibi Türk sosyolojisinin konuya nispeten ilgisizliğine de hiç değinmiyor.

Işık’ın da benimsemiş görüldüğü gibi, bedene ilişkin entelektüel ilginin 80’lerde yükselmesine açıklık getirmek üzere öne sürülen teknolojik gelişme, bireyselleşme, dini ve büyük siyasal söylemlerin düşüşü gibi faktörler Shilling (1993) açıklayıcılık gücü bakımından üzerinde ciddi olarak tartışılması gereken faktörlerdir. Söz konusu bu faktörlerin neden mi sonuç mu olduğu, bunların Batı’nın değişmekte olan dünya düzenindeki konumuyla nasıl bir ilişkisi olabileceği yaratıcı düşüncelere pencere açabilecek eleştirel bir alandır.

² Işık’ın da temel kaynaklarından birisi olarak bu eğilim ve söylemleri doğrudan Batılı yazarların gözüyle okumak için bkz. *The Body Social Processes and Cultural Theory*, Mike Featherstone, Mike Hepworth & Bryan S. Turner (Editörler). SAGE Publications 2001. <http://books.google.com.tr/books?id=yWxwyjaPbtoC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> (21.04.11).

Işık'ın kitabında gözlemlenen bu eleştirel bakış açısı eksikliği, Canatan'ın edisyon kitabında da kendini açıkça hissettiriyor. Canatan'ın *Beden Sosyolojisi* kitabında yer alan yazıların hiçbirinde konunun Türk sosyolojisinin gelişim seyriyle ilişkisi kurulmamaktadır. Dolayısıyla, bu husus her iki kitabın da sonraki baskılarında ele alınması gereken önemli bir boyut olarak değerlendirilmelidir.

Işık'ın kitabından farklı olarak Canatan'ın edisyon kitabı önemli farklılıklara ve avantajlara sahip görünmektedir. Bunların başında, birkaç kuramsal ve kavramsal yazı (Züküf Kara: “*Beden Sosyolojisinden Ölüm Sosyolojisi: İnterdisipliner Bir Yaklaşım*”; Ejder Okumuş: “*Bedene Müdahalenin Sosyolojisi*”; Kadir Canatan: “*Sosyoloji ve Teolojinin Yüzleşme Noktası: Beden(siz)leştirme*”) dışında kitabın çok sayıda beden toplumsal yapılar, ilişkiler, sorunlar kültürler ile doğrudan ilişkisini ele alan ve çeşitli disiplin (sosyoloji, antropoloji, felsefe, teoloji, tarih, edebiyat) perspektiflerinden sorgulayan yazıların mevcudiyeti yer almaktadır. Dolayısıyla Canatan'ın edisyon kitabı disiplinler arası bir çalışma iddiasını hak eden bir içeriğe sahiptir. Öte yandan, disiplinler arası niteliğinin kitapta bir çelişki yarattığı da vurgulanmalıdır. Kitabın başlığı *Beden Sosyolojisi*'dir ama kitabın en azından üçte biri sosyoloji-dışı bir içerik ve perspektife sahip görünmektedir (*Beden Teolojisi* başlığını taşıyan 3. bölüm ve *Beden Edebiyatı* başlığını taşıyan 7. bölüm gibi). Bu çelişkinin giderilmesi için kitabın ana başlığının daha genel bir başlıkla değiştirilmesi yerinde olacaktır.

Canatan'ın edisyon kitabının ikinci önemli farkı, beden bizim geleneksel düşünce kaynaklarımızdaki yerini önemsemesi ve bu düşünce kaynaklarından beslenme veya en azından onlarla temas halinde olma arzusunu yansıtıyor olmasıdır. Bu bağlamda, Canatan'ın “*Klasik İslam Düşüncesinde İnsanın Özbenlik ve Beden Haritası*” başlıklı yazısı, Özcan Hıdır'ın “*Kur'an ve Sünnet'te Beden-İnanç İlişkisi*” başlıklı yazısı ile Huriye Martı'nın “*Hz. Peygamberin Hadislerinde Bir Değer Simgesi Olarak Beden ve Mahremiyet*” başlıklı yazısı, Mehmet Narlı ve Emel Aydın'ın “*Türk Romanında Beden ve Kişilik İlişkileri*” başlıklı yazıları ve Ejder Okumuşun “*Marifetname'de Beden*” başlıklı yazısı bu arzunun örnekleri olarak kitapta yerlerini almaktadır. Geleneksel düşünce kaynaklarımızla irtibatlı bu tür çalışmaların nicelik ve niteliğinin artması, sosyolojinin ele aldığı her konuda olduğu gibi beden konusunda da *Batı aktarmacılığı* açmazımızı aşmamıza ve kendi sözümüzü söyleyebilmemize kapılar açması bakımında önemsenmesi gereken girişimlerdir.

Canatan'ın edisyon kitabının diğeri bir ayırt edici özelliği ise toplumlararası karşılaştırmalara dayalı sosyo-kültürel incelemelere geniş yer vermesidir. Bu bağlamda, Fahri Çakı'nın “*Batı-dışı Topumlarda Gençlik ve Beden İmajı*” ve Kadir Canatan'ın “*Çağdaş Topumlarda ve Kültürlerde Yaşlılık Algıları*” başlıklı yazıları kıyaslamalı olarak farklı toplumlarda gençlik ve yaşlılık algılarını tartışıyorlar. Çakı, gençler arasında beden imajı sorunlarının Batıda olduğu kadar Batı-dışı toplumlarda da yaygın sorunlara dönüşmüş bulunduğu tespitini yapıyor ve bu ortak eğilimin doğuşunu açıklamak üzere geliştirilen refah düzeyi farklılaşması ya da küresel kültür yaklaşımları yerine Baykan Sezer'in (1993) öncülüğünü yaptığı Doğu-Batı çatışması perspektifinden ele almayı denemektedir. Böylece, Çakı'nın bu incelemesi, bu yerli sosyoloji perspektifinin hem uluslar arası hem de mikro-sosyolojik bir olguyu da pekâlâ irdeleyebileceğini gösterme çabasını örneklemektedir. Canatan'ın adı geçen yazısı ise, ABD ve Avrupa ülkelerinde yaşlılık algılarına ilişkin istatistiksel veriler sunmakta, modern toplumlarda yaşlıların bir statü kaybı yaşayıp yaşamadıklarını sorgulamaktadır.

Bu kitabı önemli ve değerli kılan bir diğeri özelliği de doğrudan Türkiye toplumunu ve aynı medeniyet çevresinde olduğumuz toplulukları ilgilendiren beden meselelerine de yer veriyor olmasıdır. Bu bağlamda, kitabın 4. Bölümünde yer alan, Marie-Helene Sauner-Leroy tarafından kaleme alınan “*Beden Bağlamında Sünnet ve Evlenme: Ortak Paydalar*” başlıklı yazı, Kadir Canatan tarafından kaleme alınan “*Beden Takısı Olarak Muska ya da 'Muskanın Sosyolojisi'*” başlıklı yazı, yine Canatan tarafından yazılan “*Bedeni ve Cinselliği Düzenleme Aracı Olarak Afrika Toplumlarında 'Kadın Sünneti'*” başlıklı yazı ve kitabın 6. Bölümünde yer alan Şevket Ökten tarafından kaleme alınan “*Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Toplumsal Cinsiyet Düzeni*” başlıklı yazı beden sosyolojisi kapsamında bilinen bilgi ve geliştirilen yaklaşımların kendi sorunlarımız karşısında test edilmesi, uygulanması deneyimleri olarak dikkat çekmektedir.

Zübeyde Güneş Yağcı'nın “*Toplumsal Bir Gösterge Olarak Osmanlı Devleti'nde Kıyafet ve Kıyafet Politikaları*” başlıklı yazısı ile Ayşe Güveli ve İsmail Hakkı Kadı'nın birlikte kaleme aldıkları “*Başörtüsü Yasağının Sosyal, Ekonomik ve Psikolojik Etkileri*” başlıklı yazıları Türkiye'de bedenin ayrılmaz parçası olan kılık-kıyafet sorunlarını irdeleyerek kitabın birbirini tamamlayan en önemli çalışmalarından ikisini oluşturmaktadır. Yağcı, incelemesinde İslamiyet'in doğuşuyla birlikte başlayan ve sonraki tüm Müslüman toplumlarda ve Osmanlıda

devam eden belirli kılık- kıyafet ilkelerine değinmekte ve kıyafetin bir sosyal aidiyet göstergesi olduğuna vurgu yapmaktadır. Müslim ve gayri Müslim kıyafetlerinin düzenlenmesine ilişkin Osmanlı devlet politikalarını titizlikle inceleyen Yağcı, bu politikaların temelde din ve cinsiyet üzerine inşa edildiğini göstermeye çalışmaktadır. Yağcı'nın çalışması konunun tarihsel bir düzeyde ele alınmasından dolayı özel bir değer taşımaktadır çünkü ancak tarihsel-sosyolojik analizler yoluyla -Sezer'in de ileri sürdüğü gibi (1991)- Türk sosyolojisi hem sorunlarına daha doğru teşhisler koyabilir hem de kendi sözünü/bakış açısını geliştirebilir. Canatan'ın edisyon kitabında bedene ilişkin bu tür tarihsel çözümlenmeler içeren yazıların sayısı biraz daha fazla olsaydı kuşkusuz kitabın önemi çok daha fazla artabilirdi.

Ayşe Güveli ve İsmail Hakkı Kadı'nın ortak yazısı ise, Yağcı'nın incelemesini başörtüsü çerçevesinde günümüze taşıma özelliği göstermektedir. Ancak bu sefer konu tarihsel bir perspektiften değil, 18-50 yaş arasında 1112 kadın üzerinde yapılan görüşme ve anket sonuçları çerçevesinde ele alınmakta ve Türkiye'de belli bir süreden beri yaşanan başörtüsü yasağının başörtülü kadınların sosyal ve ekonomik yaşamlarını nasıl etkilediği sorgulanmaktadır. Güveli ve Kadı'nın ortak çalışması temelde insan hakları söylemine dayanmakta olup başörtüsü yasağının ilgili kadınların sosyal, ekonomik, kültürel kaynaklardan dışlanma mekanizması olarak kullanıldığını ve Türkiye'de uygulanan bu yasağın çeşitli Avrupa ülkelerindeki sağcı politikacıların Müslüman kadınlara karşı benzer yasaklar geliştirmelerine örneklik teşkil ettiğini ileri sürmektedir.

Toplam 7 bölümden oluşan, 22 yazar tarafından kaleme alınmış, zikrettiğimiz ve edemediğimiz toplam 30 titiz çalışmadan oluşan, Kadir Canatan editörlüğünde hazırlanan *Beden Sosyolojisi* kitabı Emre Işık'ın *Beden ve Toplum Kuramı Öznenin Sosyolojisinden Bedenin Sosyolojisine* adlı kitabıyla birlikte Türk Sosyolojisinde önemli bir boşluğu doldurduğu, öğrenci, akademisyen ve araştırmacılar için değerli bir kaynak oluşturduğu kuşku götürmez. Buna rağmen Canatan'ın edisyon kitabının belirli teknik kusurları olduğunu da belirtmek gerek. Bunlardan birisine yukarıda değinmiştik. Bir diğeri ise, kitapta yer alan her bir yazının kaynakçalarının ilgili yazı sonlarına değil, kitabın sonuna yerleştirilmiş olmasıdır. Bu okuyucu-dostu olmayan bit yaklaşımdır ve sonraki baskılarında mutlaka değiştirilmelidir. Öte yandan, beden sosyolojisi üzerine yazılmış bir kitabın ilgili sayılabilecek resimler, grafikler, figürlerle desteklenmesi onu daha çekici ve sevecen yapabilecekken kitapta bu tercih edilmemiş. Bu nedenle bu önerinin de değerlendirilmesi gerekir.

Ek olarak, kitabın önsözünün biraz daha kapsamlı bir özet sunması ve kitapta yer alan yazıların temel argümanlarına değinmesi ve hatta bu yazılar arasında karşılaştırmalar yapmaya çalışması umulabilir.

Kitap içeriği, konu bütünlüğü bakımından değerlendirildiğinde de belli başlıkların eksik kaldığı dikkat çekmektedir. Örneğin, engelli beden, eşcinsel ve transseksüel beden, üreyen beden, çocuk bedeni, üretici ve tüketici beden, spor yapan beden, şiddet gören beden gibi bedenin günlük yaşam boyutlarına ilişkin ampirik çalışmalar Canatan'ın edisyon kitabını daha fazla zenginleştirecek ve olgunlaştıracaktır. Bununla birlikte, bir ders kitabı olma sınırlarını mevcut haliyle bile zorlayıcı bir hacme sahip olan kitap, önerilen konu başlıklarını da içerdiği takdirde birkaç cilt halinde ayrı basımları gerekli kılacaktır.

Son olarak, her iki kitabı da ilgilendiren temel bir husus, yukarıda da vurgulandığı üzere, 1980'lerden günümüze kadar Batı sosyolojisinde beden sosyolojisinin sıcak bir trende dönüşmüş olmasının bizi niçin ve nasıl ilgilendirdiğini, bizim de bu alanda niçin çalışmalar üretmemiz gerektiğini, bu çalışmaların Türk sosyolojisine ya da Türk sosyolojisinin bu alana neler kazandıracığını, bu alanda yazılıp-çizilenlerin görececiliğe kayma eğilimli bir söyleme dayanması gerçeği karşısında Türk sosyolojisinin bu alanda yapacağı çalışmaların farklı hangi kaygı ve nitelikleri taşıyabileceğini açıklayabilmek, Türk sosyolojisinde gelişme potansiyeli olan bu alana ışık tutmak açısından *Beden Sosyolojisi* başlığını taşıyan ilk kitapların temel misyonlarından birisi olsa gerektir. Bu misyon ihmal edildiği takdirde, bu alanda yapılacak çalışmalar muhtemelen Batı sosyolojisine yeni veriler sunma hizmeti olmanın ötesinde bir değer taşımayacaktır.

Kaynakça

- BURY, M. (1997). "The body, health and risk", in *Health and Illness in a Changing Society*, London: Routledge, Chp. 6.
- CANATAN, Kadir (editör). (2011). *Beden Sosyolojisi*, Açılım Kitap.
- FEATHERSTONE, Mike; HEPWORTH, Mike & TURNER, Bryan S. (Editörler). (2001). *The Body Social Processes and Cultural Theory*, SAGE Publications.
<http://books.google.com.tr/books?id=yWxwyjaPbtoC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> (21.04.11).
- IŞIK, Emre. (1998). *Beden ve Toplum Kuramı Öznenin Sosyolojisinden Bedenin Sosyolojisine*, Bağlam Yayıncılık.
- SEZER, Baykan. (1991). "Türk Sosyolojisinin Tarihle İlişkileri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- , (1993). *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*. Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- , (2006). *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*. Kızılelma Yayıncılık. İstanbul.
- SHILLING, C. (1993). *The Body and Social Theory*, London: Sage.
- "Social Science Perspectives on the Body: A Bibliography", <http://www.cewh-cesf.ca/PDF/nnewh/social-science.pdf> (23.05.11).
- TOPLUMBİLİM Dergisi. (2009). *Beden Sosyolojisi Özel Sayısı*, Sayı 24.